

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ОҚУ-АҒARTУ МИНИСТРЛІГІ
«ӨРКЕН» БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫН АРТТЫРУ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМИ- ПРАКТИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ»

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

«БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫ
ИНДЕКСІ ЖҮЙЕСІН ЗЕРТТЕУ:
МОНИТОРИНГ ЖӘНЕ
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ
ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ»

1 ТОМ

Астана 2024

УДК 316.34
ББК 60.991
С21

ПІКІР БІЛДІРУШІ

п.ғ.д., Манап Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің Педагогика және психология кафедрасының профессоры А.Ж. Мырзалинова

ҰСЫНҒАН

«Өркен» балалардың әл-ауқатын арттыру Ұлттық ғылыми-практикалық институтының» ҒӘК

Талдамалық баяндама: «Балалардың әл-ауқаты Индексі жүйесін зерттеу: мониторинг және Қазақстандағы балалардың өмір сүру сапасын арттыру» (том 1) / Сатанов А.Б., Абишева Г.А., Сарсекеева А.М. – Астана: «Өркен» балалардың әл-ауқатын арттыру Ұлттық ғылыми-практикалық институты, 2024. – 280 б.

ISBN 978-601-04-6904-4

Талдамалық баяндама балалардың әл-ауқатының негізгі аспектілерін: денсаулық, білім беру, даму және тағы басқаларын қамтитын Қазақстандағы балалардың әл-ауқаты Индексі жүйесін кешенді зерттеуге арналады.

Зерттеу барысында 2023 жылдың статистикалық мәліметтері қолданылды. Баяндамада деректерді жан-жақты талдау нәтижелері, ағымдағы жағдайды бағалау және балалардың өмір сүру жағдайлары мен дамуын жақсарту бойынша практикалық ұсынымдар көрініс тапты. Баяндама зерттеушілерге, сарапшыларға, педагогтерге, ата-аналарға, саясаткерлерге және Қазақстандағы балалардың әл-ауқатын арттыруға мүдделі топтарға арналған.

УДК 316.34
ББК 60.991
С21

ISBN 978-601-04-6904-4

МАЗМҰНЫ

Қысқартулар тізімі	8
Кіріспе	16
Зерттеу нәтижелері	15

01

Демографиялық көрсеткіштер	34
----------------------------------	----

02

Балалардың физикалық және психикалық денсаулығының жағдайы	42
--	----

03

Қазақстанның білім беру жүйесінде балаларды оқыту, тәрбиелеу және дамыту	58
---	----

04

Балалар медиа кеңістікте	214
--------------------------------	-----

05

Балалардың әлеуметтік белсенділігі және бос уақыты	230
--	-----

06

Балалардың әл-ауқаты Индексінің әдіснамасын жетілдіру мәселесі	250
--	-----

Ұсыныстар	258
Қорытынды	278

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

ҚЫСҚАРТУЛАР ТІЗІМІ

ААКЖ	Автоматтандырылған ақпараттық-кітапханалық жүйелер.
АҚШ	Америка құрама штаттары.
АКП	Ата-аналарды консультация пунктері.
АКТ	ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.
БАҚ	Бұқаралық ақпарат құралдары.
БӘСИ	балалардың әл-ауқатының субъективті индексі.
ББЖМ	Білім алушылардың білім жетістіктерінің мониторингі.
БЖАКЖ	Балалар жасындағы ауруларды кешенді жүргізу.
БҚО	Батыс Қазақстан облысы.
БҰҰ	Біріккен Ұлттар ұйымы.
ДДҰ	Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы.
ДКК	Дәрігерлік-консультативтік комиссия.
ЕБҚ	Ерекше білім беру қажеттіліктері.
ЖАО	Жергілікті атқарушы органдар.
ЖИ	жасанды интеллект.
ЖКО	Жол- көлік оқиғасы.
ЖОО	жоғары оқу орны.
КЕҰ	Коммерциялық емес ұйым.
ҚР	Қазақстан Республикасы.
ҚР ЕХӘҚМ	ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі.
ҚР ОАМ	Қазақстан Республикасы Оқу- ағарту министрлігі.
ҚР БЖҒ	Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі.
ққ.	қалалар.
МДБ	Мектепке дейінгі білім беру.
МЖС	мемлекеттік-жекеменшік серіктестік.
МЖМБС	Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары.
НЗМ ДББҰ	Назарбаев Зияткерлік мектептері дербес білім беру ұйымдары.
ОМО	Орталық мемлекеттік органдар.
ПМПК	Психологиялық-медициналық-педагогикалық комиссия.
ППТК	психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері.
СҚО	Солтүстік Қазақстан облысы.

ҚЫСҚАРТУЛАР ТІЗІМІ

СӨС	Салауатты өмір салты.
ТДМ	тұрақты даму мақсаты.
ТЖКБ	техникалық және кәсіптік білім беру.
ТЖК	туудың жалпы коэффициенті.
ҰБТ	Ұлттық бірыңғай тестілеу.
ҰБТ	Ұлттық біліктілік тесті.
ҰДСО	Ұлттық денсаулық сақтау орталығы.
ҰҚДСО	Ұлттық қоғамдық денсаулық сақтау орталығы.
ҰЕҰ	үкіметтік емес ұйымдар.
ЦДИАӨМ	Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі.
ШЖМ	Шағын жинақталған мектептер.
ШҚО	Шығыс Қазақстан облысы.
ХАСП	ағылш. Hazard Analysis and Critical Control Points, HACCP тәуекелдерін талдау және сыни бақылау нүктелері.
Ы. Алтынсарин ат. ҰБА	Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім беру академиясы.
ЭЫДҰ	Экономикалық Ынтымақтастық және Даму Ұйымы.
NEET	«Білімі жоқ және жұмыссыз» жастар (NEET санаты).
GHP	Good Hygiene Practices (жақсы гигиеналық тәжірибе).
GMP	Өнергелі өндірістік тәжірибе (қысқартылған ағылшын тілінен. good manufacturing practice).
ISO	International Organization for Standardization.
SEL	әлеуметтік-эмоционалды дағдылар
STEM	Science, technology, engineering, and mathematics.
STEM	Science, technology, art, engineering, and mathematics.

КІРІСПЕ

Талдамалық баяндама мақсаты – балалардың әл-ауқатының деңгейін талдау және әртүрлі салалардағы балалардың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған ұлттық саясаттың тиімділігі бойынша мониторинг жүргізуге арналған Қазақстандағы балалардың әл-ауқатының Индексін зерттеуге бағытталады. Индекс балалардың, олардың ата-аналарының/заңды өкілдерінің және басқа да мүдделі тараптардың пікірін ескере отырып, өңірлер бойыша балалардың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған шараларды тиімді іске асыру үшін кедергілер мен тежеуші факторларды дер кезінде анықтауға мүмкіндік береді.

Баланың әл-ауқаты – баланың физикалық және психологиялық денсаулығын қолдауға және жақсартуға, сапалы біліммен, даму мүмкіндіктерімен, қауіпсіздікпен және басқа да жағдайлармен қамтамасыз етуге бағытталған факторлардың жиынтық әсерінен қалыптасқан жағдайы.

1. Әдістеме Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 2022 жылғы 1 ақпандағы № 21-р Өкімі (бұдан әрі – өкім) негізінде әзірленді.

2. Зерттеудің мақсаты мен міндеттері:

- 1) Қазақстандағы балалардың әл-ауқатының жай-күйін кешенді бағалау.
- 2) балалардың әл-ауқаты саласындағы ұлттық саясаттың тиімділік дәрежесін айқындау.
- 3) балалардың әл-ауқатының индикаторларын жақсартуға кедергі келтіретін тежеуші факторларды талдау.
- 4) балалардың әл-ауқатының индикаторларын және олардың Қазақстанда тұрақты жағымды динамикасын қамтамасыз ету үшін ресурстар мен **механизмдерін** анықтау. Осыған байланысты әдістеме бойынша ұсыныстар: **әр бөлімде тараулар**, ресурстар мен механизмдер қамтылуы тиіс. Әзірленген ұсыныстардағы ресурстар мен механизмдерді ұсыну арқылы оларды декларативті емес, тиімді ету.
- 5) алынған мәліметтер арқылы елдегі балалардың жағдайын жақсарту үшін деректерге негізделген шешім (data-driven decision) шығару.

3. Индекстің негізгі бағыттары

Қазақстандағы балалардың әл-ауқатының индексі төрт негізгі бағыттан тұрады:

- 1) бала-балалардың денсаулығы, білімі, қауіпсіздігі және дамуы.

2) отбасы және қоғам – отбасындағы өмір сүру жағдайлары, әлеуметтік қолдау және қоғамдық өмірге қатысу.

3) мемлекеттік саясат – балалар мен отбасыларды қолдауға бағытталған мемлекеттік шаралар мен бағдарламалар.

4) елдің әл-ауқаты – балалардың әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін қолжетімді экономикалық жағдайлар мен ресурстар.

4. Зерттеудің принциптері мен тәсілдері

Балалардың әл-ауқаты индексі жүйесін зерттеу әдістемесі нәтижелердің ғылыми негізділігін, объективтілігін және практикалық қолданылуын қамтамасыз ететін бірқатар негізгі принциптер мен тәсілдерге негізделген.

«Ешкімді шетте қалдырмау» принципі индекс әдістемесін әзірлеуде негіз болды. Ол мүгедек балалар, аз қамтылған балалар немесе қиын өмірлік жағдайлардағы балалар сияқты осал санаттарға назар аудара отырып, барлық балалар топтарын зерттеуге қамтуға баса назар аударады. Бұл балалардың қажеттіліктері мен өмір сүру жағдайларының әртүрлілігін ескеретін құралдарды пайдалануды талап етеді.

Зерттеудің негізінде кешенді тәсіл жатыр. Ол құбылыстар мен объектілерді жан-жақты талдауды, олардың түрлі аспектілері және контекстерді зерттеуді мүмкіндік береді. Бұл тәсіл әртүрлі саладағы мамандардың, соның ішінде психологтердің, әлеуметтанушылардың, педагогтердің және медицина қызметкерлерінің өзара әрекеттесуін талап етеді. Сарапшылар тобы балалардың әл-ауқатына әсер ететін әлеуметтік, экономикалық және мәдени факторлар арасындағы байланысты ескереді.

Мүдделі тараптардың қатысуы Индексті құрудың міндетті шарты. Бұл ретте барлық мүдделі тараптардың, соның ішінде балалардың, олардың ата-аналарының, педагогтердің және балалардың әл-ауқаты саласындағы сарапшылардың пікірлерін ескеру маңызды. Бұл балалар мен қоғамның нақты қажеттіліктерін көрсететін дәлірек көрсеткіштерге қол жеткізуге мүмкіндік береді, сонымен қатар зерттеу нәтижелеріне деген сенім деңгейін арттырады.

Зерттеу адалдығы принципі жарамды деректерді және оларды өңдеудің ғылыми әдістерін пайдалануды қамтамасыз етеді. Сандық және сапалық талдау объективті түрде дәлелденген статистикалық әдістерді қолдана отырып жүргізіледі, бұл нәтижелердің бұрмалануын немесе олардың субъективті түсіндірілуін болдырмайды.

«Зиян келтірмеу» принципі зерттеудің негізгі этикалық принциптерінің бірі. Ол зерттеуге қатысатын балалардың жағдайына да, индексті есептеу үшін көрсеткіштерді таңдауға да қатысты. Барлық көрсеткіштер үйлесімді болуы және балаларды стигматизациялау немесе осал топтар үшін қосымша кедергілер жасау сияқты жағымсыз салдар тудырмауы керек.

Объективтілік пен жауапкершілік қағидаты балалардың әл-ауқатындағы нақты өзгерістерді көрсететін көрсеткіштерді пайдаланудың маңыздылығын көрсетеді. Әдістеме «жақсы есептілікті» қалыптастыруға ықпал ететін, бірақ балалардың өмір сүру жағдайларын жақсартуға алып келмейтін көрсеткіштерді пайдалануды болдырмайды. Орындаушылар деректерді манипуляциялауға ынталандырылуы мүмкін жағдайлардан аулақ болған жөн.

Индекстер мен қосалқы индекстерді құрудың әдістемелік қағидаттары ғылыми бағытқа, мысалы, психологиялық, әлеуметтік немесе педагогикалық бағыттарға қарай түрленеді. Баяндаманың әрбір тарауы жеке бағытқа арналған және көрсеткіштерді есептеу мен түсіндіруге тиісті тәсілдерді сипаттайды.

Бұл қағидаттар мен тәсілдер балалардың әл-ауқатын мониторингтеудің кешенді, объективті және этикалық тұрғыдан дұрыс жүйесін құруды қамтамасыз етеді. Бұл Қазақстандағы балалардың өмір сүру сапасын жақсарту жөніндегі тиімді шараларды әзірлеуге ықпал етеді.

5. Дереккөздер

Балалардың әл-ауқат индексі жүйесі бойынша талдамалық баяндаманы әзірлеу үшін ақпараттың толықтығын, сенімділігін және объективтілігін қамтамасыз ететін әртүрлі деректер көздері пайдаланылады. Негізгі көздерге мыналар жатады:

1) орталық мемлекеттік органдар (ОМО): Оқу-ағарту министрлігі, Денсаулық сақтау министрлігі және басқалары сияқты министрліктер мен ведомстволар ресми статистикалық деректерді ұсынады. Бұл деректер индексті есептеуге негіз болатын денсаулық, білім, әлеуметтік қорғау және демографиялық көрсеткіштерді қамтиды.

2) Жергілікті атқарушы органдар (ЖАО): білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қамсыздандыру басқармаларын қоса алғанда, ЖАО статистиканы ұсынады. Бұл деректер жекелеген аймақтардың ерекшеліктерін көрсетеді және балалардың әл-ауқатындағы аумақтық айырмашылықтарды ескеруге мүмкіндік береді.

3) халықаралық және отандық зерттеу құрылымдары: UNICEF, UNESCO сияқты ұйымдарды, сондай-ақ ұлттық зерттеу институттарын қамтиды. Олар тәуелсіз зерттеулер жүргізеді және балалардың әл-ауқатының әртүрлі аспектілері, соның ішінде денсаулық, білімге қолжетімділік, тұрғын үй жағдайлары және басқа факторлар бойынша аналитикалық деректер ұсынады.

4) әлеуметтік зерттеулер: деректерді жинаудың бұл әдісі мүдделі тараптардан пікірлер мен субъективті ақпарат алу үшін қолданылады. Сауалнама балалар (ата-аналардың міндетті рұқсатымен), ата-аналар, педагогтер және тиісті саладағы сарапшылар арасында жүргізіледі. Бұл тәсіл объективті

көрсеткіштерді ғана емес, сонымен қатар толық жағдайды түсіну үшін маңызды болып табылатын әл-ауқаттың субъективті бағаларын қамтитын жан-жақты деректерді алуға мүмкіндік береді.

Бұл деректер көздері жиынтығында Қазақстандағы балалардың әл-ауқатын зерттеуге кешенді және жан-жақты көзқарасты қамтамасыз етеді. Ресми статистиканы, аймақтық деректерді, халықаралық аналитикалық зерттеулерді және мүдделі тараптардың пікірлерін пайдалану ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеу және балалардың өмір сүру сапасын жақсарту саласында тиімді шешімдер қабылдау үшін сенімді негіз жасайды.

6. Деректерді жинау әдістері.

Балалардың әл-ауқатының индексін зерттеу және әзірлеу үшін алынған ақпараттың кешенділігі мен объективтілігін қамтамасыз ететін деректерді жинаудың келесі әдістері қолданылады:

1) Ашық көздерді талдау

Ресми есептерден, статистикалық жинақтардан және алдыңғы зерттеулердің нәтижелерінен деректерді жинау және талдау. Бұл әдіс негізгі статистикалық мәліметтерді алу және трендтерді талдау үшін бұрыннан бар ресми ақпаратты пайдалануға мүмкіндік береді.

2) Балалар мен ата-аналар арасында сауалнама жүргізу

Сауалнамалар балалардың әл-ауқаты, олардың қажеттіліктері және өмірлік жағдайларға қанағаттану деңгейі туралы алғашқы ақпаратты алуға бағытталған. Балалардың қатысуы үшін ата-аналардың келісімі қажет. Бұл әдіс әл-ауқаттың субъективті бағаларын ескеруге мүмкіндік береді.

3) Сараптамалық сұхбат жүргізу

Жағдайды терең түсіну үшін балалардың әл-ауқаты саласындағы сарапшылармен сұхбат жүргізіледі. Бұл әдіс статистикалық көздер арқылы алуға болмайтын сапалы деректер мен түсініктерді қамтамасыз етеді.

4) Салыстырмалы талдау

Жиналған деректер Халықаралық көрсеткіштермен және балалардың әл-ауқатының индекстерімен салыстырылады. Бұл әлемдік стандарттармен салыстырғанда балалардың әл-ауқатының ұлттық жүйесінің күшті және әлсіз жақтарын анықтауға мүмкіндік береді.

5) Балалардың әл-ауқатының статистикалық және субъективті индексін салыстыру

Статистикалық индекс ресми мәліметтерге негізделген, ал субъективті индекс балалардың, ата-аналардың, педагогтердің және басқа да мүдделі тараптардың пікірлері негізінде құрылады. Бұл индекстерді салыстыру балалардың әл-ауқатын әртүрлі көзқарастардан – объективті (ресми) және субъективті (тәжірибелік) талдауға мүмкіндік береді.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

б) индекстерді жеке есептеу және біріктіру

- Балалардың әл-ауқатының субъективті индексі сауалнама, фокус-топтар және сараптамалық сұхбаттар арқылы алынған мәліметтер негізінде құрылады. Бұл индекс балалардың өздері мен олардың айналасындағылардың әл-ауқатын қабылдауды көрсетеді.

- Балалардың әл-ауқатының жалпы индексі статистикалық және субъективті индекстерді біріктіріп, жағдайдың тұтас көрінісін жасайды.

Қорытынды мән деректерді қалыпқа келтіру, екі индекстің компоненттерін есептеу және жалпы индекстің жиынтық мәнін анықтау арқылы есептеледі.

Деректерді жинаудың бұл әдістері балалардың әл-ауқатының объективті және субъективті аспектілерін көрсететін кешенді және негізделген индексті құруға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл талдаудың толықтығын қамтамасыз етеді және балалардың өмір сүру сапасын жақсартудың тиімді шараларын жасауға негіз болады.

7. Әлеуметтік зерттеу

Балалардың әл-ауқат индексі жүйесін зерттеу аясында балалар, ата-аналар, мұғалімдер мен психологтер арасында сауалнамаларды қамтитын ауқымды әлеуметтанулық зерттеу жүргізілді. Бұл зерттеудің негізгі аспектілеріне іріктеу, деректерді жинау әдістері, шектеулер, этикалық аспектілер және деректерді талдау кіреді.

Субъективті зерттеу деректерін іріктеу және жинау

Сауалнамалар қатысушылардың әртүрлі топтары арасында жүргізілді. Іріктеме критерийлер бойынша құрылды: аймақ, жыныс, тұрғылықты жері (қала/ауыл), жасы немесе сыныбы, оқу орнының түрі (жеке/мемлекеттік), сондай-ақ мектеп немесе колледж жүйесіне жатады.

Балалар: зерттеуге 3044 бала қатысты. Сауалнамалар 3% қателікпен және 99,7% дәлдікпен жиналды.

Ата-аналарға сауалнама аймақтық білім беру органдары арқылы өзін-өзі таңдау әдісімен жүргізілді. Нәтижесінде 9578 сауалнама жиналды, бірақ жиынтық туралы деректердің болмауына байланысты іріктеме аймақтық, гендерлік және материалдық-қаржылық негіздерге сәйкес келмеді. Білім беру жүйесінің қызметкерлері: 6000-нан астам жауаптан тұратын 4939 сауалнаманың деректері жиналды. Тексеру бөлімдері колледждер мен мектептер қызметкерлерінің арақатынасын, сондай-ақ олардың тұратын жерін (қала/ауыл) қамтыды.

Сауалнама деректерін талдау

Үш сауалнама нәтижесінде алынған деректер тазаланып, Power BI бағдарламалық құралын пайдалана отырып, интерактивті дашбордтарға түрлендірілді. Аналитикалық жұмыс RStudio бағдарламасында дискриптивті

және регрессиялық талдауды, сондай-ақ деректерді визуализациялауды қамтыды. Балалардың әл-ауқатының субъективті аспектілерін түсіндіру үшін регрессиялық модельдер әзірленді. Мұндай тәсіл жиналған деректерді терең зерттеуге және олардың практикалық интерпретациясына мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері балалардың әл-ауқаты мен оған әсер ететін факторлар туралы жан-жақты түсінік алуға, сондай-ақ Қазақстандағы балалардың өмір сапасын жақсартуға арналған негізгі ұсыныстарды қалыптастыруға мүмкіндік берді.

8. Зерттеу деректерін өңдеу және талдау

Балалардың әл-ауқаты индексін зерттеу аясында деректерді өңдеу және талдау процесі сандық және сапалық әдістердің интеграциясына негізделген, бұл балалардың әл-ауқатын зерттеуде кешенді тәсілді қамтамасыз етеді. Негізгі кезеңдерге мыналар кіреді:

Деректерді квантификациялау

Деректерді өңдеу кезеңінде әр элементке баллдар мен индекстер тағайындалды. Бұл әртүрлі көздерден жиналған ақпаратты стандарттауға және объективтендіруге мүмкіндік берді, сондай-ақ деректерді одан әрі талдауға жарамды етті. Мұндай тәсіл әртүрлі топтар, аймақтар мен уақыт аралықтары арасындағы нәтижелерді салыстыруға көмектеседі.

Статистикалық талдау

Деректердегі маңызды факторлар мен трендтерді анықтау үшін статистикалық талдау әдістері қолданылды. Осы әдістердің көмегімен балалардың әл-ауқатының әртүрлі аспектілері арасындағы негізгі өзара байланыстар мен тәуелділіктер анықталды. Талдау нәтижелері әл-ауқат деңгейіне әсер ететін негізгі трендтерді бөліп көрсетуге және жағдайды жақсарту үшін ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Сапалық талдау

Интервью мен сауалнамалардың ашық сұрақтарынан алынған мәтіндік деректерді сапалық талдау балалардың әл-ауқатына әсер ететін терең себептер мен факторларды анықтауға бағытталған. Бұл әдіс проблемалардың бар болатын контексттерін тереңірек түсінуге және балалардың, ата-аналардың және педагогтердің өздері балалардың әл-ауқатын қалай қабылдайтынын анықтауға мүмкіндік береді. Сандық және сапалық тәсілдердің үйлесімі тек қазіргі жағдайдың егжей-тегжейлі көрінісін алуға ғана емес, сондай-ақ тек сандық деректермен бағалау мүмкін емес жасырын аспектілерді анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл талдаудың толықтығын және объективтілігін қамтамасыз етеді, бұл Қазақстандағы балалардың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған ғылыми негізделген қорытындылар мен ұсыныстарды қалыптастыру үшін маңызды элементке жатады.

9. Зерттеудің шектеулері

Зерттеу шектеулі ресурстар жағдайында жүргізілді, бұл өз кезегінде қамтудың көлемі мен таңдау құрылымына әсер етті. Дегенмен, зерттеудің бір мақсаттары балалардың әл-ауқаты саласындағы ауқымды және ресурстық қамтамасыз етілген зерттеулердің қажеттілігіне назар аударуға бағытталған. Бұл зерттеу балалар, ата-аналар және мұғалімдердің көзқарастары мен тәжірибесін терең түсінуге арналған бірнеше зерттеулердің бірі.

10. Зерттеудің этикалық аспектілері

Зерттеуге қатысушылардың барлығынан ақпараттандырылған келісім алынды. Оларға зерттеудің мақсаттары, оның білім беру саясатын жоспарлау және елдегі балалардың жағдайын жақсарту үшін маңызы түсіндірілді. Қатысушыларға анонимдік кепілдік берілді: сауалнамаларда аты-жөні, ЖСН, мектептер мен аудандар жазылмады. Жиналған деректер өңделіп, агрегатталған түрде ұсынылды, бұл конфиденциалдықты толық сақтауды қамтамасыз етті.

11. Қорытындылар мен ұсыныстар

Зерттеу негізінде Қазақстандағы балалардың әл-ауқатының қазіргі жағдайы туралы қорытындылар жасалып, елдегі балалардың жағдайын және өмір сапасын жақсартуға бағытталған ұсыныстар әзірленді.

Ұсыныстарға мемлекеттік саясатты жетілдіру, отбасылар мен балаларды қолдау бағдарламаларын дамыту, сондай-ақ елдің әртүрлі аймақтарында балалардың өмір сүру деңгейін көтеру жөніндегі бастамалар кіреді.

12. Күтілетін нәтиже

Зерттеудің нәтижесінде Қазақстандағы балалардың әл-ауқаты индексінің тұрақты түрде өсуі күтілуде. Индекс балалардың әл-ауқатының жалпы деңгейін және оның жеке салалар бойынша құрамдас бөліктерін, мысалы, денсаулық, білім беру және әлеуметтік қорғау сияқты аспектілерді анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, индекс балалардың әл-ауқаты деңгейі бойынша аймақтарды рейтингтеуге мүмкіндік береді, бұл көшбасшыларды және ерекше назар аударуды қажет ететін аймақтарды анықтауға көмектеседі.

Индексті пайдалану тек зерттеулер жүргізумен шектелмейді. Ол саясаткерлердің, мемлекеттік органдар мен қоғамның балалар мен олардың отбасыларының алдында тұрған мәселелерге назар аудару құралы ретінде қызмет етеді, олар жедел араласуды қажет етеді. Индекс балалардың өмір сүру жағдайларын жақсартуға бағытталған әлеуметтік және білім беру бағдарламаларын жоспарлау мен жүзеге асыру үшін маңызды бағдар көрсеткішіне айналады.

Қазақстандағы балалардың әл-ауқаты индексін енгізу балалардың өмір сүру жағдайларын бақылау және жақсарту бойынша маңызды қадам болады.

Бұл индекс қазіргі жағдайды дәл бағалауға, мәселелі аймақтарды анықтауға және елдегі әрбір баланың әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін тиімді шаралар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Алғыс

Аналитикалық баяндаманың авторлары Қазақстандық оқу-ағарту, ғылым және жоғары білім қызметкерлерінің салалық кәсіподағына, «Ел үміті» корпоративтік қоры жанындағы «Kazakhstan Sociology Lab» әлеуметтанушылар мектебі, «НЗМ» АҚ «Педагогикалық өлшемдер орталығына», Астана қаласының білім басқармасына үлкен алғыс білдіреді.

Олардың қолдауы мен ынтымақтастығының нәтижесінде зерттеу табысты жүргізіліп, Қазақстандағы балалардың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған практикалық ұсыныстар әзірлеу мүмкін болды.

Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті № AP27510525 гранты бойынша қаржыландырылды. AP27510525 Қазақстандағы балалардың өмір сапасын жақсартуға және қоғамның тұрақты дамуына бағытталған балалар әл-ауқаты индексінің тиімді әдістемесін әзірлеу

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

1 Көптеген балалар өз құқықтарының бұзылуына, кибербуллингке және басқа адамдардың жағымсыз қарым-қатынасына тап болуда. Деректерді талдау балалардың көпшілігінің өз айналасында қауіп-қатерлерге кезігетінін көрсетті. 48% астам бала ересектердің немесе құрдастарының жағымсыз қарым-қатынасына тап болғанын мәлімдеді, әлеуметтік зерттеуге қатысқан әр үшінші бала қорлық пен мазаққа ұшыраған. Балалар агрессивті мінез-құлықты жиі атап өтіп жатсы, ал бұл фактілерді ата-аналар сирек байқайды. Қауіпті жағдайларда балалар көбінесе ата-аналарға, достарға немесе мұғалімдерге жүгінеді, бірақ олардың көпшілігі құқық қорғау органдарына жүгінуді басынан кешірген жоқ. Бұл нәтижелер балаларға қауіпсіз және қолдау көрсететін орта құру қажеттілігін айқындайды, бұл буллингтің жағдайларын азайтып, балаларға кәсіби көмекке қолжетімділікті қамтамасыз етуі керек. Буллингті алдын алу бағдарламаларын енгізу арқылы балалар мен жастар топтарымен бұл мәселе бойынша жұмыс жүргізу қажет.

2 2023 жылы жасөспірімдер жасаған қылмыстардың 11%-ға өсуі байқалды. Соның ішінде мүлктік қылмыстар басым, содан кейін жеке тұлға мен қоғамдық тәртіпке қарсы құқық бұзушылықтар орын алып жатыр. Бір мезгілде кәмелетке толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстар санының 22%-ға ұлғаюы тіркеледі, бұл ішінара балаларға қатысты барлық жағдайлар бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің міндетті жүргізілуіне байланысты. Осыған қарамастан, соңғы бес жылда мұндай қылмыстардың саны 6%-ға қысқарды, бұл қабылданып жатқан шаралардың белгілі бір тиімділігін көрсетеді. Зерттеу балалардың өмір сүру құқығы, зорлық-зомбылықтан қорғау, еркін пікір білдіру, жеке өмір сүру құқығы және тегін білім беруді қоса алғанда, өз құқықтары туралы хабардар екенін көрсетті. Балалардың құқықтары туралы білімнің негізгі көздері – мектептегі сабақтар және интернет. Ата-аналар мен мұғалімдердің көпшілігі өздерін бала құқықтары туралы жақсы біледі деп санайды, мұғалімдер жауаптарына қарағанда біршама жоғары деңгейін көрсетеді. Зерттеуге қатысқан балалардың 83%-ы өз құқықтарының сақталуын атап өтті, бірақ респонденттердің жартысынан жуығы өзіне қарсы жасалған бұзушылықтарды бағалау қиынға соқты, ал әрбір бесінші респондент сауалнамада ұсынылған құқық бұзушылықтары оларға әсер етпейтінін мәлімдеді. Ата-аналар мен педагогтер балалар құқығын бұзатын негізгі қауіп-қатер ретінде жастар топтарын атап өтті, бұл кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау және сақтау мақсатында профилактикалық жұмыстардың қажеттілігін көрсетеді. Профилактикалық жұмысты күшейту және әлеуметтік жағдайы төмен отбасыларды қолдау қажет.

3 Тұрмысы нашар отбасылармен жұмыс тиімділігінің жеткіліксіздігі, мектептердегі әлеуметтік педагогтер мен психологтердің тапшылығы, балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларына ден қоюдың нақты алгоритмдерінің болмауы жүйелі өзгерістерді және әлеуметтік саясатты жақсарту жөніндегі кешенді шараларды әзірлеуді талап етеді. 2023 жылы әлеуметтік осал топтардағы балалардың едәуір бөлігі көп өлшемді кедейлікке және қажетті қызметтерге қол жетімділіктің төмен деңгейіне тап болуда. Балалардың 28,5%-ы бір мезгілде бірнеше салада шектеулерге тап болуда, ауылдық жерлерде бұл көрсеткіш әрбір үшінші балаға, ал қалалық жерлерде – әрбір төртінші балаға жетеді. Қазақстандағы кедей отбасылардың 90% астамы көп балалы, ал балалар кедейлік шегінен төмен тұратын барлық отбасылардың 40%-ын құрайды. Түркістан облысында кедейлік деңгейі 9,6%-ға жетеді, бұл елорданың көрсеткіштерінен (2,4%) едәуір асып түседі. Балалардың тамақтану проблемаларын отбасылардың 10,3%-ы атап өтті, ал мектеп оқушыларының 11,2%-ы білім беру мекемелерінде ыстық тамаққа қол жеткізе алмайды. Тұрғын үй жағдайлары да маңызды мәселе болып қала береді. Ата-аналардың 77,5%-ы балалардың жеке бөлмесі немесе бір адамға 15 шаршы метр тұрғын ауқымы бар екенін мәлімдесе, ал отбасылардың 22,5%-ы бұл шарттардан айырылғаны белгілі болды. Жалдамалы тұрғын үйде немесе туыстарының баспанасында тұратын отбасылар арасында көрсеткіштер нашарлай түседі. Сонымен қатар, мектеп психологтерімен қамту деңгейі өте төмен болып қала береді: бір маманға 2000 балаға дейін келеді. Халықаралық тәжірибеде 500 балаға 1 психологтен келеді. Деректер балалардың өмір сүру сапасын жақсарту, қолайлы өмір сүру жағдайларын жасау және оларға толыққанды даму үшін тең мүмкіндіктер беру үшін жүйелі өзгерістердің қажеттілігін көрсетеді.

4 Балалар санының артуы білім беру инфрақұрылымына айтарлықтай инвестицияларды қажет етеді. 2011 жылдан бастап балалар саны 1 886 479 өсті, бұл мектептер мен балабақшаларға қосымша жүктеме әкелді. 400 мың баланың болжамды жыл сайынғы туу көрсеткіші білім беру және медициналық мекемелерді кеңейту және жаңғырту қажеттілігін растайды. Талдау көрсеткендей, балалардың ең көп саны оңтүстік және оңтүстік-шығыс облыстарда, сондай-ақ Республикалық маңызы бар қалаларда тұрады. Бұл ресурстарды жоспарлаумен бөлудің сараланған тәсілін қажет етеді. Әлеуметтік және білім беру бағдарламаларын әзірлеу кезінде көші-қон ағындары мен өмір сүру деңгейіндегі айырмашылықтарды ескеру маңызды. 2023 жылы ұлдар санының қыздардан 5,86%-ы артуы қосымша зерттеуді қажет ететін мәдени және әлеуметтік факторларды көрсетуі мүмкін. Мұны демографиялық және әлеуметтік саясатты әзірлеу кезінде ескеру қажет. Балалар санының 2022 жылғы 103%-дан 2023 жылы 103,9%-ға дейін өсу қарқынының және олардың жалпы халық санындағы үлес салмағының 34,1%-ға дейін өсуі

отбасылар мен балалық шақты мемлекеттік қолдауды, сондай-ақ балалар мекемелері мен бағдарламаларына инвестицияларды күшейту қажеттігін атап көрсетеді. Ата-аналардың білім беру процесіне деген қызығушылығының жоғары деңгейі байқалады: сауалнамаға сәйкес, ата-аналардың 81,9%-ы сынып немесе мектеп жаңалықтары мен оқиғаларын бақылайды. Бұл ата-аналардың балаларының білім беру процесіне деген қызығушылығының жоғары деңгейін көрсетеді. Бұл қолдау мен дамытуды қажет ететін оң көрсеткіш. Жас қазақстандықтардың санын 5,9 миллионға дейін ұлғайту білім беру қызметтеріне, жұмыс орындарына, тұрғын үйге және медициналық көмекке қомақты инвестицияларды құюды талап етеді. Үкімет қазірдің өзінде еңбек нарығын кеңейтуді және экономикалық қорларды қамтамасыз ету деңгейін арттыруды жоспарлауы керек.

5 2023 жылы балалар өлімі 1000 тірі туылғандарға шаққанда 10,05-нан (2022 жылы) 9,98 дейін төмендеді, бұл жағдайдың жақсарғанын көрсетеді. Көп жағдайда жаңа туған нәрестелердің өлімінің себептері: мерзімінен бұрын босану, инфекциялар, туылған кезде ұрықтың асфиксиясы. Елдегі нысаналы көрсеткіш – 2030 жылға қарай нәресте өлімінің 1000 тірі туылғанға шаққанда 7,1 дейін төмендету. Туудың жиынтық коэффициентінің (ТЖК) төмендеуі байқалады: 2023 жылы ТЖК 2,96 құрады, бұл 2022 жылғы 3,05 көрсеткішінен төмен. Бұл репродуктивті денсаулықты қолдау және тууды арттыру шараларын қолға алу қажеттілігін көрсетеді.

6 0-18 жастағы балалардың сыртқы себептерден қайтыс болу көрсеткіші 2022 жылмен салыстырғанда 15,11-ден 16,24-ке дейін өсті. 11 өңірде ең жоғары көрсеткіштер: Ұлытау (29,28), Жетісу (22,46), Түркістан (21,68) облыстары. Балалық шақтағы ауруларды кешенді басқару (БШАКБ). Нәрестелер мен балалар өлімінің құрылымында басқарылатын себептердің болуы: тыныс алу органдарының аурулары және пневмония; үйдегі өлім; ата-аналардың науқас баланы үйде күту дағдыларының жеткіліксіздігі; антибиотиктерді артық тағайындау, негізсіз емдеуге жатқызу жағдайлары және т.б. Республикада: халықтың медициналық көмекке кеш жүгінуі; аурудың қауіпті белгілері туралы ата-аналарының нашар білімі және науқас баланың жай-күйін жете бағаламауы салдарынан стационарға түскен балалардың тәулік бойғы өлім-жітімі жоғары тіркеледі. Сауалнама нәтижелері бойынша осы көрсеткіштерге қарамастан, балалардың 79,4%-ы «үйде менің емделуім үшін барлық жағдай жасалуда», – деп жауап берді. Әлеуметтік сауалнама нәтижесінде мыналар анықталды: мектепте ауыз судың болмауы деп жауап берген респонденттер – 26,8%; қол жууға арналған құралдардың болмауы – 18,9%; мектеп ғимаратында жылы дәретханаларға қолжетімділіктің жоқтығы немесе шектелген – 14,3%; мектептегі медициналық кабинетке қолжетімділігі шектеулі 37,6%-ы атап өтті. Нәрестелер өлімінің төмендеуі және балалар арасындағы

ас қорыту аурулары санының төмендеуі денсаулық сақтау саласындағы оң өзгерістерді көрсетеді. Дегенмен, алдын алуға болатын аурулардың жоғары үлесі және семіздік жағдайларының көбеюі аурулардың алдын алу мен ерте диагностикасын жақсарту үшін қосымша шараларды қажет етеді.

7 Индексте балалардың қауіпсіздігі бойынша көрсеткіштер енгізілмеген.

Осыған қарамастан, зерттеу шеңберінде Қазақстанда жыл сайын 14 жасқа дейінгі балалар арасында 200 мыңға дейін жазатайым оқиғалар мен жарақаттар тіркелетіні анықталды, оның 1,2%-ы мүгедектікке әкеледі. Балалардың жарақаттанудан және жазатайым оқиғалардан қайтыс болуының негізгі себептері: термиялық және химиялық күйіктер (54%), механикалық асфиксиялар (26%), жол-көлік жарақаттары және кездейсоқ құлау (20%). Үйдегі жарақаттар көбінесе баланың қараусыз қалуына байланысты болады. Суға бату-14 жасқа дейінгі балалар арасындағы өлім-жітімнің екінші сыртқы себебі. Таңдамалы зерттеу көрсеткендей, балалардың жартысына жуығы суда жүзу кезінде жүзу қауіпсіздігін пайдаланбайды. Балалардың қатысуымен болған ЖКО-ның 90%-ының жуығы жүргізушілердің кінәсінен орын алады, негізінен балалар ережені бұза отырып тасымалданатын жолаушылар болып табылады. Негізгі бұзушылықтар: балаларды ұстау құрылғыларының болмауы, жаяу жүргіншілер өткелдерінің, қиылыстардың жүру ережелерін бұзу, сондай-ақ бала жаяу жүргіншілердің жол жүру кезіндегі тәртібінің төмендігі. 2022 жылы кәмелетке толмағандардың қатысуымен болған ЖКО-ның саны 15%-ға, қаза тапқандар саны 24%-ға, жараланғандар саны 20%-ға өсті. 01.01.2022 ж. жағдай бойынша Қазақстанда 98 254 мүгедек бала тіркелген. 2021 жылы 1000 балаға шаққандағы мүгедектік көрсеткіші 15,8 құрады. Балалардың 44,8%-ында бір немесе одан да көп жарақат болды. Ұлдарда (50,3%) қыздарға қарағанда (39,0%) жарақат көбірек орын алды. 2022 жылы ауыр жарақат алған ұлдар мен қыздардың үлесі 15%-ға өсті.

8 2023 жылы 0-17 жас аралығындағы артық дене салмағы балалардың

саны 100 мың балаға 48,97 құрады, бұл 2022 жылмен салыстырғанда (46,88) 2,09 тармаққа өсті. Ұлттық денсаулық сақтау орталығы – Қазақстан-2022 зерттеуінің нәтижелері бойынша оқушылардың 15,4%-ында артық дене салмағы, оның ішінде 4,7%-ында семіздік анықталды. Артық салмақ пен семіздік қыздарға қарағанда ұлдарда жиі кездеседі. 2018-2022 жылдар аралығында дене салмағы артық және семіз оқушылардың үлесі 1,6 есе өсті. Әлеуметтік сауалнама нәтижесінде ата-аналар балаларына кейбір тағамдардың (сода, қант, майлы тағамдар) денсаулыққа зияны туралы «жиі» және «кейде» айтатынын респонденттердің 88,2%-ы мәлімдеді.

9 0-17 жас аралығындағы балалар арасында ас қорыту органдары ауру-

ларының саны 100 мың балаға шаққанда 5716,01 құрады, бұл өткен жылмен

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

салыстырғанда 1,8%-ға төмен. Әлеуметтік сауалнама нәтижесінде мыналар анықталды: отбасылар үшін балалардың тамақтануы қымбат – 10,3%; мектепте тамақтану мүмкіндігі жоқ – 11,2%; мектепте сапасыз тамақ дайындауды ата-аналардың 9,5%-ы атап өтеді; ата-аналардың балаларына тамақ жарамсыз екенін атап өткен ата-аналар – 8,8%; тамақтануға қанағаттанған балалар – 69,4%; мектепте тамақтанумен қанағаттанбаған балалар – 30,6%.

10 Ағзаның дұрыс дамуы бұзылған 0-14 жастағы балалардың үлесі 100 мың балаға 0,24-ке дейін өсті (0,02 жағдайға өсті). Көру өткірлігі төмендеген балалар үшін 2022 жылмен салыстырғанда (1,45) айтарлықтай өзгеріссіз 100 мың балаға 1,4 жағдай деңгейінде қалды.

11 2023 жылы профилактикалық тексерулер есту қабілеті төмендеген және сөйлеу кемістігі бар 0-14 жас аралығындағы балалардың үлесі 0,16 екенін анықтады. Өткен жылмен салыстырғанда айтарлықтай өзгерістер байқалмады (2022 ж. – 0,14).

12 15-17 жас аралығындағы жасөспірімдер арасында заттарды қолданумен байланысты психикалық бұзылулармен сырқаттанушылықтардың саны 6,6% төмендеп, 100 мың балаға 14,5 құрады (2022 жылғы 15,53-пен салыстырғанда). Ұлттық денсаулық сақтау орталығы – Қазақстан-2022 зерттеуінің нәтижелері бойынша жасөспірімдер арасында энергетикалық сусындарды тұтыну 42,6%-ға жетті, бұл ретте 20%-ы оларды апта сайын, ал 3%-ы күн сайын тұтынады. Темекі шегу мен вейпті қолданудың таралуы артты: жасөспірімдердің 6%-ы темекі шегеді, 10%-ының вейптерді шегу тәжірибесі бар. 11-15 жастағы балалардың 83,4%-ы өздерінің психикалық денсаулығын/әл-ауқатын жақсы деп санайды. 11-15 жас аралығындағы жасөспірімдердің 16,6%-ында нашар психикалық әл-ауқат, мүмкін депрессия белгілері анықталды. 15 жасқа қарай нашар әл-ауқат белгілері бар жасөспірімдердің үлесі 1,8 есе 21,8%-ға дейін артады. 2022 жылы психикалық әл-ауқаты жақсы балалардың үлесі екі пайыздық тармаққа өсті, негізінен ұлдар есебінен, ал әл-ауқаты жақсы қыздардың үлесі 2018 жылмен салыстырғанда төмендеді.

13 2023 жылы Қазақстанда балалар арасындағы суицидтер саны 100 мыңға 10,15 құрады, бұл 2022 жылғы деңгейден 31%-ға жоғары (100 мыңға 7,75). Өз-өзіне қол жұмсаудың ең көп саны Түркістан (45 жағдай) және Жамбыл (22 жағдай) облыстарында тіркелді. 2023 жылдың он айында 169 кәмелетке толмаған қазақстандық өз-өзіне қол жұмсады, оның 72,2%-ы жасөспірімдер (15-17 жас), бұл осы жас тобында жоғары тәуекелді көрсетеді. Суицид жасаған балалардың басым көпшілігі толық отбасыларда өсті (85%) және олардың 97% суицид кезінде байсалды болды. 40% жағдайда балалық суицидтің себептері белгісіз болып қалады, бұл мәселені түсінуді және алдын алуды қиындатады. Әлеуметтанулық зерттеу көрсеткендей, балалардың

27,4%-ы аптасына кемінде бір рет мазасыздық сезімін сезінеді. Бүкіл ел бойынша психикалық денсаулықты зерттеу көрсеткендей, 11-15 жас аралығындағы балалар мен жасөспірімдердің 83,4% – психикалық денсаулық/ әл-ауқат жақсы. 11-15 жас аралығындағы жасөспірімдердің 16,6% – нашар психикалық әл-ауқат, мүмкін депрессия белгілері анықталды. 15 жасқа қарай нашар әл-ауқат белгілері бар жасөспірімдердің үлесі 1,8 есе артады (21,8% дейін). Ұлдар арасында қыздармен салыстырғанда эмоционалды қызметі жақсы адамдар көп. Жыныстық жас аспектісінде қыздарда 11 жастан 15 жасқа дейін жақсы психикалық әл-ауқаты бар адамдардың пайызы төмендейді, ал ұлдарда бұл көрсеткіш 13 жастан 15 жасқа дейін төмендейді. 2022 жылы психикалық әл-ауқаты жақсы балалардың үлесі екі пайыздық тармаққа өсті, негізінен ұлдар есебінен, ал әл-ауқаты жақсы қыздардың үлесі 2018 жылмен салыстырғанда төмендеді.

14 Өмірге қанағаттану, бұл балалардың әл-ауқатының қазақстандық индекcін есептеу әдіснамасында ескерілетін жетекші мәселелердің бірі. Әлеуметтанулық сауалнама нәтижесінде балалар аудиториясындағы респонденттердің 65,4%-ы «менде бәрі жақсы» деген жауапты таңдады, 27,6%-ы ішінара қанағаттанды, 5,2%-ы және 1,9%-ы сәйкесінше өмірге қанағаттанбағанын көрсетті. Қатысушылар соңғы уақытта қаншалықты жиі мазасызданғанын айтты. Респонденттердің 72%-ы өз сауалнамаларында сирек кездесетінін, бұл өте жақсы көрсеткіш екенін көрсетті. 14,2% аптасына бір-екі рет мазасызданатынын, 7,7%-ы аптасына бірнеше рет және 5,5%-ы «күн сайын» бастан кешіретінін жауабын атап өтті.

15 Жалпы білім беретін мектепте достар табу қиын емес 10-18 жастағы балалардың үлесін анықтау үшін сауалнама жүргізілді, нәтижесінде балалар арасында мынадай пікірлер анықталды: мектепте өзін бөтен сезінетін балалар шамамен 26,9%; сыныпта достық қарым-қатынас орнату оңай 84,2%; сыныпта бір-бірімен дос – 57,0%, ұлдарда бұл көрсеткіш жоғары (64,6%). Сыныпта бөлек жүретіндер бар – 23,3%, қыздар бұл пікірді көбірек ұстанады (26,4%), сыныпта шағын топтарға бөліну бар – 12%; «әрқайсымыз өз бетімен жүреді» – 7,7%-ы жауап берді.

16 Зерттеу көрсеткендей, Қазақстанда балалардың құқықтық хабардарлық деңгейі салыстырмалы түрде жоғары, алайда елеулі олқылықтар әлі де бар. Балалар арасындағы ең танымал өмір сүру құқығы (70,3%) болып шықты, ал зорлық-зомбылықтан қорғау құқығы (52,6%) және тегін білім алу құқығы (49,9%) сияқты басқа да негізгі құқықтар туралы білімге жартысынан төмені ғана ие. Бұл мектептер мен отбасылар арасында құқықтық білім беруді күшейту қажеттілігін көрсетеді. Балалардың көпшілігі өз құқықтары туралы сабақ (65,2%) және интернет (57,3%) арқылы біледі, бұл білім беру жүйесі мен медианың құқықтық білім берудегі маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар,

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

ата-аналар мен мұғалімдер интернеттен ақпарат алады, дегенмен ата-аналар (68,2%) және мұғалімдер (60,9%) әңгімелесулер мен әлеуметтік медиаға көбірек сүйенеді. Қатысушылардың 83%-ы Қазақстанда балалардың құқықтары сақталады деп есептесе де, балалар мен мұғалімдердің едәуір бөлігі іс-әрекет бостандығын шектеуді атап өтті (балалардың 18,3%-ы, мұғалімдердің 29,4%-ы), жеке өмірге дөрекі араласу және адамның қадір-қасиетін қорлау сияқты бұзушылықтарға тап болады. Бұл құқықтық нормаларды іске асыруда мәселелердің бар екендігін және бала құқықтарын қорғау жеткіліксіз екенін көрсетеді.

Балалардың барлығы дерлік (97,1%) өз міндеттерін біледі, әсіресе заңдарды сақтау және мемлекеттік рәміздерді құрметтеу мәселелерінде (79,3%), бұл құқықтық тәрбиедегі құқықтар мен міндеттерді үйрену тепе-теңдігін көрсетеді. Алайда, ата-аналардың тек 36%-ы балалардың әлеуметтік қамсыздандыру және қорғау құқықтары толығымен сақталады деп санайды, бұл әлеуметтік қорғау қызметі сапасына наразылықты көрсетуі мүмкін.

17 Білім берудегі реформалар көбінесе тиісті ғылыми-әдістемелік негіздемесіз жүзеге асырылады, бұл инновациялардың тиімділігінің жеткіліксіздігіне әкеледі. Қазақстандық білім беру жүйесі контекстінде олардың қолданылуы мен тиімділігін бағалау үшін ғылыми тәсілді енгізу және алдын ала зерттеулер жүргізу қажет.

18 МЖМБС күрделі және шамадан тыс жүктелген құжат болып табылады, ал қолданыстағы оқу бағдарламалары мен әдебиеттер әрқашан заманауи талаптар мен стандарттарға сәйкес келе бермейді. Ғалымдарды, авторларды және сарапшыларды оқытып, үздік әлемдік тәжірибеге бағдарлай отырып, білім беру мазмұнын жетілдіру маңызды.

19 Жаңартылған білім беру мазмұнына кешенді мониторинг пен талдаудың болмауы мәселелерді анықтауды және білім беру үрдісінің сапасын жетілдіруді қиындатады. Сауалнама нәтижелері бойынша мұғалімдер білімнің төмен деңгейін, оқушылардың нашар үлгерімін, сондай-ақ бағалардың қолдан жоғарылауын атап өтеді. Білім беру сапасын арттыру үшін сыртқы бақылау тетіктерін енгізу қажет. Оқушылар мен ата-аналардың сауалнамаларының нәтижелері бойынша репетиторлық қызметке жүгінетін оқушылардың үлкен үлесі бар. Білім алушылардың білім жетістіктерінің мониторингі (ББЖМ) – 2023 нәтижелері 4-сыныптардағы орташа дайындық деңгейін (55%) және 9-сыныптарда одан да төмен нәтижелерді (47%) көрсетеді. ҰБТ қорытындысы бойынша қатысушылардың 85,24%-ы шекті балл жинады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 54%-ға артық. 2022 жылғы PISA рейтингінде Қазақстан математика мен жаратылыстану ғылымдарының көрсеткіштерін жақсарта отырып, 51-орынға көтеріліп, өзінің жалпы рейтингін біршама

жақсартты, бірақ оқу дағдыларының төмен деңгейі байқалады. Қазақстандық оқушылардың оқу (386) және жаратылыстану ғылымдары (423) бойынша орташа балы ЭЫДҰ бойынша орташа деңгейден (тиісінше 476 және 485) төмен, бұл осы бағыттар бойынша оқыту деңгейін арттыру қажеттілігін көрсетеді. Сапалы білім беруді қамтамасыз ету үшін орта білім беруді дамыту, білім алушылардың үлгерімін бағалаудағы сәйкессіздіктерді жою және білім беру сапасы саясатының тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз ету бойынша басқарушылық шешімдер қабылдау үшін мониторинг тетігін әзірлеу қажет.

20 Қазақстанның білім беру мазмұнында шығармашылық пен практикаға уақыттың 10%-ы ғана бөлінген, ал ЭЫДҰ елдерінде бұл көрсеткіш 40-50% жетеді. Оқу үрдісінде шығармашылық және практикалық сабақтардың үлесін арттыру қажет. Сауалнама нәтижелері бойынша оқушылардың 61,3% мектеп олардың мүдделерін қанағаттандыру және қабілеттерін дамыту үшін барлық қажетті жағдайларды жасайды деп санайды. Үйірмелер мен секцияларға қатыспайтын оқушылардың жоғары үлесі (36,5%) бұл қызметтерге қол жеткізудегі айтарлықтай кедергілерді көрсетеді. Балалардың көпшілігі мектептентысақылы үйірмелерге қатысады (29,8%), бұлақысыз бағдарламалар әрдайым қол жетімді бола бермейтінін немесе таңдау мүмкіндігін қамтамасыз етпейтінін білдіруі мүмкін. Ата-аналардың 21,6%-ы балаларының үйірмелер мен клубтарға сирек баратынын немесе ешқашан бармайтынын атап өтті.

21 Оқытуда репродуктивті тәсілдің басым болуы жоғары деңгейлі ойлау дағдыларын дамытуды қиындатады, бұл оқытудың тиімділігін төмендетеді. Білім алушылардың білім жетістіктерінің мониторингі (ББЖМ)-2023 нәтижелері олардың күрделілігінің артуымен тапсырмаларды орындау пайызының төмендеуін көрсетеді, бұл мектепте жоғары дәрежелі когнитивті операцияларға (талдау, синтез, бағалау, жасау) көбірек мән беру қажеттілігін көрсетеді. PISA 2022 нәтижелері қазақстандық оқушылардың математикалық даярлығының жеткіліксіздігін көрсетеді: орташа балл – 425 құрайды, бұл ЭЫДҰ елдерінің орташа көрсеткішінен (472 балл) төмен. Қазақстан оқушыларының тек 50% математикадағы құзыреттіліктің 2 деңгейіне жетеді, бұл оқушылардың көпшілігінің математикалық есептерді өз бетінше түсіндіре және интерпретациялай алмайтындығын көрсетеді. ЭЫДҰ елдерінде математикадағы құзыреттіліктің 2 деңгейіне оқушылардың 69%-ы жетеді. Сауалнамалар көрсеткендей, мұғалімдердің 23%-ы ешқашан сабақта стандартты емес шешім әдістерімен тапсырмаларды қолданбайды, ал 14%-15%-ы АКТ көмегімен жобалық жұмысты ұйымдастырмайды. Оқушылардың дайындық деңгейін және олардың күрделі міндеттерді өз бетінше шешу қабілетін арттыру үшін жобалық және проблемалық-бағдарланған оқытуды, АКТ және ЖИ пайдалануды қоса алғанда, оқытуға көп деңгейлі тәсілдерді енгізу қажет.

22 Педагогикалық аттестаттаудың ағымдағы ережелері МЖМБС талаптарына және білім берудің жаңартылған мазмұнының ерекшеліктеріне толық сәйкес келмейді, бұл педагогтердің кәсіби дамуына теріс әсер етеді. ЭЫДҰ мәліметтері бойынша, 2022 жылы Қазақстандағы оқушылардың 36%-ы директор хабарлауы бойынша педагогикалық құрамның жетіспеушілігімен шектелген мектептерде оқитыны анықталды. Бұл ретте оқушылардың 26% біліктілігі жеткіліксіз немесе біліктілігі жоқ педагогтері бар мектептерде оқиды. 2022 жылдың бірінші жартыжылдығында U-STUDY деректері бойынша 179 мың. Қазақстан педагогтерін ҰБТ тапсырды, қатысушылардың 74,2%-ы бұл ретте шекті балл жинай алмады. Бұл ережелерді үздік әлемдік тәжірибеге сәйкес қайта қарау қажет. Қазақстанда педагогикалық аттестаттау жүйесін табысты енгізу үшін халықаралық стандарттарды да, ұлттық контекстті де ескеру қажет. Зерттеу көрсеткендей, формальды талаптар мен педагогикалық практиканың нақты жағдайлары арасындағы үйлесімділіктің болмауы жүйенің тиімділігін төмендетеді және мұғалімдер арасында қарсылық тудырады. Бұл педагогтерді аттестаттауда білім беру ұйымдарының әртүрлілігін ескеретін және мұғалімдерге қажетті қолдау көрсететін кешенді тәсілдің қолданылу маңыздылығын көрсетеді.

23 Оқыту әдістерінің әртүрлілігінің болмауы және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды әлсіз психологиялық-педагогикалық қолдау инклюзивті әдістер мен бағдарламаларды әзірлеуді және енгізуді талап етеді. Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, мұғалімдердің тап болатын ең үлкен қиындықтары – оқу үлгерімі төмен балаларды (48,3%) және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытуды (41,9%) қамтиды. Ата-аналар мен мұғалімдердің сауалнамаларының нәтижелері көрсеткендей, респонденттердің тек 40,5%-ы мектеп пен қоғамда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға барынша жағдай жасалған деп санайды. Бұл инклюзивті білім беруді жақсарту, оқушылардың барлық санаттары үшін қолдауды кеңейту, сондай-ақ ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдауды қолға алу қажеттілігін көрсетеді.

24 Ұзақ мерзімді болжау мен стратегиялық жоспарлаудың болмауы ресурстардың тиімсіз пайдаланылуына және мектептердің толып кетуіне әкеледі. Білім берудің стратегиялық жоспарларын әзірлеу қажет. Білім беру сапасын жақсарту және инфрақұрылымды жаңғырту жөніндегі шараларға қарамастан, деректерді талдау және қабылданған шаралардың ұзақ мерзімді әсерін бағалау үшін жүйелі мониторинг жүргізілмейді.

Білім беру сапасын арттыру үшін сапаны қамтамасыз етудің бірыңғай әдіснамасы мен тетіктерін енгізуді, сондай-ақ жүйелі мониторингті қамтитын ұлттық және жүйелі тәсіл талап етіледі. Білім беру үдерістеріне жедел және тиімді мониторинг жүргізуді қамтамасыз ететін орта және кәсіптік-

техникалық білім беру мониторингі үшін онлайн-платформа құру маңызды. Білім беру жүйесінің жай-күйін дәл бағалау үшін ұлттық білім беру деректер банкі (ҰБДБ) мен статистика комитетінің деректері арасындағы алшақтықты жою қажет. Деректердің ашықтығы мен сенімділігін қамтамасыз ету, олардың бұрмалануын немесе бұрмалануын болдырмау маңызды.

Макро – және микродеректерді ашуды талап ететін мемлекеттік билік органдарының жұмысында дәлелдемелік саясат пен ашықтық тәсілін қолдану қажет. Мемлекет балалардың әл-ауқатының индексі бойынша жүйелі зерттеулер жүргізу үшін осы деректерге қол жеткізуді ұйымдастыру моделін әзірлеуі керек. Балалар әл-ауқаты индексі әдіснамасы, индикаторлары және көрсеткіштері бойынша 2022 жылғы 1 ақпандағы № 21-р үкіметтік Өкімге өзгерістер мен толықтырулар енгізілуі қажет.

25 Цифрландыру үрдісінің әрбір кезеңі үшін мерзімдерді, кезеңдерді, іс-шараларды және индикаторларды қамтитын стратегиялық жоспар, сондай-ақ білім беру мазмұнына ЖИ пайдалану және енгізу жөніндегі саясат қажет. Білім беру үрдісіне e-learning, edtech және ЖИ және басқа да инновациялық технологияларды белсенді енгізу қажеттілігі айқын болып отыр, бұл білім беру сапасы мен оның қолжетімділігін жақсартуға ықпал етуі мүмкін. Дегенмен, бұл салада оңды жақтар мен мүмкіндіктермен қатар кемшіліктер мен сын-қатерлер талдануы қажет.

26 Кәсіби бағдар көбінесе білім беру үрдісінің ажырамас бөлігі ретінде емес, қосымша элемент ретінде қабылданады. Үйірмелер мен секцияларға қатыспайтын оқушылардың жоғары үлесі (36,5%) бұл қызметтерге қол жеткізудегі айтарлықтай кедергілерді көрсетеді. Балалардың көпшілігі оқу орындарынан тыс ақылы үйірмелерге барады (55,6%), ал тек 2,6% мектептер немесе колледждер ішіндегі тегін үйірмелерге қатысады.

Балалардың үйірмелерге қатыспауының негізгі себептеріне қол жетімді ұсыныстардағы белгісіздік (7%), бала қызығушылындағы белгісіздік (9%), оқуға байланысты бос уақыттың болмауы (11%), қаржылық шектеулер (14%) және үйірмелердің тұрғылықты жерінен қашықтығы (16%) жатады. Белсенді бейіндік оқытуы бар елдерде пәндерді терең зерттеуге, шығармашылық дағдыларды дамытуға, оқушыларды әлеуметтендіруге және білім берудің үздіксіздігін қамтамасыз етуге баса назар аударылады.

Тиісті бағдарламаларды енгізіп, білім беру сатыларының аралығы мен өтпелі кезеңдерінде сабақтастықты қамтамасыз ету, мамандар даярлай отырып, Қазақстанда кәсіптік бағдарлау тәсілін қайта қарау қажет. Мектеп пен университет арасында білім беру үрдісінде сабақтастық орнатылмаса, оқушының білім траекториясы үйлесімді, бір жүйеден екінші жүйеге жатық ауыспаса, жас маман еңбек нарығына шығарда атрибуттар қалыптасып жетілмейді. Тұлғаның білім, дағды, құзіреттілік, көзқарас пен құндылықтар

жиынтығы бір жүйеден екінші жүйеге ауысқанда өзара бірін-бірі толықтырып, үйлесімді түрде дамытылса дұрыс.

27 Әр түрлі аймақтар мен әлеуметтік топтар арасында сапалы білімге қол жетімділікте айтарлықтай айырмашылықтар бар. Аз қамтылған отбасылардан шыққан оқушыларға ресурстарды бөлуге және қолдау бағдарламаларын құруға назар аудару қажет. PISA-2022 нәтижелері бойынша қазақстандық оқушылардың 32%-ы әлеуметтік-экономикалық статусының халықаралық шәкілі бойынша ең аз және аз қамтылған оқушылар арасында төртінші квинтильге ие (OECD, 2023). Олардың математикадағы орташа ұпайы 430 баллды құрайды. Неғұрлым ауқатты оқушылар 41 баллға аз қамтылғандардан асып түседі, бұл ЭЫДҰ елдері арасында 93 баллдық орташа алшақтықтан аз. Қазақстанның білім беру жүйесі әрдайым еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкес келе бермейді, бұл гуманитарлық пәндерге қызығушылықтың басым болуымен және инженерлік-техникалық мамандықтарға конкурстың төмен болуымен көрінеді. Статистикалық деректерге сәйкес, Қазақстанда 15-34 жас аралығындағы NEET (білім беруде, жұмысқа орналасуда немесе оқуда жұмыспен қамтылмаған) жастардың буыны 2022 жылғы 6,7%-дан 2023 жылы 7,1%-ға дейін өсті. Бұл жағымсыз тенденцияның негізгі мәселелері ауылдық өңірлерде табысты оқу үшін жағдайлардың жеткіліксіздігі, техникалық және кәсіптік білім беру (ТЖКБ) жүйесінде мамандар даярлау сапасының төмендігі, ауылдық жерлердегі жастардың еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігінің жеткіліксіздігі, сондай-ақ мектептердегі кәсіптік бағдарлау жұмысының әлсіздігі және оқушыларда кәсіпкерлік дағдылардың жетіспеушілігі. Қалыптасқан жағдай білім беру мүмкіндіктерін жақсартуға және жастарды жұмысқа орналастыруға бағытталған кешенді тәсілді енгізуді талап етеді. Оқушылардың жоғары тәртіп пен құзыреттілік дағдыларын дамыта отырып, оқу бағдарламаларын экономика мен өнеркәсіптің қажеттіліктеріне бейімдеу маңызды. Мұғалімдер жобалық оқыту және STEAM сияқты интеграцияланған заманауи оқыту әдістерін меңгеруі керек және сонымен бірге ұлттық бірегейлік пен құндылықтарды қалыптастыру жолдарын меңгеруі тиіс.

28 Сауалнама нәтижелері балалардың WhatsApp (81,7%), TikTok (73,9%), Instagram (50,5%) қолданатынын көрсетті. 13 жасқа дейінгі балаларға әлеуметтік желілер мен ойын платформаларында аккаунттар құруға тыйым салатын пайдалану шарттарына қарамастан, 9-10 жас аралығындағы балалардың 60% және 11-12 жас аралығындағы балалардың 66% осындай аккаунттар бар. Қазақстандық балалардың едәуір бөлігі интернетті 5 жастан кіші жаста белсенді қолдана бастайды. Бұл онлайн-кеңістіктің қауіпсіздігіне байланысты бірқатар сын-тегеуріндерді тудырады. Қазақстандағы ата-аналардың 21%-ы өз балаларына 4 жасында өз гаджеттерін ұсынады. HBSC-Қазақстан

2022 зерттеуінің нәтижелері бойынша оқушылардың 51,3%-ы электрондық құрылғыларда ұзақ уақыт өткізеді, бұл ДДҰ ұсынған экранды пайдалану уақытынан асады (күніне 2 сағаттан аспау тиіс). Балалардың онлайн қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін заңнамалық базаны жетілдіруді, цифрлық қауіпсіздік бойынша білім беру бағдарламаларын әзірлеуді және енгізуді, сондай-ақ ата-ана бақылауы үшін технологиялар мен қосымшаларды белсенді пайдалануды қамтитын кешенді тәсіл қажет.

29 Медиа мазмұнын бақылауды күшейту, әр түрлі жастағы балалардың қажеттіліктеріне бағытталған білім беру және дамыту бағдарламаларын дамыту және қолдау қажет. Балалардың психикалық денсаулығына теріс әсерін азайту үшін психологиялық сараптаманы мазмұн стратегияларын әзірлеуге біріктіру де маңызды.

30 Зерттеулер қосымша білім берудің балалардың когнитивті дамуына оң әсерінанықтайды. 2023 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстандағы барлық білім алушылардың 3 млн. (81,1%) қосымша білім берудің әртүрлі түрлерімен қамтылды, бұл оқушылардың қосымша білім беру бағдарламаларымен айтарлықтай қамтылғанын көрсетеді. Әр түрлі үйірмелер мен спорт секциялары балалардың әл-ауқатын жақсартуға, сондай-ақ олардың зияткерлік дамуы мен академиялық жетістіктерінің артуына ықпал етеді. Үйірмелер мен секцияларға қатысу когнитивті құзыреттіліктің дамуына жағдай жасайды, бұл көптеген зерттеулермен расталады. Оқушылардың сауалнамасына сәйкес, 33,8%-ы үйірмелер мен секцияларға күніне 1-2 сағат, 16,5%-ы күніне 3-4 сағат, ал 3,6%-ы күніне 5-6 сағат қатысады. Сонымен қатар, оқушылардың 28%-ы сирек қатысады немесе мүлдем қатыспайды.

31 1,1 миллионнан астам бала (29%) білім беру, мәдениет және спорт жүйесімен байланысты мектептен тыс ұйымдардың қызметіне қатысады. Бұл балаларға мәдени құндылықтармен танысуға және болашақ кәсіби даму үшін пайдалы дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді. Осылайша, қосымша білім беру мәдени капитал мен кәсіби маңызды дағдыларды қалыптастыру арқылы экономикалық дамуға айтарлықтай үлес қосады.

32 Дене дамуы қосымша білім берудің маңызды құрамдас бөлігі. 1,1 миллионнан астам бала (29%) білім беру, мәдениет және спорт жүйесімен байланысты мектептен тыс ұйымдардың қызметіне қатысады, бұл оларға мәдени құндылықтарды қалыптастыруға және болашақ кәсіби даму үшін пайдалы дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді. Спорт секциялары балалардың жалпы денсаулығына оң әсер ететін денсаулық пен фитнеске дұрыс көзқарасты қалыптастырады. Спорттық нысандар мен инвентаризацияға инвестиция салу оқушылардың физикалық дамуына жағдай жасайды, бұл әсіресе семіздік эпидемиясымен күресу контекстінде маңызды.

33 Қосымша білім берудің психологиялық аспектісі балалардың дамуында маңызды рөл атқарады. Үйірмелер мен секциялардағы сабақтар балаларға фрустрацияны, мазасыздық пен стрессті жеңуге, өзін-өзі бағалау мен жағымды эмоцияларды дамытуға көмектеседі. Көркем және музыкалық терапия балалардың эмоционалды күйін сақтай отырып, олардың физиологиялық және психологиялық әл-ауқатына оң ықпал етеді.

34 2023 жылы Қазақстанның жалпы білім беретін мектептері мен колледждерінде ұйымдастырылған қоғамдық қызметке тартылған оқушылардың үлесі ЖАО ведомстволық бағынысты күндізгі мемлекеттік жалпы білім беретін мектептердің 2 392 039 сынып оқушыларының жалпы санынан 35%-ын немесе 837 284 оқушыны құрады. Қосымша білім беру балалардың әлеуметтік дамуын белсенді түрде қолдайды, әлеуметтік дағдыларды дамытуға және құрдастарымен және ересектермен жағымды қарым-қатынас орнатуға ықпал етеді. Көркем және спорттық іс-шаралар балаларға өмір туралы маңызды білімді игеруге көмектеседі және олардың әлеуметтік инклюзиясына ықпал етеді.

35 Қосымша білім беруге қомақты инвестицияларға қарамастан, ұсынылатын қызметтердің сапасы аймаққа және нақты мекемелерге байланысты өзгеруі мүмкін. Білікті кадрлар мен әдістемелік материалдардың жетіспеушілігі қосымша білім беру сапасын төмендетуі мүмкін. Ресурстар мен білікті мамандардың біркелкі бөлінбеуі де көрсетілетін қызметтер сапасының теңсіздігіне әкеледі. Ата-аналардың көпшілігі (79,7%) қосымша білімге қанағаттанғанын білдірді: 48,7% толық қанағаттанды, 30% қанағаттанды. Мұғалімдер қанағаттанудың одан да жоғары деңгейін көрсетті (82,8%). Дегенмен, ата-аналардың 16,4% белгілі бір наразылықтарын білдірді немесе жағдайды бағалауда қиындықтарға тап болды, бұл барлық қатысушылар үшін қосымша білім берудің қолжетімділігі мен сапасын одан әрі талдау және жақсарту қажеттілігін көрсетеді.

36 Қосымша білім беру сапасын бақылау үнемі жаңартуды және жетілдіруді қажет ететін маңызды аспект. Қолданыстағы сапаны бағалау жүйесі нақты бағалау критерийлері мен механизмдерінің болмауына байланысты жеткіліксіз тиімді болуы мүмкін, бұл бағдарламаларды жүзеге асыруда формальдылыққа әкеледі. Қосымша білім беру бағдарламаларын іске асырудағы формальдылық өзекті мәселе. Бағдарламалар балалардың қызығушылықтары мен қажеттіліктерін нақты есепке алмай, есеп беру үшін орындалады, бұл сабаққа деген ынта мен қызығушылықты азайтады.

37 2023 жылдың басынан бастап Қазақстан мектептеріне 101 243 бірлік спорттық жабдықтар сатып алынды, 126 спорт залына күрделі жөндеу жүргізілді және 52 спорт алаңы орнатылды. Білім беру мекемелерінің спорт

залдарының материалдық-техникалық базасы заманауи және тиімді сабақтар өткізуге бейімделмеуі мүмкін. Жабдықтардың ескіруі немесе жетіспеушілігі, әсіресе, ауылдық мектептерде, балалардың мүмкіндіктерін шектейді, әсіресе заманауи спорт алаңдары мен өнер студиялары жиі жетіспейді.

38 Қосымша білім берудің қол жетімділігінде географиялық және әлеуметтік факторлар маңызды рөл атқарады. Шалғай аудандардағы және табысы төмен отбасылардағы балалар көлік инфрақұрылымы мен қаржылық ресурстардың жетіспеушілігінен сапалы бағдарламаларға қол жеткізуде шектеулерге тап болуы мүмкін. Қаржыландырудың жетіспеушілігі қосымша білім беру үшін маңызды мәселе болып қала береді. Бөлінген қаражат барлық қажеттіліктерді толығымен қамту және барлық жоспарланған іс-шараларды жүзеге асыру үшін жеткіліксіз болуы мүмкін, бұл бағдарламаларды қысқарту немесе олардың сапасын төмендету қажеттілігіне әкеледі. Балалар арасында жүргізілген сауалнамаға сәйкес, олардың көпшілігі (55,6%) мектептен немесе колледжден тыс ақылы үйірмелерге қатысады, едәуір бөлігі (25,8%) оқу орындарынан тыс тегін үйірмелерге қатысады. Шағын бөлігі (2,6%) мектеп немесе колледж ішіндегі тегін үйірмелерге қатысады, балалардың 36,5% үйірмелерге мүлдем қатыспайды. Үйірмелер мен секцияларға қатыспайтын оқушылардың едәуір бөлігі де алаңдаушылық тудырады. Бұл факт қол жетімді үйірмелер туралы ақпараттың жетіспеушілігі, қызметтің қымбат болуы және балалардағы бос уақыттың жетіспеушілігі сияқты маңызды кедергілердің бар екендігін көрсетеді.

39 2023 жылы 667 894 оқушы өзін-өзі басқару, ал 169 390-ы дебат қозғалысына қатысты. Студенттік өзін-өзі басқару және дебат қозғалысы сияқты ұйымдастырылған қоғамдық іс-шаралар оқушылардың көшбасшылық қабілеттерін, сыни ойлауын және әлеуметтік дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Мұндай қызмет түрлеріне қатысу балалар мен жасөспірімдердің жеке дамуына оң әсер етеді.

40 Еріктілер қызметі және service-learning бағдарламалары жастардың әлеуметтік белсенділігі мен азаматтығын дамытуға ықпал етеді. Олар жасөспірімдердегі әлеуметтік жауапкершілікті, өзін-өзі бағалауды және эмпатияны дамытуға оң әсер етеді. Мемлекеттік органдардың еріктілер қызметі мен service-learning бағдарламаларын қолдауы қажет.

41 2023 жылы 9 Оқушылар сарайы пайдалануға берілді, білім беру мекемелерінің материалдық-техникалық базасы нығайтылды, бұл білім беру инфрақұрылымын дамытудың маңызды аспектісі. Бұл өзекті және әр түрлі қосымша білімге қол жеткізуді қамтамасыз ететін заманауи білім беру алаңдарын құруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, технологиялардың қарқынды

дамуы және қосымша және бейресми білім беру стандарттарының өзгеруі жағдайында заманауи талаптарға сәйкес келетін жаңа әдістер мен бағдарламаларды, инновациялық және инклюзивті тәсілдерді енгізу маңызды. Дегенмен, дәстүрлі тәсілдер мен инновациялық шешімдердің болмауы балалардың, әсіресе ерекше білім беру қажеттіліктері барлардың жан-жақты даму мүмкіндіктерін шектеуі мүмкін.

42 2023 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның 6799 мектеп кітапханасының 2084 мектебінде автоматтандырылған ақпараттық-кітапханалық жүйелер (ААКЖ) пайдаланылады, бұл кітапханалардың жалпы санының 30,7%-ын құрады. ААКЖ мектеп кітапханаларына енгізу заманауи білім беру алаңдарын құрудың басты бағыты. Бұл мектеп кітапханаларына оқушыларға әлеуметтік өзара әрекеттесу және қолдау орталықтарының әлеуетін қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл әсіресе ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар санының өсуі жағдайында маңызды. Сауалнамаға қатысқан балалардың 78%-ы үйде кітаптардың бар екенін растады, ал 21,6%-ы кітаптардың жоқтығын атап өтті. Сауалнамаға қатысқандардың 18,6%-ы үйде қосымша оқуға арналған кітаптар мүлдем жоқ екенін атап өтті. Бұл деректер оқушылар арасында оқу үшін әдебиетке қол жетімділіктің әртүрлі дәрежесін көрсетеді. Оқушылардың оқуға арнайтын уақыттың әртүрлі болуы анықталды: сауалнамаға қатысқандардың жалпы санынан (19,9%-ы) аптасына бірнеше рет оқиды, ал 19,7%-ы сирек немесе ешқашан оқымайды. Оқушылар арасында оқуға деген қызығушылықты арттыру, сондай-ақ олардың оқу сауаттылығын арттыру, оның ішінде елдегі кітапханаларды жаңғырту арқылы қажетті шараларды қолдану қажет.

43 Зерттеулерге сәйкес, балалар бос уақытының көп бөлігін аулада өткізеді, әсіресе демалыс кезінде, олардың сыртта өткізген уақытының пайызы қыста 68%, жазда 78%-ға жетеді. Қазіргі урбанизация және ата-аналардың жұмыспен қамтылуының жоғары деңгейі жағдайында аула клубтары қосымша білім беру мен әлеуметтік тәрбие жүйесіндегі таптырмас элементке айналады. Аула клубтары балалар мен жасөспірімдерге әлеуметтік және педагогикалық әсер етудің маңызды құралы. Олар балалардың әлауқатын қалыптастыруда шешуші рөл атқара отырып, әлеуметтік құзыреттілікті дамытуға, отбасылық байланыстарды нығайтуға және салауатты өмір салтын насихаттауға ықпал ете алады.

44 Ойын алаңдары мен ашық демалыс орындары балалардың жан-жақты дамуына ықпал ететін қалалық инфрақұрылымның маңызды элементі. Аула ойындары мен спорттық іс-шараларға арналған орындардың қолжетімділігі мен сапасын бағалай отырып, ата-аналардың 67,6%-ы қанағаттанушылықты білдіреді, 32,4%-ы қанағаттанбайды. Оларды жобалау кезінде

балалардың стихиялық ойынға деген нақты қажеттіліктерін ескеру, әртүрлі жас топтарының өзара әрекеттесуіне жағдай жасау және жаңа ойын мүмкіндіктерін ынталандыру қажет. Сайып келгенде, мұндай кеңістіктер балалардың физикалық, әлеуметтік және когнитивті дамуына ықпал етеді, бұл көптеген зерттеулермен расталады.

Индекс «білім беруді дамыту» және «Біртұтас тәрбие» бағдарламаларының іске асырылуын жүйелі түрде бағалауы тиіс. Балалардың дамуындағы жаңа екпіндерді ескеру үшін Индекс көрсеткіштерін өзектендіру қажет. Индекс мемлекеттік, облыстық ұйымдардың балалар әл-ауқатын арттыруға арналған бағдарламаларды, жобаларды жоспарлау және олардың нәтижелілігін бағалау үшін бағдар болуға тиіс. Ол үшін Индекс әзірлеуде зерттеумен және мониторингпен айналысатын тұрақты жұмыс тобы мен ғылыми топ құрылуы қажет.

45 Қосымша біліммен қамту деңгейі және оның қолжетімділігі. Ресми мәліметтерге сәйкес, 2023 жылы білім алушылардың 81,1% үйірмелерді, спорт секцияларын және мектептен тыс ұйымдарды қамтитын қосымша білім берудің әртүрлі түрлерімен қамтылған. Алайда, әлеуметтанулық деректер бұл көрсеткіштің 61%-ға дейін төмендеуі мүмкін екенін көрсетеді, бұл ресми статистика мен нақты жағдай арасындағы алшақтықты растайды. Сауалнамаларсоныменқатарбалалардың28,1%қосымшаүйірмелергеқатыспайтынын көрсетеді, бұл осы қызметтердің қолжетімділігіне қатысты мәселелерді көрсетеді.

46 Қосымша білімге қол жеткізудегі теңсіздік. Оқушылардың жоғары үлесі (43%) мектептен тыс ақылы үйірмелерге қатысады, ал балалардың тек 19,2% мектептерде тегін үйірмелерді пайдаланады. Бұл табысы төмен отбасылардағы балалар үшін қосымша білімге қол жеткізудегі айтарлықтай кедергілерді көрсетеді, бұл қаржылық шектеулер балалардың 14% үйірмелерге бармауының себебі болып табылады. Балалардың шамамен 28,1% үйірмелерге немесе секцияларға қатыспайды, бұл қосымша білімге қол жеткізуде кедергілердің бар екендігін көрсетеді. Келмеудің негізгі себептері қаржылық шектеулер (14%), үйірмелердің қашықтығы (16%) және оқуға байланысты бос уақыттың болмауы (11%). Бұл көптеген отбасылар үшін қаржылық және логистикалық аспектілер балалардың қосымша білім беру бағдарламаларына қатысуына үлкен кедергі болатынын көрсетеді.

47 Клубтар мен үйірмелердің қадамдық қолжетімділігін жақсарту қажеттілігі. Ауылдық мектептер 2023 жылы мектептен тыс білім беру бағдарламаларының қадамдық қолжетімділігін қамтамасыз ететін 468 комьюнити-орталықтың ашылуының арқасында жаңа мүмкіндіктерге ие болды. Осы орталықтар желісін одан әрі кеңейту жоспарлануда – 2025 жылға дейін тағы

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

1000 орталық ашылады, бұл шалғай аудандарда қосымша білім алуға қолжетімділікті айтарлықтай жақсартады. Алайда, балалардың едәуір бөлігі (16%) қашықтыққа байланысты үйірмелерге бармайды, бұл осы бағытта жұмысты жалғастыру қажеттілігін көрсетеді.

48 Қосымша білім беруді қаржыландыруды ұлғайту және бақылау. 2023 жылы шығармашылық және спорттық тапсырысқа 87 миллиард теңге бөлінді, бұл балаларға арналған 560 мың орынды қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. 2024 жылға тағы 101,8 миллиард теңге жоспарланған, бұл қамтуды кеңейту үшін оң қадам болады. Дегенмен, балалардың 36,5% үйірмелерге мүлдем бармайды, бұл ұсыныстардың, әсіресе ауылдық жерлерде қолжетімділіктің жеткіліксіздігін көрсетеді.

49 Балалар мен ата-аналардың қызығушылықтары мен мотивациясы. Әлеуметтанулық сауалнама көрсеткендей, балалардың 7% дұрыс ұсынысты таңдаудағы белгісіздікке байланысты үйірмелерге қатыспайды, 9% өз мүдделеріндегі белгісіздікке байланысты, ал 11% оқу жүктемесіне байланысты. Бұл деректер балалар мен ата-аналарға қосымша білім беру мүмкіндіктері туралы ақпараттың жеткіліксіздігін, сондай-ақ бағдарламалардың икемділігінің төмен екендігін көрсетеді.

50 Қосымша білімге қанағаттану. Ата-аналар (79,7%) мен тәрбиешілердің көпшілігі (82,8%) қосымша білім беру сапасына қанағаттанады, бұл осы саладағы оң өзгерістерді көрсетеді. Алайда, ата-аналардың 16,4% наразылық білдіреді немесе бағалай алмайды, бұл көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігі мен сапасына байланысты мәселелер болуын көрсетеді.

51 Оқушылардың қоғамдық қызметке және оқушылардың өзін-өзі басқаруына қатысуы. 2023 жылы оқушылардың 35% (837 284 адам) ұйымдасқан қоғамдық жұмыстарға тартылды, олардың 667 894 оқушылардың өзін-өзі басқаруына қатысты. Бұл мектептердің әлеуметтік өміріндегі оқушылардың белсенділігінің жоғары деңгейін көрсетеді. Балалар қозғалысымен қамту 72,1%-ға жетті, бұл балалардың қоғамдық, патриоттық және пікірталас бастамаларына қатысуының айтарлықтай дәрежесін көрсетеді.

52 Спорттық инфрақұрылымды дамыту және спорттық іс-шаралардың қолжетімділігін қамтамасыз ету. 2023 жылы мектептерге 101 243 бірлік спорттық құрал-жабдықтар сатып алынды, 126 спорт залы күрделі жөндеуден өтті және 52 спорт алаңы орнатылды. Бұл шаралар балалардың салауатты өмір салтын насихаттайтын спорттық инфрақұрылымды жақсартуға бағытталған айтарлықтай күш-жігерді көрсетеді. Дегенмен, ата-аналардың 32,4% аула ойындары мен спорттық іс-шараларға арналған орындардың қолжетімділігі мен сапасына қанағаттанбайды, бұл инфрақұрылымды одан әрі дамыту қажеттілігін көрсетеді.

53 Кітапханалар мен білім беру ұйымдарын заманауи технологиялармен жарақтандыру. Мектеп кітапханаларының тек 30,7% ғана автоматтандырылған ақпараттық-кітапханалық жүйелермен (ААКЖ) жабдықталған, бұл қалған 69,3%-ын жаңғырту қажеттігін көрсетеді. Бұл әсіресе балаларға, соның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арналған білім беру ресурстарының қолжетімділігін жақсарту үшін өте маңызды.

54 Ата-аналардың бос уақыт пен спорттық іс-шараларға арналған инфрақұрылымға қанағаттануы. Ата-аналардың 67,6% аула ойындары мен спорттық іс-шаралардың мүмкіндіктеріне қанағаттанса да, 32,4% наразылық білдіреді. Бұл балалардың белсенді демалысын ұйымдастыру үшін, әсіресе спорттық және ойын аймақтарына қолжетімділік шектеулі болуы мүмкін Ауылдық жерлерде жағдайды жақсарту қажет екенін көрсетеді.

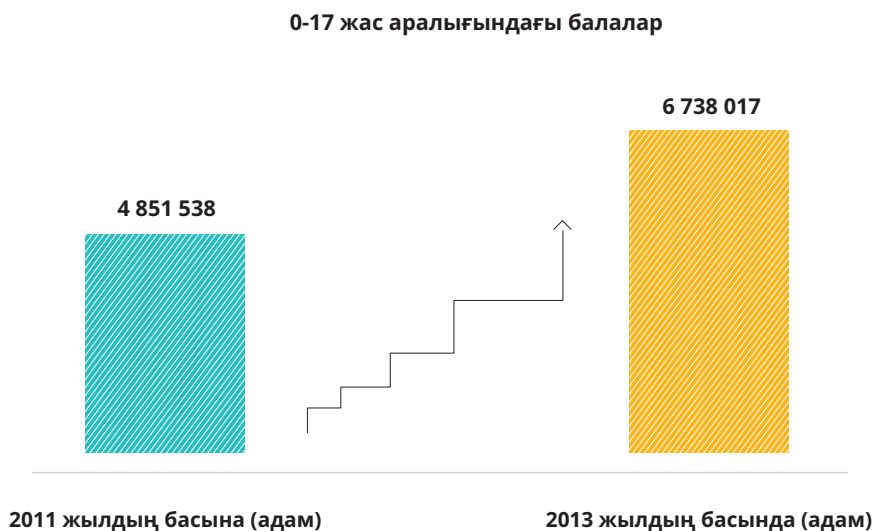
55 Ата-аналардың балалардың бос уақытын басқаруға қатысуы. Ата-аналардың көпшілігі (48,9%) уақытты басқаруда балалардың өзін-өзі таңдауын қолдайды, ал 43% белгілі бір шеңберді орнатуды жөн көреді. Ата-аналардың тек 7% балаларда бос уақыт болмауы керек деп санайды, бұл балалардың өзін-өзі реттеуі мен тәуелсіз дамуының маңыздылығын көрсетеді. Бұл деректер ата-аналардың балаларға бос уақыттарын қалай өткізуге болатындығы туралы шешім қабылдауға көбірек сенетіндігін көрсетеді, бұл олардың тәуелсіздігін дамытудың маңызды факторы болады.

01

ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ
КӨРСЕТКІШТЕР

Демографиялық өзгерістер, соның ішінде туу мен өлімнің төмендеуі балалардың әл-ауқатына айтарлықтай әсер етеді. Соңғы жүз жылдықтағы өзгерістер балалар өсіп келе жатқан әлеуметтік салаға айтарлықтай өзгерістерге әкелді. Қазақстанда да, басқа елдердегідей, демографиялық көрсеткіштер де осындай үрдістерді көрсетеді. Бұл сараптамада Қазақстандағы балалардың әл-ауқаты үшін демографиялық ауысудың салдары қарастырылды.

Соңғы онжылдықтарда Қазақстандағы балалар саны тұрақты түрде өсу үрдісін көрсетті. 2011 жылы 0 жастан 17 жасқа дейінгі балалардың жалпы саны 4 851 538 адамды құрады, оның ішінде 2 355 039 (48,5%) қалада, 2 496 499 (51,5%) ауылдық жерде тұрады. 2023 жылға қарай балалардың жалпы саны 6 738 017-ге дейін өсті, қала тұрғындары 3 993 292 (59,3%) және ауыл тұрғындары 2 744 725 (40,7%).

Дереккөз: ҚР СЖБА ҰСБ деректері

2011 жылдан бері Қазақстандағы балалар саны 1 886 479 адамға өсті. Бұл айтарлықтай өсім табиғи өсіммен де, өмір сүру жағдайының жақсаруымен де байланысты, яғни туу көрсеткішінің артуына да ықпал етеді.

Жалпы білім беру саласындағы көптеген көрсеткіштерге демографиялық процестер, атап айтқанда, білім беру желісіне жүктеменің артуына әкелетін мектеп жасындағы балалар санының өсуі айтарлықтай әсер етеді.

Аймақтық айырмашылықтар. 2023 жылдың басындағы аймақтық талдау балалардың саны жағынан ең көп тұратын облыстарды көрсетеді:

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

Түркістан (911 807 адам), Алматы облысы (538 099 адам), Жамбыл (461 981 адам), сондай-ақ, Алматы қалаларында (647 156 адам).), Шымкент (482 954 адам) және Астана (444 453 адам). Сонымен бірге балалардың ең аз саны Ұлытау (74 663 адам), Солтүстік Қазақстан (128 851 адам), Абай (188 851 адам), Қостанай (209 033 адам) және Батыс Қазақстан (214 596 адам) облыстарында тіркелген.

Жыныстық құрылым. 2011 жылы балалар саны 2 486 499 ұл және 2 365 039 қызды құрады. Қалаларда 1 208 322 ұл, 1 146 717 қыз, ауылда 1 278 177 ұл және 1 218 322 қыз тұрды. 2023 жылы ұлдар саны 3 464 755-ке, ал қыздар 3 273 262-ге өсті. Қалаларда 2 053 438 ұл, 1 939 854 қыз, ауылдық жерлерде 1 411 317 ұл және 1 333 408 қыз тұрады.

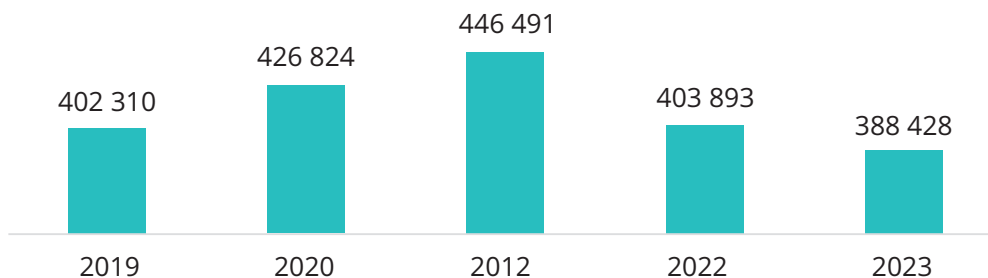
Кейбір аймақтарда ұлдар санының қыздар санынан асып кетуі ерекше байқалады. Түркістан облысында ұлдар 25 543 адамға, Алматыда 18 684 адамға, Астанада 14 045 адамға көп.

2023 жылы балалар санының өсу қарқыны 103,9% құрады, ал 2022 жылы бұл көрсеткіш 103% болды. Халықтың жалпы санындағы балалардың үлес салмағы 2023 жылы 34,1%-ын құрады, бұл 2022 жылмен салыстырғанда 0,2%-ға артық (33,9%).

Отбасылардың азаюы және әлеуметтік орта. Демографиялық ауысудың негізгі сипаттамаларының бірі-туудың төмендеуі, бұл отбасылардың азаюына әкеледі. Бұл неғұрлым ата-ананың қарқынды қамқорлығын білдіруі мүмкін (Mead 1971; Richter 2004), дегенмен туыстар тарапынан қолдау желілерінің азаюының салдарын білдіреді. Зерттеулер көрсеткендей, үлкен отбасының қолдауының төмендеуі балалардың әл-ауқатына кері әсер етуі мүмкін (Sear and Coall 2011; Strassmann and Garrard 2011).

Балалардың әл-ауқатының индексін зерттеу аясында ата-аналардың балаларының мектеп өміріне қатысуын бағалау жүргізілді. Сауалнамаға сәйкес, ата-аналардың едәуір бөлігі (81,9%) сыныптағы немесе мектептегі жаңалықтарды мен оқиғаларды бақылайды, бұл олардың балаларының білім беру процесіне деген қызығушылығының жоғары деңгейін көрсетеді. Алайда, ата-аналардың тек 38,5% -ы іс-шараларға белсенді қатысады, ал одан да азы ата-аналар комитетінің мүшелері (13,5%) немесе оқу процесін ұйымдастыру (8,2%) және мектепті дамыту (4,9%) бойынша ұсыныстар енгізеді. Ата-аналардың 7,9% -ы балаларының мектеп өміріне мүлдем қатыспайтынын ескерсек, бұл белсенді түрде қатысуға уақыттың, мотивацияның немесе басқа ресурстардың жетіспеушілігін көрсетуі мүмкін.

Жылдар бойынша туу динамикасы

Дереккөз: stat.gov.kz

2023 жылы Қазақстанда 388,4 мың бала дүниеге келді, бұл 2022 жылы тіркелген 403,8 мың жаңа туған нәрестемен салыстырғанда біршама аз. Жаңа туылған нәрестелердің 51,6% -ы ұлдар, 48,4%-ы қыздар. Туылғандардың жалпы санынан 230,3 мың бала (59%) қалалық жерлерде, 158 мың бала (41%) ауылдық жерлерде дүниеге келді.

2023 жылы туудың жалпы коэффициенті 1000 адамға шаққанда 19,52 құрады, 2022 жылы 1000 адамға шаққанда 20,57 деңгейден төмендеді. Туудың ең жоғары деңгейі Маңғыстау (1000 адамға 26,74), Түркістан (1000 адамға 26,18) облыстарында және Шымкент қаласында (1000 адамға 25,70) байқалды.

Туудың басым бөлігі 25-29 жас (29%) және 30-34 жастағы (26%) әйелдерді құрайды. 20 жасқа дейінгі әйелдер 2023 жылы 12,6 мың баланы дүниеге әкелсе, 50 жастан асқан әйелдер 96 баланы дүниеге әкелген. Ананың орташа жасы 2023 жылы 29,7 жасты құрады.

Бүкіл репродуктивті кезеңде (15-49 жас) бір әйелден туған балалардың орташа санын көрсететін жиынтық туу коэффициенті (ЖТК) 2023 жылы республика бойынша 2,96 құрады, бұл 2022 жылға қарағанда 3,05-тен сәл төмен. Қалалық жерлерде ЖТК 2,63 (2022 ж. – 2,76), ауылдық жерлерде – 3,59 құрады, сол деңгейде қалды. Ең жоғары ЖТК көрсеткіштері Түркістан (4,39) және Маңғыстау (3,99) облыстарында, ең төменгі деңгей Солтүстік Қазақстан облысында (1,82) тіркелді.

Жаңа туылған нәрестелердің 23% -ы отбасында екінші перзенті болды, бұл 90,7 мың баланы құрайды, ал 1 мыңнан астам бала өз отбасыларында сегізінші перзенті болды. 2023 жылы 4075 егіз, 48 үшем және 1 төртем туылған жағдайы тіркелді.

Еңбек нарығын дамыту орталығының (ЕНДО) «Болашақ жұмыс күші: Қазақстанның еңбек нарығындағы жастар» атты баяндамасында: 2030 жылға қарай жас қазақстандықтардың саны 5,9 миллион адамға жетеді деп болжам жасайды. Бұл білім беру қызметтеріне, жұмыс орындарына, тұрғын үйге

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҰРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

және медициналық көмекке сұранысты арттырады. Егер де Үкімет жұмыс ресурстарының өсуін ескермесе, ел жұмыссыздыққа тап болуы мүмкін, бұл әсіресе жастар арасында жаппай көші-қонға әкеледі. Бүгінгі таңда еңбек нарығын кеңейту, экономикадағы капитал мен жұмыс күші арақатынасының деңгейін арттыру және бейресми жұмыспен қамтуды азайту туралы ойлану қажет.

Балалар өлімінің әлеуметтік-экономикалық және мәдени аспектілері

Жаһандық деңгейде балалар өлімі азайғанымен, әртүрлі популяциялар мен субпопуляциялар арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар. Әлемде әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктер балалар өлімінің деңгейіне де әсер етеді. Зерттеулер бұл айырмашылықтарда экономикалық факторлардың маңызды рөл атқаратынын көрсетеді (Boehm and Vallin 1982; Palloni 1990; Kim et al. 2002). Алайда, антропологиялық зерттеулер балалар өлімінің мәдени және саяси-экономикалық өлшемдеріне баса назар аударады (Scheper-Hughes 1993; Nations and Rebhun 1988; Einarsdottir 2004; Lane 2008).

Туғаннан бастап бір жасқа дейінгі балалардың өлімін сипаттайтын Қазақстандағы нәресте өлімі төмендеу үрдісін көрсетеді, бұл халықтың әлауқатының жақсаруымен және мемлекет пен халықаралық ұйымдар тарапынан денсаулық сақтау саласына қомақты инвестиция салуымен түсіндіріледі. Дегенмен, өмірдің алғашқы 28 күнінде жаңа туған нәрестелер өлімінің себептері арасында алдын алуға болатын аурулардың үлесінің жоғары екендігі алаңдаушылық туғызады.

Ұлттық статистика бюросының мәліметінше, 2023 жылдың бірінші жарты-жылдығында Қазақстанда 189,5 мың бала дүниеге келсе, оның 98 мыңы ұл, 91,5 мыңы қыз бала. Туу коэффициенті 1000 адамға шаққанда 19,20 туылды. Ең жоғары туу көрсеткіші Маңғыстау облысында (1000 халыққа 26), Түркістан облысында (1000 халыққа 25,46) және Шымкентте (1000 халыққа 24,70) тіркелді. Осы кезеңде бір жасқа дейінгі 1454 нәресте қайтыс болды, нәресте өлімі 1000 туылғанға шаққанда 7,67 құрады (<https://bala.stat.gov.kz/>)

Сонымен қатар, объективті деректерді талдау нәтижесінде Қазақстандағы балалар санының мөлшері оң демографиялық өзгерістерді көрсетеді, сонымен бірге әлеуметтік саясатты өңірлік ерекшеліктер мен өсу динамикасына бейімдеу қажеттілігін атап көрсетеді.

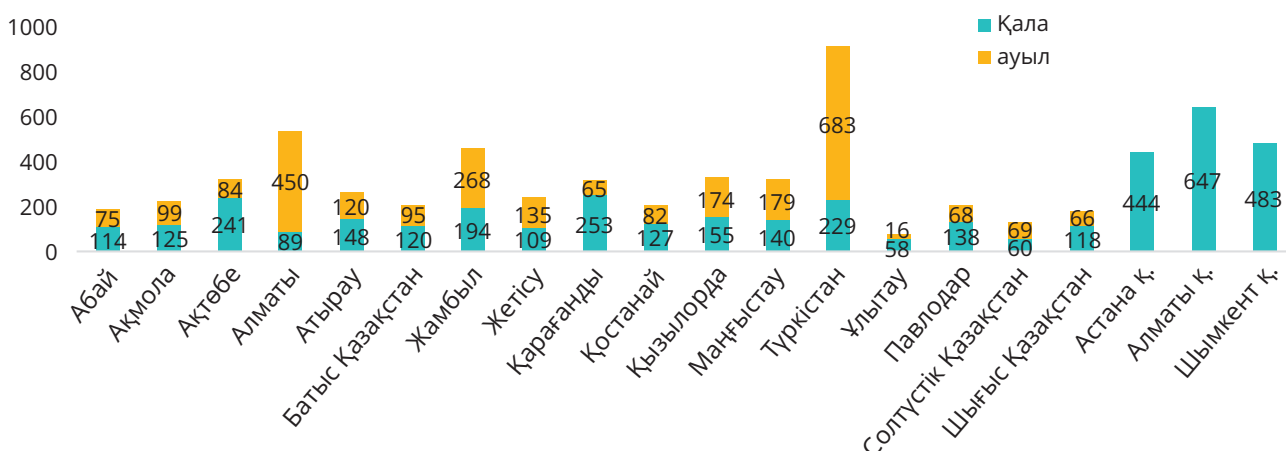
Қазақстан өңірлерінің ішінде балалар тұратын елді мекен түріне байланысты біркелкі бөлінбегені байқалады. Қалалық және ауылдық өңірлерде айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді. Мысалы, Қарағанды облысында қала балаларының саны ауылдық балалардан шамамен 4 есе, Ұлытауда – 3,5 есе, Ақтөбе облысында – 3 есе, Павлодар облысында – 2 есе артық. Сонымен қатар, Шығыс Қазақстан облысындағы қалалық балалардың үлесі

ауылдық жерлерге қарағанда екі есе дерлік жоғары. Екінші жағынан, Алматы облысында ауыл балаларының саны қалалық балалар санынан 5 есе, Түркістан облысында 3 есе көп.

Талдау көрсеткендей, 6 млн адамды құрайтын Қазақстандағы балалардың жалпы санының едәуір бөлігі немесе 1 133 000 бала Алматы (450 мың) және Түркістан (683 мың) облыстарының ауылдық жерлерінде тұрады.

Қалалар мен ауылдардағы ұлдар мен қыздардың арақатынасы бойынша айырмашылықтар аз мөлшерде. Қалаларда ұлдардың үлесі – 51,7%, ауылдық жерлерде – 51,1%, қыздар – сәйкесінше 48,3% және 48,9%.

Диаграмма. 2023 жылдың басындағы елді мекен түрлері бойынша 0-17 жас аралығындағы балалар саны, облыс бойынша, адам.

Дереккөз: ҚР СЖБА ҰСБ деректері

Халықтың жалпы санындағы балалардың орташа үлесі 34% болса, қалаларда жоғарырақ – 35,8%, ауылдық жерлерде – 32,3%. Дегенмен, бұл мөлшерлемелер әртүрлі аймақтарда айтарлықтай өзгереді. Балалардың ең аз үлесі Шығыс Қазақстан (25,1%), Қостанай (25%), Павлодар (27,3%) және Солтүстік Қазақстан (24%) сияқты Қазақстанның шығыс және солтүстік облыстарында байқалады. Балалардың ең жоғары үлесі еліміздің оңтүстігі мен батысында – Түркістан (43,3%), Маңғыстау (41,8%) облыстарында және Шымкент қаласында (40,5%) байқалады.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

Кесте. 2023 жылдың басындағы балалардың өңірлер бойынша үлесі, %

Аймақ	Жалпы	Қалалық мекен	Ауылдық мекен
ҚР	34,0%	35,8%	32,3%
Абай	30,9%	32,5%	29,3%
Ақмола	28,4%	29,7%	27,2%
Ақтөбе	35,0%	36,8%	33,3%
Алматы облысы	36,1%	37,0%	35,1%
Атырау	38,8%	40,4%	37,3%
Батыс Қазақстан	31,2%	32,9%	29,6%
Жамбыл	38,0%	39,3%	36,8%
Жетісу облысы	34,9%	36,0%	33,7%
Қарағанды	28,0%	30,0%	26,1%
Қостанай	25,0%	26,6%	23,6%
Қызылорда	39,6%	40,6%	38,6%
Маңғыстау	41,8%	43,2%	40,4%
Түркістан	43,3%	43,9%	42,6%
Ұлытау облысы	33,7%	35,0%	32,5%
Павлодар	27,3%	29,2%	25,5%
Солтүстік Қазақстан	24,0%	25,6%	22,6%
Шығыс Қазақстан	25,1%	27,0%	23,4%
Астана қ.	32,8%	35,5%	30,4%
Алматы қ.	29,9%	33,2%	27,1%
Шымкент қ.	40,5%	42,5%	38,6%

Дереккөз: ҚР СЖБА ҰСБ деректері

Кениядағы Gusii Infant Study зерттеулері бала күтіміне арналған мәдени сценарийлердің демографиялық тенденциялардан қалай алшақтап, балалардың денсаулығына теріс әсер ететінін көрсетеді (LeVine et al. 1994). Қазақстанда әлеуметтік және мәдени тәжірибелердің өзгермелі демографиялық жағдайларға бейімделуге уақыты болмаған кезде де осындай процестер орын алуы мүмкін.

Балалардың әл-ауқатының индекcін субъективті зерттеу (2024) шеңберінде Қазақстандағы балаларға ұсынылатын әлеуметтік қолдауды қабылдауды бағалау жүргізілді. Бұл зерттеу ата-аналар мен мұғалімдердің сауалнамаларын қамтыды, бұл әлеуметтік қызметтерді бағалау және ата-аналар мен мұғалімдерді алаңдататын негізгі мәселелер туралы әртүрлі деректерді жинауға мүмкіндік берді.

Баланың әлеуметтік қамсыздандыру және қорғау құқығының сақталуын бағалау ата-аналар мен педагогтер арасында айтарлықтай өзгермелі. Ата-аналардың тек 36%-ы бұл құқық толығымен сақталады деп санайды, ал

мұғалімдердің де 62,4%-ы осындай пікірде. Бұл құқықтың ішінара сақталуын ата-аналардың 38%-ы және Педагогтердің 28,3%-ы атап өтеді. Сонымен қатар, ата-аналардың 19,1%-ы және мұғалімдердің 8%-ы жауап беруде қиындықтарға тап болды, яғни, бұл мәселе туралы ақпараттың жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін.

Әлеуметтік қолдауға келетін болсақ, ата-аналардың 50,2%-ы бұл көп балалы және аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларға көрсетіледі деп санайды, ал мұғалімдер арасында бұл көрсеткіш 86%-ын құрайды. Бұл алшақтық ата-аналар мен мұғалімдердің әлеуметтік бағдарламаларды білуі мен қабылдауының әртүрлі деңгейлерін көрсетуі мүмкін.

Қазақстандағы туудың мен өлімнің төмендеуі сияқты демографиялық өзгерістер балалардың әл-ауқатына терең әсер етеді. Отбасы мөлшерінің азаюы (отбасы мүшелерінің саны), толық емес отбасылардың көбеюі балалардың өсуі мен дамуының оңтайлы жағдайларын қамтамасыз ету үшін ата-аналық тәжірибелер мен әлеуметтік институттардың бейімделуін талап етеді. Экономикалық, мәдени және саяси факторлар да балалардың әл-ауқатын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, бұл осы мәселелерді шешуге кешенді көзқарасты қажет етеді.

Қазақстанда балалар санының артуы қолайлы демографиялық үрдістер мен әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың жақсарғанын көрсетеді. Бұл денсаулық сақтау және білім беру инфрақұрылымына қомақты инвестициялар салуды қажет етеді.

Аймақтар бойынша балалар санында айтарлықтай айырмашылықтар бар, бұл көші-қон ағындары мен өмір сүру деңгейіндегі айырмашылықтарды көрсетуі мүмкін. Бұл әлеуметтік және білім беру бағдарламаларын жоспарлауға сараланған көзқарасты қажет етеді.

Кейбір аймақтарда ұлдар санының қыздардан айтарлықтай асып кетуі демографиялық және әлеуметтік саясатты әзірлеу кезінде қосымша зерттеу мен есепке алуды қажет ететін мәдени және әлеуметтік факторлардың салдары болуы мүмкін.

Халық құрылымындағы балалардың үлес салмағының артуы отбасы мен балалық шақты мемлекеттік қолдауды, сондай-ақ балалар мекемелері мен бағдарламаларына инвестициялауды күшейту қажеттілігін көрсетеді.

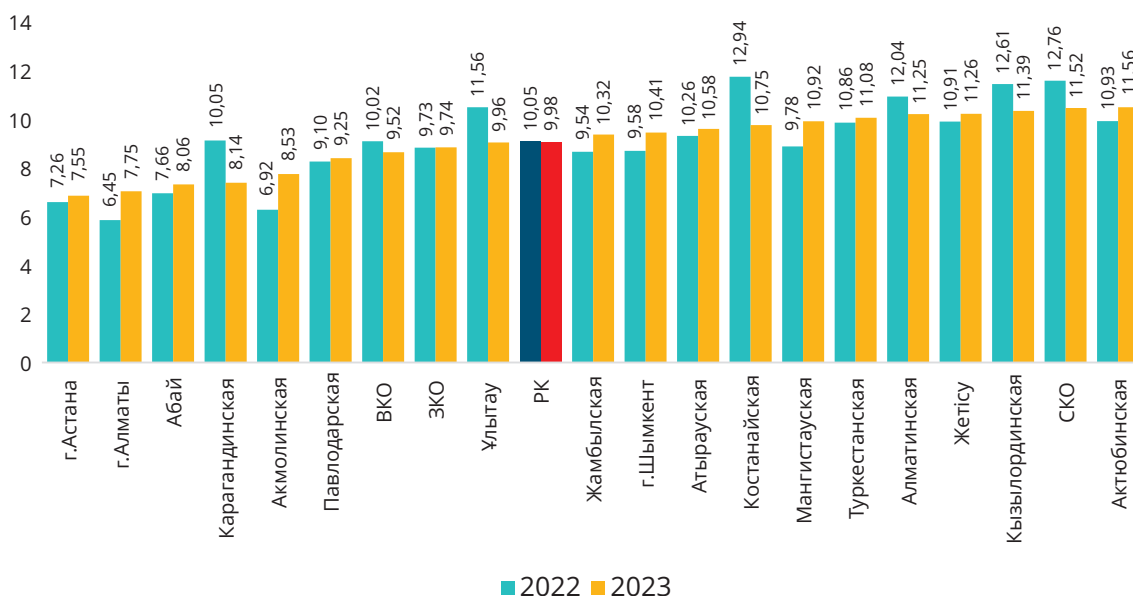
Осылайша, Қазақстанда демографиялық көрсеткіштер мен балалардың әл-ауқатын жақсартуға кешенді көзқарас мемлекеттік органдардың, медициналық мекемелердің, білім беру және қоғамдық ұйымдардың бірлескен күш-жігерін қажет етеді. Ұсынылған шараларды жүзеге асыру Қазақстанның болашақ ұрпақтарының тұрақты дамуы мен әл-ауқатын қамтамасыз етеді.

02

БАЛАЛАРДЫҢ
ФИЗИКАЛЫҚ ЖӘНЕ
ПСИХИКАЛЫҚ
ДЕНСАУЛЫҒЫНЫҢ
ЖАҒДАЙЫ

Қазіргі қоғам балалардың денсаулығын сақтау саласында шұғыл назар аударуды және кешенді шешімдерді қажет ететін бірқатар күрделі мәселелермен бетпе-бет келіп отыр. Олардың ішінде семіздік проблемалары, ас қорыту жүйесінің аурулары, дене бітімінің бұзылуы, сондай-ақ көру, есту және сөйлеу бұзылыстары бар. Психикалық және мінез-құлық бұзылыстарына, сондай-ақ балалар арасындағы суицидтік мінез-құлыққа қатысты мәселелер де маңызды.

Балалар өлімі: 2023 жылы Қазақстанда балалар өлімі деңгейінің төмендеуі байқалады. 2022 жылы бұл көрсеткіш 10,05 болды, ал 2023 жылы ол 9,98-ге дейін төмендеді. Қостанай облысында айтарлықтай жақсару тіркелді: 2022 жылы 12,94-тен 2023 жылы 10,75-ке дейін. Алайда, Ақмола облысында жағдай нашарлады: көрсеткіш 2022 жылы 6,92-ден 2023 жылы 8,53-ке дейін өсті. Балалар өлімі деңгейіндегі аймақаралық айырмашылықтар маңызды болып қала береді және одан әрі талдауды қажет етеді. 2023 жылы балалар өлімінің ең жоғары көрсеткіштері Ақтөбе (1000 туылғанға 11,56 бала), Солтүстік Қазақстан (11,52) және Қызылорда (11,39) облыстарында тіркелді. Ең төмен көрсеткіштер Астана (7,55), Алматы (7,75) қалаларында және Абай облысында (8,06) байқалды.

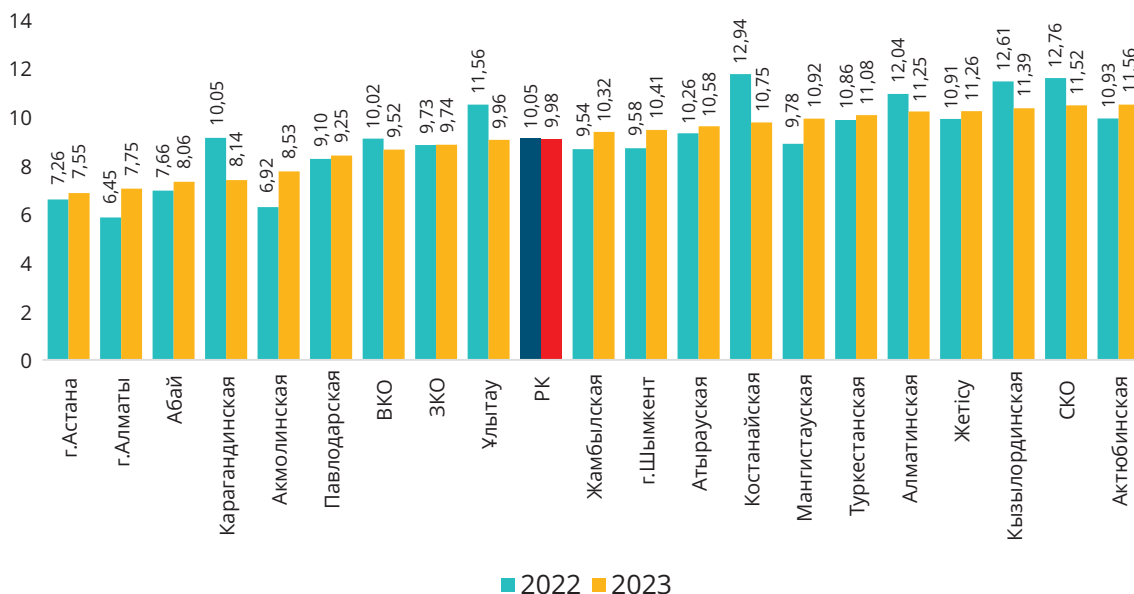
X диаграмма. 1000 туылғанға шаққанда 5 жасқа дейін қайтыс болған балалар саны

Балалар өлімінің себептері: 2023 жылы сыртқы себептерден балалар өлімінің ең жоғары көрсеткіштері Ұлытау (29,28), Жетісу (22,46) және Түркістан облыстарында (21,68) тіркелді. Бұл көрсеткіштің ең төменгісі Алматыда (7,01),

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҰРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

Солтүстік Қазақстан (8,63) және Қызылорда облыстарында (9,61) байқалады. 2022 және 2023 жылдардағы деректердің салыстырмалы талдауы Маңғыстау, Батыс Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Атырау, Ақтөбе, Алматы, Түркістан, Ұлытау және Жетісу облыстарында, сондай-ақ Астана және Шымкент қалаларында сыртқы себептерден болатын өлім деңгейінің өскенін көрсетеді. Өткен жылы сыртқы себептерден қайтыс болғандар санының ең көп өсуі Ұлытау облысында байқалды (2022 жылы 18,26-дан 2023 жылы 29,28-ге дейін).

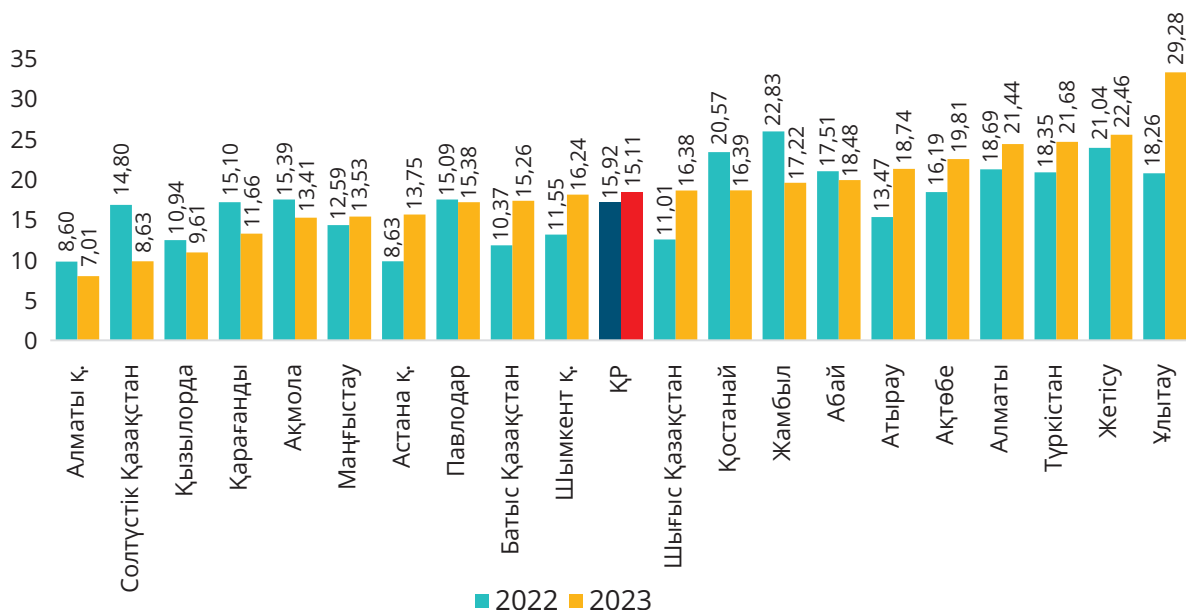
Х диаграмма. Сыртқы себептерден қайтыс болған 0-17 жас аралығындағы балалардың саны 100 мың балаға

Өлім-жітімнің төмендеуі өмірдің алғашқы жылдарында өмір сүру мүмкіндігінің артуына тікелей әсер етеді, бұл әл-ауқаттың негізгі шарты (Notestein 1945; Kirk 1996). Отбасы мөлшерінің азаюы мен балалардың әлеуметтік ортасының өзгеруін зерттеп, өлім қаупінің төмендеуі ата-аналарға балаларының болашағын үлкен сеніммен жоспарлауға мүмкіндік береді, бұл балаларға күтім жасау психологиясының өзгеруін көрсетеді (Johnson-Hanks 2008). Edward & Carol cited in Ben-Arieh et al. (2014).

Қазақстанда денсаулық сақтау саласының жақсаруы және вакцинацияның енгізілуі бала өлімінің айтарлықтай төмендеуіне әкелді. Саурбаева (2020) сәбилер өлімінің деңгейі өңірлердің демографиялық жағдайын көрсететін негізгі көрсеткіш болып табылатынын атап өтеді. Бұл коэффициент аймақтың репродуктивті әлеуетін ғана емес, сонымен қатар қоршаған ортаның, экологияның жай-күйін, өмір сүру жағдайларын, медициналық көмек пен білімнің қолжетімділігін, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді

көрсетеді. Жүкті әйелдерге, босанған әйелдерге және жаңа туған нәрестелерге арналған медициналық көмектің сапасы нәресте өлімінің деңгейіне тікелей әсер етеді, бұл жалпы денсаулық сақтау жүйесінің жағдайын көрсетеді және ел саясатының басым бағыты болып табылады. Саурбаеваның тұжырымдары аймақтың демографиялық болашағы көбінесе нәрестелер арасындағы өлім-жітімді азайтуға бағытталған медициналық-әлеуметтік және экономикалық шаралардың тиімділігіне байланысты екенін көрсетеді. Бұл бірінші кезектегі мемлекеттік және әлеуметтік мәселе ретінде нәресте өлімі проблемасының маңыздылығын көрсетеді.

Балалардағы семіздік: 2023 жылы 0-17 жас аралығындағы балалар арасындағы семіздік көрсеткіші 100 мың балаға шаққанда 48,97 құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 2,09 пунктке жоғары (2022 жылы 46,88). Облыс деңгейінде семіз балалардың ең көп саны Шығыс Қазақстан облысында (139,2) және Шымкент қаласында (115,7) тіркелген. Балалардағы семіздіктің ең төменгі көрсеткіші Түркістан (8,46), Жетісу (22,46) және Ұлытау (22,63) облыстарында байқалды.

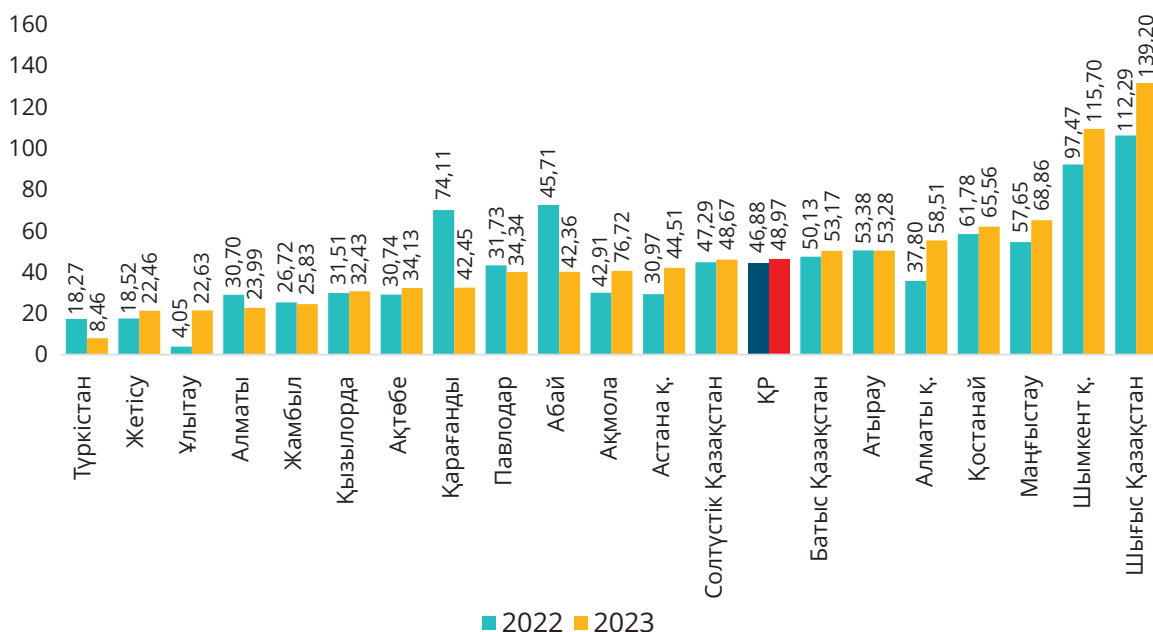
Х диаграмма. 100 мың балаға шаққанда 0-17 жас аралығындағы семіздікке шалдыққан балалардың саны

Балалар арасындағы ас қорыту мүшелерінің аурулары: 2023 жылы 0-17 жас аралығындағы балалар арасындағы ас қорыту мүшелерінің аурулары 100 мың балаға шаққанда 5716,01 құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 1,8%-ға аз. Балалар арасында ас қорыту мүшелері ауруларының ең жоғары

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

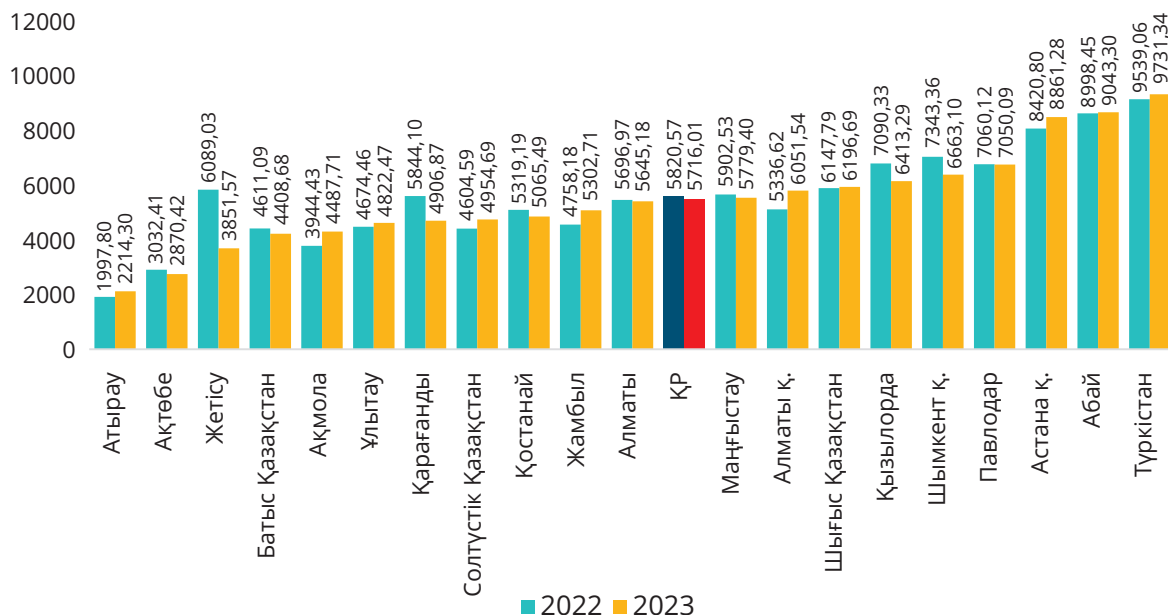
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

көрсеткіштері Түркістан облысында (9731,3), Абай облысында (9043,3) және Астана қаласында (8861,3) тіркелген. Ең төменгі көрсеткіштер Атырау облысында (2214,3), Ақтөбе облысында (2870,4) және Жетісу облысында (3851,6) тіркелді. 2022 және 2023 жылдардағы деректерді салыстыру Атырау, Ақмола, Ұлытау, Солтүстік Қазақстан, Жамбыл, Шығыс Қазақстан, Абай, Түркістан облыстарын қоса алғанда, 10 өңірде, сондай-ақ, Алматы және Астана қалаларында аурулар санының өскенін көрсетеді. Ең үлкен өсім көрсеткіші Түркістан облысында тіркелді (2022 жылы 9539,1-ден 2023 жылы 9731,3-ке дейін).

X диаграмма. 0-17 жас аралығындағы балалар арасындағы ас қорыту ауруларының саны

Дене бітімінің бұзылуы: 2023 жылы профилактикалық тексерулер кезінде анықталған дене бітімінің бұзылуы 0-14 жас аралығындағы балалардың үлесі 0,24 құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 0,02 жағдайға өскендігі анықталды. Дене бітімі бұзылған балалардың ең көп саны Павлодар (0,69), Қарағанды (0,67) және Алматы (0,58) облыстарында тіркелді. Дене бітімі бұзылуының ең аз саны Түркістан (0,02), Жамбыл (0,03), Қызылорда (0,05), Маңғыстау (0,06), Атырау (0,07) облыстары мен Шымкент қаласында (0,07) балалар арасында байқалды. Павлодар облысындағы жағдай ерекше назар аударуды қажет етеді, мұнда дене бітімі бұзылған балалардың үлесі екі жыл қатарынан тұрақты түрде жоғары болып, 2023 жылы республикалық деңгейден 3 есеге жуық (0,69) асып отыр.

Х диаграмма. Профилактикалық тексерулер нәтижесінде анықталған дене бітімі бұзылған 0-14 жас аралығындағы балалардың үлесі

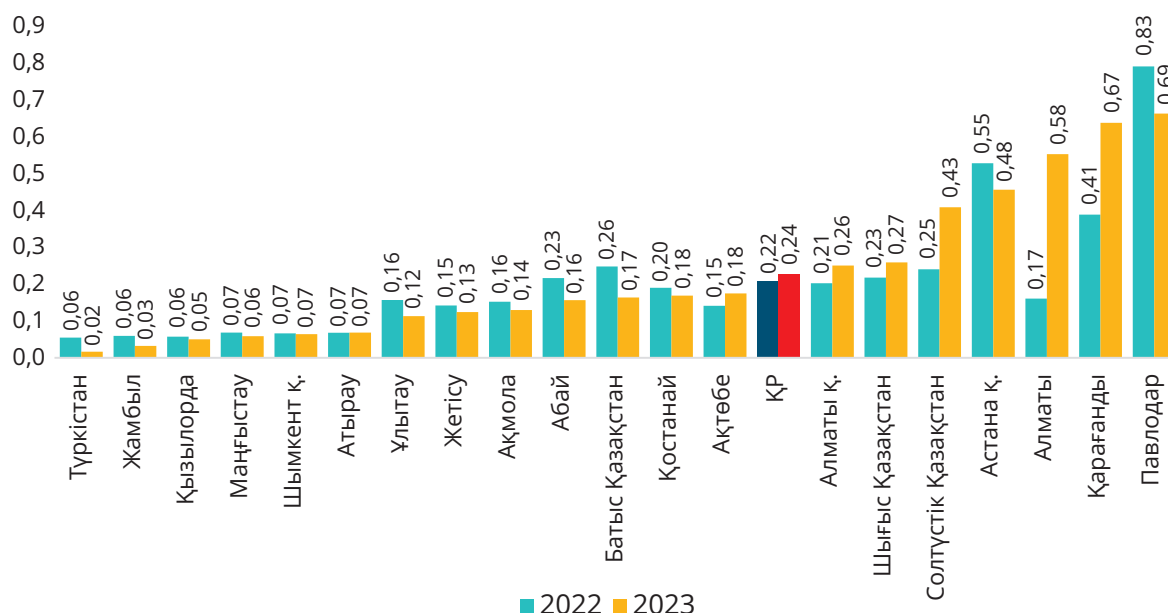
Көру өткірлігі, есту және сөйлеу ақаулары: 2023 жылы профилактикалық тексерулер 0-14 жас аралығындағы балалар арасында 1,4% көру өткірлігінің төмендегенін көрсетті, бұл өткен жылғы көрсеткіштен айырмашылығы жоқ (2022 жылы 1,45%).

Көру өткірлігі төмен балалардың ең көп үлесі Қарағанды (3,14%), Солтүстік Қазақстан (2,73%) және Атырау (2,61%) облыстарында тіркелді. Ең төменгі көрсеткіштер Түркістан (0,18%), Жамбыл (0,31%), Ақмола (0,42%) және Алматы (0,44%) облыстарында тіркелді.

Көру өткірлігі төмен балалардың үлесі республикалық көрсеткіштен екі есе (3,14%) асатын Қарағанды облысындағы жағдай ерекше назар аударуға тұрарлық жағдай. Ал, Астана қаласында айтарлықтай жақсару байқалды: көру өткірлігі төмендеген балалар үшін 2022 жылғы 3,99% – дан 2023 жылы 2,22%-ға дейін екі есеге жуық төмендеді.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

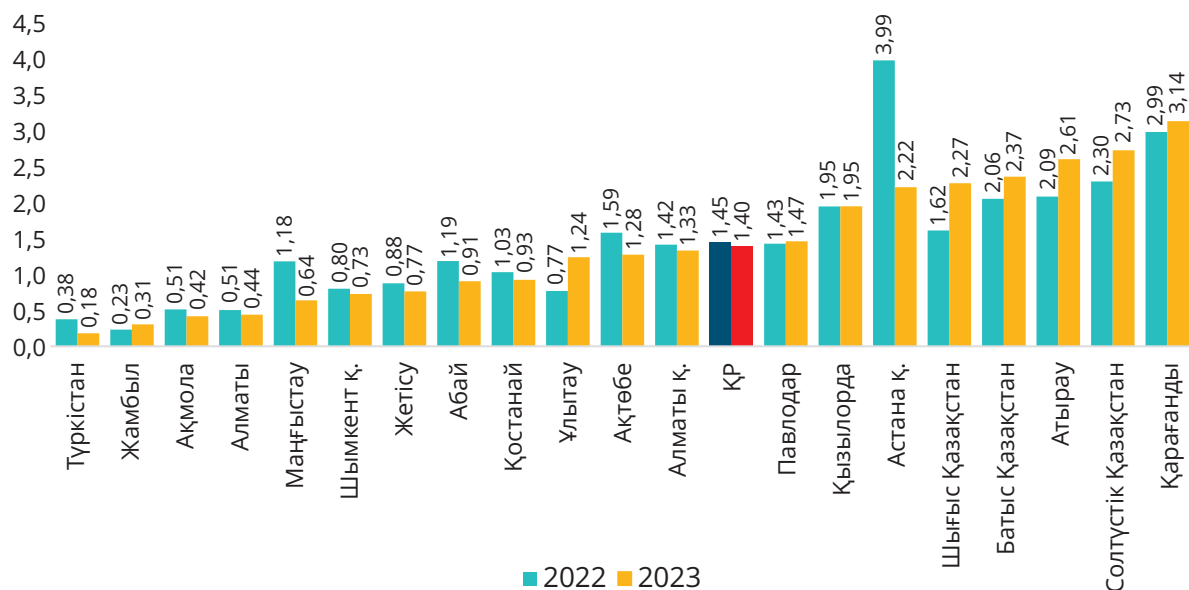

X диаграмма. Профилактикалық тексерулер нәтижесінде анықталған көру өткірлігі төмендеген 0-14 жас аралығындағы балалардың үлесі

Есту өткірлігінің төмендеуі және сөйлеу ақаулары: 2023 жылғы профилактикалық тексерулер есту қабілеті және сөйлеу қабілеті бұзылған 0-14 жас аралығындағы балалардың үлесі 0,16% құрағанын анықтады, бұл өткен жылмен салыстырғанда кішкене өзгергендігін көрсетеді (2022 жылы 0,14%).

Есту проблемалары Алматы (0,46%), Қарағанды (0,43%), Қызылорда (0,37%) және Батыс Қазақстан (0,34%) облыстарының балаларында жиі кездеседі, мұнда көрсеткіштер республикалық деңгейден 2-3 есе артық. Алматы облысында 2022 жылы 0,05%-дан 2023 жылы 0,46%-ға дейін айтарлықтай өскендігі анықталды.

Ең төменгі көрсеткіштер Жамбыл (0,03%), Маңғыстау (0,04%), Қостанай (0,05%) және Ақмола (0,05%) облыстарында байқалды.

Х диаграмма. Профилактикалық тексерулер нәтижесінде анықталған есту және сөйлеу қабілету төмендеген 0-14 жас аралығындағы балалардың үлесі

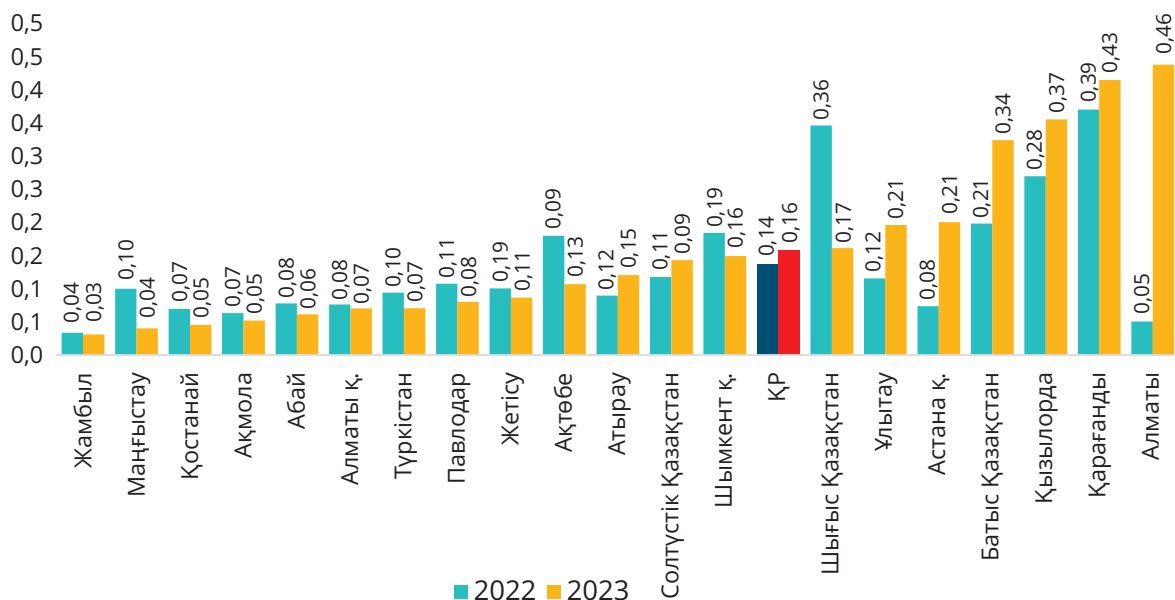
Психоактивті заттарды қолданумен байланысты психикалық мінез-құлық бұзылыстарының жиілігі. 2023 жылы 15-17 жас аралығындағы балалар арасында психоактивті заттарды қолданумен байланысты психикалық мінез-құлық бұзылыстары бар аурулардың саны 100 мың балаға шаққанда 14,5 құрады. Соңғы бір жылда бұл көрсеткіш 6,6 пайызға төмендеген. 2022 жылы ауру саны 15,53 құрады.

Өткен жылы психикалық мінез-құлық бұзылыстары бар аурулар санының өсуі 17 облыстың 4-інде, соның ішінде Алматы, Ақтөбе, Қостанай және Павлодар облыстарында байқалды.

Психикалық мінез-құлық бұзылыстары ауруларының ең жоғары саны Павлодар облысында байқалады (100,3), онда бұл көрсеткіш ел бойынша орташа деңгейден 7 есе асады. Павлодар облысында өткен жылы науқастар саны 4 есеге жуық өсті (2022 ж. – 27,37, 2023 ж. – 100,3). Шығыс Қазақстан облысында бұл көрсеткіш 2022 жылғы 192,25-тен 2023 жылы 90,25-ке дейін екі есеге қысқарды.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

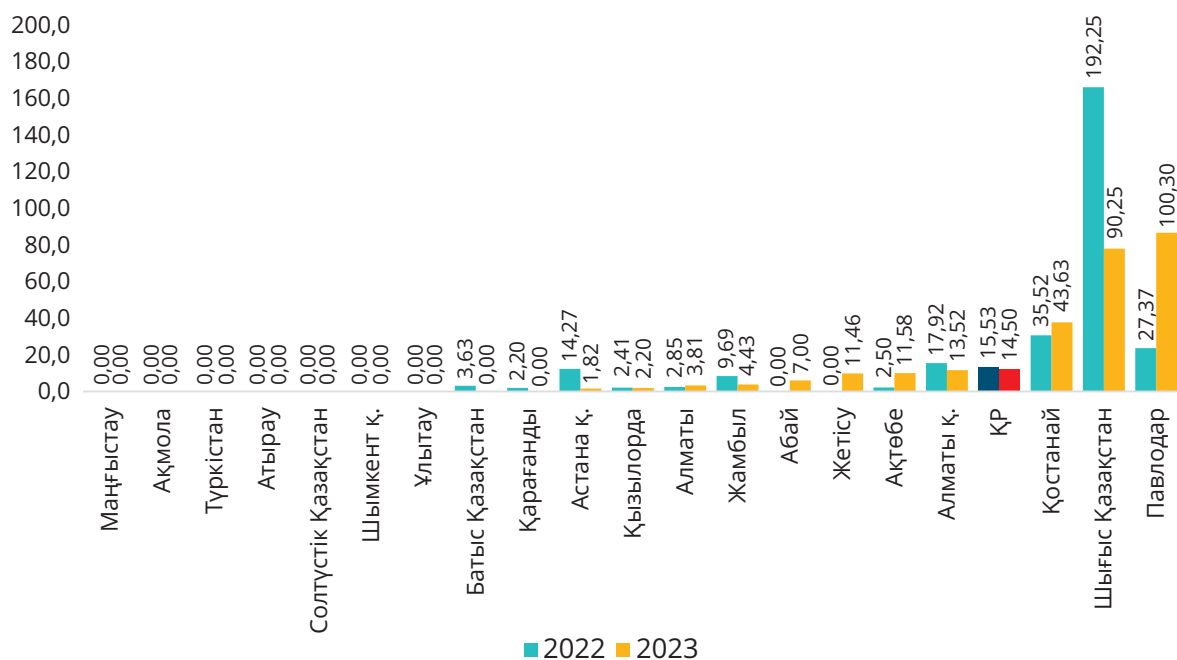

Х Диаграмма. 15–17 жас аралығындағы балалар арасында психоактивті заттарды қолданумен байланысты психикалық мінез-құлық бұзылыстарының жиілігі

Балалар суициді. 2023 жылы Қазақстанда балалар арасында суицид жағдайларының саны 100 мың балаға 10,15 құрады. Өткен жылмен салыстырғанда суицидтер санының 31%-ға артуы байқалады (2022 ж. – 7,75).

Өңірлік талдау көрсеткендей, балалар жасаған суицидтердің саны бойынша Түркістан (45) және Жамбыл (22) облыстары көш бастап тұр. Ең төмен көрсеткіштер Ұлытау (2), Солтүстік Қазақстан (3), Ақмола (4), Ақтөбе (4) және Павлодар (4) облыстарында байқалды.

Өткен жылмен салыстырғанда суицидтер саны келесі өңірлерде азайды: Солтүстік Қазақстан, Павлодар, Қостанай, Жамбыл облыстары және Алматы қаласы.

X диаграмма. 100 мың балаға шаққандағы балалар арасындағы суицид жағдайларының саны, бірлік.

Балалардың әл-ауқаты индексін зерттеу шеңберінде оқушылар, ата-аналар және мұғалімдер арасында жүргізілген сауалнамалардан жиналған деректерді талдау балалар құқықтарының бұзылуы және буллингке байланысты елеулі проблемалар анықталды. Бұл деректер осы құбылыстардың ауқымы мен сипатын, сондай-ақ олардың әртүрлі топтар арасындағы қабылдауын жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді.

Сауалнамаға қатысқан оқушылардың жартысынан көбі (51,9%) ешқашан басқа балалар немесе ересектер тарапынан жағымсыз қарым-қатынасты сезінбеді. Алайда респонденттердің 9,2%-ы бұған жиі, ал 16,2%-ы бірнеше рет тап болды, бұл басқалардың теріс көзқарасына байланысты эмоционалды ыңғайсыздықты сезінетін балалардың айтарлықтай санының бар екендігін көрсетеді.

Буллинг мәселесі де өзекті болып қалып отыр. Сонымен, оқушылардың 3,7%-ы қорқытуға жиі ұшырайтынын, ал 7,5%-ы мұны бірнеше рет бастан өткергенін айтты. Әрбір он оқушының біреуден астамы (10,3%) мұндай оқиғаларды бір немесе екі рет басынан өткерген. Басқа балалардың немесе ересектердің мазақтауы да жиі кездеседі, оқушылардың 5,3%-ы оны жиі, 10,4%-ы бірнеше рет және 18,4%-ы бір немесе екі рет бастан кешіреді. Респонденттердің 65,9%-ы ешқашан мазақ етуді бастан өткермеген.

Әлеуметтік желідегі ренжітетін хабарламаларға келетін болсақ, оқушылардың 4,7%-ы кибербуллингті үнемі бастан кешіреді, 8,8%-ы бірнеше рет, 12,9%-ы бір немесе екі рет кибербуллингті бастан кешіреді. Алайда респонденттердің 73,6%-ы мұндай проблемалармен ешқашан кездеспегенін айтады.

Ата-аналар балалардың құқықтарын бұзудың әртүрлі көздерін анықтады. Ең жиі тәртіп бұзушылар, олардың пікірінше, балалар мен жасөспірімдер тобы (30,8%) және кез келген ересектер (29,5%). Ата-аналар да өздерін (26,4%) және балаларының құрдастарын (17,4%) көрсетті. Сондай-ақ, мұғалімдер (11,3%) және туыстары (4,2%) аталды, бірақ сирек емес, бұл балалардың әл-ауқатына қауіп төндіретін әртүрлі көздерді көрсетеді.

Ата-аналар әртүрлі контексттерде балаларының қауіпсіздігіне айтарлықтай алаңдаушылық білдіретіндігін айтады. Ата-аналардың пікірінше ең үлкен сенімге ие мұғалімдер мен туыстары, олармен балалар үнемі немесе жиі (тиісінше 40% және 40,4%) толығымен қауіпсіз деп санайды. Дегенмен, құрдастар мен бейтаныс адамдардың айналасындағы балалардың қауіпсіздігіне сенімділік әлдеқайда төмен. Көшеде бейтаныс адамдардың қасында ата-аналардың тек 22,7% ғана балаларының толық қауіпсіздігіне әрқашан сенімді болса, 30,3% мұндай сенімді ешқашан сезінбейді.

Мұғалімдер балалардың құқықтарын бұзудың әртүрлі категорияларын анықтады. Көбінесе олар балалар мен жасөспірімдер тобы (41,3%), ата-аналардың өздері (48,5%), сондай-ақ құрдастары (29,3%) туралы айтқан. Балалардың құқықтарын бұзудың негізгі көріністеріне қалыпты даму үшін жағдайлардың болмауы (32,9%), әрекет ету еркіндігін шектеу (29,4%) және адамның қадір-қасиетін қорлау (27%) жатады.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижесі көрсеткендей, балалар құқықтарын бұзу және буллинг жасау, оларды шешуге кешенді көзқарасты қажет ететін өзекті мәселелер болып қала береді. Қауіпсіз және қолайлы орта құру үшін ата-аналармен, мұғалімдермен және балалардың өздерімен жұмысты күшейту, сондай-ақ буллингті және балалар құқықтарының бұзылуының алдын алу және оған қарсы тұру бойынша тиімді шараларды әзірлеу және жүзеге асыру қажет.

Қазіргі шындыққа жанасатын зорлық-зомбылық, агрессия және қатыгездік балалар өмірінің әртүрлі салаларында жиі кездесетін құбылыстар болып табылады. Мұндай зорлық-зомбылықтың салдары соңғы жылдары тұрақты түрде өсіп келе жатқан заңсыз әрекеттер мен қылмыстардың көбеюіне әкелуі мүмкін. Жасөспірімдер арасында – кәмелетке толмағандар арасында – жасалған қылмыстар санының айтарлықтай өскені байқалады: 2021 жылғы 1529-дан 2022 жылғы 1735-ке дейін, 2023 жылдың алғашқы алты айында 844-ке дейін одан әрі төмендеуімен, бұл қазіргі криминогендік жағдайды көрсетеді (ҚР Үкіметі, 2023 ж.).

Балаларға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтар санының жалпы қысқаруына қарамастан, ол тұрақты түрде жоғары болып қалуда: 2021 жылы – 2088 іс, 2005 – 2022 жылы, 2023 жылдың алты айында – 1261 іс (ҚР Үкіметі, 2023 ж.). 2022 жылы 719 кәмелетке толмағандар өздерінің жыныстық қол сұғылмаушылықтарын бұзуға бағытталған қылмыстардың құрбаны болған, бұл балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау саласындағы жүйелі мәселелерді шешу қажеттігін көрсетеді (ҚР Үкіметі, 2023 ж.).

Қазіргі уақытта балалардың құқықтарын зорлық-зомбылықтан қорғау саласында шұғыл шешуді талап ететін мынадай жүйелік проблемалар айқындалуда:

Бірінші маңызды бағыт-балаларды қорғаудағы жүйелік проблемалар:

- 1) Жағдайы төмен отбасылармен жұмыс істедудің тиімділігінің жеткіліксіздігі, балалар үшін әлеуметтік қауіп-қатерді күшейтеді.
- 2) Көптеген оқу орындарында әлеуметтік педагогтарлардың тапшылығына байланысты жүйелі жұмыс істеуінің әлсіреуі.
- 3) Медициналық-әлеуметтік есепке алуды жүргізу туралы заңнамалық нормалардың болмауы, бұл балалардың медициналық және әлеуметтік қолдау қажеттіліктеріне жедел ден қоюға кедергі келтіреді.
- 4) Балаларға зорлық-зомбылық көрсету жағдайларына мемлекеттік органдардың әрекет етуінің нақты алгоритмін әзірлеу және әлеуетті бұзушылардың мінез-құлқын түзету бойынша шаралар кешенін әзірлеу қажеттілігі.
- 5) Балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың барлық жағдайларын бірыңғай есепке алу жүйесінің болмауы, бұл мүдделі мемлекеттік органдардың іс-қимылдарын үйлестіруді қиындатады.
- 6) Мектептерде әлеуметтік педагогтар мен психологтердың біркелкі бөлінбеуі, бұл оқу-тәрбие процесінің сапасына және білім алушылардың әл-ауқатының деңгейіне айтарлықтай әсер етеді.
- 7) Білім беру мекемелеріне буллингтің алдын алудың кешенді бағдарламаларын енгізу қажеттілігі.

Қазақстан қоғамы үшін екінші маңызды мәселе – балалар мен жасөспірімдер арасындағы аутоагрессивті мінез-құлық пен суицид проблемасы болып табылады. Бұл құбылыстардың жиілігі тұрақты түрде жоғары болып қала береді, бұл жастар арасында тәуекелді мінез-құлықты ерте анықтау жүйесін жақсартуды және осы салада жұмыс істейтін мамандардың біліктілігін арттыруды талап етеді.

Үшінші маңызды бағыт – балалардың әл-ауқатын жақсарту арқылы еліміздің тұрақты дамуын қамтамасыз ету. Бұған білім беру ұйымдарында дені сау және үйлесімді дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруға ықпал ететін тәрбие жұмысын күшейту бойынша ұсыныстар әзірлеу және енгізу кіреді.

Осыған байланысты Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу және олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023 – 2025 жылдарға арналған кешенді жоспарды (Қазақстан Республикасының Үкіметі, 2023 ж.) әзірлеу және іске асыру маңызды бастамаға айналады.

Жоспардың бірінші бөлімі балаларды зорлық-зомбылықтан, буллингтен және қатігездіктен қорғауға бағытталған. Балаларға қарсы қылмыстардың, соның ішінде жыныстық қылмыстардың жалпы санының төмендеуіне қарамастан, тұрмысы нашар отбасыларға қолдау көрсетудің жеткіліксіздігі және медициналық-әлеуметтік есепке алудың тиімсіздігі сияқты жүйелік проблемалар қалып отыр, әрине, бұл балалардың жағдайын нашарлататыны анық.

Екінші бөлім балалар мен жасөспірімдер арасындағы суицидтік және аутоагрессивті мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған. Соңғы жылдардағы суицидәрекеттерінің жоғары көрсеткіштері дағдарыс жағдайында балалармен жұмыс істейтін мамандардың ерте диагностикасы мен біліктілігін жақсарту қажеттілігін көрсетеді.

Үшінші бөлім білім беру мекемелерінде тәрбие беру компонентін күшейту жөніндегі шараларды қоса алғанда, балалардың әл-ауқатының деңгейін арттыруды көздейді. Бұл физикалық денсаулықты жақсартуды ғана емес, сонымен қатар балалардың психологиялық және әлеуметтік дамуын қолдауды қамтиды, бұл олардың қоғамға бейімделуі мен табысты болашағы үшін маңызды.

Аталған шараларды жүзеге асыру Оқу-ағарту министрлігінің өңірлік және республикалық бастамаларды үйлестіру мен қолдаудағы белсенді рөлін қоса алғанда, 14 орталық және 20 жергілікті атқарушы органдар тарапынан келісілген күш-жігерді талап етеді.

Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтік мінез-құлықтың алдын алу және олардың жалпы әл-ауқатын арттыру жөніндегі жұмыс мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың бірлескен күш-жігерін талап етеді. Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу және олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023 – 2025 жылдарға арналған кешенді жоспарын іске асыру әрбір баланың дамуы үшін қауіпсіз және қолдаушы орта құруға маңызды қадам болып табылады. Жоспарда көзделген іс-шараларды жүзеге асыру елдің болашағы үшін дені сау және бақытты ұрпақтармен қамтамасыз ету мақсатында барлық мүдделі тараптардың белсенді қатысуымен жүйелі және мақсатты түрде жүргізілуі қажет.

Балалардың физикалық және менталды денсаулығын қамтамасыз етудегі қарастырылған жүйелік проблемалар олардың әл-ауқатын жақсарту үшін кешенді тәсіл мен шұғыл шаралар қабылдау қажеттілігін көрсетеді. Алайда, бұл мәселелерді шешудегі жетістік біздің қоғамдағы әрбір бала үшін қауіпсіз және

қолдау ортасын құруға бағытталған мемлекеттік органдардың, денсаулық сақтау мекемелерінің, білім беру ұйымдарының және ата-аналардың (қамқоршылардың) бірлескен күш-жігеріне байланысты.

ҰСЫНЫСТАР

- 1) Денсаулық сақтау және білім беру инфрақұрылымын күшейту.
- 2) Балалар саны ең көп өсетін өңірлерде ағымдағы балабақшалар мен мектептердің шамадан тыс жүктелуін болдырмау үшін жаңа білім беру мекемелерін жедел салу қажет.
- 3) Қолданыстағы медициналық мекемелерді жаңғырту және салу арқылы балаларға арналған медициналық қызметтерді кеңейту және олардың сапасын арттыру.
- 4) Өңірлер бойынша балалар санындағы елеулі айырмашылықтарды ескере отырып, балалардың өмір сүру сапасын арттырудағы жергілікті қажеттіліктерді және балалық шақ саясатын іске асыру ерекшеліктерін ескеретін өңірлік бағдарламаларды әзірлеу ұсынылады.
- 5) Ауылдардан қалаларға көші-қон ағындарының біркелкі дамуын және азаюын қамтамасыз ету үшін ауылдық жерлерде инфрақұрылым мен әлеуметтік бағдарламаларға инвестицияларды күшейту.
- 6) Көпбалалы отбасылар үшін қосымша ынталандырулар/көтермелеулер жасау, бұл балалар санының одан әрі тұрақты өсуіне ықпал етеді.
- 7) Жүкті әйелдер мен жас аналар үшін жағдайды жақсартуға, сондай-ақ, балалардың ерте дамуын жан-жақты қолдауға бағытталған әлеуметтік бағдарламаларды енгізу.
- 8) Кейбір аймақтардағы ұлдар санының қыздардан асып кету себептерін анықтау үшін зерттеулер жүргізу арқылы гендерлік теңгерімсіздіктің себептерін зерттеу және осы теңгерімсіздікті теңестіру шараларын әзірлеу.
- 9) Әлеуметтік-демографиялық бағдарламаларды уақтылы түзету үшін мониторинг, ресми дереккөздер тұрақты түрде жаңартылып отыру және демографиялық деректерді талдау.
- 10) Өңірлерде халықты біркелкі бөлуге бағытталған ішкі көші-қонды қолдау бағдарламаларын әзірлеу және енгізу.
- 11) Балаларды қолдау бойынша медициналық қызметкерлер мен мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламаларын ұйымдастыру, әсіресе ауылдық жерлерде және балалар саны көп аймақтарда.
- 12) Жастарды дамытуға және балалар мен жасөспірімдердің өмір сүру жағдайларын жақсартуға бағытталған жобаларды қаржыландыру және қолдау.
- 13) Қалалық және ауылдық елді мекендердегі балалар санының неғұрлым егжей-тегжейлі айырмашылықтарын анықтау мақсатында талдауды әр облыстағы нақты аудандар деңгейіне дейін кеңейту.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

- 14) Отбасылардың тұрғылықты жерін (қала немесе ауыл) таңдауына әлеуметтік-экономикалық факторлардың әсерін және таңдаудың демографиялық көрсеткіштерге әсерін зерттеу.
- 15) Балалары бар отбасылардың тұрғылықты жерін таңдауға әсер ететін әлеуетті фактор ретінде қалалар мен ауылдық жерлерде білім беру және медициналық қызметтердің қолжетімділігі мен сапасын талдау.
- 16) Болжамдар мен даму стратегияларын әзірлеу үшін елді мекеннің жағдайына байланысты халықтың демографиялық құрылымының өзгеруінің ұзақ мерзімді тенденцияларын талдау.
- 17) Қалалық және ауылдық аудандардың дамуын теңестірудегі табысты тәжірибелерді анықтау үшін ұқсас демографиялық және географиялық жағдайлары бар елдердің халықаралық тәжірибесін зерттеу.
- 18) Жүкті әйелдер мен жаңа туған нәрестелерге, әсіресе ауылдық жерлерде сапалы медициналық көмекке қол жетімділікті арттыру.
- 19) Жаңа туған нәрестелер өлімінің негізгі себебі болып табылатын аурулардың алдын алу үшін қолжетімді және арзандау технологияларды енгізу және белсенді пайдалану.
- 20) Ана мен бала күтімінің жоғары сапасын қамтамасыз ету үшін медициналық персоналды оқытуға және кәсіби дамытуға инвестиция салу.
- 21) Жас отбасылар үшін, әсіресе туу деңгейі жоғары урбанизацияланған аймақтарда қолжетімді және сапалы тұрғын үймен қамтамасыз ету бағдарламасын әзірлеу.
- 22) Жұмыссыздық деңгейін төмендету және жаппай көші-қонның алдын алу үшін жастарға жұмыс орындары мен кәсіптік оқыту бағдарламаларын құру.
- 23) Қала мен ауыл тұрғындары арасындағы әлеуметтік-экономикалық теңсіздікті азайту үшін ауылдық экономикалық даму бағдарламасын әзірлеу және енгізу.
- 24) Жүргізіліп жатқан шаралардың тиімділігін бағалау және саясатты түзету үшін демографиялық көрсеткіштер мен балалардың әл-ауқаты туралы деректерді үнемі жинау және талдау.
- 25) Қолдау бағдарламаларын жергілікті жағдайларға бейімдеу үшін Қазақстанның әртүрлі өңірлерінің мәдени және әлеуметтік ерекшеліктерін ескеретін зерттеулер жүргізу.
- 26) Балалардың денсаулығының, білімінің және әлеуметтік салауаттылығының маңыздылығы туралы қоғамның хабардарлығын арттыру үшін ақпараттық науқандарды ұйымдастыру.
- 27) Ата-аналарға бала күтімі, дұрыс тамақтану және психоэмоционалды даму негіздеріне оқытуда қамтитын ата-ананы қолдау бағдарламасын әзірлеу және енгізу.

ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Behm, H., & Vallin, J. (1982). Mortality differentials across human groups. In S. H. Preston (Ed.), *Biological and social aspects of mortality and the length of life*. Ordina Editions: Liege.
2. Edward G. J. Stevenson and Carol M. Worthman *Child Well-Being: Anthropological Perspectives* in A. Ben-Arieh et al. (eds.), *Handbook of Child Well-Being*, 2014. DOI 10.1007/978-90-481-9063-8_20.
3. Einarsdóttir, J. (2004). *Tired of weeping: Mother love, child death, and poverty in Guinea-Bissau*. Madison: Univ of Wisconsin Press.
4. Johnson-Hanks, J. (2008). Demographic transitions and modernity. *Annual Review of Anthropology*, 37, 301–15.
5. Kirk, D. (1996). Demographic transition theory. *Population Studies*, 50(3), 361–387.
6. Kim, J. Y., Millen, J. V., Irwin, A., & Gershman, J. (2002). *Dying for growth: Global inequality and the health of the poor* (1st ed.). Boston: Common Courage Press.
7. Lane, S. D. (2008). *Why are our babies dying? Pregnancy, birth, and death in America*. Boulder: Paradigm Publishers.
8. LeVine, R. A., LeVine, S. E., Dixon, S., Richman, A., Leiderman, P. H., Keefer, C. H., & Brazelton, T. B. (1994). *Child care and culture: Lessons from Africa*. New York: Cambridge University Press.
9. Mead, M. (1971). More and better parents for each child! In S. Polgar (Ed.), *Culture and population: A collection of current studies*. Chapel Hill, NC/Cambridge, MA: Carolina Population Center/Schenkman.
10. Notestein, F. W. (1945). Population – The long view. In T. W. Schultz (Ed.), *Food for the world*. Chicago: University of Chicago Press.
11. Nations, M. K., & Rebhun, L. A. (1988). Angels with wet wings won't fly: Maternal sentiment in Brazil and the image of neglect. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 12(2), 141–200. doi:10.1007/BF00116857.
12. Palloni, A. (1990). Fertility and mortality decline in Latin America. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 510, 126–144.
13. Richter, L. (2004). The importance of caregiver-child interactions for the survival and healthy development of young children: A review. Geneva: World Health Organization.
14. Sear, R., & Coall, D. (2011). How much does family matter? Cooperative breeding and the demographic transition. *Population and Development Review*, 37, 81–112. doi:10.1111/j.1728-4457.2011.00379.x.
15. Strassmann, B. I., & Garrard, W. M. (2011). Alternatives to the grandmother hypothesis: A metaanalysis of the association between grandparental and grandchild survival in patrilineal populations. *Human Nature*, 22(1–2), 201–222. doi:10.1007/s12110-011-9114-8.
16. Scheper-Hughes, N. (1993). *Death without weeping: The violence of everyday life in Brazil*. Berkeley: University of California Press.
17. Об утверждении Комплексного плана по защите детей от насилия, превенции суицида и обеспечению их прав и благополучия на 2023 – 2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 августа 2023 года № 748 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000748> дата обращения 13.07.2024г.
18. Саурбаева Г. К. Статистический анализ и моделирование младенческой смертности как одного из факторов демографического благополучия Республики Казахстан // Научный аспект. – 2020. – Т. 13. – №. 2. – С. 1701-1707.
19. Субъективное исследование казахстанского индекса детского благополучия (2024).
20. <https://stat.gov.kz/ru/news/o-rozhdaemosti-v-2023-godu/> дата обращения 13.07.2023г.

03

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
БІЛІМ БЕРУ
ЖҮЙЕСІНДЕ
БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ,
ТӘРБИЕЛЕУ ЖӘНЕ
ДАМУ

Білім тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) қол жеткізуге көмектесетін негізгі фактор болып табылады. Сапалы білімге қол жеткізу адамдарға кедейліктің тұйық шеңберінен шығуға, теңсіздікті азайтуға және гендерлік теңдікке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұған қоса, білім бүкіл әлемде адамдардың неғұрлым сау және тұрақты өмір сүруі үшін мүмкіндіктерін кеңейтеді. Білім, сонымен қатар, бейбіт қоғамдардың қалыптасуына ықпал ете отырып, адамдар арасындағы толеранттылық пен түсіністікті арттыруда маңызды рөл атқарады.

Сайып келгенде, сапалы білімге жалпыға бірдей қол жетімділікті қамтамасыз ету балалардың әл-ауқатын жақсартып қана қоймай, сонымен қатар жалпы қоғамның тұрақты дамуы мен өркендеуіне жағдай жасайды (БҰҰ, 2020).

Балалардың білімі мен әл-ауқаты

Әл-ауқат – бұл баланың жан-жақты дамуын зерттеуде, яғни оның дамуының физикалық, психологиялық, когнитивті, әлеуметтік және экономикалық аспектілеріне қатысты кең және түрлі идеялар жиынтығын қамтитын балалардың дамуын зерттеуде кеңінен қолданылатын термин (Pollard и Lee, 2003). Жеке, әлеуметтік және мәдени контекстерге байланысты нақты тәжірибелердің табиғатын түсінуге көмектесетін топтық салыстыру әрекеттерін және басқаларын қолдайтын деректердің алуан түрлері бар.

Әдебиеттің бір бағыты әл-ауқаттың ең жақсы «өлшемі» үшін индикаторлардың жалпы жиынтығын анықтауға тырысады. Тағы бір бағыт әл-ауқатты «мәдени қоғамдастық үшін күнделікті және маңызды іс-шараларға сәтті, тұрақты және инновациялық қатысу мүмкіндігі» деп анықтай отырып, оны әлеуметтік және мәдени контекстерде қарастырады.

Әл-ауқат сонымен қатар осы іс-шараларға қатысудан туындайтын ақыл-ой күйлері мен сезімдерді қамтиды» (Weisner, Pollard и Lee цитатасы, 65 б.). Осы тұрғыдан алғанда, баланың әл-ауқаты көбінесе ересектер тудыратын әлеуметтік және мәдени контекстерде болады, онда балалар осы процестерге қатысу және оларға бейімделу арқылы «өседі» (Rogoff, 2003). Сондықтан, саны өсіп келе жатқан зерттеулер әл-ауқатты контекстте қарастырады және әдетте «бұзылыстар, тапшылықтар мен мүгедектіктерді зерттеуге» емес, «балалардың мықты жақтарына, белсенділіктері мен қабілеттеріне» назар аударуға тырысады. (Pollard и Lee, 2003). «Әл-ауқатты» анықтаудың күрделілігіне байланысты тұжырымдаманың концептуалды анықтығы, оның түрлі әлеуметтік және мәдени контекстерде қалай өмір сүретінін түсіну және баланың әл-ауқатын зерттеудің жетілдірілген әдістемелік тәсілдері қажет (Moore et al., 2007).

Балалардың әл-ауқаты мен олардың білімі мәселелері қазіргі қоғам контексіндегі маңызды тақырыптар болып табылады. Балалар мен жастардың

алдында тұрған экономикалық және әлеуметтік қиындықтарды ескере отырып, білім олардың жалпы әл-ауқаты мен әлеуметтік интеграциясына қалай ықпал ететінін түсіну қажет. Бұл баяндамада осы өзара байланыстың негізгі аспектілері қарастырылады, ағымдағы зерттеулер талданды және Қазақстандағы жағдайды жақсарту үшін ұсынымдар ұсынылады. Экономикалық аспектілер білім берудің қызметі мен ұйымдастырылуында маңызды рөл атқарады.

Білім берудің экономикалық рөлі – бұл адамға жұмыс табуға, еңбек нарығында неғұрлым осал болмауға, көбірек хабардар тұтынушы болуға және экономикалық мүмкіндіктерді жақсырақ табуға көмектеседі (Robeyns, 2006). 1990 жылдардан бастап нарықтық бәсекелестік теориялары мен білім беру теориясы арасындағы байланыстың артуы модернизация туралы пікірталастарда байқалды, мұнда негізгі терминдер «білім» және «білім қоғамы» болды (Ball, 1993; Bridges & McLaughlin, 1994; Peters & Humes, 2003).

Білім беру – бұл жеке және отбасылық жеке инвестициялармен, сондай-ақ қоғамдық экономикалық ресурстармен, яғни қоғамның білім беру инфрақұрылымына салған әлеуметтік инвестицияларымен байланысты түрлі білім беру мекемелеріне жеке қолжетімділік мәселесі. Бұл барлық балалардың оқу, жазу және арифметика саласындағы негізгі білімге қолжетімділігі, оқу материалдарына ашық немесе шектеулі қолжетімділігі, сынып өлшемдері және білім беру жүйесіндегі инклюзия принципі сияқты көрсеткіштерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Осы мәселелердің барлығында экономикалық негіз жатыр және білім беру процестері үшін өзекті болып табылады (Peters & Humes, 2003).

Оқыту – «мағынасы бұлыңғыр» ұғым болса да, білім беру ғылымындағы негізгі ұғымдардың бірі болып табылады. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) жеке оқу процестерін және олардың әл-ауқатқа әсерін жақсырақ түсіну және өлшеу үшін когнитивті нейроғылымдарды кіріктіру арқылы оқыту туралы пәнаралық ғылымды дамытуға шақырады (OECD, 2007). Оқытудың бұзылуының нейрондық корреляциялық зерттеулері қауіпті аймақтағы балалар үшін маңызды жаңалықтарды уәде етеді, дегенмен осы күнге дейін олар оқу заңдары туралы жалпы мәлімдемелер береді.

Оқытуды адамның іргелі қабілеті ретінде түсініп қана қоймай, оқытудың қандай формаларын және қалай ажыратуға болатынын түсіндіру қажет. Эволюциялық теория саласындағы жуырдағы зерттеулер адамды оқытудың негізгі үш түрін анықтайды: имитациялық оқыту, нұсқаулық арқылы оқыту және ынтымақтастық арқылы оқыту (Tomasello, 1999). Барлық үш формада да «демонстрация» (көрсету) бар. Бұл зерттеулер балалардың әл-ауқатын одан әрі зерттеу үшін құнды деректер бере алады.

Балалардың ерекше осалдығы физикалық кемшілік, жасына байланысты білім мен тәжірибеге тәуелділік, балалар құрбан болған жағдайда жұмсақ

нормалар мен санкциялар, қоршаған ортаны таңдай алмау және балалардың қаншалықты осал екендігі туралы жалпы хабардарлықтың болмауы сияқты бірқатар факторларға байланысты (Finkelhor, 2008). Ник Оксфорд CWB үшін маңызды бес тұжырымдаманы бөліп көрсетті: қажеттіліктер, құқықтар, өмір сапасы, кедейлік және әлеуметтік шеттету (Axford, 2008). Білім беру ғылымындағы зерттеулер бұдан әрі зерттеуді қажет ететін осы тұжырымдамалармен байланысты болуы мүмкін.

Білім беру ғылымы тұрғысынан негізгі сұрақтар балалар мен жастардың қиындықтарды қалай бастан кешіретіні, олармен қалай күресетіні және олардың әл-ауқатына қалай әсер ететіндігі болып табылады (Wolff & De-Shalit, 2007). Бұған сондай-ақ ерте жастағы балалардың жағдайын және 3 жасқа дейінгі балаларға арналған мекемелердің маңыздылығын зерттеу кіреді.

Балалардың білімі мен әл-ауқаты мәселелері экономикалық, әлеуметтік және психологиялық аспектілерді ескеретін кешенді тәсілді қажет етеді. Білімге қол жеткізуді қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар балалардың жан-жақты дамуына, олардың әлеуметтік интеграциясы мен жеке өсуіне жағдай жасау да маңызды. Қазақстанда білім беру жүйесі арқылы балалардың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған тиімді тәжірибелерді одан әрі зерттеу және енгізу қажет.

Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі білім беруді дамыту

ҚР Оқу-ағарту министрлігі мектеп жасына дейінгі балаларға білім беру және оларға күтім жасау саласында елеулі реформалар жүргізуде.

Бұл реформалардың негізгі бағыттары мемлекеттік аттестаттау мен сертификаттауды, мектепке дейінгі ұйымдарды лицензиялауды, педагогтердің балаларға қатынасы сияқты көрсеткіштерді қайта қарауды, сондай-ақ педагогтерге қойылатын біліктілік талаптары мен кезек жүйелерін қамтиды.

Мектепке дейінгі ұйымдарды лицензиялау көрсетілетін қызметтердің сапасын қамтамасыз етудің маңызды элементі болып табылады. Көптеген жылдар бойы мұндай ұйымдар өз қызметін лицензиялауға міндетті емес болды, бұл қызметті сапасыз көрсету қаупін тудырды. Міндетті лицензиялауды енгізу сапа стандарттарын арттырады және белгілі бір нормалар мен талаптардың сақталуын қамтамасыз етеді. «Педагогтердің балаларға арақатынасы» көрсеткішін қайта қарау балаларды оқыту және оларға күтім жасау жағдайларын жақсартуға бағытталған.

Бір педагогке шаққандағы балалар санының аз болуы әр балаға жеке көзқарас пен сапалы көңіл бөлуге мүмкіндік береді. Педагогтерге қойылатын біліктілік талаптарын арттыру білім беру процесінің сапасын жақсартуға да ықпал етеді. Кезек жүйелерін жөнге келтіру мектепке дейінгі мекемелердегі орындарды неғұрлым тиімді және әділ бөлуге бағытталған. Бұл күту уақытын азайту және мектепке дейінгі білімге қолжетімділікті жақсарту арқылы

көрсетілетін қызметтердің отбасылардың қажеттіліктеріне жақсырақ сәйкестігін қамтамасыз етеді.

Мектепке дейінгі білім беру (МДБ) дамыту және нығайту бүкіл әлемде маңызды бағыт болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, мектепке дейінгі сапалы білім табысты өмір сүру үшін қажетті когнитивті және әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды дамытуға ықпал етеді (Cunha & Heckman, 2007). Мектепке дейінгі білім беруге салынған инвестициялар жеке адамдар үшін де, жалпы қоғам үшін де айтарлықтай табыс әкеледі. МДБ салынған инвестиция жеке тұлға үшін де, жалпы қоғам үшін де айтарлықтай пайда әкеледі (Muroga et al., 2020).

БҰҰ-ның тұрақты даму мақсаттары, сондай-ақ 2030 жылға қарай сапалы МДБ-ға жалпыға бірдей қолжетімділікті қамтамасыз ету қажеттігін атап көрсетеді, бұл осы міндеттің жанандық маңыздылығын көрсетеді. Ерте оқыту ортасының сапасы балалардың дамуына айтарлықтай әсер етеді (Fernald et al, 2017). Мектеп жасына дейінгі балаларды сапалы МДБ қамтамасыз ету мақсатында Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартын (ҚР ОАМ 03.08.2022 ж. №348 бұйрығы), МДБ үлгілік оқу жоспарларын (ҚР ОАМ 20.12.2012 ж. 557 бұйрығы), МДБ үлгілік оқу бағдарламаларын (ҚР ОАМ 12.08.2016 ж. № 499 бұйрығы) іске асыруды әдістемелік сүйемелдеу қамтамасыз етіледі. Жоғары сапалы мектепке дейінгі білім беру бағдарламалары балалардың оқу үлгеріміне, сабаққа қатысуына, денсаулығы мен әл-ауқатына байланысты қысқа және ұзақ мерзімді нәтижелерді жақсартады (Berlinski, Galiani & Gertler 2009). Төмен сапалы бағдарламалар, керісінше, балаларға теріс әсер етуі мүмкін (OECD 2018).

Балаларды ерте дамыту институтының Тақырыптық жоспарына сәйкес Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік бағдарламасы мазмұнын меңгеру бойынша мониторинг жүргізудің әдістемелік ұсынымдары әзірленді (30.01.2023ж. № 01-04/15). Балаларды ерте дамыту институты еліміздің барлық өңірлері бойынша мектепке дейінгі ұйымдарда сапаны бағалау өлшемшарттарын енгізуді әдістемелік сүйемелдеуді белсенді жүзеге асырады (<http://irrd.kz/>). Бұған балаларды оқыту мен тәрбиелеу процесін жүйелі бақылауға ықпал ететін бастапқы, аралық және қорытынды мониторинг жүргізу кіреді.

2023 жылдың қорытындысы бойынша бағалау өлшемшарттары 8 780 мектепке дейінгі ұйымға сәтті енгізілді, бұл жалпы санның 77,4%-ын құрайды. Оның ішінде ұйымдардың 25,7% – ы төрт негізгі критерий бойынша жоғары баға алды (ҚР ОАМ, 2023). Бұл білім беру қызметтерінің сапасын одан әрі жетілдіруді және жоғары стандарттарға әлі жете алмаған ұйымдарды қолдау қажеттілігін көрсетеді.

Мектепке дейінгі ұйымдардың ауыз су, дәретхана және қол жуу сияқты негізгі жағдайлармен қамтамасыз етілуін зерттеу білім беру мекемелеріндегі балалардың денсаулығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі аспектісі

болып табылады. 2023 жылғы ҰБДҚ деректері бойынша Қазақстандағы 11 346 мектепке дейінгі ұйымдардың жалпы санынан 9 740 (85,8%) ауыз судың базалық көздерімен, бөлек минималды жабдықталған дәретханалармен және қол жууға арналған базалық құралдармен қамтамасыз етілген (ҚР ОАМ, 2023).

ҰБДБ есебіне сәйкес, ұйымдардағы ауыз су жағдайы әлдеқайда жақсарды: тек 647 мектепке дейінгі ұйым (0,57%) тасып әкелінетін суды пайдаланады және тек 592-інде (0,52%) ыстық су жоқ (ҚР ОАМ, 2023). Бұл өткен жылдармен салыстырғанда сумен жабдықтау проблемалары бар мекемелер санының айтарлықтай төмендегенін көрсетеді.

Санитарлық жағдайлармен, соның ішінде жылы дәретханалардың болуын қамтамасыз ету маңызды аспект болып табылады. 2023 жылы 8 135 (71,7%) мектепке дейінгі ұйымдар жылы дәретханалармен жабдықталған, бұл жалпы инфрақұрылымның жақсарғанын көрсетеді. Дегенмен, 3 211 (28,3%) ұйым әлі де жылы және ауладағы дәретханаларды пайдаланады (ҚР ОАМ, 2023), бұл бұдан әрі көңіл бөлуді және жағдайды жақсартуды қажет етеді.

Жағдайды одан әрі жақсартуды қамтамасыз ету үшін санитарлық нормалар мен ережелерге сәйкес мектепке дейінгі мекемелерді салу және реконструкциялау саласындағы күш-жігерді жалғастыру қажет. Сондай-ақ, тасып әкелінетін сумен жұмыс істейтін мекемелерде сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету үшін мемлекеттік сатып алу бастамаларын қолдау маңызды.

Осылайша, мектепке дейінгі ұйымдардың су және санитарлық тораптар сияқты базалық жағдайларға қол жеткізуін жақсарту Қазақстанның білім беру мекемелерінде балалардың қауіпсіздігі мен денсаулығын қамтамасыз етудің маңызды аспектісі болып табылады. Осы бағыттағы күш-жігерді жалғастыру елдегі балалардың оқуы мен дамуы үшін жақсы жағдайларды қамтамасыз ете алады.

Қамту. 2023 жылы Қазақстанда 2 жастан 6 жасқа дейінгі балалардың 90,6% – ы мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамтылған. Алайда, қамтудың осы жоғары деңгейіне қарамастан, балабақшалардан орын алуға кезек мәселесі өзекті болып қала береді. 2023-2024 оқу жылына деректерге сәйкес кезекте тұрған балалардың саны 258 288 құрайды, олардың көпшілігі қалаларда тұрады – 204 252 бала. Ең жоғары кезектілік Алматыда (47 372 бала), Астанада (38 684 бала), Қарағанды облысында (26 803 бала), Қызылорда облысында (23 872 бала) және Атырау облысында (22 228 бала) байқалады (ТАЛДАУ, 2024).

ҚР ОАМ «Мектепке дейінгі ұйымдарға жолдамаларды берудің, кезектілік пен есепке алудың бірыңғай базасы» арқылы МДБ -мен қамту проблемасын шешу үшін ЦДИАӨМ-мен ҰБДҚ ақпараттық жүйесінде шаралар қабылдайды (ҚР ОАМ 30.11.2023 ж. №351 бұйрығы; ҚР ЦДИАӨМ 30.11.2023 ж. №591/НҚ бұйрығы).

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

Бұл кезекке қоюдың ашықтығын қамтамасыз етті және деректердің қайталануын болдырмады. 2023 жылы пилоттық жоба Шахтинск пен Петропавлда іске қосылды, ал 2024 жылы ол Атырау, Шымкент және Павлодар облысының бірқатар аудандарына таралды. Пилоттық жобаны аяқтау 2024 жылдың желтоқсанына жоспарланған (ҚР ОАМ 30.11.2023 ж. №351 бұйрығы; ҚР ЦДИАӨМ 30.11.2023 ж. №591/НҚ бұйрығы).

Кезектілік мәселесін одан әрі шешу үшін мектепке дейінгі ұйымдар желісін едәуір кеңейту жоспарланған. Балабақшаларда жаңа мемлекеттік және жекеменшік балабақшалар салу, балабақшаларды орналастыру үшін тұрғын үйлердің бірінші қабаттарын пайдалану және жекеменшік мектепке дейінгі мекемелерде мемлекеттік білім беру тапсырысын орналастыру есебінен жаңа орындар ашу жоспарлануда. 2023 жылы 66 879 орындық 613 мектепке дейінгі ұйым іске қосылды, оның 15-і 6 799 орындық мемлекеттік және 598-і 60 080 орындық жеке меншік ұйым (ҚР ОАМ, 2023).

Сонымен қатар, маңызды міндеттердің бірі – мектепке дейінгі мекемелерде қауіпсіз білім беру ортасын құру. Бұған санитарлық-эпидемиологиялық нормалар мен өрт және терроризмге қарсы қауіпсіздік талаптарын сақтау кіреді (ҚР Ұлттық экономика министрінің м.а. 29.12.2023 ж. № 187 бұйрығы). Әр балаға арналған үй-жайлардың ауданы бойынша ұсыныстар әр түрлі, бірақ ЭЫДҰ мәліметтері бойынша орташа көрсеткіш балабақшаларда бір балаға 2,9 шаршы метрді және бала күтімі орталықтарында 3,6 шаршы метрді құрайды (OECD, 2012, p. 1)

Қазіргі уақытта Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беру жүйесі 2 жастан 6 жасқа дейінгі балалардың 90,6% – на жететін мектепке дейінгі тәрбиемен жоғары қамтуды қоса алғанда, елеулі мықты жақтарға ие болуда (ҚР ОАМ, 2023). Сонымен қатар, жаңа орындар ашу және тұрғын үйлердің бірінші қабаттары сияқты балама алаңдарды пайдалану арқылы мектепке дейінгі ұйымдар желісін кеңейту жоспарлануда.

Дегенмен, әлсіз тұстары да бар. Балабақшаларда, әсіресе ірі қалаларда орын алудың жоғары кезектілігі маңызды мәселе болып қала береді. Мектепке дейінгі мекемелердің біркелкі бөлінбеуі де жағдайды нашарлатады, өйткені кезекте тұрғандардың көп бөлігі қалалық жерлерде. Сонымен қатар, қауіпсіз білім беру жағдайларының болмауы санитарлық және терроризмге қарсы шараларды жақсартуды талап етеді.

Тұрғын үйлердегі балалар мекемелерінің стандарттарға сәйкес келмеуі. Тұрғын үйлердің бірінші қабаттарында орналасқан балалар мекемелерінде көбінесе балалардың серуендейтін жерлері, желдетуге арналған терезелері болмайды және балалардың денсаулығына бейімделмеген. Сондай-ақ білікті кадрлардың, соның ішінде қызмет көрсету персоналының жетіспеушілігі қаупі бар.

МДБ дамыту жоспарларын жүзеге асыруға кедергі болатын белгілі бір тәуекелдер бар. Қаржыландырудың жетіспеушілігі мектепке дейінгі ұйымдар

желісінің кеңеюіне қауіп төндіреді. Техникалық ақауларға немесе кадрлардың жеткіліксіз даярлығына байланысты ҰБДҚ енгізудің тиімсіздігі жүйенің тиімділігін төмендетуі мүмкін. Сондай-ақ, жаңа жүйелер мен стандарттарды енгізу мұғалімдер мен ата-аналар тарапынан қарсылыққа тап болуы мүмкін.

Сонымен бірге жағдайды жақсартуға айтарлықтай мүмкіндіктер де бар. Білім берудің инновациялық тәсілдерін қолдану және жаңа технологиялар мен әдістерді енгізу білім берудегі МДБ сапасын арттыруы мүмкін. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік жеке инвесторларды тарту және мектепке дейінгі ұйымдар желісін кеңейту үшін перспективті жол болып табылады. Педагогтердің біліктілігін арттыру және олардың білімі мен кәсіби дамуына инвестиция салу да табысқа жетудің негізгі аспектілері болып табылады.

2023 жылы Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беру жүйесі МДБ қамтылмаған балалардың ата-аналарымен өзара іс-қимылды жақсартуға бағытталған елеулі өзгерістерге ұшырады. Бірінші жартыжылдықта 2195 Ата-аналарға арналған консультациялық пункт (АКП) жұмыс істеді, жыл соңына қарай олардың саны 3363-ке дейін өсті. Қалалық және ауылдық жерлерде орналасқан бұл пунктерге 30,2 мыңға жуық ата-ана, соның ішінде халықтың әлеуметтік осал топтары бар отбасылар, көп балалы және толық емес отбасылар келеді. АКП – да кеңес беруді психологтер, логопедтер және медицина қызметкерлері секілді түрлі мамандықтардан 7 мыңнан астам педагогтер жүргізеді (ҚР ОАМ, 2023). Ата-аналар балалардың қатарластарымен қарым-қатынасы, агрессивтілікпен жұмыс істеу, аурулардың алдын алу, сөйлеуді дамыту және мектепке дайындық туралы мәселелерді шешу үшін көмек алуға келеді. Ата-аналармен жұмыс формаларына жеке кездесулер, тренингтер, сауалнамалар және ақпараттық материалдарды тарату кіреді.

ҚР ОАМ мен UNICEF Қазақстан және UNICEF Innocenti (UNICEF, 2023) бірлесіп әзірлеген мектепке дейінгі білім беру сапасын өзін-өзі бағалау модулін пилоттау шеңберінде орта есеппен педагогтер мен ата-аналар жылына 13-ке жуық жеке кездесу өткізеді. Мектепке дейінгі ұйымдардың 95%-ы конференциялар, онлайн чаттар және жеке кездесулер ұйымдастыру арқылы ата-аналармен тұрақты байланыста болады.

Алайда, мектепке дейінгі ұйымдардың көпшілігі мессенджерлер арқылы ата-аналармен үнемі байланыста болғанына қарамастан, баланың дамуы туралы жазбаша есеп беру тәжірибесі кең таралмаған. Австралия астанасы аумағында (АСТ) балаға күтім жасайтын адамдарға жылына екі рет жазбаша есеп беру ұсынылады (АСТ, 2016). Мектепке дейінгі ұйымдар арасында 62%-ы ата-аналармен консультациялар өткізу немесе оларды жеке оқу жоспарларын әзірлеуге тарту туралы хабарлады. Ата-аналардың ең жоғары қатысуы Солтүстік Қазақстан облысында байқалды – 75% – дан астам, ал ең төмен Атырау облысында – 56% (UNICEF, 2023).

Сонымен қатар, ЭЫДҰ-ның білім беру және оқыту жөніндегі халықаралық зерттеуінің (TALIS) деректері сауалнамаға қатысқан елдердің көпшілігі

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

отбасылар мен ата-аналарға балаларды оқыту, тәрбиелеу және дамыту орталықтарына бару үшін арнайы іс-шаралар ұйымдастыратынын көрсетеді (OECD, 2019). Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында педагогтер мен ата-аналар арасындағы балалардың үлгерімі мен дамуын талқылауды, содан кейін кері байланысты қамтитын стандартталған тәжірибені енгізу қажет. Қазақстандағы консультациялық пунктер желісін кеңейту жобасы консультациялық қызметтерге қолжетімділікті жақсартуда және түрлі білім беру мамандарын тартуда айтарлықтай жетістіктерді көрсетеді. Педагогтер мен ата-аналардың жоғары белсенділігі білім беру процесін қолдау үшін осындай бастамалардың маңыздылығы мен қажеттілігін көрсетеді. Алайда, консультациялық пункттердің біркелкі бөлінбеуі және кейбір аймақтардағы ата-аналардың алаңдаушылық тудыратын қатысу деңгейі біркелкі және жан-жақты қамтуға қол жеткізу үшін қосымша күш салу қажеттілігін көрсетеді. Жаңа технологияларды енгізу мен мемлекеттік-жекешелік әріптестік бағдарламаны одан әрі жақсарту және елдегі білім беру қызметтерінің сапасын арттыру үшін айтарлықтай мүмкіндіктер береді.

МДБ сапасын қамтамасыз ету. 2022-2023 оқу жылы бойы ҚР ОАМ Үлгілік оқу бағдарламасын меңгеру деңгейіне және балаларда дағдыларды қалыптастыру динамикасына мониторинг жүргізілді. Мониторинг үш кезеңнен тұрды: бастапқы (қыркүйек), аралық (қаңтар) және қорытынды (мамыр). Мониторинг барысында бақылаулар, әңгімелесулер, балалар жұмысын талдау және табиғи жағдайда баланың дамуын бақылау сияқты түрлі әдістер қолданылды. Мониторинг нәтижелері жыл бойғы прогресті көрсетті: бастапқы кезеңде 78,3% – дан қорытынды кезеңде 88,8% – ға дейін (ҚР ОАМ, 2023).

Мониторинг 995 406 баланы қамтыды, оның ішінде 294 947-і мектепалды топтағы/сыныптағы балалар. Мектепалды топтардағы балалардың 79% – ы іскерлік пен дағдылардың жоғары және орта деңгейлерін көрсеткенін атап өту маңызды. Нәтижелердегі өңірлік айырмашылықтар да назар аударуға лайық: бағдарламаны игерудің жоғары көрсеткіштері Қызылорда, Жамбыл, Батыс Қазақстан, Павлодар, Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарында, сондай-ақ Астана қаласында байқалады. Төмен көрсеткіштер Шымкент қаласы мен Атырау облысында анықталды (ҚР ОАМ, 2023).

ҚР ОАМ мен UNICEF Қазақстан және UNICEF Innocenti (UNICEF, 2023) бірлесіп әзірлеген мектепке дейінгі білім беру сапасын өзін-өзі бағалау модулін пилоттау шеңберінде мектепке дейінгі тәрбие және оқыту ұйымдары педагогтерінің (МДБ) бастауыш мектеп педагогтерімен өзара іс-қимылы зерттелді, ол пилоттық өңірлер бойынша орта есеппен 88% – құрады.

Мониторинг нәтижелері ағымдағы педагогикалық стратегиялар мен әдістердің тиімділігін көрсететін оқу жылы ішінде оқу бағдарламасын

меңгерудегі елеулі прогресті көрсетеді. Бағдарламаны игеру деңгейлерінде айтарлықтай аймақтық айырмашылықтар бар, бұл аз табысты аймақтарда оқыту әдістеріне қосымша зерттеулер мен ықтимал түзетулерді қажет етеді. Мектепке дейінгі ұйымдар мен бастауыш мектептердің педагогтері арасындағы өзара іс-қимылдың жоғары деңгейі балалардың бастауыш мектепке сәтті көшуіне ықпал ететін оң тәжірибе болып табылады. Мектепке дейінгі ұйымдар мен бастауыш мектептердің педагогтері арасындағы өзара іс-қимылды күшейту балалардың бастауыш мектепке сәтті көшуінің негізгі факторы болып табылады. Осы ұсыныстарды іске асыру оқытудағы сабақтастықты қамтамасыз етуге көмектеседі және балалардың жаңа білім беру кеңістігінде үйлесімді дамуы мен бейімделуіне жағдай жасайды.

ҚР ОАМ жүргізген мониторинг Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беруді одан әрі жақсарту үшін маңызды үрдістер мен бағыттарды анықтады. Өңірлік диспропорцияларды жою және еліміздің барлық балалары үшін білім беру сапасын арттыру бойынша жұмысты жалғастыру қажет.

МДБ кадрлары. Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беру мемлекеттік және жеке мекемелердің жиынтығы болып табылады. Қазақстанда мектепке дейінгі жекеменшік ұйымдардың саны (5 791) мемлекеттік ұйымдардың санынан сәл ғана асады (5 555) (ТАЛДАУ, 2024). Бұндай тең бөлу мектепке дейінгі білім беру жүйесіндегі жеке сектордың маңызды рөлін көрсетуі мүмкін. 2023-2024 оқу жылындағы ҰБДҚ деректерін талдау МДБ кадр құрамы сапасының ағымдағы жай-күйін бағалауға ғана емес, сонымен қатар одан әрі даму мен жақсарту бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді. 2023-2024 оқу жылында Қазақстанда педагогтерге санаттар берудің жаңа да, ескі де жүйелері жұмыс істейді. Жаңа жүйеге «педагог-шебер», «педагог-зерттеуші», «педагог-сарапшы» және «педагог-модератор» санаттары кіреді, ал ескі жүйе «жоғары», «бірінші» және «екінші» санаттардан тұрады.

Қазақстанның МДБ -да педагогтердің едәуір саны жұмыс істейді (99 330), олардың жартысынан көбінде (56 121) мамандандырылған санаттары жоқ (ТАЛДАУ, 2024). Бұл біліктілікті арттыру және кәсіби өсу қажеттілігін көрсетуі мүмкін.

Педагог-шебер, жаңа жүйедегі ең жоғары деңгей бола отырып, жалпы жүйеде 58-ші педагогпен ұсынылған, оның 27-сі жеке МДБ -да жұмыс істейді. Педагог-зерттеуші санатында 2 541 педагог бар, оның 301-і жеке мекемелерде жұмыс істейді.

Педагог-сарапшы жалпы жүйеде 5 838 педагогті құрайды, оның 439-ы жеке МДБ -да жұмыс істейді. Педагог-модератордың біліктілігіне 16 420 педагог ие, оның 1 654-і жеке мекемелерде жұмыс істейді.

Бұрынғы жүйе бойынша санаттарды бөлу келесідей: жоғары санатты 3 783 мұғалім, оның 1 256-сы жеке МДБ -да жұмыс істейді. Бірінші санатты жалпы

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

жүйеде 4 899 педагог және жеке мекемелерде 1 497 педагог бар. Екінші санатты 9 670 педагог бар, оның 3 401-і жеке МДБ -да жұмыс істейді.

Сондай-ақ санаты жоқ мұғалімдердің айтарлықтай саны бар. Олар жалпы жүйеде 56 121 адам, соның 32 656-сы жеке мекемелерде жұмыс істейді.

Мемлекеттік және жеке жүйедегі мұғалімдердің жалпы құрамы да өзіндік ерекшеліктерге ие. Мемлекеттік жүйеде 58 099 педагог жұмыс істейді, ал жеке жүйеде 41 231 педагог жұмыс істейді.

Мемлекеттік жүйеде жаңа санаттағы мұғалімдердің саны көбірек. Педагог-шеберді мемлекеттік МДБ -да 31 педагог, оған қарсы жекеменшікте 27 педагог құрайды. Педагог-зерттеушілер мемлекеттік мекемелерде 2240 педагог бар, ал жеке мекемелерде 301 педагог бар. Сарапшы педагогтарға мемлекеттік МДБ Ұ 5 399 педагог, жекеменшікте 439 педагог кіреді. Педагог-модераторды мемлекеттік мекемелерде 14 766 педагог, оған қарсы жеке мекемелерде 1 654 педагог құрайды.

Бұрынғы жүйе мемлекеттік МДБ -да педагогтердің көп санын көрсетеді. Жоғары санатты 2 527-ші педагог мемлекеттік мекемелерде, оған қарсы жеке мекемелерде 1 256 бар. Бірінші санатқа мемлекеттік МДБ Ұ-дағы 3 402 педагог кіреді, ал жекеменшікте 1 497. Мемлекеттік мекемелерде екінші санатты 6 269 педагог бар, ал жеке мекемелерде 3 401 педагог.

Алайда, санаты жоқ мұғалімдер мемлекеттік жүйеде де, жеке жүйеде де көп бөлікті құрайды. Мемлекеттік МДБ -да осындай 23 465 педагог, ал жекеменшікте – 32 656 педагог бар. Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беру жүйесі мемлекеттік және жеке мекемелер арасындағы тепе-теңдікті көрсетеді. Алайда, педагогтердің едәуір санына қарамастан, олардың біліктілігін арттыру қажеттілігі бар.

Қазақстан Республикасындағы МДБ мониторингінің нәтижелері

ҚР ОАМ мен UNICEF Қазақстан және UNICEF Innocenti (UNICEF, 2023) бірлесіп әзірлеген мектепке дейінгі білім беру сапасын өзін-өзі бағалау модулінің пилоттық жобасы шеңберінде кейбір өңірлердің мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында зерттеу жүргізілді.

Ол педагогтердің тәжірибесі мен біліктілігін, балалар мен педагогтер санының арақатынасын, сондай-ақ пилоттық өңірлердегі педагогикалық құрамның біліктілігін арттыру ерекшеліктерін қамтыды. Бұл қазіргі жағдайды бағалауға және мектепке дейінгі білім беру жүйесін жақсарту мен оңтайландыру бағыттарын анықтауға көмектеседі. Зерттеу көрсеткендей, барлық МДБ басшыларының тек 11% – ы кем дегенде екі жыл педагогикалық жұмыс тәжірибесі немесе мектепке дейінгі білім беру саласындағы жоғары, кәсіптік немесе техникалық білімі бар. Іріктемеге кірген мұғалімдердің 16% – ы жұмыс басталар алдында дайындық болып саналатын МДБ бағдарламасы бойынша оқудан өтті, ал 9% – ы арнайы немесе инклюзивті білім беру бойынша оқудан өткен (UNICEF, 2023).

Қазақстандағы педагогтер мен балалардың орташа арақатынасы бір педагогке 15 баланы құрайды, бұл сан өңірлер бойынша өзгеріп отырады. Қазақстанның мемлекеттік стандарттарына сәйкес бір тәрбиешіге үш, төрт және бес жастағы балалардың ең көп саны 25 адамды құрауы тиіс, бір жастағы балалар үшін – 10 балаға бір тәрбиеші, ал екі жастағы балалар үшін – 20 балаға бір тәрбиеші (ҚР ОАМ, 2023). Салыстыру үшін, Австралияда 24 айға дейінгі балалар үшін бір тәрбиешіге – төрт бала, ал үш жастан асқан балаларға бір тәрбиешіге 11 баладан келеді екен (Australian Children's Education and Care Quality Authority, 2022 p. 429). Ұлыбританияда арақатынас 24 айға дейінгі балалар үшін үш балаға – бір тәрбиешіні, екі жастағы балалар үшін төрт балаға – бір тәрбиешіні, ал үш жастан асқан балалар үшін 13 балаға – бір тәрбиешіні құрайды (UK Department of Education, 2021).

ҰБДҚ педагогтердің ауысымы немесе оқытатын пәндері бойынша деректерді одан әрі дезагрегациялауды жүргізбейді, бұл бағалауды төмендетуі мүмкін. Қазақстандағы көптеген оқытушылар ауысыммен жұмыс істейді және әртүрлі пәндерді оқытады, бұл педагогтер мен балалар санының арақатынасы туралы дәлірек мәліметтер алу үшін қосымша көрсеткіштерді ескеруді талап етеді.

МДБ -да барлығы 55 арнайы мектепке дейінгі ұйымдар тіркелген, олардағы балалардың жалпы саны 4736-ны құрайды. Арнайы топтары бар мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың жалпы үлгісіндегі ұйымдар саны 243, онда 9316 бала оқиды (ТАЛДАУ, 2024). «Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға арналған оқытуды қолдау жөніндегі көмекшілер» (ОҚК) кадрлық көрсеткіш ретінде ҰБДҚ -да жоқ. Іріктеуге қатысушылардың тек 14% – ы білім беруге қажеттілігі бар балаларға арналған оқытуды қолдау жөніндегі кем дегенде бір көмекшілері бар екенін хабарлады.

ОҚК саны Түркістан облысында ең жоғары болды, бұл өңірде 10-нан астам ОҚК бар ірі мектепке дейінгі ұйымның болуымен байланысты (UNICEF, 2023).

Сондай-ақ, басқа мұғалімдерге жаттықтырушы/тәлімгер ретінде жұмыс істеуге үйретілген педагогтердің болуы зерттелді. Орташа алғанда, іріктеменің үштен бірінен астамы (38%) айтарлықтай аймақтық айырмашылықтары бар осындай педагогтердің бар екенін хабарлады (UNICEF, 2023).

Педагогтердің біліктілігін арттыру курстары 007 «Мектепке дейінгі мемлекеттік білім беру ұйымдары кадрларының біліктілігін арттыру және қайта даярлау» бюджеттік бағдарламасы шеңберінде бұрын алынған кәсіби құзыреттерді қолдауға және дамытуға бағытталған («Педагог мәртебесі туралы» ҚР Заңының нормаларымен (7,18-баптар) және Педагогтердің біліктілігін арттыру курстарын ұйымдастыру және жүргізу, сондай-ақ педагогтің қызметін курстан кейінгі қолдау қағидаларының талаптарымен реттеледі (ОАМ 28.01.2016 ж. № 95 бұйрығы). 2023 жылдан бастап біліктілікті арттыру курстарынан өту мерзімі бес жылдан үш жылға дейін қысқартылды. 2023 жылы

мектепке дейінгі мемлекеттік ұйымдардың 18 415 (31,5%) педагогі біліктілікті арттыру курстарынан өтті, бұл 2022 жылғы курстардан 15 945 (20%) педагог өткен көрсеткіштен едәуір жоғары (ҚР ОАМ, 2023).

Қазақстанда мектепке дейінгі білім беру сапасының жоғары стандарттарына қол жеткізу үшін педагогтерді даярлау мен біліктілігін кешенді жақсарту, сондай-ақ мемлекеттік және жеке мекемелер арасындағы тығыз өзара әрекеттестік қажет. Осы ұсынымдарды іске асыру мектепке дейінгі білім берудің жалпы деңгейін арттыруға және балаларды мектепке сапалы даярлауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

ҚР ОАМ мен UNICEF Қазақстан және UNICEF Innocenti бірлесіп әзірлеген Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беру сапасын өзін-өзі бағалау модулін пилоттау барысында назар аударуды және одан әрі түзетуді талап ететін бірнеше негізгі аспектілер анықталды.

Бірінші маңызды нәтиже – ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға арналған жеке оқу жоспарларын құру үшін ресурстардың болуы. Зерттеу деректеріне сәйкес, мектепке дейінгі ұйымдардың 70%-ы осындай ресурстардың бар екенін хабарлады. Мысалы, Солтүстік Қазақстан облысында мектепке дейінгі ұйымдардың тек 56%-ында осындай ресурстар бар, ал Түркістан облысында бұл көрсеткіш 83%-ды құрайды (UNICEF, 2023). Өңірлер арасындағы айтарлықтай айырмашылықтар оларды қолдану тәсілдерін тереңірек талдауды және стандарттау қажеттілігін көрсетеді. Әсіресе, ерекше қажеттіліктері бар балалардың жоқтығын растайтын көптеген ұйымдар қосымша тексеруді және сапалы деректермен растауды қажет ететінін ескеру маңызды. Екінші маңызды аспект -мұғалімдердің сабақтарды жоспарлауға жұмсайтын уақыты. Бұл өте маңызды, өйткені жоспарлау ақылы болуы керек болса да, іс жүзінде бұл әрдайым жүзеге асырыла бермейді және көбінесе педагогтермен еңбек шарттарында төлем ережелері жазылмайды (Britton et al., 2016). Орта есеппен Қазақстанның мектепке дейінгі педагогтерінде сабаққа дайындалу үшін өңірлер бойынша шамалы айырмашылықтарымен аптасына 11 сағат уақыты бар. Алайда, бұл уақыттың нақты қалай анықталатыны және оның күнделікті, айлық және жылдық жоспарлау арасында қалай бөлінетіні туралы түсінік жеткіліксіз. Жоспарлау уақытының ұлғаюы оң нәтиже көрсеткен Финляндия сияқты халықаралық тәжірибе аясында талданатын ақылы жоспарлау уақытының стандарттарын енгізу (Heikka et al., 2022) білім сапасын едәуір жақсарты алады. Зерттеулер көрсеткендей, ерекше білім беру қажеттіліктері бар мектепке дейінгі білім беру мұғалімдеріне жоспарлау уақыты жиі жетіспейді, бұл АҚШ-тағы мұғалімдердің 30%-ы осы уақыт ішінде ақы алмайтындығымен расталады (King et al., 2016). Жұмыс уақытының бір бөлігін жоспарлауға бөлуге кепілдік беретін стандарттар мен бақылау тетіктерін енгізу жағдайды жақсарту үшін өте маңызды. Сонымен, мектепке дейінгі ұйымдардағы мұғалімдердің жұмысын бақылаудың жиілігі мен сапасы үлкен

назар аударуды қажет етеді. Деректер мектепке дейінгі мекеме директорлары жылына орта есеппен 35 бақылау жүргізетінін көрсетеді (UNICEF, 2023). Өңірлер арасында болған айырмашылықтар тәсілдерді стандарттау және тексерілген бақылау құралдарын қолдану қажеттілігін көрсетеді. Ағылшын ұлттық білім одағының ұсынымдары әр топқа үш сағатқа дейін шектей отырып, жылына үштен аспайтын аудиториялық бақылау жүргізу қажеттілігін көрсетеді (National Educational Union, 2020). Бақылаулардың жиілігі мен ұзақтығы таңдалған құралға байланысты өзгеруі мүмкін, мысалы,™ тобындағы бағалау жүйесі (CLASS™) оқу күні ішінде 15 минуттық бақылаулардың төрт раундын қарастырады (University of Virginia, 2022). Мұндай тәжірибелерді енгізу педагогтердің кәсіби дамуын және мектепке дейінгі білім берудің жалпы сапасын едәуір жақсарты алады.

Осылайша, Қазақстанның мектепке дейінгі білім беруде неғұрлым жоғары стандарттарға қол жеткізу үшін жеке оқу жоспарларын құру процестерін стандарттауға, педагогикалық жұмысты жоспарлау уақытын оңтайландыруға және бақылау мен кері байланыстың тиімді әдістерін енгізуге күшейтілген назар аудару ұсынылады. Бұл қадамдар білім сапасын жақсартуға ғана емес, сонымен қатар бүкіл еліміз бойынша балаларды әділ және біркелкі оқытуды қамтамасыз етуге көмектеседі.

UNICEF-пен бірлесіп әзірленген Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беру сапасын өзін-өзі бағалаудың пилоттық модулінің деректерін талдау балаларға еркін ойындарға бөлінген орташа уақыт жасына байланысты өзгертетінін, 5-6 жастағы балалар үшін ең ұзақ уақыт (59 минут) және кіші балалар үшін ең аз уақыт (32 минут) болатынын анықтады (UNICEF, 2023). Бұл мектепке дейінгі ұйымдардағы оқу іс-шараларының құрылымына жеке тәсілдің қажеттілігін көрсетеді. Еркін ойындарға ұсынылатын уақыт балалардың мектепке дейінгі ұйымда болу ұзақтығына байланысты. Мысалы, Нью-Йоркте 10 сағаттық бағдарлама болған жағдайда 3 сағат 20 минутты бөлмеде және 1 сағатты ашық ауада (ауа-райы қолайлы болса) өткізу ұсынылады (NYC Department of Education, 2021). Қазақстанда, әсіресе тұрғын үйлердің 1 қабатындағы мектепке дейінгі ұйымдарда, өз ойын алаңының болмауына байланысты ашық ауада ойнауға уақыт бөлу әрдайым мүмкін емес. Жағдайды жақсарту үшін ҰБДҚ-на ойын сабақтарына ұсынылатын уақыттың сәйкестігін бағалау үшін «әрбір мектепке дейінгі ұйым үшін бағдарламаның ұзақтығы» көрсеткішін енгізу ұсынылады. Зерттеулер, сонымен қатар күніне 15 минуттық еркін ойын сияқты аз уақыттың өзі балалардың өзін-өзі реттеуіне айтарлықтай ықпал ететінін көрсетеді (Colliver et al, 2022). Осыны ескере отырып, еркін ойындарға бөлінген уақытты оңтайлы анықтау үшін мектепке дейінгі әр ұйымдағы бағдарламаның ұзақтығын ескеру ұсынылады. Кітаптар мен ойыншықтар сияқты ойын ресурстарының болуы да маңызды аспект болып табылады. Зерттеуде орта есеппен Қазақстандағы мектепке дейінгі жастағы балалар

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

тобында балалардың жас тобына байланысты белгілі бір кітаптар саны қолжетімді болғандығы атап өтілді. Бұл ECERS-3 белгілеген стандарттарға сәйкес келеді және кем дегенде 20 балаға 15 кітап қолжетімді болуы керек және топтағы 20 балаға арналған 35 кітап қазірдің өзінде балалардың дамуына қажетті «үлкен мөлшердегі» кітаптар болып саналады (Dauch et al, 2018). Ойын материалдарының стандарттары олардың санатына байланысты өзгеруі мүмкін. Мысалы, ұсақ моториканы дамыту үшін ішінде құрылыс материалдары, көркем материалдар, манипуляторлар және басқатырғыштар/пазлдар бар кем дегенде 10 ресурс қажет (NYC, 2019). Dauch et al. (2018) жүргізген зерттеу ойыншықтардың саны әрқашан балалардың білім сапасы мен дамуының шешуші факторы бола бермейтінін көрсетті. Ойыншықтардың аз болуы ұзақ және терең ойын сеанстарына ықпал етуі мүмкін, бұл балалардың зейінін жақсартады және шығармашылығын ынталандырады.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОРТА БІЛІМ БЕРУ

Қазақстандағы орта білімді мемлекет білім беру жүйесін дамыту, оның жұмыс істеуінің құқықтық негізін жетілдіру және Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес білім алу үшін қажетті әлеуметтік-экономикалық жағдай жасау арқылы қамтамасыз етеді (ҚР Конституциясы, 1995). Мемлекет барлық азаматтар үшін бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білімді тегін қамтамасыз етеді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға айрықша назар аударылады, оларға қатысты олардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, олардың барлық деңгейлерде үздіксіз білім алуы және дамуы үшін жағдайлар жасалады (Білім туралы Заң, 2007).

Сондай-ақ азаматтардың осы деңгейлердің әрқайсысында бірінші рет білім алатын болса, мемлекеттік білім беру тапсырысына сәйкес конкурстық негізде тегін техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім алу құқықтары бар.

Қазақстандағы орта білім беру баланың қоғамда өмір сүруі үшін қажетті білім, дағдылар мен құзыреттер кешенін қалыптастыруға арналған.

ҚАМТУ ЖӘНЕ ҚОЛЖЕТІМДІЛІК

Білім адамдардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуда іргелі рөл атқарады және кедейлікті жеңудің негізгі құралы болып табылады. Соңғы жылдары білімге қолжетімділікті кеңейтуде және барлық деңгейлерде мектепте оқумен қамтуды арттыруда айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілді. Мақсат -барлығына жан-жақты және сапалы білім беруде, сондай-ақ өмір бойы білім алуды ынталандыруда.

2023-2024 оқу жылында мектептер саны 7 833-ті құрады, бұл 2022-2023 оқу жылындағы 7 687 мектепке қарағанда 146-ға көп. Оқушылардың жалпы саны

3 709 637 – ден 3 819 071-ге дейін өсті, бұл контингенттің 109 434 оқушыға өскенін көрсетеді (ТАЛДАУ, 2024).

Ауыл мектептері. 2023-2024 оқу жылында ауыл мектептерінің саны 5 271-ді құрады, бұл 2022-2023 оқу жылындағы 5 260 мектеппен салыстырғанда 11 мектепке ғана артық (ТАЛДАУ, 2024).

Ауылдық мектептердегі оқушылар контингенті де 1 542 871-ден 1 555 132-ге дейін өсті, бұл 12 261 оқушыға өсуін көрсетеді. **Күндізгі мемлекеттік емес жалпы білім беретін мектептер.** 2023-2024 оқу жылында күндізгі мемлекеттік емес мектептердің саны 707 құрады, бұл 2022-2023 оқу жылындағы 552 мектепке қарағанда 155-ке көп (ТАЛДАУ, 2024). Бұл мектептердегі оқушылар саны 170 146-дан 245 330-ға дейін едәуір өсті, бұл 75 184 оқушыға өсімді көрсетеді (ТАЛДАУ, 2024).

Соңғы бір жылда мектептердің жалпы саны 146-ға өсті, бұл білім беру мекемелері желісінің кеңеюін көрсетеді. Бұл өсіп келе жатқан оқушылар санын қамту және әсіресе халқы тығыз орналасқан немесе дамушы өңірлерде білім алудың қолжетімділігін жақсарту қажеттілігіне байланысты болуы мүмкін.

Контингенттің 109 434 оқушыға жалпы өсуі мектеп жасындағы тұрғындардың тұрақты өсуін немесе мектептегі білім беруді қамтудың жақсарғанын көрсетеді. Бұл сонымен қатар орта білім беру жүйесіне көбірек балалар кіретін көші-қон процестерін көрсетуі мүмкін. Ауылдық мектептер санының (+11) және контингенттің (+12 261) шамалы өсуі ауылдық білім беру инфрақұрылымының тұрақты, бірақ баяу дамуын көрсетеді. Дегенмен, оқушылар санының артуы білім сапасына және ауылдық мектептерде қолжетімді ресурстарға назар аударуды талап етеді.

Күндізгі мемлекеттік емес мектептер санының (+155) және контингенттің (+75 184) айтарлықтай өсуі білім берудің баламалы түрлеріне қызығушылықтың артып келе жатқанын көрсетеді. Бұл жеке мекемелер ұсынатын білім беру бағдарламалары мен қызметтерінің әртүрлілігіне сұраныстың артуын немесе ата-аналардың мемлекеттік мектептерде ұсынылатын білім сапасына қанағаттанбауын көрсетуі мүмкін.

Мектептер санының және білім алушылар контингентінің жалпы өсуі орта білім беру саласындағы оң динамиканы растайды. Сонымен қатар, қазіргі заманғы материалдық-техникалық базаны дамыту, мектептерді педагогикалық кадрлармен қамтамасыз ету, білім беру процесінің сапасы сияқты осы өсудің сапалық аспектілерін ескеру қажет.

Білімге қолжетімділік. Өңірлік бөліністе барлық мемлекеттік емес жалпы білім беретін мектептердің жетінші бөлігі Түркістан облысына тиесілі – 128 бірлік, контингенті 33 674. Бұдан басқа, күндізгі мемлекеттік емес жалпы білім беретін мектептердің ең көп саны Шымкент қаласында (121), Алматы қаласында (120), Астана қаласында (67), Жамбыл облысында (62), Маңғыстау

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

облысында (39) байқалады. Алайда, мектептің осы түрінің контингенті бойынша білім алушылардың ең көп саны Шымкент қаласында – 50 755, Астана қаласында – 40 156, Алматы қаласында – 35 471, Түркістан облысында – 33 674, Маңғыстау облысында – 13 901, Жамбыл облысында – 12 467 (ТАЛДАУ, 2024).

2022 ж. өңірлік бөліністе барлық орта білім беру ұйымдарының жетінші бөлігі Түркістан облысына тиесілі – 1004 бірлік. Бұдан басқа, мектептердің ең көп саны Ақмола (559), Жамбыл (501), Қостанай (476), Солтүстік Қазақстан (467), Алматы (464), Қарағанды (437), Ақтөбе (426) облыстарында байқалады (ТАЛДАУ, 2024).

2023 ж. өңірлік бөліністе барлық орта білім беру ұйымдарының жетінші бөлігі Түркістан облысына тиесілі – 1050 бірлік. Бұдан басқа, мектептердің ең көп саны Ақмола (554), Жамбыл (521), Алматы (477), Қостанай (466), Солтүстік Қазақстан (463), Ақтөбе (431), Қарағанды (434) облыстарында байқалады (ТАЛДАУ, 2024).

Қазақстандағы бір мектепке орташа жүктемені өңірлік салыстыру айтарлықтай диспропорцияларды көрсетеді. Орта есеппен бір Қазақстандық мектепке 487 оқушыдан келеді, бұл көрсеткіш 483 оқушыны құраған 2022 жылмен салыстырғанда шамалы өсімді көрсетеді. Бір жыл ішінде мектепке орташа жүктеменің шамалы өсуі байқалады, бұл оқушылар санының өсуін немесе өсіп келе жатқан сұраныстың орнын толтыру үшін жаңа мектептердің жеткіліксіз құрылысын көрсетуі мүмкін. Мұндай динамика білім беру ресурстарын бөлу бойынша тиісті шараларды қабылдау үшін мұқият талдауды қажет етеді.

Өңірлік деректерді салыстырмалы талдау білім алушылардың бір мектепке орташа жүктемесіндегі елеулі айырмашылықтарды анықтайды. Бұл білім сапасы мен оқу материалдарының қолжетімділігіне әсер етуі мүмкін ресурстар мен оқушылардың аймақтар бойынша біркелкі бөлінбеуін көрсетеді. 2022 жылы Республикалық маңызы бар қалаларда мектептердің айтарлықтай шамадан тыс жүктемесі байқалады. Астанада бір жалпы білім беретін мектеп 2022 және 2023 жылдары орта есеппен 1452 және 1498 оқушыны оқытып, оқушы жүктемесінің өсуін көрсетті. Алматы мен Шымкентте де мектептердің шамадан тыс жүктемесі болды, бірақ шамалы төмендеу байқалады: Алматыда – 995 және 975 оқушы, Шымкентте – тиісінше 1002 және 942 оқушы (ТАЛДАУ, 2024). Көрсеткіштердің осы төмендеуіне қарамастан, бұл қалаларда мектептердің шамадан тыс жүктемесі байқалады. Бұған керісінше, Қазақстанның солтүстік өңірлерінде мектептерде жүктеме аз. Солтүстік Қазақстан облысында бір мектепке орташа жүктеме тиісінше 2022 және 2023 жылдары шамалы өсімді көрсетіп, 162 және 163 оқушыны құрады.

Қостанай облысында – 241 және 247 оқушы, Ақмола облысында – сондай-ақ шағын өсіммен 247 және 253 оқушы (ТАЛДАУ, 2024).

Республикалық маңызы бар қалалардағы (Астана, Алматы, Шымкент) мектептерде Солтүстік өңірлермен (СҚО, Қостанай және Ақмола облыстары) салыстырғанда айтарлықтай шамадан тыс жүктемесі бар. Бұл халықтың тығыздығының жоғарылауын және сәйкесінше Республикалық маңызы бар қалалардағы білім беру мекемелеріне үлкен қажеттілікті көрсетуі мүмкін.

Астанада мектепте жүктеменің өсуі байқалады, бұл халықтың тұрақты ағыны мен мектептер санының жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін. Алматы мен Шымкентте жүктеменің аздап төмендеуі байқалса да, бұл шамадан тыс жүктеме мәселесін шешпейді. Солтүстік аймақтарда мектептердің жүктемесі салыстырмалы түрде тұрақты болып қалады, бұл тұрақты немесе баяу өсіп келе жатқан демографиялық жағдайды көрсетуі мүмкін. Республикалық маңызы бар қалалар үшін мектептер санын ұлғайту және кептелісті жою үшін олардың инфрақұрылымын жақсарту жөніндегі стратегияларды әзірлеу және іске асыру қажет. Сондай-ақ, ағымдағы ресурстарды оңтайландыруды, мүмкін құрылыс жоспарларын қайта қарау және жаңа білім беру мекемелерін салуға жер бөлу арқылы қарастыру маңызды. Солтүстік аймақтарда мектептерге жүктеме аз, бұл халықтың аз өсуін көрсетуі мүмкін.

Уақытылы жауап беру және жоспарлау үшін студенттердің жүктемесі мен демографиялық тенденцияларына тұрақты мониторинг жүргізу қажет. Республикалық маңызы бар қалаларда білім беру инфрақұрылымын дамытудың ұзақ мерзімді стратегияларын әзірлеу мектептердің шамадан тыс жүктелу проблемасымен күресуге көмектеседі және білім беру ресурстарын мемлекет бойынша біркелкі бөлуді қамтамасыз етеді. Жалпы алғанда, аналитикалық деректер ірі қалалардағы мектептердің шамадан тыс жүктелу проблемасын шешуге кешенді көзқарас қажеттігін көрсетеді, бұл оқыту үшін неғұрлым қолайлы жағдай жасауға мүмкіндік береді және елдегі білім беру сапасын арттыруға ықпал етуі мүмкін.

2022-2023 оқу жылында мектептері жоқ 1209 елді мекеннен 27 135 бала тасымалдауды қажет етеді. Қолданыстағы мектеп автопаркі 59% тозуы бар 1173 бірліктен тұрады, бұл жаңарту қажеттілігін көрсетеді (2023-2029 Тұжырымдама). Субъективті зерттеу нәтижелері бойынша (2024) ата-аналардың көпшілігі оқу орындарына ыңғайлы қолжетімділік туралы хабарлайды, алайда балалардың 17,8%-ы көлік инфрақұрылымының жетіспеушілігінен қиындықтарға тап болады. Сауалнама көрсеткендей, ата-аналардың 71,1%-ы үшін аялдама үйден 15 минуттық қашықтықта орналасқан, ал балалардың 11,1%-ы ұзағырақ жүруге мәжбүр, ал 17,8%-ы аялдамаларға мүлдем қол жеткізе алмайды.

Әлеуметтік қолдау жыл сайын 400 000-нан астам балаға көмек көрсететін Жалпыға бірдей білім беру қоры арқылы көрсетіледі. Әлеуметтік осал санаттағы 400 000-нан астам бала тегін ыстық тамақ алады, ал бастауыш сынып оқушыларының 54%-ы тегін тамақпен қамтылған. 9 өңірде барлық

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

бастауыш сынып оқушылары үшін ыстық тамақ, ал 2 өңірде тек 1 – сынып оқушылары үшін ыстық тамақ ұйымдастырылған (2023-2029 Тұжырымдама). Субъективті зерттеу әлеуметтік қорғауды бағалаудағы қайшылықтарды көрсетті, ата-аналардың 36%-ы және тәрбиешілердің 62,4%-ы балалардың қорғаныс құқықтары толығымен сақталады деп санайды. Сондай-ақ, ата-аналар (50,2%) мен педагогтер (86%) арасында әлеуметтік қолдауды қабылдауда сәйкессіздіктер анықталды.

2024 жылғы субъективті зерттеуге сәйкес, мектеп оқушыларының 63%-на компьютерлер қолжетімді, бұл олардың цифрлық оқуына ықпал етеді. Оқу уақыты әр түрлі, 52,3%– күніне 1-2 сағат, ал 25,3%-ы 3-4 сағат айналысады. Субъективті зерттеу нәтижелері бойынша (2024) ата-аналар мен педагогтерді алаңдататын негізгі мәселелерге балалардың қауіпсіздігі мен бос уақыттың жетіспеушілігі жатады. Сонымен қатар, педагогтер оқу үлгерімі, білім және кибербуллинг мәселелерін де атап өтеді. Ата-аналар мен педагогтер балаларға қатысты оларды алаңдататын бірнеше негізгі мәселелерді бөліп көрсетеді. Ең алдымен, олар балалардың қауіпсіздігіне алаңдайды: ата-аналардың 71,2%-ы және педагогтердің 66,6%-ы оқу орындарында да, одан тыс жерлерде де қауіпсіз орта құру қажет деп санайды. Басқа маңызды мәселелерге балалардың қызығушылықтарына уақыттың жетіспеушілігі (ата-аналардың 44%), жеке қауіпсіздік (24,3%), дәстүрлі құндылықтардың жоғалуы (16,5%) және қаржылық қиындықтар (12,7%) жатады.

Педагогтер сонымен қатар білімнің төмен деңгейіне және нашар үлгерімге (29% ескертуден), балалар арасындағы қақтығыстарға (24%) және ата-аналармен қарым-қатынас проблемаларына (22,9%) назар аударады. Мұғалімдердің 19%-ы кибербуллингке алаңдайтынын жеке айта кету керек, бұл құбылысқа қарсы шараларды күшейту қажеттілігін көрсетеді.

Жалпы, зерттеу әлеуметтік бағдарламалар туралы хабардарлықты арттырудың, білім беру ресурстарының қолжетімділігін жақсартудың және балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңыздылығын көрсетеді. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін мемлекет, білім беру мекемелері мен отбасылар тарапынан кешенді тәсіл қажет.

Қала-ауыл. Қазақстандағы бір мектепке орташа жүктеме орналасқан жеріне байланысты айтарлықтай өзгереді. Ауылдық жерлерде бір мектепке орта есеппен 295 оқушы келеді, ал қалалық мектептерде бұл көрсеткіш 883 оқушыны құрайды. Деректер ауылдық және қалалық аудандар арасындағы бір мектепте оқушылар санындағы айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді. Мұндай диспропорция білім беру ресурстарын бөлудегі, мектептердің қолжетімділігі мен халықтың тығыздығындағы айырмашылықтарды көрсетеді.

Мектептер жүктемесіндегі айтарлықтай өңірлік диспропорциялар білім беру ресурстарын біркелкі бөлу және жүктемесі шамадан тыс көп/тығыз

қоныстанған өңірлерде жаңа мектептер салуды жоспарлау қажеттілігін көрсетеді. Бір жыл ішінде мектепке орташа жүктеменің шамалы өсуі барлық білім алушылар үшін барабар оқу жағдайларын қамтамасыз ету үшін білім беру инфрақұрылымына инвестицияларды ұлғайту қажеттілігін көрсетеді.

Мектептердегі орташа жүктемедегі өзгерістерді үнемі бақылау білім беру бағдарламаларын жақсы жоспарлауға және ресурстарды әр өңірдің қажеттіліктеріне сәйкес бөлуге көмектеседі. Оқушылардың мектептерде біркелкі бөлінбеуіне қандай факторлар әсер ететінін және бұл факторларды қалай жоюға болатынын түсіну үшін өңірлік диспропорциялардың себептерін егжей-тегжейлі талдау қажет. Ауылдық және қалалық мектептер арасындағы орташа жүктемедегі айтарлықтай айырмашылық ресурстарды біркелкі бөлу және білім беру инфрақұрылымын жақсарту қажеттілігін көрсетеді.

Диспропорцияларды азайту және білім беру процесін жақсарту үшін халық тығыз орналасқан қалаларда мектептер салуға, сондай-ақ шамадан тыс жүктеме бар қалалық мектептерде оқу жағдайларын жақсартуға инвестиция салу қажет.

Ауыл және қала мектептері арасында білім алушылар мен ресурстарды теңдестірілген бөлудің стратегиялық жоспарларын әзірлеу біркелкі және қолжетімді білім беруге көмектеседі.

Осылайша, мектептерге жүктеменің өсуінің анықталған диспропорциялары мен үрдістері білім беру жүйесінің проблемаларын шешуге кешенді көзқарасты талап етеді, бұл Қазақстанда білім беру ресурстарын неғұрлым теңдестірілген және тиімді бөлуге мүмкіндік береді.

Білім беру инфрақұрылымы

Білім беру инфрақұрылымы балалардың жан-жақты дамуы мен өсуіне жағдай жасай отырып, олардың әл-ауқатын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Білім беру ұйымдарын жақсарту және жаңғырту білім беру сапасын, оқушылардың денсаулығы мен қауіпсіздігін арттыруға ықпал етеді.

Мектеп ғимараттарының қазіргі жағдайы. «Ұлттық білім беру деректер қоры» (ҰБДҚ) автоматтандырылған жинау жүйесінің деректеріне сәйкес Қазақстанда 9352 мектеп ғимараты бар. Оның ішінде: 4120 ғимараттың жағдайы жақсы және жөндеуді қажет етпейді; 2407 ғимаратқа жөндеу жүргізілді; 518 ғимарат күрделі жөндеуді қажет етеді; 380 ғимарат ағымдағы жөндеуді қажет етеді; 62 ғимарат апатты жағдайда; 48 ғимаратқа күрделі жөндеу жүргізілуде (ТАЛДАУ, 2024). Халықаралық стандарттарға сәйкес, мектеп ғимараты әр 20 жыл сайын күрделі жөндеуден өтуі керек.

Оқу орындарының тапшылығы. 2022-2023 оқу жылында оқушы орындарының тапшылығы 270 мыңды құрады, оның ішінде: қалаларда – 167 мың орын, ауылдық жерлерде – 96 мың орын. Үш ауысымды мектептер саны 143

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

– ке жетті (2022 жылы – 139), ал апатты мектептер саны – 52 (2022 жылы – 47) (2023-2029 ж. Тұжырымдама).

Мектепке дейінгі мекемелердегі тапшылықты болжау. Мамандардың болжамы бойынша, 2023-2025 жылдар аралығында мектепке дейінгі мекемелерде орын тапшылығы 222 340 орынды құрайды, олар келесідей бөлінген: 2023 жылы – 80 954 орын, 2024 жылы – 77 390 орын, 2025 жылы – 63 996 орын. Ең үлкен орын тапшылығы Астанада (30 951 орын), Алматыда (20 645 орын) және Маңғыстауда (2 673 орын) күтілуде.

Мектептердегі оқушы орындарының тапшылығы туралы болжамдар. 2026 жылға қарай Қазақстан Республикасында оқушылар саны 4 262 611 адамға жетеді деп күтілуде, бұл 1 117 873 адам мөлшерінде оқу орындарының тапшылығына алып келеді. Түркістан, Алматы, Алматы облысы, Астана және Шымкент сияқты кейбір өңірлерде орын тапшылығы 100 мың оқушыдан асады. ҚР білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында (2023-2029 Тұжырымдама) 2023-2025 жылдар аралығында 660 мыңнан астам оқушы орнын құру көзделеді. Алайда, бұл орын тапшылығы мәселесін толығымен шешпейді. Қазірдің өзінде 2024 жылы тапшылық 782 111 орынды, 2025 жылы 949 992 орынды құрайды, ал 2026 жылға қарай ол 1,12 миллион орынға дейін артады. Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша, 2027 жылға қарай Қазақстанда балалар саны 8 миллионға жетеді. Балалар санының көбеюі оқу орындарының жетіспеушілігі және мектеп инфрақұрылымының жағдайы сияқты білім беру саласындағы проблемалардың шиеленісуіне әкелуі мүмкін. Оқу орындарының тапшылығы мәселесін шешу үшін мектеп инфрақұрылымына, әсіресе ең көп тапшылығы бар өңірлерге инвестицияларды едәуір ұлғайту қажет. Халықаралық стандарттарға сай болу және мектеп ғимараттарының нашарлауына жол бермеу үшін күрделі жөндеудің ағымдағы көлемін ұлғайту қажет. Стратегиялық жоспарлау оқушылар санының болжамды өсуін және оқу орындарының өңірлерге бөлінуін ескеруі керек. Астана, Алматы және басқа да ірі қалалар сияқты орындар тапшылығы жоғары өңірлерге ерекше назар аудару қажет.

Осылайша, Қазақстанда білімге қолжетімділіктің жоғары деңгейін және оның сапасын қамтамасыз ету үшін білім беру инфрақұрылымын жаңғырту және кеңейту саласында жүйелі шаралар мен айтарлықтай елеулі күш қажет.

Мектептердегі санитарлық және инфрақұрылымдық жағдайлар.

2023 жылдың басынан бастап «Мектепке дейінгі, орта білім беру ұйымдарын, сондай-ақ арнайы білім беру ұйымдарын жабдықтармен және жиһазбен жарақтандыру нормаларын бекіту туралы» ҚР БЖҒ министрінің 2016 жылғы 22 қаңтардағы № 70 бұйрығымен бекітілген тізбеге сәйкес республика мектептеріне 101 243 бірлік спорттық мүкәммал сатып алынды. 126 спорт залға күрделі жөндеу жүргізілді, сондай-ақ 52 жаңа спорт алаңы орнатылды.

Бүкіл ел бойынша оқушылар саны 150 және одан көп орта білім беру ұйымдарында 4 863 спорт залы бар. 2023 жылы 55 жаңа спорт залының құрылысы аяқталып, пайдалануға берілді. Сонымен қатар, барлық білім беру мекемелерінде спорт залдарына күрделі және ағымдағы жөндеу жұмыстары жүргізілді, спорттық жабдықтар мен жиһаздар жаңартылды, сондай-ақ спортпен шұғылдану үшін қауіпсіздік жағдайларын жақсарту шаралары қабылданды.

Ұлттық дерекқор операторының (ҰБДҚ) 2023 жылғы деректері бойынша барлық мектепке дейінгі ұйымдар ауызсумен қамтамасыз етілген. 11 346 мектепке дейінгі мекеменің 647-сі (0,57%) тасып әкелетін суды пайдаланады. Осы мекемелерде сапалы және қауіпсіз ауыз суды қамтамасыз ету үшін мемлекеттік сатып алу арқылы нормалау құжаттарының талаптарына сәйкес келетін бөтелкедегі ауыз су сатып алынады. Ауыз суды сақтау үшін жеке үй-жайлар қарастырылған.

2023 жылдың қорытындысы бойынша мектепке дейінгі ұйымдардың 8 135-і (71,7%) жылы дәретханалармен жабдықталған, 3 049-ында (26,8%) жылы және аула дәретханалары бар, тек 162-сі (0,01%) тек аула дәретханаларын пайдаланады. Жылы дәретханасы жоқ мектептер саны 2020 жылы 167 бірліктен 2022 жылы 23 бірлікке дейін айтарлықтай қысқарды, бұл санитарлық жағдайды жақсартуда бірталай ілгерілеуді көрсетеді.

Алайда, Балалардың хал-ахуал индексі (2024) субъективті зерттеу негізінде білім беру мекемелеріндегі санитарлық және инфрақұрылымдық жағдайларға қатысты бірнеше негізгі аспектілерді бөліп көрсетуге болады. Оқушылар арасында жүргізілген сауалнамаға сәйкес, олардың тек 26,8%-ы өз мектептерінде ауыз суға немесе су кулеріне қол жеткізе алады, бұл оқушылардың негізгі гигиеналық қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін инфрақұрылымды жақсарту қажеттілігін көрсетеді.

Мектептердің көпшілігі (85,4%) жылы дәретханалармен жабдықталған, бірақ олардың 7,3%-ы пайдалануға жабық, бұл мектеп ғимараттарының инфрақұрылымын күтіп ұстауға және сақтауға назар аударуды қажет етеді. Мектеп оқушыларының 81,1%-ына дәретханалар мен асханаларда қол жуу қолжетімді, бұл гигиеналық стандарттарды сақтаудың маңызды элементі болып табылады. Медициналық кабинеттер мектептердің 85,4%-да қолжетімді, бірақ олардың 7,3%-ы кейде жабық болады, бұл оқушыларға медициналық қызметтердің қолжетімділігіне теріс әсер етуі мүмкін.

Білім алушылардың 69,4%-ы мектепте тамақтануға қанағаттанушылықтарын білдірді, бұл білім беру мекемелерінде сапалы тамақтанудың маңыздылығын көрсетеді. Ата-аналар арасында 21,8% балаларына тегін тамақ алады, ал 60,2% ыстық тағамға үнемі қол жеткізе алады. Алайда, оң пікірлерге қарамастан, тамақтанудың қолжетімділігі мен сапасы туралы ескертулер бар, бұл мектептердегі тамақтану жағдайларын одан әрі жақсартуды талап етеді.

Осылайша, балалардың жалпы әл-ауқатын арттыру үшін мектептердегі санитарлық және инфрақұрылымдық жағдайларды жақсарту қажет, оған ауыз суға қолжетімділік, гигиеналық стандарттарды сақтау және тамақтану сапасын жақсарту кіреді. «Жайлы мектеп» жобасына келетін болсақ, ол сапалы инфрақұрылымға қолжетімділіктің теңсіздігін күшейте алады, өйткені оны іске асыру өңірлер мен мектеп түрлері бойынша біркелкі болмауы мүмкін, сондай-ақ бұрыннан бар білім беру ұйымдары «жайлы мектептерден» әлдеқайда төмен болады. Бұл «ескі» және «жаңа» мектептер арасында мемлекеттік ресурстардың тең бөлінбеуі туралы қоғамның сынына әкелуі мүмкін. Бұл тәуекелдерді азайту үшін «жайлы мектеп» жобасын қатаң мониторинг және түзету қажет.

Қазақстандағы **білім беруде цифрлық технологияларды енгізу** оқушыларды оқыту мен даярлау жүйесін жаңғыртудағы маңызды қадам болып табылады.

Бұл процесс әр түрлі бағыттарды қамтиды, олардың әрқайсысының жағымды жақтары, мүмкіндіктері, әлсіз жақтары мен ескерілмеген аспектілері бар.

Аудио және бейнематериалдармен және интерактивті тапсырмалармен барлық сыныптарға (1-ден 11-ге дейін) электронды оқулықтарды енгізу оқу материалдарының қолжетімділігі мен сапасын едәуір жақсартады. 2023 жылы электрондық оқулықтармен қамтамасыз ету 95,5%-ды құрайды, бұл білім беру процесіне цифрлық технологияларды енгізудің жоғары дәрежесін көрсетеді [ҚР ОАМ, 2023]. Электрондық оқулықтармен қамтамасыз етудің жоғары деңгейіне қарамастан, шалғай және ауылдық жерлерде осы материалдарға тең қол жеткізуді қамтамасыз етуде жүйелілік мәселесі қалып отыр. Бұл оқулықтардың сапасын бақылау және бағалау қалай жүргізілетіні белгісіз, бұл олардың өнімділігін бағалауды қиындатады. сонымен қатар мұғалімдерді электронды оқулықтарды қолдануға үйрету шараларының үйлесімділігі туралы ақпараттың жетіспеушілігі маңызды аспект болып табылады, бұл оларды енгізу тиімділігін төмендетуі мүмкін. Цифрлық оқулықтарды толыққанды пайдалану үшін инфрақұрылымға және педагогтерді оқытуға қосымша инвестициялар қажет. Ықтимал техникалық ақаулар мен киберқауіптер оқу материалдарына қол жеткізуді бұзуы мүмкін, ал тәуекелдерді бақылау және басқару жүйелерінің болмауы қосымша қауіптерді қосады.

Білім беруде цифрлық технологияларды енгізуге байланысты қысқа мерзімді перспективада оқу материалдарына қолжетімділікті жақсарту және оқытудың заманауи әдістерін енгізу күтілуде. Ұзақ мерзімді перспективада бұл жалпы білім деңгейінің жоғарылауына, оқушылардың оқу сапасы мен одан әрі оқыту мен кәсіби қызметке дайындығының жақсаруына әкелуі керек.

Виртуалды зертханалар мен симуляцияларды әзірлеу. Математикалық модельдеу үшін виртуалды зертханалар мен симуляцияларды әзірлеу

білім беру процесін цифрландырудағы маңызды қадам болып табылады. Бұл құралдар жаратылыстану-ғылыми циклі пәндерін түсінуді жақсартады, ал әдістемелік нұсқаулар мұғалімдерге виртуалды ресурстарды оқу процесіне тиімді біріктіруге көмектеседі.

Барлық білім беру мекемелері мен өңірлердің қаншалықты жүйелі және толық қамтылғаны белгісіз. Виртуалды зертханаларды пайдалану тиімділігін бақылау және бағалау туралы деректер жоқ. Түрлі мектептер мен білім беру мекемелері арасындағы үйлестіру туралы ақпараттың болмауы маңызды аспект болып табылады. Қаржыландыру мен материалдық-техникалық базаны қоса алғанда, ресурстарды пайдаланудың тиімділігі туралы мәселе ашық күйінде қалып отыр.

Қажетті жабдыққа қол жеткізуді қамтамасыз етудегі және оның жұмысын қолдаудағы ықтимал қиындықтар да проблема болуы мүмкін. Тәуекелдерді бақылау және басқару жүйелері туралы ақпарат жеткіліксіз.

Қысқа мерзімді перспективада жоба жаратылыстану-ғылыми циклі пәндерін түсінуді жақсартуы керек. Ұзақ мерзімді перспективада білім берудің жалпы деңгейін арттыру және жаратылыстану-ғылыми пәндер саласында оқушылардың дайындық сапасын жақсарту күтілуде.

«Қолжетімді интернет» жобасы. Оқу-ағарту министрлігінің (ОАМ) тапсырмаларын орындау шеңберінде Қазақстан Республикасының цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігімен (ЦДИАӨМ) ынтымақтастықта орта білім беру ұйымдарында компьютерлік және интерактивті жабдыққа қойылатын минималды техникалық талаптардың жобалары әзірленді. Бұл жобалар Электронды өнеркәсіп қауымдастығында және тәуелсіз сарапшыларда келісілуде. Осы техникалық талаптарды реттейтін құжат жобасы дайындалды [ҚР Президенті Әкімшілігі Басшысының 2023 жылғы № 9280 тапсырмасы].

Мектептерді талшықты-оптикалық, 5G және спутниктік интернет шешімдеріне қосу интернет байланысының сапасы мен жылдамдығын айтарлықтай жақсартуға ықпал етеді. Жаңа стандарттар (20 Мбит/с) цифрлық оқу материалдарына тұрақты және жылдам қол жеткізуге мүмкіндік береді.

2023 жылы ОАМ ЦДИАӨМ-мен бірлесіп мектептерде Интернетке жаңа талаптар белгіленді [ҚР ОАМ мен ЦДИАӨМ Бірлескен бұйрығы, 2023 (а)]. 2023 жылы барлық мектептердің тек 19%-ы, яғни 1,4 мың мектеп интернетке қойылатын жаңа талаптарға сай болды. Бұл цифрландыру бөлігінде мектеп инфрақұрылымын жаңғырту процесінде айтарлықтай кідірісті көрсетеді. Екінші жағынан, деректер мектептерде жоғары жылдамдықты интернеттің таралуындағы оң динамиканы көрсетеді. 2023 жылдың соңына қарай мектептердің 65%-ы жедел интернетпен қамтылды, бұл жалпы саны 7 833 мектептің 5 016 оқу орнын құрайды [ҚР ОАМ, 2023]. Бұл білім беру процесіне

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

заманауи технологияларды енгізу күш-жігерінің артып келе жатқанын көрсетеді.

Дегенмен, жаңа стандарттарға сәйкес келетін мектептердің пайызы мен жоғары жылдамдықты интернетпен қамтамасыз етілгендер арасындағы елеулі алшақтық елдің білім беру инфрақұрылымын жаңғырту қарқынын жеделдету қажеттігін көрсетеді.

Бұл жастарды цифрлық экономика мен қоғамға дайындаудың негізгі аспектісі болып табылатын барлық оқушылардың заманауи білім беру ресурстары мен технологияларына тең қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін аса маңызды.

ОАМ мен ЖАО-мен бірлесіп мектептерді Интернетке қосу технологиясына түгендеу жүргізді. 1993 мектептерде интернет жылдамдығын арттырудың техникалық мүмкіндігі жоқ, бұл цифрлық технологияларды толық пайдалануға айтарлықтай кедергілер тудырады. Сондықтан техникалық мүмкіндікті іске асыру үшін ЦДИАӨМ-мен бірлесіп мектептерге Starlink технологияларын пайдалана отырып Интернетке қол жеткізуді ұсыну бойынша пилоттық жоба жүргізілуде [ҚР ОАМ мен ЦДИАӨМ Бірлескен бұйрығы (b)]. Байланыс операторлары сондай-ақ 120 мектеп үшін өз қаражаты есебінен талшықты-оптикалық байланыс желілерін (ТОБЖ) төсеу бойынша белсенді жұмыс істеуде. Бұдан басқа, «Қолжетімді Интернет» Ұлттық жобасы бекітілді [ҚР ҰҚ №949, 2023], ол 2027 жылға қарай 2068 мектепте ТОБЖ салуды көздейді.

Алайда, ТОБЖ салу сияқты ауқымды жобаларды жүзеге асыру айтарлықтай қаржылық инвестициялар мен ұйымдастырушылық күш-жігерді қажет етеді, бұл қазіргі экономикалық жағдайда қиын болуы мүмкін. Жылдамдықты интернетті (20 Мбит/с) Қазақстан мектептеріне енгізуді инфрақұрылымды жақсартуға және барлық оқушылар үшін Интернетке қолжетімділікті қамтамасыз етуге баса назар аударылатын басқа елдердегі ұқсас жобалармен салыстыруға болады. Мысалы, ЭЫДҰ елдерінде мектептерде кең жолақты Интернетке қолжетімділікті кеңейту бойынша бағдарламалар белсенді енгізілуде, бұл білім беру сапасын және заманауи білім беру ресурстарына қолжетімділікті арттырады.

Мектептердің МТБ жаңғырту. Еліміздегі мектептерде 890 109 бірлік компьютерлік техника пайдаланылады, бұл жарақтандырудың жоғары деңгейін көрсетеді [ТАЛДАУ, 2024]. 2023 жылы сондай-ақ интернет, WiFi, дербес компьютерлер, ноутбуктер және басқа да құрылғыларды қамтитын білім беру инфрақұрылымына ревизия жүргізілді. Осы ревизия шеңберінде жабдықтың техникалық сипаттамалары, оны сатып алған жылы және ағымдағы жағдайы (жұмыс істейтіні немесе жұмыс істемейтіні) туралы мәліметтер жиынтығы жиналды. Инвентаризация қорытындысы бойынша орта білім беру ұйымын материалдық-техникалық қамтамасыз ету бойынша 2024-2026 жылдарға

арналған Жол картасының жобасы дайындалды. 2023 жылдың соңында білім беру мекемелерінде 395 280 компьютер, 389 142 ноутбук, 91 506 планшет және 13 599 нетбук бар [ҚР ОАМ, 2023]. Құрылғылардың жалпы саны 889 527 бірлікті құрады.

Ұйымдастыру техникасын жалға беру бағдарламасын іске қосу және әлеуметтік осал отбасылардан шыққан балаларға компьютерлерді тегін жалға беру барлық оқушылар үшін цифрлық технологияларға қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

Бір компьютерге келетін оқушылардың санына баса назар аудара отырып, әртүрлі типтегі мектептерде компьютерлік технологияларды қолдану туралы ақпаратты талдау [ТАЛДАУ, 2024]:

Мемлекеттік мектептер:	4 оқушыға 1 компьютер.
Мемлекеттік емес мектептер:	7 оқушыға 1 компьютер.
Кешкі мектептер:	7 оқушыға 1 компьютер.
Арнайы мектептер:	2 оқушыға 1 компьютер.
Девиантты мінез-құлықты балаларға арналған мектептер:	1 оқушыға 1 компьютер.
Ерекше режимдегі балаларға арналған мектептер:	1 оқушыға 1 компьютер.
Республикалық мектептер:	1 оқушыға 1 компьютер.
ҚР Қорғаныс министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептер:	7 оқушыға 1 компьютер.
Мәдениет және спорт министрлігіне қарасты мектептер:	4 оқушыға 1 компьютер.
«НЗМ» ДББҰ:	1 оқушыға 1 компьютер.
Халықаралық мектептер:	2 оқушыға 1 компьютер.

Кестеден әр түрлі типтегі мектептер арасындағы компьютерлік технологияға қол жетімділіктің айтарлықтай теңсіздігі көрінеді. Мысалы, «НЗМ» ДББҰ-да мемлекеттік немесе мемлекеттік емес мектептерге қарағанда бір оқушыға компьютердің тығыздығы едәуір жоғары. Біркелкі емес бөлу білім беру сапасына, білім беру ресурстарына қол жеткізуге және оқушылардың цифрлық дағдыларын дамытуға әсер етуі мүмкін. Бір оқушыға компьютер тығыздығы төмен мектептер оқу сабақтарын, әсіресе компьютерлік технологияға қол жеткізуді қажет ететін сабақтарды өткізуде қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Барлық типтегі мектептер үшін білім беру мүмкіндіктеріне тең қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін, әсіресе қазіргі заманғы цифрлық білім беру талаптарын ескере отырып, компьютерлік техниканың таралуын жақсарту қажет болуы мүмкін. Талдау мектеп типіне қарамастан барлық оқушылар үшін білім беру ресурстарына тең қол жеткізудің маңыздылығын көрсетеді.

Инвентаризация нәтижелері көрсеткендей, оның шеңберінде құрылғылардың техникалық сипаттамалары, олардың сатып алу жылы және ағымдағы техникалық жай-күйі туралы деректер жинақталған, білім беру ресурстарын басқару аспектісі, атап айтқанда білім беру ұйымдарындағы компьютерлік

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

жабдықтарды түгендеу және оны жаңарту жөніндегі кейінгі іс-шаралар өзектендіріледі. Бұл білім беру мекемелеріндегі IT-инфрақұрылымының жалпы жағдайын түсінудің маңызды қадамы. Компьютерлік жабдықты жаңарту және цифрлық технологияларға қолжетімділікті қамтамасыз ету бағдарламалары білім берудегі басым бағыттар болып табылатын ЭЫДҰ елдерімен салыстырғанда Қазақстан осындай сын-қатерлерге тап болады. Бұл елдерде жабдықты үнемі түгендеу жүргізіліп, оны жаңарту бағдарламалары енгізіледі.

ҚР ОАМ деректерін талдау 2018 жылға дейін сатып алынған құрылғыларды жаңарту қажеттілігін көрсетті, бұл қазіргі білім беру міндеттері үшін қолданыстағы жабдықтың ескіруі мен әлеуетті тиімсіздігін көрсетеді. 343 мыңнан астам құрылғыны жаңарту қажет [ҚР ОАМ, 2023], бұл міндеттің ауқымдылығын және елеулі қаржылық салымдардың қажеттілігін көрсетеді. Білім беру ұйымдарын материалдық-техникалық қамтамасыз ету ЖАО құзыретінде [ҚР «Білім туралы» Заңының 6-бабына сәйкес»].

Осы сын-қатерлерге жауап ретінде ОАМ 2024 жылдан 2026 жылға дейінгі кезеңге орта білім беру ұйымдарын материалдық-техникалық қамтамасыз ету жөніндегі Жол картасының жобасын әзірледі. Бұл жоба қазіргі заманғы білім беру процесін қолдау және оқушылардың цифрлық құзыреттіліктерін дамыту үшін стратегиялық маңызды қадам болып табылатын мектептердегі компьютерлік жабдықтарды жүйелі түрде жаңартуға бағытталған.

Сонымен қатар, 2023 жылы бастапқы жаңарту жүргізілді -Интернетке қолжетімді 3 651 компьютер сатып алынды және орнатылды [ҚР ОАМ, 2023]. Бұл білім беру мекемелерінің техникалық базасын жақсарту бағытындағы біртіндеп қозғалысты көрсетеді, дегенмен модернизациялау міндетін толық орындау үшін қосымша күш қажет.

Осылайша, деректерді талдау білім беру мекемелеріндегі компьютерлік жабдықты жаңартуға жүйелі көзқарастың маңыздылығын, заманауи технологияларды пайдалана отырып, сапалы оқытуды қамтамасыз ету үшін ұзақ мерзімді жоспарлау мен қомақты инвестициялардың қажеттілігін көрсетеді.

Білім беру инфрақұрылымын дамытуға және Қазақстандағы заманауи технологияларға қол жеткізуге байланысты әртүрлі бастамалар мен бағдарламаларды қамтитын деректерді талдау 2023 жылы ЖАО 3 600-ден астам компьютерлік техника және 3 800-ден астам интерактивті панельдер сатып алғанын көрсетті [ҚР ОАМ, 2023]. Бұл оқыту сапасын арттыру және заманауи технологияларды оқу процесіне интеграциялау үшін маңызды болып табылатын еліміздің білім беру мекемелерін жаңғырту бағытындағы елеулі күш-жігерді көрсетеді.

«Цифрлық мұғалім» жобасы аясында іске асырылатын балаларға арналған ұйымдастыру техникасын жалға алу тікелей мектептерде ұсынылады, бұл жабдықты пайдалану ыңғайлылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге

ықпал етеді. Ұсынылған бастамалар мен бағдарламалар Қазақстанның білім беру инфрақұрылымын жаңғырту бағытындағы маңызды қадамдар болып табылады. Алайда, мұндай жобаларды сәтті енгізу және қолдау тек қаржылық инвестицияларды ғана емес, сонымен қатар педагогтерді оқытуға және жабдықты техникалық қолдауды қамтамасыз етуге кешенді көзқарасты қажет ететіндігін ескеру қажет.

Сондай-ақ, барлық оқушылар үшін заманауи білім беру технологияларына қол жеткізудің тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету үшін ресурстарды елдің әртүрлі өңірлері арасында біркелкі бөлуге назар аудару керек. Бағдарламаны кейбір өңірлерде енгізу әр түрлі өңірлердегі оқушылар арасында цифрлық қолжетімділіктің теңсіздігін тудыруы мүмкін.

Қазақстандағы білім беруді цифрландыру реформалары барлық оқушылар үшін цифрлық технологиялар мен Интернетке қолжетімділікті жақсартуда елеулі ілгерілеуді көрсетеді.

Дегенмен, тұрақты нәтижелерге қол жеткізу және бар мәселелерді шешу үшін келесі аспектілерге назар аудару маңызды:

- 1) Түрлі типтегі мектептер мен өңірлердегі оқушылар арасында цифрлық технологияларға қол жеткізудегі теңсіздікті жою стратегиясын әзірлеу.
- 2) Білім беру мекемелерінде компьютерлік жабдықтар мен техникалық инфрақұрылымды тұрақты жаңартуды қамтамасыз ету.
- 3) Педагогтерді цифрлық технологияларды пайдалануға оқыту және олардың біліктілігін ұдайы арттыру жөніндегі бағдарламаларды енгізу.
- 4) Туындайтын проблемаларды уақтылы анықтау және жою үшін енгізілетін шаралардың тиімділігіне мониторинг және бағалау жүйелерін енгізу.
- 5) Техникалық іркілістер мен киберқауіптерге байланысты тәуекелдерді басқару, сондай-ақ жобаларды тұрақты қаржыландыруды қамтамасыз ету жөніндегі жоспарларды әзірлеу.

Осы ұсынымдарға сүйене отырып, Қазақстан оқытудың жоғары сапасын және барлық оқушылар үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін тұрақты және заманауи білім беру жүйесін құра алады.

Қазақстан Республикасының Оқу ағарту министрлігі аясында орта білім беру ұйымдарында компьютерлік және интерактивті жабдыққа қойылатын ең төменгі техникалық талаптардың жобалары әзірленді [ҚР Президент Әкімшілігі Басшысының тапсырмасы № 9280, 2023 жыл]. Кабинеттерге жабдықтардың қажеттілігін анықтау да ҚР Білім және ғылым министрлігінің бұйрығына негізделген [ҚР БЖҒМ № 70 бұйрығы, 2016]. Бұл шаралар білім беру инфрақұрылымын жаңғыртуға және цифрлық трансформация жағдайында оқушыларды тиімді оқыту және дамыту үшін мектептерді қажетті жабдықтармен қамтамасыз етуге бағытталған.

ҰБДҚ мәліметтері бойынша, Қазақстанда мектептердегі интерактивті тақталардың жалпы саны 47 931 бірлікті құрайды. Оның 40 781-і мемлекеттік

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

мектептерде, 4931-і мемлекеттік емес мектептерде, 28-і кешкі мектептерде, 393-і арнайы мектептерде, 11-і девиантты мінез-құлықты балаларға арналған мектептерде, 1-і ерекше режимдегі балаларға арналған мектептерде, 55-і республикалық мектептерде, 13-і ҚР Қорғаныс министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептерде, 265-і Мәдениет және спорт министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептерде, 1364-і «НЗМ» ДББҰ-да және 89-ы «НЗМ» ДББҰ-ның филиалдары, Халықаралық мектептерде [ТАЛДАУ, 2024].

Лингафондық және мультимедиялық кабинеттердің еліміз бойынша жалпы саны 2941. Оның 2853-і мемлекеттік мектептерде, 66-сы мемлекеттік емес мектептерде, 9-ы республикалық мектептерде, 3-і Мәдениет және спорт министрлігіне қарасты мектептерде, 2-і «НЗМ» ДББҰ-да және кешкі, арнайы мектептерде, девиантты мінез-құлықты балаларға арналған мектептерде және ерекше режимдегі балаларға арналған мектептерде, сондай-ақ, ҚР Қорғаныс министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептерде және «НЗМ» ДББҰ филиалдары Халықаралық мектепте – нөл [ТАЛДАУ, 2024].

Интернетке қолжетімділікке келетін болсақ, қолжетімді мектептердің жалпы саны 7775-ті құрайды. Оның 6888-і мемлекеттік оқу орындарында, 690-ы мемлекеттік емес мектептерде, 35-і кешкі мектептерде, 100-і арнайы мектептерде, 5-і девиантты мінез-құлықты балаларға арналған мектептерде, 1-і ерекше режимдегі балаларға арналған мектептерде, 7-і республикалық мектептерде, 3-і ҚР Қорғаныс министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептерде, 23-і ҚР Мәдениет және спорт министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептерде, 21-і «НЗМ» ДББҰ-да және 1 «НЗМ» ДББҰ-ның филиалдары Халықаралық мектепте [ТАЛДАУ, 2024].

Мұндай жабдықтардың білім сапасына әсерін бағалау өте маңызды міндет болып табылады. Педагогтердің оқу процесінде интерактивті тақталар мен мультимедиялық кабинеттерді қаншалықты тиімді пайдаланатынын терең талдау қажет. Бұған білім беру нәтижелерін арттыру және білім алушылардың цифрлық құзыреттіліктерін дамыту үшін заманауи жабдықтардың әлеуетін барынша пайдалану үшін технологиялардың оқу бағдарламаларына интеграциялануын бағалау, педагогтерді жаңа технологияларды пайдалануға үйрету және аудиториялық уақытты басқару кіреді.

интерактивті тақталар саны, бірлік.
 елдегі мектептер бойынша жиыны – 47 931,
 мемлекеттік – 40 781,
 мемлекеттік емес – 4 931,
 кешкі мектептер – 28,
 арнайы мектептер – 393,
 девиантты мінез-құлықты балаларға арналған мектептер – 11,
 ерекше режимдегі балаларға арналған мектептер – 1,
 республикалық мектептер – 55,
 ҚР Қорғаныс министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептер – 13,
 ҚР Мәдениет және спорт министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептер – 265,
 «НЗМ» ДББҰ – 1364,
 «НЗМ» ДББҰ-ның филиалдары Халықаралық мектеп – 89.

лингфондық және мультимедиялық кабинеттердің жалпы саны
 елдегі мектептер бойынша жиыны – 2941,
 мемлекеттік – 2853,
 мемлекеттік емес – 66,
 кешкі мектептер – 0,
 арнайы мектептер – 8,
 девиантты мінез-құлықты балаларға арналған мектептер – 0,
 ерекше режимдегі балаларға арналған мектептер – 0,
 республикалық мектептер – 9,
 ҚР Қорғаныс министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептер – 0,
 ҚР Мәдениет және спорт министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептер – 3,
 «НЗМ» ДББҰ – 2,
 «НЗМ» ДББҰ-ның филиалдары Халықаралық мектеп – 0.

Интернетке қол жеткізе алатын мектептер саны
 елдегі мектептер бойынша жиыны 7775,
 мемлекеттік – 6888,
 мемлекеттік емес – 690,
 кешкі мектептер – 35,
 арнайы мектептер – 100,
 девиантты мінез-құлықты балаларға арналған мектептер – 5,
 ерекше режимдегі балаларға арналған мектептер – 1,
 республикалық мектептер – 7,
 ҚР Қорғаныс министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептер – 3,
 ҚР Қорғаныс министрлігіне ведомстволық бағынысты мектептер – 23,
 «НЗМ» ДББҰ – 21,
 «НЗМ» ДББҰ-ның филиалдары Халықаралық мектеп – 1.

Қазақстанда соңғы жылдары мектептерді технологиялық және ресурстық жабдықтаудың айтарлықтай дамуы байқалады. 2023 жылы робототехника, химия, биология, физика және STEM бойынша кемінде 7000 заманауи мектеп кабинеттері ашылды. Еліміздің түрлі өңірлерінде жалпы сомасы 17,4 млрд теңгеге 1507 кабинет сатып алынып, жеткізілді. Бұған химия (380), физика (396), биология (373), STEM (234) және робототехника (124) кабинеттері кіреді (ҚР ОАМ, 2023).

Қосымша білім беру ұйымдары да робототехника кабинеттері үшін қажетті жабдықтарды алды, бұл балаларды оқытуда басым бағыт болып табылады. 2023 жылы елімізде Робототехника бойынша 2362 үйірме жұмыс істеп, оқушылар мен мектептен тыс мекемелердің оқушыларын қоса алғанда 62,5 мың баланы оқытуды қамтамасыз етті (ҚР ОАМ, 2023).

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларға келетін болсақ, мектептерде Интернетке қолжетімді компьютерлер саны да өсті. 2023/2024 оқу жылында мектептердің жалпы санының 23,2% – Интернет интернетке қолжетімділігі бар 12 600 компьютер қамтамасыз етілді (ҚР ОАМ, 2023).

Спорт залдары, кітапханалары, жаңа модификациядағы оқу кабинеттері, асханалары мен буфеттері бар ЖАО-ға ведомстволық бағынысты күндізгі мемлекеттік жалпы білім беретін мектептердің саны: ҚР бойынша барлығы 6 903 мектеп, оның ішінде: спорт залдары – 6 158, кітапханалары – 6 395, асханалары мен буфеттері – 6 607, жаңа модификациядағы оқу кабинеттері - 4 961 (ҚР ОАМ, 2023).

Бұл жабдықтар мен ресурстардың білім сапасына әсерін бағалауға, сондай-ақ мұғалімдердің оқу процесінде жаңа технологияларды қолдану тиімділігіне назар аудару қажеттілігі бар. Бұл оқытушылардың осы технологияларды білім беру процесіне біріктірудегі нәтижелілігін бағалауды және оқытуды қамтиды, бұл берілген ресурстарды пайдалануды оңтайландыруға және білім беру жүйесінің жалпы тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Мектеп кітапханаларын автоматтандырылған ақпараттық-кітапханалық жүйелермен (ААКЖ) жабдықтау да дамуын жалғастыруда. Елімізде мектеп кітапханаларын электрондық ақпараттық ресурстар базасы бар қосымша оқыту білім беру алаңдарына трансформациялау жүзеге асырылуда.

Қазақстандағы мектеп кітапханаларын жарақтандыру жағдайын талдай отырып, мектептерде автоматтандырылған ақпараттық-кітапханалық жүйелерді (ААКЖ) орналастырудағы оң динамиканы атап өтуге болады. Алайда, автоматтандыру процесі әлі аяқталған жоқ: 2023 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның 6799 мектеп кітапханасынан 2084 мектепте (30,7%) ААКЖ қолданылады (ҚР ОАМ, 2023). Бұл білім беру кеңістігіне заманауи технологияларды енгізу қарқынын жеделдету қажеттілігін көрсетеді.

Пайдаланудағы ең көп таралған жүйе – MARC – SQL-1206 кітапханада қолданылады, бұл ААКЖ-пен жұмыс істейтін мектеп кітапханаларының 50,9% құрайды. Қазақстанның 507 мектеп кітапханасында (6 өңірде) КАБИС қолданылады. Бұл жүйелердің ең көп саны Қарағанды облысында (189) және Алматы қаласында (184) [ҚР ОАМ, 2023].

Алайда, мектепкітапханаларының едәуір бөлігі қазіргі заманғы электрондық ақпараттық ресурстарға толыққанды қол жеткізе алмайтындығын атап өту маңызды, бұл оқушылар арасында оқу дағдыларының дамуына кедергі келтіруі мүмкін. Білім беру процесін жақсарту және оқушылар арасында

оқу белсенділігін ынталандыру үшін мектеп кітапханаларының жұмысына инновациялық тәсілдерді енгізу қажет. Бұл электронды ресурстарға қолжетімділікті кеңейтуді ғана емес, сонымен қатар кітапханашыларды заманауи ақпараттық технологиялар мен оқушылармен жұмыс істеу әдістемелеріне оқытуды қамтиды.

Кітапханаларды жабдықтаудың білім сапасына әсерін бағалау да маңызды міндет болып табылады. ААКЖ-ны қолдану оқушылардың академиялық үлгеріміне, оқу сауаттылығына және жалпы білім беру мотивациясына қалай әсер ететінін зерттеу қажет. Бұл білім беру инфрақұрылымына инвестицияларды оңтайландыруға және білім беру процесін неғұрлым тиімді және заманауи талаптарға бейімдеуге мүмкіндік береді.

Осылайша, Қазақстан Республикасында 2023-2029 жылдарға арналған білім беруді дамыту контекстінде білім беру инфрақұрылымын жаңартуға және жаңғыртуға басты назар аударылды. Алайда, қол жеткізілген жетістіктерге қарамастан, назар аударуды және түзетуді қажет ететін бірнеше маңызды аспектілер бар.

Біріншіден, қазіргі заманғы мектеп кабинеттерінің, соның ішінде робототехника мен STEM-нің едәуір бөлігі ашылғанымен, бұл ресурстарды бөлу біркелкі емес. Кейбір өірлер мен мектептер соңғы білім беру технологияларына қол жеткізе алады, ал басқалары осы бағытта артта қалады.

Екіншіден, қосымша білім беру мекемелерінде робототехника кабинеттерін жабдықтау қажеттілігі заманауи технологияларды оқытудың барлық аспектілеріне біріктірудің маңыздылығын көрсетеді. Алайда, кабинеттердің ағымдағы саны және олардың қолжетімділігі робототехника саласындағы білім беру бағдарламаларына сұранысты толық қанағаттандырмайды.

Үшінші маңызды бағыт – мектеп кітапханаларын электрондық ақпараттық ресурстары бар қосымша білім беру орталықтарына айналдыру. Осы саладағы жетістіктерге қарамастан, мектеп кітапханаларының тек 30,7%-ы ААКЖ пайдаланады, бұл оқушылардың заманауи білім беру ресурстарына қолжетімділігін шектейді.

Ауыл мектептері материалдық инфрақұрылымда үлкен шектеулерге тап болады, бұл ауыл оқушыларының қалалық құрдастарымен салыстырғанда білім беру мүмкіндіктерін айтарлықтай шектейтінін атап өту де маңызды. Көптеген ауылдық мектептерде жоғары жылдамдықты интернеттің болмауы цифрлық білім беру ресурстарына толық қол жеткізуге кедергі келтіреді.

Қазақстанның түрлі өңірлерінде мектептерді инфрақұрылымның түрлі компоненттерімен жарақтандыруда әркелкілік байқалады. Республикалық маңызы бар қалалардың мектептері аздау елді мекендердегі мектептерге қарағанда жабдықталу дәрежесі жоғары. Республикалық маңызы бар қалалардағы мектептер жеткілікті жабдықталғанына қарамастан жүктеменің көптігі проблемасына жиі тап болады. Бұл бір мұғалімге оқушылардың көп

болуына және ресурстардың шектеулі болуына байланысты білім сапасына теріс әсер етуі мүмкін.

Мектептің типіне байланысты (мемлекеттік, мемлекеттік емес, мамандандырылған және т.б.) қазіргі заманғы инфрақұрылымға қолжетімділік айтарлықтай өзгереді. Бұл әртүрлі профильдегі оқушылар үшін білім беру мүмкіндіктерінің теңсіздігін тудырады.

E-learning пен edtech-ті енгізу. Қазіргі әлем тез өзгеруде және білім бұл процестерден бөлек бола алмайды. Нарықтың кейбір негізгі тенденциялары мен талаптары e-learning пен edtech енгізуді тек өзекті емес, сонымен қатар өте қажет етеді:

- 1) Әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін мемлекет онлайн-білім беруді белсенді енгізуге тиіс, бұл халықтың барлық топтарына сапалы оқытуға қол жеткізуге мүмкіндік береді.
- 2) Онлайн-білім беру өзінің маңыздылығы мен өзектілігін растай отырып, негізгі білім беру процесінің ажырамас бөлігіне айналады.
- 3) Жаһандану және бәсекелестіктің күшеюі жағдайында сапалы бастауыш білім беру қажеттілігі артып келеді және онлайн платформалар осы мақсатқа жетудің тамаша құралы болып табылады.
- 4) Онлайн-білім берудің жоғары деңгейін қамтамасыз ету үшін педагогтерді e-learning құралдары мен әдістеріне жаппай оқыту қажет.
- 5) Компаниялар өз қызметкерлерінің біліктілігін арттыру үшін оқыту бағдарламалары мен курстарын құра отырып, білім беру процесіне белсенді қатысады.
- 6) Стандартты жаппай онлайн курстардан онлайн бағдарламаларды басқаруға көшу курстармен терең жұмыс істеуге және оларды студенттердің қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді.
- 7) Оқытуды басқарудың дәстүрлі жүйелері оқу тәжірибесіне бағытталған заманауи және икемді платформаларға жол береді.
- 8) Оқытудың дербестендірілген тәсілі оқытуды барынша тиімді ете отырып, әрбір білім алушының ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді.
- 9) Бағдарламалау және емтиханға дайындық курстарының қажеттілігі нарықтағы нақты дағдылардың өзектілігін растайды.
- 10) Қазіргі әлем адамның танымдық қабілеттерін дамытуға баса назар аударады және осы саладағы көптеген жобалар белсенді дамып келеді.

Осылайша, жоғарыда аталған барлық тенденцияларды ескере отырып, E-learning және edtech-ті білім беру процесіне белсенді түрде енгізу қажеттілігі айқын болады, бұл білім беру сапасы мен оның қолжетімділігін жақсартуға ықпал етеді.

Автоматтандыру, роботтандыру және жасанды интеллект (ЖИ) көптеген мамандықтарға, соның ішінде педагогикалық мамандықтарға да қауіп

төндіреді. Мысалы, мұғалім өз мамандығында 10 мың шығарманы тексеріп, бағаласа, деректердің үлкен көлемі бар компьютер миллиондаған эссені 5-10 минут ішінде «оқып» және дұрыс бағалай алады (Carl Benedikt Frey & Michael Osborne, 2013). Сонымен қатар, ЖИ мұғалімнің күнделікті жұмысын да өз мойнына ала алады: сабаққа қатысуды тексеру, білім беру ресурстарын сканерлеу, әр сыныпқа арналған оқу бағдарламаларын автоматты түрде таңдау, әр оқушыға жеке жоспар және сабақ кестесін құру. Сондай-ақ, ЖИ репетитор да бола алады, оқушыларға мұғалімге қарағанда тиімдірек сабақ береді. Мысалы, қытайлық «Yixue Education» стартапы «компьютерлік репетиторлар» бағдарламасын әзірледі. 2016 жылдың қазан айында Чжэнчжоуда «Yixue Education» ЖИ мен 17 жылдық тәжірибесі бар мұғалімдер арасында жарыс өтті. ЖИ-мен өткізілген төрт күн ішінде 78 оқушы математика бойынша тест нәтижелерін 36 баллға жақсартты, ал мұғалімдермен өткізілген сабақтар көрсеткіштерді тек 26 баллға арттырды (South China Morning Post. 20 December, 2017).

Егер оқушылар мұғалімдерге қарағанда ЖИ жақсы түсінсе, онда жасанды интеллект неше жылдан кейін пайдалы көмекші болуын тоқтатады және мұғалімді толығымен ауыстырады деген сұрақ туындайды? Егер мұғалімдердің мәртебесі мен дайындық деңгейі білім беру саясатының басымдықтарына айналмаса, мұндай болжам жақын болашақта шындыққа айналуы мүмкін.

Мұндай технологияларды дұрыс тәсілмен біріктіру білім беру сапасын жақсартуға ғана емес, сонымен қатар балалардың әл-ауқатына ықпал етіп, оқу процесін жекелендіріп, тиімді ете алады.

Қазақстан Үкіметінің білім беру инфрақұрылымы проблемаларын шешу жөніндегі шаралары

Оқушы орындарын кеңейту жоспарлары. 2023-2029 тұжырымдамасына сәйкес, үш ауысымды оқыту, апаттық мектептер және оқушы орындарының тапшылығы мәселелерін шешу үшін Үкімет 2030 жылға қарай 1,5 миллион жаңа оқушы орындарын енгізуді жоспарлап отыр. «Жайлы мектеп» ұлттық жобасы аясында 2023 жылдан 2025 жылға дейін 740 000 оқушы орнын қамтамасыз ететін 369 жаңа мектеп салынады. Атап айтқанда, 2024 жылы 461 мың орынды, ал 2025 жылы 279 мың орынды енгізу жоспарлануда.

Қосымша, жалпы сипаттағы трансферттерді, бюджеттік инвестициялық жобаларды, мемлекеттік-жекеменшік серіктестік (МЖС) және білім беру инфрақұрылымын қолдау қорының қаражатын қоса алғанда, түрлі тетіктерді іске асыру есебінен 2023-2025 жылдар аралығында 660 мыңнан астам жаңа оқушы орны ашылатын болады. Білім беру саласына жеке әріптестерді тарту үшін жекеше әріптесті айқындау және мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартын жасасу қағидалары әзірленетін болады.

2023 жылдан 2025 жылға дейін алты бағыт бойынша 3000 мектепті жаңғырту жоспарлануда (жыл сайын 1000 мектеп бойынша). 2023 жылы

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

осы бағдарлама шеңберінде 111 мектепке күрделі жөндеу жүргізіледі, 507 мектепте ағымдағы жөндеу жүргізіледі, 559 мектепке 793 пәндік кабинет сатып алынады, 541 мектепте жиһаз жаңартылады, 282 мектеп асханасы мен 639 мектеп кітапханасы жаңғыртылады, сондай-ақ 505 мектепте қауіпсіздік шарттары жақсартылады. 2023-2029 жылдар аралығында кемінде 7000 заманауи робототехника, химия, биология, физика және STEM мектеп кабинеттерін ашу жоспарлануда.

2023 жылдан бастап жыл сайын кемінде 200 мектепке күрделі жөндеу жүргізу жоспарлануда.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына сәйкес білім беру инфрақұрылымын қолдау қорының қаражатын бөлу, жұмсау, мониторингілеу және есептілік қағидалары әзірленді. Қор қаражатын бөлу құрылысы және (немесе) қайта жаңартылуы қор қаражаты есебінен жүзеге асырылатын орта білім беру объектілерінің басым тізбесіне сәйкес жүзеге асырылады.

Қазақстан Үкіметі жаңа мектептер салуды және қолданыстағы мектептерді жаңғыртуды қоса алғанда, білім беру инфрақұрылымын жақсарту үшін жүйелі шаралар қабылдауда. МЖС ережелерін енгізу қосымша ресурстарды тартуға және білім беру жобаларын іске асырудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Робототехника және STEAM бойынша заманауи кабинеттер құру оқушыларды болашақ талаптарына дайындауға бағытталған. Мектептерді жыл сайынғы күрделі жөндеу және олардың инфрақұрылымын жаңарту білім беру қызметтерінің жоғары деңгейін қолдауға ықпал етеді. Бұл шаралар білім берудің жоғары сапасын және оқу орындарының қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған, бұл Қазақстанның білім беру жүйесінің тұрақты дамуына қол жеткізу үшін маңызды қадам болып табылады.

Білім беру инфрақұрылымы проблемаларын шешу жөніндегі Қазақстан үкіметінің шараларын іске асыру кезіндегі /шаралар бойынша тәуекелдер

Қаржыландырудың жеткіліксіздігінің айтарлықтай қаупі бар, бұл мектептерді салу және жаңғырту бойынша жоспарланған жобаларды іске асыруды айтарлықтай баяулатуы мүмкін. Қаражаттың жетіспеушілігі жаңа студенттік орындарды енгізу және инфрақұрылымды жаңарту жоспарларының толық орындалмауына әкелуі мүмкін.

Жаңа мектептер салудың және қолданыстағы нысандарды жаңартудың кешігуі бюрократиялық кідірістерге, мердігерлермен проблемаларға немесе құрылыс материалдарының жетіспеушілігіне байланысты болуы мүмкін. Мұндай кідірістер, әсіресе елдің қарқынды дамып келе жатқан өңірлерінде оқушы орындарының тапшылығын арттырады.

Жоғары білікті тәрбиешілер мен әкімшілік қызметкерлерді жалдау мен ұстаудағы қиындықтар да үлкен қауіп болып табылады. Кадрлардың

жетіспеушілігі мектептердегі білім сапасы мен басқару процестерінің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Цифрлық технологиялар мен заманауи инфрақұрылымды енгізу және қолдау техникалық және логистикалық қиындықтарға тап болуы мүмкін. Бұл жаңа оқу кабинеттерінің функционалдығын шектейді және білім беру процесінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) пайдалану тиімділігін төмендетеді.

Жергілікті қауымдастық пен ата-аналардың қолдауы немесе қарсылығы да үлкен кедергі болуы мүмкін. Әлеуметтік бас тарту жаңа білім беру стандарттары мен технологияларын енгізуді қиындатады.

Қалалық және ауылдық жобалардың жылдамдығы мен сапасындағы айырмашылықтар осы аумақтар арасындағы білім алшақтығын арттыруы мүмкін. Бұл барлық оқушылар үшін сапалы білімге тең қол жеткізуге теріс әсер етеді.

Экономикалық дағдарыстар мен тұрақсыздық мемлекеттік бюджетке және білім беру инфрақұрылымына инвестицияларға әсер етуі мүмкін. Білім беру жобаларын қаржыландыру көлемінің төмендеуі оларды іске асырудың баяулауына алып келеді.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен мектеп әкімшілігі арасында ірі білім беру жобаларын басқару тәжірибесі мен дағдыларының жетіспеушілігі тағы бір қауіп төндіреді. Бұл тиімділіктің төмендеуіне, жобаларды іске асырудың кешігуіне және ресурстарды басқарудағы қателіктерге әкелуі мүмкін.

Жаңа мектептерді салу және ескілерін жаңарту кезінде құрылыс нормалары мен стандарттарының ықтимал бұзылуы да айтарлықтай қауіп болып табылады. Стандарттарды сақтамау төтенше жағдайлардың ықтималдығын арттырып, білім беру нысандарының беріктігін төмендетуі мүмкін.

Қаражатты пайдалану және жобаларды орындау бойынша мониторинг және есептілік жүйелерінің ашықтығы мен тиімділігінің жеткіліксіздігі сыбайлас жемқорлық, қаражатты мақсатсыз пайдалану және жоспарларды ашық орындамау тәуекелдеріне әкелуі мүмкін.

Тұтастай алғанда, цифрлық технологиялар мен оқытудың инновациялық әдістерін енгізу Қазақстанда неғұрлым инклюзивті және тиімді білім беру жүйесін құруға ықпал етеді, бұл білімнің жалпы деңгейіне және білім алушылардың болашақ сын-тегеуріндерге дайындығына оң әсер етеді.

Қазақстандағы білім беруді цифрландыру реформалары білім беру сапасын жақсарту және білім беру мүмкіндіктерін кеңейту үшін айтарлықтай әлеуетке ие.

Қазақстандағы білім беруді цифрландыру білім беру қызметтерінің қолжетімділігі мен сапасын жақсартуға бағытталған елеулі ілгерілеуді көрсетеді. Электрондық оқулықтарды енгізу, «Цифрлық мұғалім» және

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

«Цифрлық волонтерлік» жобаларын іске асыру, сондай-ақ виртуалды зертханаларды әзірлеу заманауи және тиімді оқытуға ықпал етеді.

Әлеуметтік осал отбасылардан шыққан балаларды қолдауға бағытталған жобалар білім беру мүмкіндіктерін теңестіруге және сапалы білімге қол жетімділікті жақсартуға көмектеседі. Үздік педагогтердің тәжірибесін «Үздіктен үйрен» жобасы арқылы тарату мұғалімдерге, әсіресе ауылдық өңірлердегі мұғалімдерге әдістемелік қолдау көрсетеді.

Қазақстанда білім беруді табысты цифрландыру үшін жүйелі тәсілді, шаралардың сапасына тұрақты мониторинг пен бағалауды, ресурстарды тиімді пайдалануды, тәуекелдерді басқаруды және процестің әртүрлі қатысушылары арасында үйлестіруді қамтамасыз етуді ескеру қажет. Барлық балалар үшін сапалы білім беруді қамтамасыз ету мақсатында материалдық-техникалық базаға және жан-жақты инклюзивті білім берудің кадрлық әлеуетіне инвестициялауды жалғастыру қажет.

Кешенді тәсіл және ұсынылған ұсыныстарды енгізу білім беру жүйесінің тұрақты дамуына қол жеткізуге және оқушылардың болашақ сын-қатерлерге дайындық деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Балалардың тәрбиесі мен әл-ауқаты. Қазақстанның қазіргі қоғамында орта білім беру мекемелері буллинг, қудалау, газлайтинг және басқа да агрессивті мінез-құлық түрлері сияқты мектеп оқушылары арасындағы зорлық-зомбылықтың әр түрлерінің өсуімен бетпе-бет келуде. Сонымен бірге балаларда тәуелділік, людомания, вандализм және ысырапшылдық жағдайларының көбеюі байқалады. Балаларға медиа-кеңістік арқылы діни экстремизм мен деструктивті идеология әсер етеді. Осыған байланысты білім алушылардың жағымды мінез-құлық тәжірибесін қалыптастыру қазіргі білім берудің негізгі міндеттерінің біріне айналуда.

Жаһандану жағдайында және мәдени мұраны сақтау қажеттілігінде мейірімділік, құрмет, адалдық және жауапкершілік сияқты қасиеттерді көрсете алатын жас ұрпақты тәрбиелеу маңызды. Бұл жалпыадамзаттық құндылықтар оқушылардың әлеуметтік-эмоционалды қасиеттерін дамытуға ғана емес, үйлесімді және гүлденген қоғам құруға да ықпал етеді.

2024 жылғы 15 наурызда Ұлттық Құрылтайдың үшінші отырысында сөйлеген сөзінде президент Қасым-Жомарт Тоқаев мектептерде тәрбие жұмысын ұйымдастыру тәсілдерін жаңарту қажеттігін атап өтті. Президент Оқу-ағарту министрлігі Балалар мен жастарды тәрбиелеуге, оларға жалпыадамзаттық құндылықтарды сіңіруге ерекше назар аударуы тиіс екенін атап өтті.

Осы бастама аясында Президенттің тапсырмасы бойынша «ӘДІЛЕТТІ ҚАЗАҚСТАН – АДАЛ АЗАМАТ» Ұлттық құрылтайының екінші отырысында (2023 жылғы 17 маусым) «Біртұтас тәрбие бағдарламасы» (ҚР ОАМ 19.09.2023 ж.

№ 294 бұйрығы) әзірленіп, бекітілді. Бұл бағдарлама Қазақстанның барлық білім беру ұйымдарында енгізген.

Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА «2023-2024 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесінің ерекшеліктері туралы» нұсқаулық-әдістемелік ұсынымдарды бекітті. Бұл ұсыныстарда педагогтерге қолайлы мектеп климатын, мінез-құлық мәдениетін және қарым-қатынасты қамтамасыз ету бойынша кеңестер берілген (ҰБА, 2023).

2023 жылы Адамның үйлесімді дамуы ұлттық институты Қазақстан мектептерінде тәрбие жұмысын жақсартуға және зорлық-зомбылықтың алдын алуға бағытталған ауқымды іс-шаралар сериясын өткізді. Осы күш-жігер аясында буллингтің алдын алуға арналған 26 вебинар ұйымдастырылды, оған 6877 педагог, психолог және әлеуметтік педагог қатысты. Сондай-ақ, 3267 қатысушыны жинаған кәмелетке толмағандар арасында тәуелділік мінез-құлқының алдын алу бойынша 5 өңірлік семинар өткізілді (ҚР ОАМ, 2023).

Сонымен қатар, практикалық психологтермен 28 тікелей эфир өтті, бұл балалар психологиясы мен әлеуметтік жұмыс саласындағы мамандардың көкжиегін кеңейтуге және біліктілігін арттыруға мүмкіндік берді. Бағдарламада республикалық байқаулар мен фестивальдар маңызды орын алды. Олардың арасында «Буктрейлер», сондай-ақ мыңдаған балалар мен жасөспірімдерді біріктірген «Менің сыныбым буллингке қарсы» ұранымен бейнероликтер мен суреттер челленджері, «Менің мектебім буллингке қарсы» флешмобы және балалар шығармашылығы фестивалі болды (ҚР ОАМ, 2023).

Сондай-ақ, оқушылардың теріс әсердің алдын алуға бағытталған деструктивті қауымдастықтарға тартылуының алдын алу бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірленді. Бұған қоса, тамақтану мәдениеті мен арт-серуендеу тақырыптарын қамтитын 57 бейнеролик, 70 «Психологтің кеңестері» чек-парағы, 70 ақпараттық парақша, 10 оқу ролигі және жалпы тақырыбы «Балаларға арналған қауіпсіздік ережелері» деп аталатын 2 кітап бар кең медиа өнім жасалды. Сондай-ақ, «Қазақстан балалары» журналының 2 нөмірі жарық көрді, бұл маңызды ақпарат пен ұсыныстарды кең аудиторияға таратуға ықпал етті (ҚР ОАМ, 2023).

Сондай-ақ эмоционалды білім мен экспрессияны, мінез-құлықты реттеуді, эмпатияны және перспективаларды түсінуді қамтитын әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды (SEL) дамыту қажет. Зерттеушілер атап өткендей, бұл дағдыларды дамыту проблемалық мінез-құлықты төмендетуге және оң әлеуметтік өзара әрекеттесуді жақсартуға ықпал етеді (Jones, 2012). Қарым-қатынас SEL дамуының негізі болып табылады және бұл жерде тек ата-ана мен бала қарым-қатынасы ғана емес, сонымен қатар мектептегі-мұғалімдермен және құрдастарымен қарым-қатынас маңызды рөл атқарады.

Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды дамытудың интеграцияланған тәсілін жүзеге асыру үшін мектеп деңгейінде күш-жігер ғана емес, сонымен

қатар мемлекеттік саясат пен білім беру жүйесі деңгейінде қолдау қажет. Бұл барлық мүдделі тараптар арасында ортақ құндылықтар мен басымдықтарды келісуді талап етеді (Aber et al., 2011).

Когнитивті емес факторлар және мектептегі жетістік. Мектептегі және өмірдегі жетістік тек академиялық жетістіктерге ғана емес, сонымен қатар бірқатар басқа факторларға да байланысты. Мұндай факторлар-оқуға деген мотивация, басқаларды құрметтеу және түсіну, олардың мінез-құлқын реттей білу және танымға деген ұмтылыс. Бұл элементтерді оқытудың алғышарттары, сондай-ақ білім беру мақсаттары ретінде қарастыруға болады. ЭЫДҰ-ның «Негізгі құзыреттерді анықтау және іріктеу» жобасы (DeSeCo) осы аспектілерге көп көңіл бөледі (Rychen & Salganik, 2003).

Когнитивті емес факторларға мотивация, өзін-өзі реттеу және әлеуметтік дағдылар сияқты аспектілер жатады. Бұл факторлар білім беру процесіне және мектептегі жетістікке айтарлықтай әсер етеді. Білім беру саласындағы зерттеулер когнитивті емес факторлардың жеке даму үшін де, өмірдегі сәттілік пен әл-ауқат үшін де маңызды рөл атқаратынын, адамдарға және жалпы қоғамға әсер ететінін көрсетті (Almlund et al., 2011; Heckman, Stixrud & Urzua, 2006). Оқуға деген ынтасы жоғары оқушылар жақсы академиялық нәтижелер көрсетеді және оқу іс-шараларына белсенді қатысады. Өз мінез-құлқын реттеу және эмоцияларды басқару қабілеті де мектеп жағдайында жақсы оқуға және сәтті бейімделуге ықпал етеді.

Когнитивті емес факторлар оқушылардың мектепте де, өмірде де жетістігінде шешуші рөл атқарады. Білім беру бағдарламалары мен саясаттарын әзірлеу кезінде оларды ескеру маңызды. Жасөспірімдердің әл-ауқатын бақылау және қолайлы білім беру ортасын құру білім беру жүйелері үшін басым міндеттерге айналуы тиіс. Әл-ауқатты зерттеу қоғамдық денсаулық сақтау, білім беру, психология және экономикада қолданылатын түрлі тәсілдерді қамтиды. Осы баяндамада ұсынылған әл-ауқат моделі үш негізгі аспектіні қамтиды OECD (2019):

1) Оқушылардың әл-ауқаты мен денсаулығы, олардың білімі мен дағдылары, өзін-өзі бағалау және олардың өмірін қабылдау.

2) Оқушылар орналасқан мектеп ортасы.

3) Оқушылар кездесетін сыртқы орта және мектептен тыс өмір сүру жағдайлары.

Жасөспірімдердің әл-ауқатын бақылау өте маңызды, өйткені бүгінгі жасөспірімдер ертеңгі жұмыс күші. Олардың бүгінде қалай сезінетіні олардың елдерінің болашақта жаһандану мен бәсекеге қабілетті экономиканың сын-қатерлерімен қалай күресетініне тікелей байланысты.

Түрлі білім беру және қоғамдық мақсаттар арасындағы тепе-теңдік туралы маңызды сұрақтар бар. Мысалы, жоғары оқу жетістіктері бар кейбір

елдерде тым ұзақ оқу сағаттары мен суицид деңгейінің жоғарылауы туралы БАҚ хабарламалары алаңдаушылық туғызады. Сондай-ақ, зерттеулер көрсеткендей, оқушылардың едәуір бөлігі мектепті ұнатпайды, оқуға қатысудың төмендеуін, оқуға деген алаңдаушылық пен стресстің жоғары деңгейін сезінеді (McGill et al., 2012; Natsuaki, Biehl & Ge, 2009).

Halliwell, Layard және Sachs 2015 жылғы «Әлемдік бақыт туралы баяндамада» атап өткендей: «Егер мектептер балаларының әл-ауқатын өлшемесе, бірақ олардың интеллектуалды дамуын өлшесе, соңғысы әрқашан басымдыққа ие болады» (Helliwell, Layard & Sachs, 2015, p. 11).

Балалардың қиялы, шығармашылығы және әл-ауқаты. Балалардың дамуы мен әл-ауқатында қиял маңызды рөл атқарады. Шығармашылық және өнерге қатысу балаларға жаңа перспективалар ашуға, қабілеттерін дамытуға және өз ойын білдіруге көмектеседі. Шығармашылық – бұл адамның денсаулығы үшін қажет көру және әрекет ету тәсілі.

Максин Гриннің айтуынша, өнерге қатысу қиялды босатып, жаңа перспективалар ашып, баламаларды анықтай алады. Ол қиялды оятады, әдетте көрінбейтін, естімейтін және күтпеген нәрсені ашады деп мәлімдейді. Ойдан шығарылған ойынға қатысатын балалар кез-келген нәрсені басқаша қалай көруге болатындығын қарастыра бастайды (Greene, 1995).

Музыкалық даму барлық жастардың салауатты дамуының әмбебап әлеуетін көрсететін бала дамуындағы соңғы зерттеулер контекстінде қарастырылады. Музыкалық іс-әрекетке қатысу барлық жастар үшін оң немесе сау нәтижелермен байланысты болуы керек (O'Neill, 2006). Музыка балаларға өз ойын білдіруге, өз іс-әрекеттерін дербес басқаруға және жауапкершілікті дамытуға мүмкіндік береді.

Адам денесінің өзі өрнек құралы ретінде қызмет ететін би-өнердің ең бейнеленген түрі. Зерттеулер көрсеткендей, би жастарда өзін-өзі толық сезіну сезімін де, өзін-өзі ұмыту сезімін де тудырады. Жастардың билеу кезінде сезінетін еркіндік сезімі әсіресе маңызды (Stinson and Bond, 2001).

Театр өнеріне қатысу балалардың маңызды қажеттіліктерін қанағаттандырады. Зерттеулер көрсеткендей, өнер тек сыртқы мақсаттарға жету құралы ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаны білдіру және мәдени рәміздерді құру сияқты негізгі мақсаттар ретінде қызмет етеді (Caillier, 2006).

Орындаушылық өнерге қатысу балаларға төрт маңызды рөл немесе сәйкестік береді: кәсіп, тиесілілік, сәйкестік және меншік. Орындаушылық өнерге қатысатын балалардың өздеріне тиесілі нәрсені жасау мүмкіндігі бар. Қозғалыс, ән айту немесе би арқылы жасалған өнер-бұл өз туындысы, олардың ерекше көрінісі. Нәтиже мен сәйкестік арасындағы бұл байланыс қауіпсіз, қорғалған ортаны қажет етеді, өйткені баланың көркем туындысын қабылдау оның өзін-өзі бағалауынан көрінеді (Silvey, 2014).

Винникотт атап өткендей, тек ойында адам креативті бола алады және өзінің барлық жеке басын қолдана алады және тек шығармашылықта өзін

ашады (Винникотт, 1971). Көркем ойын және орындаушылық өнермен айналысатын балалар белсенділік, тиесілілік, сәйкестік және меншік үшін байытылған мүмкіндіктерге ие болады. Бұл мүмкіндіктер балалардың әл-ауқатына және сайып келгенде олардың өмір сүру сапасына ықпал етеді.

Өзін-өзі қабылдау мен мектеп ортасының оқушылардың әл-ауқатына әсері

Оқушылардың білімі мен дағдылары, олардың академиялық қабілеттерін өзін-өзі қабылдауы және өзіне деген сенімділігі жалпы әл-ауқат құрылымының маңызды аспектілері болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, студенттердің өз құзыреттеріне деген сенімі және академиялық өзіндік тиімділігі (Bandura, 1997) өзін-өзі анықтау теориясының үш негізгі психологиялық қажеттіліктерінің бірі – құзыреттілікке тікелей байланысты (Ryan and Deci, 2000).

Зерттеулер жасөспірімдердің оқу жетістіктері мен өз құзыреттіліктерін қабылдауы денсаулық пен әл-ауқатты жоғары қабылдаумен (Suldo, Riley & Shaffer, 2006; Ravens-Sieberer, Kökönyei & Thomas, 2004), өмірге жоғары қанағаттанумен (Suldo & Huebner, 2006) және құдалаудың төменгі деңгейлерімен (Nansel et al., 2001) байланысты екенін көрсетті. Сапалы зерттеулер сонымен қатар оң көзқарасты (Edwards & Lopez, 2006), жеке мықты жақтарын (Shikako-Thomas et al., 2009) және позитивті өзін-өзі бейнелеуді (Helseth & Misvær, 2010) оқушылардың әл-ауқатының маңызды детерминанттары ретінде көрсетеді.

Оқушылар уақытының көп бөлігін мектепте өткізеді және олардың осы ортадағы тәжірибесі мен қарым-қатынасы олардың өмір сапасын қабылдауына айтарлықтай әсер етеді. Мектептер академиялық жетістіктерге қол жеткізіп қана қоймай, оқушылардың денсаулығы мен әл-ауқатын арттырады (Jourdan et al., 2008). Мектептің жағымды климаты тек жоғары академиялық жетістіктермен ғана емес, сонымен қатар оқушылардың өзін-өзі бағалайтын денсаулығымен, әл-ауқатымен және салауатты мінез-құлқымен (Cohen et al., 2009; Jia et al., 2009), стрессті төмен қабылдаумен (Torsheim & Wold, 2001) және оқушылардың мектеп талаптарына оң реакцияларымен (мысалы, стрессті жақсы басқарумен) (Huebner et al., 2004) байланысты.

Зерттеушілер мектептегі әл-ауқат пен жалпы әл-ауқат арасындағы ықтимал айырмашылықтарды есепке алу үшін мектепте субъективті әл-ауқаттың мамандандырылған шараларын әзірлеуге шақырса да (Huebner et al., 2005), осы уақытқа дейін бірнеше зерттеулер ғана мектептегі оқушылардың субъективті әл-ауқатын зерттеуге бағытталған (Huebner, 2001; Epstein & McPartland, 1976; Karatzias, Power & Swanson, 2001; Tian, Wang & Huebner, 2015).

Мектеп өміріне қанағаттануды, іс-шараларға қатысуды және балалардың жалпы көңіл-күйін субъективті зерттеу (2024) оқушылардың өз мектебін

қабылдауының негізгі аспектілерін анықтады. Оқушылардың көпшілігі (53,9%) мектепте жиі қызықты және қуанышты оқиғаларды атап өтеді, бұл мектеп өмірінің жоғары белсенділігі мен әртүрлілігін көрсетеді. Алайда, 28,7% мұндай оқиғалар кейде, 11,6% – сирек, 1,8% – ешқашан болмайды және 4,0%-ға жауап беру қиын деп санайды. Мектептен тыс іс-шараларға қатысу да маңызды. Оқушылардың 33,4% -ы кейде, 27,8%-ы сирек, 22,2%-ы жиі қатысады. Сонымен қатар, 16,5%-ы ешқашан қатыспайды, бұл қатысу проблемаларын көрсетуі мүмкін. Оқушылардың көпшілігі өз мектебін жақсы қабылдайды. 62,6%-ы әдетте жақсы көңіл-күйге ие екендігімен толық келіседі, ал 28,8%-ы келіседі, 6,6% келіспейді және 2,1% толық келіспейді. «Маған мектепте жақсы» деген сұраққа 54,5% толық келіседі, 35,3% келіседі, 7,8% келіспейді және 2,4% толық келіспейді. «Маған мектебім ұнайды» деген тұжырыммен 62,5% толық келіседі, 27% келіседі, 7,9% келіспейді және 2,6% толық келіспейді, бұл мектепке деген жоғары қанағаттанушылықты көрсетеді.

Дегенмен, оқушылардың 50,8%-ы кейде мектепте өздерін бөтен сезінетінімен толық келіседі, бұл алаңдатарлық көрсеткіш. 22,4% келіседі, 17,2% келіспейді және 9,7% толық келіспейді. Сонымен, зерттеу көрсеткендей, оқушылардың көпшілігі өз мектебін оң қабылдайды және мектеп өміріне белсенді қатысады. Алайда, өздерін бөтен сезінетін және мектептен тыс іс-шараларға аз қатысатын оқушылардың белгілі бір пайызы бар, бұл олардың қатысуы мен қанағаттануын жақсарту үшін әкімшілік пен тәрбиешілердің назарын қажет етеді. Оқушылардың академиялық қабілеттеріне деген сенімділігі және мектептің жағымды климаты олардың жалпы әл-ауқатында шешуші рөл атқарады. Оқушылардың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған білім беру бағдарламалары мен саясаттарын әзірлеу кезінде осы аспектілерді ескеру маңызды. Қазақстанда осы саладағы зерттеулерді жалғастыру және балалар мен жасөспірімдердің денсаулығы мен әл-ауқатына ықпал ететін қолайлы білім беру ортасын құру үшін тиімді тәжірибелерді енгізу қажет.

Әлеуметтік байланыстар мен мектеп ортасының оқушылардың әл-ауқатына әсері

Оқушылардың мұғалімдермен және басқа оқушылармен әлеуметтік байланыстары, сондай-ақ өзара әрекеттесудің жалпы үлгілері мен мектеп климаты мектепке қатысты сезімін – мектеп ортасында қабылдау, құрметтеу, қосылу және әлеуметтік қолдау сезімін тудыруы мүмкін (Goodenow, 1993). Бұл факторлар кемсітушілік пен жалғыздық сезімін тудыруы мүмкін.

Мектепке қатысты сезім өмірге қанағаттану және эмоционалды әл ауқат көрсеткіштерімен байланысты (Gilman and Anderman, 2006; Millings et al., 2012). Зерттеулер сонымен қатар мұғалімдер мен оқушылар арасындағы қарым-қатынас, сондай-ақ сыныптастарының қолдауы оқушылардың бейімделуі мен жасөспірімдердің өміріне қанағаттанудың маңызды болжаушылары екенін көрсетеді (Reddy, Rhodes and Mulhall, 2003; Suldo et al., 2009). HSBC

зерттеуіне сәйкес, өз мектебін қолдаушы деп санайтын оқушылар денсаулық пен әл-ауқаттың оң көрсеткіштері туралы жиі хабарлайды (Ravens-Sieberer, Kökönyei and Thomas, 2004; Due et al., 2003; Freeman et al., 2009; Vieno et al., 2007). Мектепті ұнататын оқушылар қудалаудың құрбаны болу ықтималдығы аз (Harel-Fisch et al., 2011), қауіпті жыныстық мінез-құлыққа бейім емес (Dias, Matos and Gonçalves, 2005) және есірткіні сирек қолданады (Fletcher, Bonell and Hargreaves, 2008). Керісінше, мектепті ұнатпау оқудан шығару қаупінің жоғарылауымен (Archambault et al., 2009) және денсаулық проблемаларының неғұрлым жоғары таралуымен байланысты (Shochet et al., 2006).

Дұшпандық сипатқа ие, зардап шеккендерге стресс тудыратын, қайталанатын және агрессорлар мен құрбандар арасындағы күш теңгерімсіздігін қамтитын теріс физикалық немесе ауызша әрекеттер ретінде анықталған буллинг (Craig, Pepler and Atlas, 2000; Mahady Wilton, Craig and Pepler, 2000; Olweus, 1991) соңғы жылдары саясаткерлердің назарын көбірек аударды (Farrington et al., 2011). Физикалық немесе психикалық буллингтен зардап шеккендер нашар оқу үлгерімін көрсетеді немесе оқудан шығады (Moore et al., 2008; Currie et al., 2012; Olweus, 1991; Glew et al., 2008; Olweus, 1994), депрессия, мазасыздық, жалғыздық және бірқатар психосоматикалық белгілерден зардап шегеді (Olweus, 1991; Craig, 1998; Nansel et al., 2001; Due et al., 2005), сондай-ақ есірткі мен алкогольді теріс пайдаланады (Molcho, Harel and Dina, 2004). Жақында буллингке ұшыраған жасөспірімдер субъективті әл-ауқат деңгейі популяцияның орташа деңгейінен айтарлықтай төмен екенін хабарлайды және зерттеулер қорқытудың әл-ауқатқа әсері басқа контекстік факторларға қарағанда айтарлықтай күшті екенін көрсетеді (The Children's Society, 2015).

ОЙЫН ЖӘНЕ БАЛАЛАР

Ойын балалардың дамуы мен әл-ауқатына айтарлықтай әсер ететін балалық шақтың ажырамас бөлігі болып табылады. Ойынды ынталандыратын негізгі факторларды, сондай-ақ ойын мен балалардың әл-ауқаты арасындағы байланысты ескеру қажет. Еркіндік, қауіпсіз орта және ойын әрекеттерін ынталандыратын негізгі элементтер болып табылатын басқа балалардың болуы сияқты аспектілерге ерекше назар аударылады.

Ойынды ынталандыратын маңызды факторлардың бірі -еркіндік. Бұған ерік бостандығы, автономия, әрекет бостандығы және ішкі бақылау локусы кіреді. Балалар не істеу керектігін өз бетінше шеше алуы керек (Van Der Koop, 2007). Бостандық өмір сүру жағдайына өте тәуелді: балалардың ойынға уақыты, кеңістігі және төзімділігі болуы керек.

Қауіпсіз орта ересектер үшін де, балалар үшін де маңызды. Балалар үшін бұл ойын кезінде өздерін қауіпсіз сезінуге мүмкіндік беретін қауіпсіздік сезімін білдіреді.

Басқа балалардың болуы ойынға күшті ынталандыру болып табылады. Балалар жалғыз ойнағанымен, басқа балалармен ойнау көбірек мүмкіндіктер береді, өйткені оларда не істеу керектігі туралы көбірек идеялар бар. Әлеуметтік өзара әрекеттесу ойын мүмкіндіктерін кеңейтеді, ойынды әртүрлі және қызықты етеді (Ben-Arieh A. E. et al., 2014).

Ойын мен әл-ауқат арасындағы байланысты түсіну үшін әл-ауқаттың объективті және субъективті жағдайларын ажырату пайдалы (Ben-Arieh et al., 2001). Байқауға және салыстыруға болатын және сезіммен байланысты емес балалардың әл-ауқатының негізгі шарттары бар. Субъективті әл-ауқат адамдардың өмір сүру сапасын өздері бағалайтынын мойындайды (Lester and Russel, 2008).

Ойын балалардың эмоционалдық әл-ауқатына ықпал етеді, оларға өз сезімдерін білдіруге және эмоциялармен күресуге мүмкіндік береді. Қиын жағдайларда балалар көбінесе ойнауды тоқтатады, бұл олардың әл-ауқатының төмен деңгейін көрсетеді. Екінші жағынан, балалар ойнағанда, бұл олардың субъективті әл-ауқатына ықпал етеді (Ben-Arieh A. E. et al., 2014).

Ойын балаларға өздерінің қабілеттері мен қарым-қатынастарын дамытуға көмектеседі, бұл олардың психологиялық әл-ауқатына ықпал етеді. Ойын балаларға өздері болуға, қоршаған әлемде мән табуға және олардың дағдылары мен қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Ойын кезіндегі әлеуметтік өзара әрекеттесу әлеуметтік әл-ауқаттың маңызды аспектісі болып табылатын әлеуметтік дағдылар мен қарым-қатынастардың дамуына ықпал етеді.

Ойын және әл-ауқат – бұл біржақты анықтау қиын көп қырлы ұғымдар. Ойын әр түрлі көріністер мен субъективті элементтерді қамтиды, оларды байқау қиын. Әл-ауқат көптеген субъективті коннотацияларға ие және мінез-құлық тұрғысынан сипатталмаған.

Әл-ауқат балалардың ойынына әсер етеді, өйткені балалардың ойнауы үшін әл-ауқаттың негізгі деңгейі қажет. Ойындар денсаулық сияқты негізгі әл-ауқатқа ықпал етпейді, бірақ олар психологиялық және әлеуметтік әл-ауқат үшін маңызды.

Балалардың ойнауы олардың әл-ауқатына әсер етеді, өйткені ойын олардың өмірінің маңызды аспектісі болып табылады. Ойын ойнау арқылы балалар дамиды және олардың психологиялық әл-ауқатына ықпал ететін әлемде мағына табады. Ойынды ынталандыратын факторлар балалардың әл-ауқатына да ықпал етеді. Бостандық, қауіпсіз орта және басқа балалардың болуы әл-ауқат үшін де, ойын әрекеті үшін де оң факторлар болып табылады.

Буллингтің алдын алу бағдарламалары

Оқушылар, ата-аналармен педагогтар арасында жүргізілген Қазақстандағы балалардың хал-ахуалиндегі зерттеу балалардың құқықтарының бұзылуына және буллингке байланысты проблемаларды анықтады. Оқушылардың, ата-

аналардың және тәрбиешілердің сауалнамаларының деректерін талдау балалардың құқықтарының бұзылуына және қорқытуға байланысты күрделі мәселелерді анықтады. Сауалнамаға қатысқан оқушылардың жартысынан көбі (51,9%) ешқашан жаман қарым-қатынаста болған емес, бірақ 9,2% оны жиі бастан кешіреді, ал 16,2% бірнеше рет. Буллинг мәселесі де өзекті, 3,7% оқушы жиі жәбірленген, 7,5%-бірнеше рет, және бір немесе екі рет – 10,3%. Басқа балалар немесе ересектер тарапынан жиі мазақ көретін оқушылардың 5,3%– ы, бірнеше рет 10,4%-ы және бір немесе екі рет 18,4% – ы. Сонымен қатар, кибербуллинг те қауіп төндіреді, оқушылардың 4,7%-ы әлеуметтік желілерде үнемі ренжітетін хабарламалар алады, 8,8%– ы бірнеше рет, 12,9%-ы бір-екі рет, ал 73,6%-ы ешқашан кездеспеген. Ата-аналар балалардың құқықтарын бұзудың әртүрлі көздерін анықтады, көбінесе бұл балалар мен жастар топтары (30,8%), кез-келген ересектер (29,5%), өздері (26,4%) және балалардың құрдастары (17,4%). Мұғалімдер (11,3%) және туыстары (4,2%) туралы аз айтылды.

Ата-аналар балаларының қауіпсіздігіне айтарлықтай алаңдаушылық білдіреді. Ата-аналарының пікірінше, олардың жанында балалар әрқашан немесе жиі қауіпсіздікте болады деген ең үлкен сенім мұғалімдер мен туыстарда (40% және 40,4% тиісінше).

Құрдастары мен бөгде ересектердің қасындағы балалардың қауіпсіздігіне деген сенімділік айтарлықтай төмен: көшеде ата – аналардың тек 22,7%-ы балалардың толық қауіпсіздігіне сенімді, ал 30,3%-ы ешқашан мұндай сенімді сезінбейді.

Педагогтер сонымен қатар балалардың, әсіресе балалар мен жастар топтарының (41,3%), ата-аналардың өздері (48,5%) және құрдастарының (29,3%) құқықтарының жиі бұзылуын атап өтті. Бұзушылықтардың негізгі көріністеріне қалыпты даму үшін жағдайдың болмауы (32,9%), әрекет ету еркіндігін шектеу (29,4%) және адамның қадір-қасиетін төмендету (27%) жатады.

Зерттеу көрсеткендей, балалардың құқықтарын бұзу және буллинг маңызды мәселелер болып қала береді. Қауіпсіз орта құру үшін ата-аналармен, педагогтермен және балалармен жұмысты күшейту, сондай-ақ буллинг пен балалардың құқықтарын бұзудың алдын алу және онымен күресудің тиімді шараларын әзірлеу және енгізу қажет.

Мектептердегі буллингтің алдын алу бағдарламалары жиі сәтті болады (Currie et al., 2012). Салауаттылықпен денсаулықты зерттеудің үлкен нәтижелері қорқытуды азайту және алдын алу тек жасөспірім кезінде ғана емес, ересек жаста да оқушылардың әл-ауқатының жақсаруымен тығыз байланысты болуы мүмкін екенін көрсетеді (Bond et al., 2001; Clapper et al., 1995; Ttofi et al., 2011). HBSC зерттеуі сонымен қатар заманауи цифрлық коммуникациялық технологияларды қолдана отырып, кибербуллингті немесе буллингті зерт-

теуді ұсынады (Ahlfors, 2010). Буллинг құрбандарының болашағы агрессорлар мен куәгерлердің болашағымен толықтырылуы мүмкін; осы топтарға сұрақтар әл-ауқат модуліне де енгізілуі мүмкін (Rigby and Slee, 1991; Veenstra et al., 2005). Агрессорлардың әрекеттері денсаулықтың, әлеуметтік және академиялық мінез-құлықтың бірқатар жағымсыз көрсеткіштерімен байланысты (Glew et al., 2008; Nansel et al., 2001; Harel, 1999; Olweus, 2011; Farrington et al., 2011).

Оқушылардың мектепте және мектепке барар жолда өз қауіпсіздігін қабылдауы, сондай-ақ олардың мектептің қауіпсіздігі мен жалпы инфра-құрылымына қанағаттануы мектептегі әл-ауқаттың маңызды аспектілері болып табылады. Бұл аспектілер туралы ақпарат тақырыптық сауалнамалардан, мектептегі оқиғалар туралы жазбалардан және мектептің айналасындағы полиция мен қауіпсіздік статистикасынан алынуы мүмкін. Сондай-ақ, мектептегі буллингтің немесе басқа тәртіптік мәселелердің таралуының жиынтық көрсеткіштерін қарастыруға болады.

Оқушылардың мектептен тыс ортадағы тәжірибесі осы құрылымда көрсетілген әл-ауқаттың үшінші негізгі өлшемін құрайды. Мектептен тыс әл-ауқаттың негізгі өлшемдері мектептен тыс оқушылардың әлеуметтік байланыстарын (олардың достығы мен ата-аналарымен қарым-қатынасын қоса), олардың материалдық өмір сүру жағдайларын және бос уақытын қамтиды.

Оқушылардың әл-ауқатында әлеуметтік байланыстар мен мектеп климаты шешуші рөл атқарады. Оқушылардың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған білім беру бағдарламалары мен саясаттарын әзірлеу кезінде осы аспектілерді ескеру маңызды. Қазақстанда осы саладағы зерттеулерді жалғастыру және балалар мен жасөспірімдердің денсаулығы мен әл-ауқатына ықпал ететін қолайлы білім беру ортасын құру үшін тиімді тәжірибелерді енгізу қажет.

Оқу жүктемесінің және әлеуметтік тиесіліліктің оқушының әл-ауқатына әсері

Мектептегі оқушылардың тиесілілік сезімі мен әлеуметтік байланысы өзін-өзі анықтау теориясының үш негізгі психологиялық қажеттіліктерінің бірі болып табылатын байланыс сезімімен оң байланысты (Ryan and Deci, 2000). Керісінше, кемсітушілікті қабылдау оқушылардың әл-ауқатына теріс әсер етуі мүмкін (Schmitt et al., 2014).

Ересектер арасындағы зерттеулер көрсеткендей, адамдар төтенше еңбек жағдайларына ұшыраған кезде әл-ауқат пен денсаулық зардап шегеді. Жасөспірімдер үшін жан-жақты деректердің жоқтығына қарамастан, мектептегі төтенше жүктемелер теріс әсер етуі мүмкін деп болжауға болады (Karasek and Theorell, 1992). Оқуға байланысты қысым немесе стресс темекі шегу, алкогольді ішу сияқты зиянды мінез-құлықтардың жиі көрінуіне; бас ауруы, іштің және арқадағы ауырсыну сияқты денсаулыққа қатысты жиі

шағымдарға; қайғы, шиеленіс немесе жүйке сезімі сияқты психологиялық мәселелерге (Torsheim and Wold, 2001; Simetin et al., 2011); және өмірге қанағаттанудың жалпы деңгейін төмендетуге (Ravens-Sieberger, Kökönyei and Thomas, 2004) әкелуі мүмкін. Дегенмен, оқушылардың әртүрлі пәндер мен іс-әрекеттерге деген қалауы әртүрлі болуы мүмкін, сондықтан оқу жүктемесіне байланысты әл-ауқатты зерттеу кезінде уақыттың бір сәтін ғана емес, бүкіл күнді немесе аптаны қарастыру маңызды. Оқу жүктемесі мен мектептегі уақыт оқу мен өмір арасындағы тепе-теңдік индексінің бөлігі болып табылады. Оқушылардың оқу жүктемесіне байланысты әл-ауқаты мектеп сабақтарына жұмсалған уақытты қамтиды: мектепте, мектепке дейінгі және одан кейінгі жолда, үй тапсырмасын орындауға және сабаққа дайындалуға жұмсалған сағаттар. Негізгі сауалнамада осы айнымалылардың кейбіреулері туралы сұрақтар бар; қалған бос орындарды толтыру үшін қосымша сұрақтар қосылуы мүмкін.

Берілген құрылымда ұсынылған оқу жүктемесіне байланысты оқушылардың әл-ауқатының субъективті көрсеткіші оқу жұмысына байланысты таңдалған эпизодтар кезінде оқушылардың өзін-өзі бағалайтын эмоциялары болып табылады. Мысалы, мектептегі жағымсыз эмоциялар туралы жиі хабарлайтын оқушылар мектептен кетуге, қоғамға қарсы мінез-құлық көрсетуге және нашақорлыққа бейім (Roeser, 2001). Әсіресе мектеп ортасы үшін маңызды аффективті күйлерге басымдық беру керек. Атап айтқанда, оқушылардан математика, оқыту тілі және өнер/шығармашылық сабақтарында (мазмұны мен оқу тәжірибесінің кең ауқымын білдіретіндіктен таңдалған) және үй тапсырмасын орындау немесе мектепке дайындық кезінде олардың эмоциялары туралы сұрауға болады. Практикалық тұрғыдан аффективті күйлер оң және теріс аффективті күйлердің қысқа жиынтығымен шектеледі.

Оқу жүктемесі мен әлеуметтік байланыстың оқушылардың әл-ауқатына әсерін зерттеу қолайлы білім беру ортасын құру үшін маңызды. Қазақстанда оқушылардың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған білім беру бағдарламалары мен саясаттарын әзірлеу кезінде осы аспектілерді ескеру қажет. Тиімді тәжірибелер мен тәсілдерді енгізу академиялық табысқа ғана емес, балалар мен жасөспірімдердің жалпы әл-ауқатына да ықпал етуі мүмкін.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БІЛІМ САПАСЫ

ББЖМ-2023 ТАЛДАУЫ

Қазақстанда білім алушылардың білім жетістіктерінің мониторингінің (бұдан әрі – ББЖМ) оқушылар мен мектептер үшін құқықтық салдары жоқ. Мектептердің жоғары нәтижеге ұмтылу кезінде академиялық адалдық принциптерін ұстануы маңызды. Нәтижелердің объективтілігін қамтамасыз ету әрбір мектептің және оның білім беру ортасының білім сапасын арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеуде шешуші рөл атқарады.

Тест тапсырмаларын тестілеу мамандары әзірлейді және қажетті сараптамадан өтеді. Тест тапсырмаларының мысалдарымен Ұлттық тестілеу орталығының (ҰТО) testcenter.kz ресми сайтында танысуға болады, ал ББЖМ – 2023 егжей-тегжейлі талдауымен [Yl.Altynsarin](http://Yl.Altynsarin.kz) атындағы Ұлттық білім академиясының (КЕАҚ) ресми сайтында танысуға болады.

Сауалнама сұрақтары PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS сияқты халықаралық зерттеу әдістемесін қолдану арқылы құрастырылған. Зерттеушілердің сауалнамасы білім сапасын бағалаудың маңызды өлшемшарттары және әлемдік тәжірибеде дәлелденген зерттеу әдісі болып табылады. ББЖМ сауалнамаларын әзірлеу үшін, әдетте, әлеуметтанушылар, психологтер, ғалымдар, сондай-ақ [Yl.Altynsarin](http://Yl.Altynsarin.kz) атындағы ҰБА, «Қазақ психологиялық қоғамы» және «Жанұя отбасын қолдау орталығы» қоғамдық қорының өкілдері тартылды/тартылады.

ББЖМ-2023-ке барлығы 1471 мектептен 4-ші және 9-шы сыныптардың 50 000-ға жуық білім алушылары қатысты, оларға ҚР ОАМ уәкілетті өкілдері қатарынан сыртқы бақылаушылар топтары қатысты.

4-сыныптардағы ББЖМ-2023 нәтижелері. Деректерді талдауға сәйкес, 4-сынып оқушылары ықтимал 30-дан орта есеппен 16,48 балл жинап, орташа дайындық деңгейін көрсетеді, бұл жалпы тапсырмалардың 55% құрайды. Өңірлер арасындағы ең жоғары және ең төменгі көрсеткіштер арасындағы алшақтық 6,37 баллды құрады. Ең жоғары нәтиже Қарағанды облысында тіркелді – 19,31 балл (тапсырмаларды орындаудың 64%), ал Ұлытау облысы 12,94 балл (тапсырмаларды орындаудың 43%) көрсетті.

9-сынып нәтижелері. 9-сынып оқушылары төртінші сынып оқушыларымен салыстырғанда азырақ нәтиже көрсетті. Республика бойынша 9-сынып оқушылары арасындағы орташа балл ең жоғары мүмкін 75-тен 35,04 балды құрады, бұл тапсырмаларды орындаудың 47%-ын құрайды. Тестілеудің ең жоғары нәтижелері Алматыда (40,62 балл), Астанада (40,34 балл) және Қарағанды облысында (40,28 балл) тіркелді. Ең аз нәтижелерді Ұлытау облысының (29,42 балл), Қостанай облысының (29,46 балл) және Солтүстік Қазақстан облысының (29,81 балл) оқушылары көрсетті.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

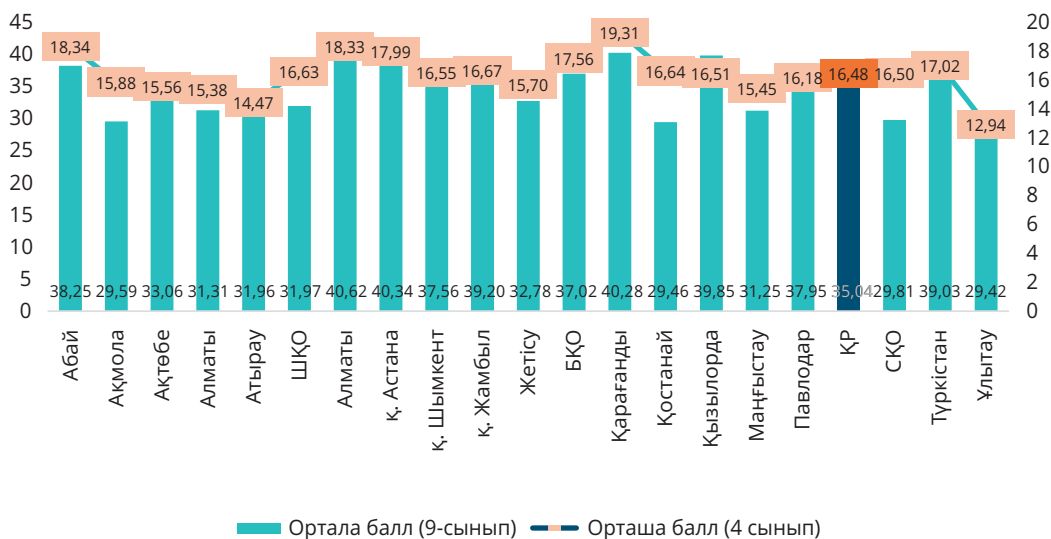

Диаграмма. ББЖМ қатысушыларының білім жетістіктерінің нәтижелері

Аумақтық негізде қалалық жерлерден қатысушылардың саны 4-ші және 9-шы сыныптарда ауылдың ББЖМ қатысушыларының санынан едәуір асып түседі. 4-сыныпқа 19123 адам қатысты, оның 12270-і қаладан және 6853-і ауылдан. 9-сыныпқа 17 401 адам қатысты, оның 11 086-сы қаладан және 6 315-і ауылдан.

«Оқыту тілі» параметрі бойынша көптеген өңірлерде қазақ тілінде оқытын тестілеуге қатысушылардың саны орыс тілінде оқытын қатысушылардың санынан асып түседі. 4-сыныпта қазақ тілінде оқытатын қатысушылар саны – 12 618, ал орыс тілінде оқытатын қатысушылар саны – 6 505. 9-сыныпта қазақ тілінде оқытатын қатысушылар саны 11 962, ал орыс тілінде оқытатын қатысушылар саны – 5 439.

Аумақтық белгі. ББЖМ қатысушыларының санын аумақтық негізде талдау 4-ші және 9-шы сыныптарда қалалық оқушылардың айтарлықтай басым болуын көрсетеді. 4-сыныпта қатысушылардың жалпы саны 19 123 адамды құрайды, оның 64,2%-ы (12 270 адам) қалада және 35,8%-ы (6 853 адам) ауылдық жерлерде тұрады. 9-сыныпта жағдай ұқсас: қатысушылардың жалпы санынан 17 401 адам – қаладан 63,7% (11 086 адам) және ауылдан 36,3% (6 315 адам).

Оқыту тілі. «Оқыту тілі» параметрі бойынша көптеген өңірлерде қазақ тілінде оқытын қатысушылардың орыс тілінде оқытын қатысушылардан басым болуы байқалады. 4-сыныпта 19 123 қатысушының 66%-ы (12 618 адам) қазақ тілінде, ал 34%-ы (6 505 адам) орыс тілінде оқиды. 9-сыныпта 17 401 қатысушының 68,7%-ы (11 962 адам) қазақ тілінде және 31,3%-ы (5 439 адам) орыс тілінде оқытылады.

ББЖМ қатысушылары. ББЖМ аясында әр түрлі білім беру ұйымдарының оқушылары бағаланды. Ұйымдардың түрлері бойынша қатысушылардың пайыздық арақатынасын келесідей көрсетуге болады: жалпы білім беретін мектептер қатысушылардың негізгі бөлігін құрайды: төртінші сынып оқушыларының 60,35% және тоғызыншы сынып оқушыларының 56,10%. Гимназиялар мен мектеп-гимназиялар (мектептер) 4-сынып үшін шамамен 9,34% және 9-сынып үшін 9,55% құрайды. Лицейлер мен мектеп-лицейлер (МЛ) 4-сынып үшін шамамен 7,34% және 9-сынып үшін 9,28% құрайды. Шағын жинақталған мектептер (ШЖМ) төртінші сынып оқушыларының 21,23% және тоғызыншы сынып оқушыларының 21,19% үлесін құрайды. МБҰ ең аз үлесті құрайды, 4 сынып үшін 1,73% және 9 сынып үшін 3,88%.

Жоғарыда аталған өлшемшарттардағы үлкен алшақтық барлығының сапалы білімге тең қолжетімділігін қамтамасыз етудегі аймақтық теңгерімсіздік мәселесін көрсетуі мүмкін. (Ы.Алтынсарин ат. ҰБА, ББЖМ -2023, 34 б.)

4-СЫНЫПТЫҢ ББЖМ НӘТИЖЕЛЕРІ

Қатысушыларды жинаған балдары бойынша бөлу. 4-сынып оқушыларына арналған ББЖМ-2023 нәтижелерін талдау қатысушыларды жинаған ұпайлары бойынша бөлудің келесі көрінісін көрсетеді. Барлық қатысушылар арасында: 10,2% 0-ден 10 баллға дейін жинады, бұл тапсырмаларды орындауда айтарлықтай қиындықтарға тап болған білім алушылардың белгілі бір санының бар екендігін көрсетеді. Қатысушылардың негізгі бөлігі, 65,5% 11-ден 20-ға дейін балл жинады. Бұл білім алушылардың көпшілігі білім мен дағдылардың орташа деңгейін көрсететінін көрсетеді.

Қатысушылардың 24,3%-ы 21-ден 30-ға дейін балл жинап, жоғары нәтижелер мен оқу бағдарламасын меңгерудің жоғары деңгейін көрсетті.

Осылайша, деректер орта деңгейдегі білім алушылар басым болатын төртінші сынып оқушылары арасындағы үлгерімнің едәуір ауқымын көрсетеді.

Оқу сауаттылығы бойынша тест құрылымының сипаттамасы. Оқу сауаттылығы тестілерінде оқу мақсаттарының үш деңгейіне бөлінген 10 тапсырма берілген: «қолдануға» арналған үш тапсырма, «анализге» арналған бес тапсырма және «синтезге» арналған екі тапсырма. Тест оқу мақсаттарына сәйкес келетін алты әдеби оқу тақырыбын қамтиды.

Қиындық деңгейлері бойынша тапсырмалардың орындалуын талдау. Тестілеу нәтижелерін талдау тапсырмалардың орындалу пайызы олардың қиындық деңгейінің жоғарылауымен төмендейтінін көрсетеді.

«Қолдану» тапсырмалары (қиындықтың базалық деңгейі) 74,5% орындалды. Оларды орындаған оқушылар мәтіннің формасы мен тілінің ерекшеліктеріне сүйене отырып, ақпарат алуға және қорытынды жасауға қабілетті.

«Анализ» тапсырмалары (қиындықтың орташа деңгейі) 55,2% орындалды. Бұл оқушылар мәтіннің формасы мен тілін қолдана отырып, нақты ақпаратты тауып, қорытынды жасай алады.

«Синтезге» арналған тапсырмалар (қиындықтың жоғары деңгейі) 51,3% орындалды. Мұндай оқушылар негізгі мазмұнды түсінуге, өз тұжырымдарын жасауға, мәтіннің мазмұнын да, формасын да, оның тілдік ерекшеліктерін ескере отырып бағалауға қабілетті.

Тапсырмалардың күрделілік деңгейінің жоғарылауы мен олардың орындалу пайызы төмендейді, бұл жоғары дәрежелі когнитивті операцияларды (талдау, синтез, бағалау) игеру бойынша білім алушыларды күшейтілген даярлау қажеттілігін көрсетеді.

Білім алушыларда жоғары тәртіпті дағдыларды дамытатын тәсілдерді, әдістемелер мен стратегияларды қолдануға оқытуға бағытталған Педагогтерді даярлауға көбірек көңіл бөлу қажет, өйткені ББЖМ -да осы деңгейдегі тапсырмаларды орындау қолдану тапсырмаларымен салыстырғанда аз табысты болды.

Білім алушылардың оқу сауаттылығының жалпы деңгейін арттыру үшін оқу мақсаттарының барлық үш деңгейін дамытуға бағытталған оқыту әдістемелерін әзірлеу ұсынылады.

4-СЫНЫПТАР ҮШІН ББЖМ -2022 НӘТИЖЕЛЕРІ

ББЖМ -2022 қатысқан 20 аймақтың тек 6-ы ел бойынша орташа деңгейден жоғары нәтиже көрсетті. Төртінші сынып оқушылары оқу сауаттылығы бойынша салыстырмалы түрде жақсы нәтижелер көрсетті, онда орташа балл 10 мүмкіндіктің 6,03-ін құрады (тапсырмаларды орындаудың 60,3%). Математикалық (12 ұпайдың 6,38-і) және жаратылыстану сауаттылығы (8 ұпайдың 4,46-сы) бойынша нәтижелер аз табысқа жетті.

Оқыту тілі бойынша айырмашылықтар. Бүкіл ел бойынша орыс тілінде оқитын оқушылар қазақ тілінде оқитын құрдастарымен салыстырғанда біршама жақсы нәтиже көрсетті (17,7 балл 16,44 балға қарсы, айырмашылық – 1,26 балл немесе тапсырмаларды орындаудың 4,2%).

Алматы мен Атырау облысынан басқа барлық өңірлерде қазақ тілінде білім алушылардың нәтижелері орыс тілді қатарластарына қарағанда төмен. Нәтижелердегі ең үлкен алшақтық математикалық сауаттылық бойынша байқалады, онда орыс тілінде оқитын білім алушылар орташа баллды 0,63-ке жоғары көрсетті (тапсырмаларды орындаудың 51,4% -ына қарама-қарсы 56,7%).

Мектептердің орналасуындағы айырмашылықтар. Қалалар мен ауылдық жерлердегі мектеп оқушыларының нәтижелеріндегі айырмашылықтар айтарлықтай емес: қалалық мектептер үшін 17,04 балл және

ауылдық мектептер үшін 16,55 балл. Алайда, өңірлер деңгейінде көрсеткіштердегі айырмашылықтар айқынырақ көрінеді. Тестілеу бағыттары бойынша нәтижелерді талдау қалалық және ауылдық білім алушылар үшін іс жүзінде тең нәтиже көрсетті.

Білім беру мекемелерінің түрлері. Пәндерді тереңдетіп оқытатын мектептер үздік нәтижелер көрсетті: мамандандырылған мектептердің білім алушылары тапсырмаларды 63%-ға, ал жалпы мектептердің білім алушылары 54% – ға (айырмашылық 2,59 балл) орындады. Дегенмен, жекелеген өңірлер деңгейінде пәндерді тереңдетіп оқытатын мектептер жалпы білім беретін мектептермен салыстырғанда аз табысты нәтижелер көрсетті.

Жеке және мемлекеттік мектептер іс жүзінде бірдей нәтиже көрсетті (сәйкесінше 16,92 және 16,86 балл), бірақ өңірлік деңгейде көрсеткіштердегі алшақтық әлі де байқалады.

Төртінші сынып оқушылары оқу сауаттылығында ең жақсы нәтиже көрсетті, бірақ математикалық және жаратылыстану сауаттылығын арттыруды қажет етеді, бұл қазіргі заманғы оқыту әдістемесі ретінде функционалдық сауаттылықты дамытуға кешенді көзқарастың жеткіліксіз екендігін көрсетеді.

Орыс тілінде оқитын оқушылар қазақ тілді қатарластарына қарағанда біршама жақсы нәтиже көрсетті.

Қалалық және ауылдық мектептер арасындағы нәтижелердегі айырмашылықтар минималды, бірақ өңірлік деңгейде айқын көрінеді.

Пәндерді тереңдетіп оқытатын мектептер жақсы нәтиже көрсетеді, алайда кейбір өңірлерде олардың көрсеткіштері жалпы білім беретін мектептермен салыстырғанда төмен.

Жеке және мемлекеттік мектептердің шамалы өңірлік айырмашылықтары бар нәтижелері ұқсас болды.

Бұл нәтижелер, әсіресе өңірлерде және қазақ тілінде оқытатын мектептер арасында білім беру сапасын жақсарту бойынша одан әрі талдау мен жұмыстың маңыздылығын көрсетеді.

4 сынып үшін математикалық сауаттылықты бағалау. ББЖМ-2023 күнделікті өмірде білімді қолдану және математиканы қоршаған әлемді түсіну құралы ретінде қабылдау үшін қажетті математикалық дағдыларды бағалауды қамтиды. Бұл бағыт бойынша орташа балл ықтимал 12-нің 6,38-ін құрады, бұл тестілеудің үш бағытының ішіндегі ең төмені – 53,2% деңгейінде тест тапсырмаларын орындау үлесін көрсетеді.

Өңірлік айырмашылықтар. Қазақстанның тек 6 өңірі ғана ҚР бойынша жалпыұлттық көрсеткіштен жоғары орташа балл көрсетті. Мұндай өңірлердің ішінде Қарағанды облысы, Алматы қаласы, Абай облысы, Астана қаласы, Түркістан облысы және Батыс Қазақстан облысы ерекшеленеді.

Оқыту тілі бойынша айырмашылықтар. Орыс тілінде оқитын оқушылар орташа 6,8 балды көрсетті, бұл қазақ тілінде оқитын қатарластарына қара-

ғанда 6,17 көрсеткішпен жоғары. Өңірлер ішінде оқушылардың осы екі тобы арасындағы нәтижелерде айтарлықтай алшақтық бар.

Балл бойынша бөлу. Қатысушыларды жинаған балдары бойынша бөлу математиканы қазақ тілінде оқитын оқушылардың ең көп үлесі (52,4%) 4-тен 7 балға дейін жинағанын көрсетеді. Сонымен қатар, орыс тілінде оқитын оқушылар арасында 48,4% осы деңгейге жетті. Ең көп балл (12 балл) жинаған оқушылардың үлесі аз, қазақ тілділер арасында 0,8% және орыс тілді оқушылар арасында 1,9% құрайды.

Қалалық және ауылдық мектептер арасындағы айырмашылықтар. «Математикалық сауаттылық» бағыты бойынша қалалық білім беру ұйымдарының орташа балы ауылдық мектептерге қарағанда біршама жоғары (тиісінше 6,51 және 6,15 балл). Кейбір өңірлерде қалалық және ауылдық мектептердің оқушылары арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар.

«Математикалық сауаттылық» бағыты бойынша ББЖМ -2023 нәтижелерін талдау бірнеше негізгі тенденцияларды анықтады:

- 1) тапсырмаларды орындаудың салыстырмалы түрде төмен орташа пайызы бастауыш мектепте математиканы оқытуды күшейту қажеттігін, мүмкін бастауыш сынып оқушыларының білімнің, іскерліктің, құзыреттіліктің математикалық саласына тұрақты қызығушылығын қалыптастыру үшін оның қолданбалы бағытын өзектендіру қажеттігін айғақтайды.
- 2) Өңірлер арасындағы нәтижелердегі елеулі айырмашылықтар мемлекеттік және өңірлік деңгейде мақсатты қолдау көрсету және аз табысты аймақтарда білім беру бағдарламаларын әзірлеу, оның ішінде авторлық шешімдер мен білім беру бастамаларын әзірлеу және қолдану арқылы дамыту қажеттілігін көрсетеді.
- 3) Қазақ және орыс тілдерінде оқытатын оқушылар арасындағы нәтижелердің айтарлықтай алшақтығы мектепке дейінгі білім беру деңгейінен бастап екі тілді де дамыту мен оқуға бірдей жағдай жасаудың объективті қажеттілігін көрсетеді.
- 4) Қала мектептерінің шамалы ғана артықшылығы ауыл оқушыларының білім алу қажеттіліктеріне қосымша назар аударуды және ауыл мектептерінің мүмкіндіктерін кеңейтуді талап етеді.
- 5) Бұл тұжырымдар мектеп оқушыларының, әсіресе үлгерімі төмен өңірлердегі және қазақ тілінде оқитын оқушылардың математикалық сауаттылығын арттыру бойынша әрі қарай зерттеулер мен іс-әрекеттер қажеттігін көрсетеді.

МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚ

Математикалық сауаттылық бағыты бойынша төртінші сынып оқушыларына арналған ББЖМ әртүрлі жағдайларда математикалық білімді қолдану қабілетін бағалауға бағытталған 12 тапсырманы қамтиды. Тапсырмалар үш қиындық деңгейіне бөлінеді: негізгі (тапсырмалардың 30%), орташа (50%) және жоғары (20%). Талдау нәтижесінде базалық деңгейдегі тапсырмалар ең жоғары табыспен орындалатыны анықталды – 62,1%, бұл күрделілік деңгейінің орташа (49,9%) және жоғары (46,4%) деңгейіндегі тапсырмалардан айтарлықтай жоғары.

Орыс тілінде оқитын оқушылар тапсырмалардың күрделілігінің әр деңгейі бойынша ең жақсы нәтижелерді көрсетеді. Орыс тілді оқушылардың пайдасына алшақтық негізгі, орташа және жоғары деңгейдегі тапсырмалар үшін сәйкесінше 7,9%, 3,7% және 4,6% құрады.

Нәтижелерді мектептердің орналасуымен салыстыру қалалық оқушылардың айырмашылықтары айтарлықтай болмаса да, жоғары көрсеткіштерге қол жеткізетінін көрсетті.

Талдау әртүрлі тақырыптар бойынша тапсырмаларды орындауда айтарлықтай айырмашылықтар бар екенін көрсетті. Мысалы, «бөлшектер мен пайыздар» және «тапсырмалар» тақырыптары бойынша тапсырмалар сәтті орындалды (60% – дан жоғары), ал «геометриялық фигуралар және оларды жіктеу» тақырыбындағы тапсырмалар сәтті орындалудың ең аз үлесіне ие (39,9%) болды.

«Есептер» және «математикалық модельдеу» сияқты жоғары деңгейдегі тапсырмалар төмен табыстылықпен (50%-дан аз) орындалады, бұл графикалық түрде модельдеуді және шамалар арасындағы тәуелділіктерді талдауды қажет ететін есептерді шешуде білім алушылар кездесетін қиындықтарын көрсетеді.

Жалпы, ББЖМ-2023 нәтижелері математиканы оқытудың инновациялық тәсілдерін, атап айтқанда, ЭЫДҰ елдерінде оқушылардың математикалық сауаттылығын арттыру үшін қолданылатын халықаралық тәжірибеге сәйкес келетін математикалық модельдеу және геометрия элементтерін дамыту қажет екенін көрсетеді.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-ҒЫЛЫМИ САУАТТЫЛЫҚ

ББЖМ аясында бағаланатын төртінші сынып оқушыларының жаратылыстану-ғылыми сауаттылығы қоршаған дүние құбылыстарын түсіндіру, ойлау процестерін, қарым-қатынас дағдылары мен біліктерін дамыту үшін жаратылыстану саласындағы білімдерін тексеруге бағытталған.

ББЖМ-2023 нәтижелеріне сәйкес, 4-сыныптағы жаратылыстану-ғылыми сауаттылық бойынша орташа балл ықтимал 8 ұпайдың 4,46-сын құрады, бұл

тест тапсырмаларын орындаудың 55,8%-на сәйкес келеді. Талдау көрсеткендей, тек сегіз өңірде (Қарағанды, Батыс Қазақстан, Абай облыстары, Алматы және Астана қалалары, Түркістан, Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстары) оқушылардың орташа балы жалпыұлттық көрсеткіштен асып түсті.

Орыс тілінде оқитын оқушылар қазақ тілінде оқитындармен салыстырғанда жаратылыстану-ғылыми сауаттылық бойынша біршама жақсы нәтиже көрсетті, тапсырманы орындаудағы алшақтық 4,8% болды. Көптеген өңірлердің ішінде оқыту тіліне байланысты нәтижелерде айтарлықтай айырмашылықтар бар.

Қатысушыларды «Жаратылыстану-ғылыми сауаттылық» бағыты бойынша ұпайлар бойынша бөлу қазақ тілінде оқитын 4-сынып оқушыларының 15,9%-ы 0-2 ұпай, 57,3%-ы 3-5 ұпай және 26,8%-ы 6-8 ұпай жинағанын көрсетеді. Орыс тілінде оқитындар сәйкесінше 11,8%, 53,8% және 34,4% жинады.

«Жаратылыстану-ғылыми сауаттылық» бағыты бойынша қалалық және ауылдық мектептердегі білім алушылардың орташа балы ұқсас нәтиже көрсетті (тиісінше 4,45 және 4,48 балл). Алайда, мектептердің орналасқан жеріне байланысты оқушылардың білім жетістіктерінің көрсеткіштеріндегі өңірлер арасында айтарлықтай айырмашылықтар байқалады.

Төртінші сынып оқушыларына арналған жаратылыстану-ғылыми сауаттылық тесті білім алушылардың қазіргі жаратылыстану-ғылыми білімінің, зерттеу дағдылары негіздерін меңгеру деңгейін тексеруге бағытталған сегіз тапсырманы қамтиды. Тапсырмалар әртүрлі және кестелер, диаграммалар, модельдер, суреттер мен иллюстрациялар түріндегі графикалық материалдарды қолдана отырып жасалған.

Жаратылыстану-ғылыми сауаттылық бойынша тапсырмаларды орындау нәтижелерін талдау оқушылар үшін әр түрлі деңгейдегі барлық тапсырмалар қиын болғанын көрсетті. Бұл мектеп оқушыларының жаратылыстану сауаттылығын меңгеруде қиындықтарға тап болғанын көрсетеді, оған білім мен дағдыларды қайталау, әртүрлі жағдайларда модельдер мен идеяларды тану, мәтіндерді түсіну және түрлі қиындық деңгейлерінде тапсырмаларды орындау үшін деректерді анықтау кіреді.

Базалық деңгейдегі сәтті орындалған тапсырмалардың үлесі 59,5% құрады, бұл орташа және жоғары деңгейдегі тапсырмаларға қарағанда тиісінше 4,8% және 5,8%-ға жоғары.

Орыс тілінде оқитын оқушылар барлық қиындық деңгейлеріндегі тапсырмаларды орындау кезінде салыстырмалы түрде жоғары нәтиже көрсетті. Олар мен қазақ тілінде оқитын оқушылар арасындағы алшақтық 3,7%-дан 7,2%-ға дейін ауытқиды. Осы айырмашылықтар бойынша қалалық және ауылдық мектептердің оқушылары арасында нәтижелері іс жүзінде минималды (1,2% -дан 2,8%-ға дейін).

Күрделілігі орта деңгейдегі кейбір тақырыптарға қатысты қазақ және орыс тілдерінде оқитын білім алушылар арасында тапсырмаларды орындауда айтарлықтай алшақтық анықталды.

Күрделілігі жоғары деңгейдегі тапсырмаларды орындау нәтижелерін талдау көрсеткендей, оқушылар олардың жартысынан азын ғана орындай алды. Халықаралық тәжірибе зертханалық, цифрлық және басқа жабдықтармен жабдықталудың жоғары деңгейінде және STEM/STEAM-мұғалімдерді арнайы даярлау/қайта даярлау кезінде жаратылыстану ғылымдарын оқытуға интеграцияланған, пәнаралық STEAM/STEAM тәсілінің маңыздылығын растайды.

ББЖМ 9-СЫНЫП

ББЖМ-2023-ке 17 401 қатысушының тек 325-і ғана 61 және одан жоғары балл жинап, тест тапсырмаларының 80%-дан астамын орындады. Оқушылардың көп бөлігі (78,1%) мүмкін деген 75 балдан 21-ден 50-ге дейін балл жинады. 20 балдан аспайтын ең төменгі нәтижелерді (тапсырмаларды 26%-ға дейін орындау) 1 339 қатысушы көрсетті.

Қазақстан өңірлерінің жартысы ел бойынша орташа балдан асып түсті. Олардың ішінде: Алматы қаласы, Астана қаласы, Қарағанды, Қызылорда, Жамбыл, Түркістан, Абай, Павлодар облыстары, Шымкент қаласы және Батыс Қазақстан облыстары аса табысты болды.

Тестілеу нәтижелері бойынша тоғызыншы сынып оқушылары оқу сауаттылығында ең үлкен жетістіктерге қол жеткізіп, орта есеппен 16,75 балл жинады (тапсырмаларды орындаудың 55,8%). Математикалық сауаттылық бойынша тапсырмалардың 48,2% орындалды. Жаратылыстану-ғылыми сауаттылық бойынша нәтижелер ең аз болды – мүмкін болатын 32 балдың 13,78-і, бұл тапсырмаларды орындаудың 43,1%-ын құрайды.

Қазақ тілінде оқытатын тоғызыншы сынып оқушылары орыс тілінде оқитын қатарластарына қарағанда орта есеппен 4,17 балл жинады (тиісінше 38,1 және 33,93 балл). Әр өңірде оқу тілі бойынша нәтижелерде айырмашылық бар.

Төртінші сынып оқушылары сияқты, оқу тілі бойынша тоғызыншы сынып оқушыларының нәтижелеріндегі ең үлкен айырмашылықтар математикалық сауаттылық бойынша анықталды. Егер бастауыш мектепте жоғары нәтижелерді орыс тілінде оқитын оқушылар көрсетсе, онда негізгі мектепте 1,26 балдық алшақтықпен қазақ тілінде оқитын оқушылар көш бастап тұр, бұл тапсырмаларды орындаудың 9,7%-на сәйкес келеді.

Мектептердің (қала/ауыл) орналасқан жері бойынша нәтижелерді талдау айтарлықтай айырмашылықтар байқалмағанын көрсетті: қала оқушыларының орташа балы 37,25, ауыл оқушыларының орташа балы – 36 балды құрады. Алайда, өңірлер ішінде айтарлықтай алшақтықтар бар.

Тестілеу бағыттары бойынша мониторинг нәтижелері қалалық және ауылдық оқушылардың іс жүзінде тең жетістіктерін көрсетті.

Пәндер бойынша тереңдетіп оқытатын мектептердің тоғызыншы сынып оқушылары жоғары нәтиже көрсетті. Мамандандырылған мектептердің білім алушылары неғұрлым табысты болды, ең аз табысты – 9,39 балдық алшақтықпен (тиісінше тапсырмаларды орындаудың 58,1% және 45,5%) ШЖМ оқушылары болды.

Өңіраралық салыстыруда мектеп түрлері бойынша нәтижелерде айтарлықтай алшақтық анықталды. Жекелеген өңірлер деңгейінде пәндерді тереңдетіп оқытатын мектептер кейде жалпы білім беретін мектептермен салыстырғанда аз табысты нәтижелер көрсететіні анықталды, бұл лицей, гимназия және мамандандырылған мектеп мәртебесін берудің дұрыстығы туралы мәселені көтереді/өзектендіреді.

Жеке және мемлекеттік мектептер бірдей нәтиже көрсетті (сәйкесінше 35,46 және 36,88 балл), дегенмен өңірлік деңгейде нәтижелердегі алшақтықтар айқынырақ болуы мүмкін.

ББЖМ-2023 нәтижелерін талдау Қазақстанда білім беру сапасын жақсарту үшін назар аударуды және одан әрі іс-қимылды талап ететін бірнеше түйінді қорытындыларды анықтады.

Оқушылардың көпшілігі орташа нәтиже көрсетті, бұл білім беру практикасында мақсатты түрде жақсартулар қажеттілігін көрсетеді. Бұл әсіресе 20-дан аз ұпай жинағандарға қатысты. Мұндай деректер оқушылардың едәуір бөлігі тест тапсырмаларын сәтті орындау үшін қажетті материалды толық игермегендігін көрсетеді.

Өңірлердің жартысы Қазақстан бойынша орташа деңгейден жоғары нәтижелер көрсетті. Бұл білім беру сапасындағы және білім беру ресурстарының қол жетімділігіндегі айтарлықтай аймақтық айырмашылықтарды көрсетуі мүмкін. Нәтижелердегі аймақтық айырмашылықтар оқушылардың табыстылығына әсер ететін факторларды анықтау және табысы аз аймақтарда білім деңгейін көтеру шараларын әзірлеу үшін қосымша зерттеулерді қажет етеді.

Оқу сауаттылығы білім алушылардың мықты тұсы болып шығып, тапсырмаларды орындаудың 55,8% нәтижесіне ие болды. Сонымен қатар, жаратылыстану сауаттылығы айтарлықтай назар аударуды және жақсартуды қажет етеді, өйткені бұл бағыттағы нәтижелер ең аз сәтті болды (тапсырмаларды орындаудың 43,1%). Бұл жаратылыстану ғылымдарын оқыту тәсілдерін қайта қарау және оқытудың инновациялық әдістерін енгізу қажеттілігін көрсетеді.

Қазақ және орыс тілдерінде оқитын білім алушылар арасындағы нәтижелердегі елеулі алшақтық әртүрлі тілдік топтар үшін оқыту әдістемелері мен оқу материалдарын бейімдеу қажеттілігін көрсетеді. Қазақ тілінде оқитын оқушылар орыс тілінде оқитын қатарластарымен салыстырғанда жоғары нәтиже көрсетті. Тілдік топтар бойынша нәтижелердегі алшақтық барлық

өңірлерде байқалады және тең білім беру мүмкіндіктерін қамтамасыз ету үшін шаралар қабылдауды талап етеді.

Республика бойынша қалалық және ауылдық мектептер арасында айтарлықтай айырмашылық болмаса да, білім беру бағдарламалары мен саясаттарын әзірлеу кезінде ескеру қажет аймақтарда айтарлықтай айырмашылықтар болуы мүмкін. Қала оқушыларының орташа баллы 37,25, ал ауылдық балл 36 болды, бұл аз ғана айырмашылықты көрсетеді.

Мамандандырылған мектептердің жоғары нәтижелері пәндерді тереңдетіп оқытудың тиімділігін растайды. Мамандандырылған мектептер жалпы білім беретін мектептерден айтарлықтай артықшылық көрсетті, бұл тереңдетілген оқытудың табысты тәжірибесін тарату қажеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар, кейбір өңірлерде анықталған кемшіліктер осы мектептердегі білім сапасы туралы сұрақтар туғызады.

Жекеменшік және мемлекеттік мектептердің ұқсас нәтижелері (сәйкесінше 35,46 және 36,88 балл) осы типтегі мектептер арасында білім сапасында айтарлықтай айырмашылықтардың жоқтығын көрсетеді. Дегенмен, өңірлер деңгейінде тең білім беру стандарттарын қамтамасыз ету үшін қосымша зерттеуді қажет ететін вариациялар болуы мүмкін.

Бұл тұжырымдар Қазақстанда білім беру сапасын арттыруға бағытталған мақсатты бағдарламалар мен стратегияларды әзірлеу үшін білім беру жетістіктеріне мониторинг пен талдауды жалғастыру қажеттігін көрсетеді. Аймақтық және тілдік айырмашылықтарға, сондай-ақ жаратылыстану ғылымдарын оқыту әдістемесін жақсартуға ерекше назар аудару керек.

«Оқу сауаттылығы». «Оқу сауаттылығы» бағыты бойынша ББЖМ-2023 нәтижелері тоғызыншы сынып оқушылары арасында салыстырмалы түрде жоғары көрсеткіштерді көрсетті. Орташа балл ықтимал 30-дан 16,75 құрады, бұл тест тапсырмаларының 55,8% сәттілігіне сәйкес келеді. Бұл мәтіндерді оқу және түсіну дағдылары бар оқушылардың едәуір бөлігін көрсетеді.

Өңірлер бойынша нәтижелерді талдау 20 өңірдің 8-інде оқу сауаттылығы бойынша орташа балл орташа республикалық көрсеткіштен асып түскенін анықтады. Ең жоғары орташа балл Астана және Алматы қалаларында, сондай-ақ Қарағанды, Жамбыл, Батыс Қазақстан, Қызылорда, Абай және Павлодар облыстарында тіркелді. Бұл осы өңірлердегі білім алушылардың даярлығының жоғары деңгейін көрсетеді.

Нәтижелер көрсеткендей, қазақ тілінде оқитын тоғызыншы сынып оқушылары орыс тілінде оқитын қатарластарына қарағанда оқу сауаттылығы бойынша тапсырмаларды сәтті орындаған. Қазақ тілінде оқитын оқушылардың орташа балы 17,34 құрады, ал орыс тілінде оқитын оқушылар үшін бұл көрсеткіш 15,46-ға тең. Бұл орыс тілді оқушылардың нәтижелерін жақсарту үшін оқу материалдары мен әдістерін одан әрі талдау және бейімдеу қажеттілігін көрсетеді.

Барлық қатысушылардың жартысы (17,4 мың оқушының 8,8 мыңы) оқу тіліне қарамастан тест сұрақтарының 33% – 60% сәтті жауап берді. Білім алушылардың үштен бірі (33,1%) 19-дан 24-ке дейін балл жинады, олардың арасында қазақ тілінде оқитын оқушылар басым. Ең жоғары 25-30 баллды 1 110 тоғызыншы сынып оқушылары алды, бұл тестілеуге қатысушылардың жалпы санының 6,4% құрайды. Бұл факт оқу және түсіну қабілеті жоғары оқушылар тобының бар екенін көрсетеді.

Қалалық және ауылдық мектептер арасындағы нәтижелерді салыстыру оқу сауаттылығының айырмашылығы 1 балл немесе қала оқушыларының пайдасына 3,3% екенін көрсетті. Қалалық мектеп оқушыларының орташа баллы 17,11 болды, ал ауылдық мектептерде бұл көрсеткіш 16,11 болды. Бұл білім беру ресурстары мен мүмкіндіктерін қалалық және ауылдық мектептер арасында біркелкі бөлу қажеттілігін көрсетеді.

«Оқу сауаттылығы» бағыты бойынша ББЖМ-2023 нәтижелерін талдау Қазақстанның тоғызыншы сынып оқушылары арасында, әсіресе белгілі бір өңірлерде және қазақ тілінде оқытатын оқушылар арасында айтарлықтай жетістіктерді көрсетеді. Алайда, қалалық және ауылдық мектептер арасындағы, сондай-ақ әртүрлі тілдерде оқитын оқушылар арасындағы анықталған айырмашылықтар білім беру сапасын жақсарту және барлық оқушылар үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету үшін одан әрі күш салу қажеттілігін баса көрсетеді.

Тапсырмалардың қиындық деңгейлері бойынша жетістіктер. Тоғызыншы сынып оқушыларына арналған оқу сауаттылығы бойынша тест тапсырмалары үш қиындық деңгейінде ұсынылған: базалық (30% тапсырма), орташа (50%) және жоғары (20%). Әрбір тест қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі үш мәтінді қамтиды, әр мәтінге он тест тапсырмасы бар. Тапсырмалар ақпаратты түсінуге, мәтіннің құрылымдық бөліктерін анықтауға, негізгі ойды, типологияны және мәтін стильдерін анықтауға, әртүрлі көздерден ақпарат алуға, мәтінді талдауға және түсіндіруге бағытталған.

Тест тапсырмаларының орындалуын талдау білім алушылардың ең көп пайызы базалық деңгейдегі тапсырмаларды – 61,8% сәтті орындағанын көрсетті. Қиындықтың орташа деңгейіндегі тапсырмалар 54,6%, ал қиындықтың жоғары деңгейіндегі тапсырмалар 50% орындалды.

Базалық деңгей білім алушылардың даярлығының ең төменгі деңгейін бағалауға бағдарланған. Базалық деңгейдегі тапсырмаларды сәтті орындаған оқушылар қарапайым білім мен дағдыларды қайталау, стандартты жағдайларда қарапайым модельдерді тану, белгілі бір нұсқаулар бойынша қарапайым әрекеттерді орындау және өз әрекеттерін дәлелдеу қабілетін көрсетті.

Орта деңгейдегі тапсырмаларды орындаған оқушылар жаңа жағдайларда модельдерді тани алды, ақпаратты қорытындылай алды және ішінара негізделген қорытындыларды тұжырымдай алды. Олар таныс, бірақ

стандартты жағдайлардан ерекшеленетін ақпаратты талдау, салыстыру және жүйелеу, мәтіндердің мағынасын түсіну және деректерді анықтау қабілетін көрсетті.

Жоғары деңгейлі тапсырмаларды сәтті орындаған студенттер жаңа жағдайларда күрделі модельдерді тану, балама және стандартты емес шешу жолдарын пайдалану, басқа оқу бағдарламаларындағы білім мен дағдыларды мәселелерді шешу үшін біріктіру қабілетін көрсетті. Олар жаңа жағдайларда іс-әрекеттерді орындау және көп сатылы пайымдау қабілеттерін көрсетті.

Тілдік блоктар бойынша тапсырмаларды орындауды талдау. Талдау көрсеткендей, қазақ тілінде оқытатын 9-сынып оқушылары арасында қиындық деңгейіне қарамастан ағылшын тіліндегі тапсырмалар ең үлкен қиындықтарды тудырды. Орыс тілінде оқытын оқушылар үшін бұл тапсырмалар ұсынылған тілге қарамастан, ең үлкен қиындық жоғары деңгейдегі тапсырмалар болды. Атап айтқанда, қазақ және ағылшын тілдеріндегі тапсырмалар қиындық тудырды.

Оқушылардың көпшілігі базалық деңгейдегі тапсырмаларда жақсы нәтиже көрсетті, бұл базалық дайындықтың жеткілікті деңгейін көрсетеді. Алайда, неғұрлым күрделі тапсырмалар оқушылардың едәуір бөлігі үшін қиын болып қалады, бұл түсіну мен қолданудан талдауға, синтездеуге және бағалауға дейінгі оқу деңгейін жоғарылату қажеттілігін көрсетеді.

Тапсырмалардың нәтижелері өңірлерге байланысты өзгереді, бұл елдің әртүрлі бөліктеріндегі білім беру ресурстарының сапасы мен қолжетімділігіндегі айырмашылықтарды көрсетеді.

Оқушылар негізгі тапсырмаларды сәтті орындайды, бірақ орта және жоғары деңгейдегі тапсырмалар шешудің амалдары мен тәсілдерінде, олардың өзгергіштігінде, ауыстырылуында және оңтайлылығында айтарлықтай назар аударуды және жақсартуды қажет етеді.

Қазақ және орыс тілдерінде оқытын білім алушылар арасындағы нәтижелердегі алшақтық, сондай-ақ ағылшын тіліндегі тапсырмалардағы қиындықтар әртүрлі тілдік топтар үшін оқыту әдістемелері мен оқу материалдарын бейімдеу, ана, екінші және шет тілдерін салыстырмалы-салғастырмалы және сонымен бірге қолданбалы оқыту қажеттілігін көрсетеді.

Нәтижелер қалалық және ауылдық мектептер арасындағы минималды айырмашылықтарды көрсетеді, бұл білім беру ресурстарына біркелкі қолжетімділікті көрсетеді, дегенмен өңірлерде айтарлықтай айырмашылықтар болуы мүмкін.

Мамандандырылған мектептер неғұрлым жоғары нәтижелерді көрсетеді, бұл пәндерді тереңдетіп оқытудың тиімділігін растайды. Алайда, кейбір өңірлерде анықталған кемшіліктер мамандандырылған деп саналатын жекелеген мектептердегі білім сапасы туралы сұрақтар туғызады.

Бұл тұжырымдар Қазақстанда білім беру сапасын тұрақты арттыруға бағытталған стратегиялар мен бағдарламаларды ғылыми-әдістемелік әзірлеу

үшін білім беру жетістіктеріне (ықтимал тәуекелдер мен перспективаларды ескере отырып) мониторинг пен талдауды жалғастырудың маңыздылығын атап көрсетеді. Сонымен қатар, үздік тәжірибені бекіту мақсатында тиімді білім беру практикасын өңірлік және елдік масштабтаудың Жол картасын қабылдау қажет.

Математикалық сауаттылық бойынша тестілеу нәтижелері. Математикалық сауаттылық тестілеуі білім беру мақсаттарына сәйкес келетін 10 тақырыпты қамтыды. Көлемі мен күрделілігіне байланысты бір тақырып бір немесе бірнеше қиындық деңгейлерінің тапсырмаларын қамтуы мүмкін: базалық, орташа және жоғары.

Нәтижелерді талдау тапсырмалардың күрделілігінің артуымен олардың сәтті орындалу пайызы төмендейтінін көрсетті. Сәтті орындалған тапсырмалардың ең көп пайызы базалық деңгейде болды – 57,1%. Орта және жоғары деңгейдегі тапсырмалардың сәттілігі сәйкесінше 45,5% және 41,7% құрады.

Базалық деңгей негізгі білім мен дағдыларды қайталауды, стандартты жағдайларда қарапайым модельдерді тануды, белгілі бір нұсқаулар бойынша қарапайым әрекеттерді орындауды және қарапайым дәлелдер келтіруді қамтиды.

Орта деңгей жаңа жағдайларда қарапайым білім мен дағдыларды жаңғыртуды, ақпаратты жалпылауды, ішінара негізделген қорытындыларды қалыптастыруды, ерекше жағдайларда салыстыруды, талдауды және жүйелеуді, мәтіндердің мағынасын түсінуді және әрекеттерді орындау үшін деректерді анықтауды қамтиды.

Жоғары деңгей күрделі білім мен дағдыларды жаңғыртуды, стандартты емес жағдайларда күрделі модельдерді тануды, басқа оқу салаларынан білімді біріктіруді, жаңа жағдайларда әрекеттерді өз бетінше орындауды және қабылданған қызмет алгоритміне сәйкес көп сатылы пайымдауды талап етеді.

Тілдік және өңірлік айырмашылықтар. Қиындық деңгейлері бойынша тапсырмаларды орындау оқу тіліне байланысты әр түрлі болды. Қазақ тілінде оқитын оқушылар үздік нәтиже көрсетті, әр қиындық деңгейінде орта есеппен 10% жоғары.

Қалалық және ауылдық мектептер арасындағы нәтижелердегі алшақтық маңызды емес еді. Қалалық оқушыларда базалық деңгейдегі тапсырмалардың үлесі 2,1% -ға, орта деңгей – 1,2%-ға және жоғары деңгей – 3,7%-ға жоғары.

Тақырыптық талдау. Базалық қиындық деңгейіндегі тақырыптардың ішінде «комбинаторика негіздері» тақырыбы ең үлкен қиындықтарды тудырды, орындау пайызы 49,7% құрады. Бұл тақырып «статистика және ықтималдықтар теориясы» бөліміне қатысты, оған сәйкес екінші жылы төмен нәтижелер байқалды. Бұл саладағы тапсырмалар өмірлік мәселелерді шешу және оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту үшін маңызды.

Базалық қиындық деңгейіндегі тақырыптардың көпшілігі бойынша қазақ және орыс тілдерінде оқитын оқушылар арасындағы нәтижелерде алшақтық байқалды.

Орта деңгейдегі тапсырмалардың ішінде бірде-бір тақырып 55%-дан астам орындалғанын көрсеткен жоқ. Оқушылар геометриялық және тригонометриялық есептерді, үшбұрыштардың қасиеттерін, векторларды, аудандарды және бұрыштарды қоса алғанда, «Метрикалық қатынастар» және «Математикалық талдаудың басталуы» тақырыптарында қиындықтарға тап болады. Бұл тақырыптардың орындалу көрсеткіштері өңірлер бойынша айтарлықтай өзгеріп отырады, ал қазақ тілінде оқитын оқушылар орта есеппен жоғары нәтиже көрсетті.

Барлық жоғары деңгейдегі тақырыптар тоғызыншы сынып оқушыларына айтарлықтай қиындықтар туғызды, олардың орындалу пайызы тек 41% -42%. Оқыту тілі тұрғысынан қазақ тілінде оқитын оқушылар қиындық деңгейі жоғары тапсырмалар бойынша жоғары нәтижелерге қол жеткізді.

Оқушылардың көпшілігі базалық деңгейдегі тапсырмаларды сәтті орындады, бұл жеткілікті базалық дайындықты көрсетеді. Алайда, орта және жоғары деңгейдегі тапсырмалар көптеген адамдар үшін күрделі болып қала береді, бұл формальды логиканы, математикалық ойлау мен сөйлеуді, когнитивті белсенділікті дамыту бағытында оқуды жақсарту қажеттілігін көрсетеді.

Нәтижелер білім беру ресурстарының сапасы мен қолжетімділігіндегі айырмашылықтарды көрсететін өңірлер бойынша өзгереді.

Қазақ және орыс тілдері бар оқушылар арасындағы нәтижелердегі алшақтық әртүрлі тілдік топтар үшін әдістемелер мен оқу материалдарын бейімдеуді, сондай-ақ қазақ және орыс тілдері бар мектептерде оқыту тәжірибесін қарқынды алмасуды талап етеді.

Қалалық және ауылдық мектептер арасындағы минималды айырмашылықтар білім беру ресурстарына біркелкі қолжетімділікті көрсетеді, дегенмен өңірлерде айтарлықтай айырмашылықтар болуы мүмкін.

«Статистика және ықтималдықтар теориясы» бөлімі бойынша төмен нәтижелер ОӘК мұғалімдері мен әзірлеушілерінің ерекше әдістемелік және зерттеушілік назарын талап етеді, өйткені бұл дағдылар функционалдық сауаттылық үшін маңызды.

Бұл тұжырымдар білім алушылардың математикалық сауаттылығын арттыруға бағытталған тәсілдер мен стратегияларды әзірлеу үшін білім беру жетістіктеріне мониторинг пен талдауды жалғастыру қажеттігін көрсетеді.

ТОҒЫЗЫНШЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-ҒЫЛЫМИ САУАТТЫЛЫҒЫ

Тоғызыншы сынып оқушыларына арналған ғылыми сауаттылықты тестілеу химия, физика, география және биология сияқты пәндер бойынша 32 тапсырманы қамтыды. Бұл тапсырмалар оқушылардың жаратылыстану ғылымдары саласындағы құзыреттілігін бағалауға, олардың ғылыми білім деңгейін және зерттеу дағдыларын күнделікті өмірде қолдану қабілетін тексеруге бағытталған. Тапсырмалар қиындық деңгейлері бойынша келесідей бөлінеді: тапсырмалардың 30%-ы базалық деңгейге, 50%-ы орташа деңгейге, 20% -ы жоғары деңгейге жатқызылды.

Базалық деңгей негізгі білім мен дағдыларды жаңғыртуға, стандартты жағдайларда қарапайым модельдерді тануға, нұсқаулар бойынша қарапайым әрекеттерді орындауға және қарапайым дәлелдерді тұжырымдауға арналған тапсырмаларды қамтыды. Орта деңгей жаңа жағдайларда біліммен дағдыларды жаңғыртуды, ақпаратты жалпылауды, ішінара негізделген қорытындыларды қалыптастыруды, деректерді талдауды және жүйелеуді талап етті. Жоғары деңгей күрделі білім мен дағдыларды жаңғыртуды, мәселелерді шешу үшін білімді біріктіруді, пайымдауды және қорытындыларды негіздеуді қамтыды.

Тоғызыншы сынып оқушылары базалық деңгейдегі тапсырмаларды ең сәтті орындап, осындай тапсырмалардың 46,4% орындады. Орташа және жоғары деңгейлер күрделірек болды, сәйкесінше олардың үлесі 42,6% және 37,5% .

Тестілеу нәтижелері қазақ тілінде оқытатын білім алушылардың тапсырмалар күрделілігінің барлық деңгейлері бойынша жоғары нәтижелер көрсеткенін көрсетті. Орындалу табыстылығындағы алшақтық 2%-дан 7,2%-ға дейін өзгерді.

Қалалық және ауылдық мектептер арасындағы нәтижелердегі айырмашылықтар шамалы болып шықты, бұл 1,5% құрады, дегенмен жекелеген өңірлерде айтарлықтай айырмашылықтар болуы мүмкін.

Физика бойынша тест тапсырмаларының орындалуын талдау базалық деңгейдегі барлық тақырыптар бойынша оқушылардың дайындығының төмен деңгейін көрсетті. Қиындықтың орташа деңгейіндегі тапсырмалар бойынша орындалу пайызы 34%-дан 41,8%-ға дейін өзгерді, «Электр және магнетизм», «Геометриялық оптика» және «Жылу физикасы» тақырыптары ең аз табысқа жетті. Оқушылар жоғары деңгейдегі тақырыптар бойынша, әсіресе «Жылу физикасы», «Электр және магнетизм» және «Геометриялық оптика» тақырыптары бойынша тапсырмалардың 58%-дан астамын орындай алмады.

Химия пәнінен оқушылар барлық қиындық деңгейлеріндегі әр тақырып бойынша тапсырмалардың 50%-дан азын орындады. Жоғары деңгейдегі

тақырыптар арасында ең аз орындалатын «Жасуша биологиясы» болды (орындалған тапсырмалардың 33,7%). Географияда оқушылар үшін «Физикалық география» тақырыбы қиын болды, онда тапсырмалардың тек 32% орындалды.

Тоғызыншы сынып оқушылары арасындағы жаратылыстану сауаттылығы бойынша тестілеу нәтижелерін талдау білім беру жүйесінде назар аударуды және жетілдіруді қажет ететін бірнеше негізгі бағыттарды анықтады.

Біріншіден, қазақ және орыс тілдерінде оқитын оқушылар арасындағы нәтижелердегі елеулі алшақтық оқыту әдістемелерін жетілдіру және әртүрлі тілдік топтарға арналған оқу материалдарын бейімдеу қажеттілігін көрсетеді. Бұл оқыту тіліне қарамастан барлық білім алушылар үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Екіншіден, жекелеген өңірлерде үлгермейтін және нашар үлгеретін оқушылармен жұмыс істеу стратегияларын егжей-тегжейлі талдауды және әзірлеуді қажет ететін ББЖМ нәтижелерінде айтарлықтай айырмашылықтар болуы мүмкін. Бұл бүкіл ел бойынша білім берудің біркелкі деңгейін қамтамасыз ету үшін маңызды.

Сайып келгенде, физика және жаратылыстану-ғылыми циклінің басқа пәндері бойынша төмен нәтижелер оқыту әдістемелерін қайта қарау және осы салалардағы оқушылардың дайындығын жақсарту қажеттілігін көрсетеді. Неғұрлым тиімді оқу материалдары мен оқыту әдістерін әзірлеу мақсатында үлкен қиындықтар туғызатын тақырыптарға (оның ішінде оқулықтар мен оқу құралдарында ұсынуға) ерекше назар аудару керек.

Осылайша, бұл нәтижелер білім беру жетістіктерін бақылау мен талдауды жалғастырудың маңыздылығын көрсетеді. Бұл Қазақстанда білім беру сапасын арттыруға бағытталған мақсатты бағдарламалар мен стратегияларды әзірлеу үшін қажет, бұл өз кезегінде функционалдық сауаттылықты дамытуға және оқушыларды қазіргі заманғы күрделі қоғамда одан әрі оқыту мен өмір сүруге дайындауға ықпал ететін болады.

ББЖМ КОНТЕКСТІК ДЕРЕКТЕРІ

ББЖМ-2023 зерттеуі аясында 4 және 9 сыныптардың 48 542 оқушысы қатысты. Қатысушылардың сауалнамасы үй тапсырмасын орындау үшін қажетті ресурстардың болуы туралы сұрақтарды қамтыды.

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, төртінші сынып оқушыларының 80%-дан астамы Интернетке тұрақты қол жеткізе алады екен. Дегенмен, сауалнамаға қатысқандардың жартысында ғана үйде бөлек бөлме мен компьютер бар. Төртінші сынып оқушыларының едәуір бөлігі (32,8%) ата-анасының көмегінсіз ешқашан (8,5%) немесе әрқашан (24,3%) үй тапсырмасын орындай алмайтындығын көрсетті.

9-сынып оқушылары арасында 95%-ға жуығы ұялы телефонды оқу мақсатында пайдаланады, жартысына жуығы (45% – дан астамы) компьютерге немесе ноутбукке жүгінеді.

Бұл деректерді талдау 9 және 4 сынып оқушылары арасында ақпараттық технологияларға қолжетімділіктің әртүрлі екенін көрсетеді, бұл олардың үй тапсырмасын өз бетінше орындау қабілетіне әсер етуі мүмкін, осылайша олардың білімдерін нығайтады. Бұл жеке қажеттіліктерді қарастырудың және барлық оқушылар үшін білім беру ресурстарына қол жеткізудің тең мүмкіндіктерін қамтамасыз етудің маңыздылығын көрсетеді.

2023 жылы ББЖМ аясында жүргізілген сауалнама барысында 1 279 қатысушы мектеп басшылары қатысты. Сауалнама нәтижесінде басшылардың үштен бірі (30,6%) білім алушылардың ата-аналары белгілі бір дәрежеде мектеп қызметіне тартылғанын немесе мүлдем қатыспағанын (2,9%) атап өтті. Жауаптар сонымен қатар директорлардың жартысынан азы (27,7%) мектеп оқушылары табысты оқуға деген ұмтылысты көрсетеді немесе мүлдем ұмтылмайды деп санайды (2%).

Мектеп басшыларының көпшілігі (81,6%) мұғалімдер оқу процесінің білім беру мақсаттары мен міндеттерін жақсы біледі және оларды сәтті жүзеге асырады деген пікір білдірді. Сонымен бірге, басшылардың 39%-ға жуығы өз мектебінің педагогтері педагогикалық практикада инновацияларды енгізуге белгілі бір дәрежеде қарсылық білдіретінін атап өтті.

Бұл деректер ата-аналардың қатысуы мен оқушылардың оқуға деген ынтасы білім беру нәтижелеріне әсер етуі мүмкін маңызды аспектілер екенін көрсетеді. Сондай-ақ, жаңа педагогикалық тәсілдерді енгізу кезінде мұғалімдердің қолдауымен қарсылығын ескеру қажет. Бұл білім беру процесінің барлық қатысушыларының қатысуын жақсарту үшін стратегияларды одан әрі зерделеу және әзірлеу, сондай-ақ педагогтерді инновацияларға ұмтылуда және кәсіби құзыреттіліктерді дамытуда қолдау қажеттігін көрсетеді.

Төртінші сынып оқушыларының сауалнамасының нәтижелері респонденттердің 85%-дан астамы мұғалімнің оларға деген көзқарасын барлық сынып оқушыларына бірдей жақсы және бейтарап деп бағалайтынын көрсетеді. Алайда, сауалнамаға қатысқан әрбір бесінші адам мұғалімнің үнемі де, анда-санда да тым қатал болатынын атап өтті.

Тоғызыншы сынып оқушыларының көпшілігі мектептегі психологиялық атмосфера мен қауіпсіздікті оң бағалайды. Оқушылардың 82%-дан астамы мектепте өзін қауіпсіз сезінеді және сол жерде оқуды ұнатады. Алайда, әрбір бесінші орта мектеп оқушысы мектепте болғанды ұнататыны туралы және мектепте жақсы көңіл-күй бар деген пікірлермен толық келіспейді.

Тоғызыншы сынып оқушыларының 83%-дан астамы өздерін мектеп ұжымының бір бөлігі деп санаса да, респонденттердің үштен бірі әр түрлі мектепіс-шараларына қатыспайды, алоқушылардың 13%-ы сыныптастарымен араласпайтынын айтты.

4-сыныптың әрбір төртінші оқушысы ұйқының жеткіліксіздігінен жаңа тақырыптарды үйренуде қиындықтарға тап болады. Сондай-ақ, оқушылардың 18%-ға жуығы шу мен мұғалім сөзінің естілуі нашарлығы сияқты сыныптағы тәртіп бұзушылықтарды атап өтті. Әрбір оныншы төртінші сынып оқушысы мұғаліммен кері байланыс әрдайым орнатыла бермейтінін және өткен материалды түсіну жиі тексерілмейтінін атап өтті.

Оқушылардың шамамен үштен бір бөлігі тез шаршайды, сабақтарда жиі ұйықтағысы келеді және зейінін шоғырландыру қиын болуы мүмкін. Оқушылардың 37% – дан сәл астамы тек қызықты және еліктіргіш сабақтарға шоғырлана алады. Әрбір бесінші респондент оқуды ұнатпайтынын, мұғалімнің түсініктемелерін әрдайым түсінбейтінін, сондай-ақ оның жетістіктері мен сәтсіздіктеріне ешкім қызығушылық танытпайтынын мәлімдемелермен толық немесе ішінара келіседі.

Төртінші сынып оқушылары мен тоғызыншы сынып оқушыларының сауалнамасының нәтижелерінен оқу ортасы мен оның жайлылығы оқушылардың білім беру тәжірибесін қалыптастыруда шешуші рөл атқаратынын көруге болады. Деректер әрбір білім алушы өзін қауіпсіз, ынталы және мектеп өміріне белсенді қатысуға қабілетті сезінетін қолдаушы және ынталандырушы білім беру ортасын құрудың маңыздылығын көрсетеді. Мектептердегі психологиялық ахуалды жақсартуға, күн тәртібін оңтайландыруға, білім алушылардың өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға және барлық оқушыларды әлеуметтендіру үшін мүмкіндіктер беруге ерекше назар аудару қажеттілігі атап өтіледі.

2023 ЖЫЛЫ ПЕДАГОГТЕРДІҢ САУАЛНАМАСЫН ТАЛДАУ

2023 жылы сауалнама 13 776 педагогті қамтыды. Зерттеу білім беру процесіне, мұғалімдердің кәсіби дағдыларына және олар кездесетін проблемалар мен қиындықтарға қатысты бірнеше негізгі аспектілерді анықтады.

Сабаққа қатысу мәселелері және академиялық ұмтылыстар. Мұғалімдердің 17,6%-ы оқушылар арасында үнемі кешігу және сабақтан қалу мәселесін атап өтті. Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқан мектеп басшыларының барлығы дерлік (98%) білім алушылардың оқуға деген жоғары ынтасын және жоғары академиялық нәтижелерге қол жеткізуге ұмтылысын атап өтті. Бұл сабаққа қатысу проблемаларына қарамастан, білім алушылар арасында табысқа жетуге деген үлкен ұмтылыстың бар екендігін көрсетеді.

Кәсіби дайындықты бағалау. 10 мектеп директорының 9-ы мұғалімдердің кәсіби дайындық деңгейін жоғары бағалады. Олар білім алушылардың біліміндегі олқылықтарды жою бойынша педагогтердің жүйелі жұмысын, оқушылардың үлгерімін ұдайы мониторингілеуді және балаларда функцио-

налдық сауаттылықты, сыни ойлауды және логиканы дамыту қабілетін атап өтеді.

Педагогикалық әдістерді қолдану. Мұғалімдердің көпшілігі материалды оқушылар толық игергенге дейін (93,1%) әрдайым немесе жиі түсіндіретінін айтты. Мұғалімдердің саны бірдей дерлік функционалдық сауаттылықты дамытуға бағытталған тапсырмалар береді. Алайда, әрбір төртінші мұғалім (23%) ешқашан сабақта стандартты емес шешім әдістерімен тапсырмаларды пайдаланбайды, ал 14%-15% ешқашан АКТ қолдануды қоса алғанда, жобалық жұмысты ұйымдастырмайды. Бұл қазіргі заманғы педагогикалық әдістер саласындағы мұғалімдердің біліктілігін арттыру және технологияларды білім беру процесіне интеграциялау қажеттілігін көрсетеді.

Педагогикалық қызметтегі қиындықтар. Сауалнама көрсеткендей, мұғалімдердегі ең үлкен қиындықтар оқу үлгерімі төмен балаларды (48,3%) және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытуды (41,9%) қамтиды. Сондай-ақ, сауалнамаға қатысқандардың үштен бір бөлігі білім алушылармен кері байланыс орнатуда (30,3%), компьютермен жұмыс істеуде (32,9%) және ата-аналармен қарым-қатынаста (31,2%) қиындықтарды атап өтті.

Кәсіби дайындыққа қанағаттану. Өзінің әдістемелік дайындығына қанағаттанған мұғалімдердің көпшілігінің аясында тек әрбір бесінші (21,1%) өзінің психологиялық-педагогикалық дайындығына толық қанағаттанады. Бұл мұғалімдердің психологиялық-педагогикалық дағдыларын жақсарту, оларды пәндік-әдістемелік дағдылармен интеграциялау үшін қосымша білім беру бағдарламалары мен тренингтердің қажеттілігін көрсетеді.

Жұмыс жүктемесі және ресурстар. Мұғалімдердің үштен бірінен астамы аптасына бір ставкадан жоғары жұмыс істейді (18 сағаттан астам). Осыған қарамастан, мұғалімдердің көпшілігі кітапхана қорымен, оқу материалдарымен және цифрлық жабдықтармен айтарлықтай проблемалардың жоқтығын атап өтті. Сонымен қатар, әрбір бесінші педагог оқу кеңістігінің жетіспеушілігін (20,6%) атап өтті, бұл мәселені білім беру мекемесінің әкімшілігі шешуді және жабдықталған оқу аймақтарын бөлуді талап етеді.

Жұмысқа және мектеп климатына қанағаттану. Сауалнамаға қатысқан мұғалімдердің 74,1%-ы өз жұмысына қанағаттанады, бірақ үштен бір бөлігі (33%) мұғалім мамандығын қайтадан таңдаймыз деген пікірмен келіспеді. Бұл мамандыққа қанағаттануды төмендететін факторлардың болуын, атап айтқанда бастамашылық пен шығармашылықтың шектеулі мүмкіндіктерін көрсетеді (29,4%). Қалай болғанда да, кәсіптен кету және/немесе оған қанағаттанбау факторларын кешенді социологиялық зерттеу қажет.

Жұмыс орнын ауыстырудың ықтимал себептері. Мектептің ресурстармен жеткіліксіз жабдықталуы мұғалімдердің жұмыс орнын ауыстыруының негізгі себептерінің бірі деп аталады. Бұл білім беру мекемелерінің

материалдық-техникалық жабдықталуын жақсарту үшін түбегейлі шаралар қабылдауды талап етеді.

Сауалнама нәтижелері келесі қажеттілікті көрсетеді:

- 1) оқушылардың сабаққа қатысуы және кешігуі проблемаларын шешу;
- 2) заманауи интерактивті педагогикалық әдістемелер, АКТ және цифрлық құралдар саласындағы мұғалімдердің контентін және біліктілігін арттыру әдістерін жаңарту;
- 3) Ерекше білім беру қажеттіліктері бар дарынды да, үлгерімі төмен білім алушылар үшін де оның тең және сараланған ресурстарымен инклюзивті білім беру үшін педагогтердің кәсіптік тапшылықтарын жою;
- 4) еңбек жағдайларын жақсарту және оқу процесі үшін қазіргі заманғы ресурстардың көбірек санын ұсыну;
- 5) жұмыс орнында және кәсіби қоғамдастықта мұғалімдердің үздіксіз кәсіби дамуы үшін қолайлы мектеп климаты мен жағдайлар жасау.

БАСШЫЛАРМЕН ЖҮРГІЗІЛГЕН САУАЛНАМА БОЙЫНША МЕКТЕПТЕРДІ БАСҚАРУДЫҢ ҚИЫНДЫҚТАРЫН ТАЛДАУ

Мектеп басшыларынан алған сауалнама білім беру мекемелерін басқару процесінде кездесетін негізгі мәселелерді анықтады.

Басқарудың негізгі қиындықтары. Сауалнама нәтижелері директорлардың 22,8%-ы өздерінің лауазымдарына байланысты жедел тапсырмалардың шамадан тыс санын, олардың стратегиялық даму мақсаттарынан басымдығын орындауды ең қиын деп санайтынын көрсетеді. Бұл олардың жұмысының тиімділігіне, кәсіби күйіп қалуына және басқару кадрларының тапшылығына теріс әсер етуі мүмкін жүктемелердің жоғары деңгейін көрсетеді.

Респонденттердің 19,5%-ы жоғары білікті педагогтерді іздеу және жалдау мәселесін атап өтті. Бұл білім беру саласындағы білікті кадрлардың тұрақты тапшылығын көрсетеді, бұл талантты мамандар мен құзыретті басшыларды тарту үшін еңбек жағдайлары мен уәждемені жақсарту бойынша назар мен шараларды талап етеді.

Көшбасшылық және менеджмент. Әрбір оныншы директор менеджмент (әсіресе стратегиялық және стейкхолдер-менеджмент) және көшбасшылық (мотивациялық, ұйымдастырушылық, құндылық, мінез-құлық) саласындағы білімнің, дағдылар мен құзыреттердің тапшылығына алаңдаушылық білдірді. Бұл мектеп басшыларының арасында, оның ішінде көшбасшылардың тиімді басқару тобын құру бағытында біліктілікті арттыру және басқару құзыреттерін дамыту қажеттігін көрсетеді.

Үздіксіз кәсіби дамуды қолдау. Өзін-өзі дамыту стратегияларын білмеу, өзін-өзі реттейтін және өзін-өзі басқаратын даму құзыреттерінің қалып-

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

таспауы, кәсіби дамудың экожүйесін құру үшін ресурстар мен уақыттың тапшылығы, сонымен қатар педагогтер арасында да маңызды мәселе болып табылады. Бұл басшылар мен мұғалімдердің басқарушылық дағдылары мен құзыреттерін арттыруға, олардың үздіксіз кәсіптік-педагогикалық білімін (магистратура, PhD-докторантура) көтермелеу қажеттілігін көрсетеді.

Директорлардың едәуір бөлігі қазіргі міндеттердің үлкен көлеміне байланысты шамадан тыс жүктемеге ұшырайды, бұл олардың басқару тиімділігін төмендетіп, білім беру мекемелерінің даму стратегияларын жүзеге асыруды қиындатады. Тапсырмаларды қайта бөлу және қосымша қолдау көрсету мүмкіндігін қарастыру қажет.

Жоғары білікті мұғалімдерді жалдау мәселесі жылдан жылға өзекті болып қала береді. Мүмкін еңбек жағдайларын жақсартып, моральдық және материалдық ынталандыруды кеңейту арқылы талантты мұғалімдерді тарту және ұстап қалу шаралары қажет (мысалы, еңбегінің керемет нәтижелері үшін жеке сыйлықақыларды енгізу).

Білім беру мекемелерінің басшылары арасында басқарушылық және көшбасшылық дағдыларды дамыту қажеттілігі біліктілікті арттыру және мамандандырылған оқыту бағдарламаларын жаңартудың маңыздылығын, олардың парадигманы өзгертуге – оқытудан дамуға, білім беру жүйесіндегі иерархиялық объективтіліктен self-regulation, self-direction және self-learning-ке бағытталғанын атап көрсетеді.

Үздіксіз кәсіби даму үшін уақыт пен ресурстардың жетіспеушілігі білім беру стейкхолдерлігі тетіктерін дамыту арқылы қолдау жүйелерін енгізуді және қосымша ресурстарды тартуды талап етеді.

Бұл тұжырымдар стратегиялық және стейкхолдер-менеджментке баса назар аудара отырып, басқарушылық міндеттерді қайта бөлуді, педагогтердің жұмыс орнындағы үздіксіз кәсіби дамуы бағытында олардың еңбек жағдайларын жақсартуды, өңірдің, елдің, әлемнің кәсіби қоғамдастығымен өзара іс-қимыл жасау құзыреттерін дамытуды қамтитын анықталған проблемаларды шешуге кешенді көзқарас қажеттігін көрсетеді.

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДАН АЛЫНҒАН САУАЛНАМА НӘТИЖЕЛЕРІ

Сауалнама көрсеткендей, төртінші сынып оқушыларының басым көшілігі (шамамен 90%) өздерінің оқу дағдыларын, соның ішінде топта жұмыс істеу, мәтіннен ақпарат табу және оған сұрақтар қою қабілеттерін оң бағалайды. Алайда, оқушылардың 18%-ға жуығы мәтіндік ақпаратты түсіндіруде, мәтін жоспарын құруда, мәтінмен жұмыс жасау негізінде өз өнімін жасауда қиындықтарға тап болады, бұл бастауыш сынып оқушыларының осы дағдыларын дамытудың жаңа әдістерін әзірлеу қажеттілігін көрсетеді.

Тоғызыншы сынып оқушылары арасында респонденттердің үштен екісі оқулықтармен жұмыс істеу, әртүрлі көздерден ақпарат іздеу және мәтіндерге

сұрақтар қою дағдыларын толық меңгерген деп санайды. Сонымен қатар, олардың математика және жаратылыстану пәндері бойынша өзін-өзі бағалауы онша жоғары емес. Сонымен, оқушылардың 16,5%-ы математикалық есептерді шешу процесін түсіндіре/дәлелдей алмайды, ал 11%-ы табиғи құбылыстарды түсіндіре алмайды. Тоғызыншы сынып оқушыларының шамамен 18,2%-ы көшбасшылық қабілеттерін көрсетуде қиындықтарға тап болады. Сауалнамаға қатысқандардың үштен бір бөлігі (32,8%) оқу сапасын қанағаттанарлық деп бағалайды, бұл барлық пәндер бойынша мектепте оқу тиімді жүргізілмейтінін атап өтті. Оқушылардың 1,7%-ы өз мектебіндегі білім сапасына толық қанағаттанбайды.

Сауалнама нәтижелері сонымен қатар төртінші сынып оқушыларының жартысынан көбі (56,7%) мұғаліммен немесе репетитормен қосымша сабақтарға қатысатынын көрсетті. Қосымша сабақтарға қатысудың ең көп тараған себебі – ішкі мотивация («тақырып бойынша көбірек білуге деген ұмтылыс» – 79,5%). Білім алушылардың жартысынан көбі жиынтық бағалауға (62,2%) дайындалу және өз бағаларын жақсарту (51,6%) үшін қосымша сабақтарға қатысады. Бұл оқушылардың мектеп сабақтары шеңберінде күрделі тақырыптар бойынша білімдерін өз бетінше жетілдірудегі қиындықтарын көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқандардың төрттен бір бөлігі қосымша сабақтарға қатысу туралы шешімді ата-аналары қабылдағанын көрсетті.

Тоғызыншы сынып оқушылары арасында орта мектеп оқушыларының жартысына жуығы (48,3%) репетиторларға қосымша сабақтарға қатысады деген үрдіс бар. Оқушылардың үштен бірінен астамы аптасына 1-3 сағат репетитормен айналысады.

Төртінші және тоғызыншы сынып оқушыларының жартысынан көбі спорт секциялары мен үйірмелерге қатысады, зияткерлік секциялар онша танымал емес. Мектептің шығармашылық және зияткерлік секциялары мен үйірмелері мектептен тыс секциялармен салыстырғанда аз сұранысқа ие екенін атап өткен жөн, бұл секциялар мен үйірмелердің авторлық білім беру бағдарламаларын жаңартуды, үйірмелер мен секциялардың өзін де, оларда жұмыс істейтін педагогтерді де таңдау тәсілдерін өзгертуді (қосымша білім беру үшін жақсы ресурстар мен меритократия принциптері қажет), еңбекақыны ұлғайтуды талап етеді.

Қорытындылар: Сауалнама мектеп өмірінде шешуді қажет ететін маңызды аспектілерін анықтады, атап айтқанда:

- 1) бастауыш сынып оқушыларында мәтінді талдау, құрылымдау, түсіндіру және жасау дағдыларын жақсарту үшін педагогикалық шараларды күшейту және әдістемелік ресурстарды кеңейту қажеттілігі; осыған байланысты бастауыш мектеп жасының, Альфа буынының және

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

- цифрлық ортаның ерекшеліктерін ескеретін мәтінмен жұмыс істеу әдістемесін ғылыми негізделген әзірлеу талап етіледі;
- 2) тоғызыншы сынып оқушыларының математика және жаратылыстану ғылымдары бойынша білімдеріндегі олқылықтардың сипаты мен себептерін, кейіннен бағдарламалық материалды, оқулықтарды, бақылау-өлшеу материалдарын түзету арқылы жүйелеу және қорытындылау;
 - 3) бағдарламалық материалды оқу-жаттығу меңгеру бірліктерін қайта есептеу мүмкіндігімен қосымша сабақтар жүйесі арқылы білім алушылардың жеке білім беру қажеттіліктерін қолдау;
 - 4) танымал спорт секцияларымен қатар, оның ішінде олимпиадалар мен конкурстарды кеңейту арқылы зияткерлік сабақтарға қызығушылықты ынталандыру;
 - 5) білім алушылар мен тәрбиеленушілердің көшбасшылық қасиеттерін мақсатты түрде тәрбиелеу, оқушылар арасында әлеуметтік интеграция жағдайларын кеңейту;
 - 6) білім беру салаларының пәнаралық интеграциясы және білім алушылардың метатануы негізінде барлық пәндер бойынша сапалы және тиімді оқытуды қамтамасыз ету.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ БІРЫҢҒАЙ ТЕСТІЛЕУДІ ТАЛДАУ (ҰБТ) – 2023 (НАУРЫЗ)

Қазақстандағы бірыңғай ұлттық тестілеу орта мектеп түлектерінің білімін бағалау құралы ғана емес, сонымен қатар әрбір қатысушының және тұтастай алғанда елдің болашағын айқындайтын қуатты құрал болып табылады. Жыл сайын ҰБТ маңыздылығы артып келеді, бұл талапкерлердің академиялық дайындығын ғана емес, сонымен қатар олардың әрі қарайғы білім мен мансаптағы перспективаларын көрсетеді. Алайда, мұндай маңызды сандардың артында білім беру жүйесінің жетістіктері мен сын-қатерлері ғана емес, сонымен қатар балалардың әлеуметтік әділеттілігі мен әл-ауқатына қатысты мәселелер де жатыр.

ҰБТ білім беру стандарттарын стандарттауға және оқыту сапасын арттыруға бағытталған білім беру реформасының ажырамас бөлігіне айналды. Балалардың әл-ауқаты тұрғысынан ол жас ұрпақтың жоғары білімі мен болашақ кәсіби мансабына қол жеткізуді анықтайтын негізгі нүкте ретінде әрекет етеді. Бұл талдауда біз ҰБТ-ның Қазақстанның білім беру жүйесі үшін жоғары ставкалы емтихан ретіндегі рөлін және оның балалардың әл-ауқатына әсерін қарастырамыз, сондай-ақ елімізде неғұрлым әділ жағдайлар жасау және білім беру практикасын оңтайландыру үшін ұсынымдар ұсынамыз.

Қазақстандағы ҰБТ жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарына түсу үшін талапкерлерді іріктеу жүйесінің негізгі элементі болып

табылады. 2020 жылы электронды форматта енгізілген ҰБТ орта мектеп түлектерінің білімі мен дағдыларын бірқатар міндетті және бейіндік пәндер бойынша бағалауға бағытталған.

ҰБТ екі блоктан тұрады: біріншісі міндетті пәндерді (Қазақстан тарихы, математикалық сауаттылық, оқу сауаттылығы), екіншісі – ЖОО мамандықтарына сәйкес келетін бейіндік пәндерді қамтиды. Тестілеу жылына 4 рет (қаңтар-ақпан, наурыз, мамыр-шілде, тамыз) өткізіледі, бұл оқушыларға өз нәтижелерін жақсартуға бірнеше мүмкіндіктер береді. Сіз жинай алатын ең жоғары балл-140, ал тестілеудің жалпы уақыты – 240 минут.

Қазақстандық ҰБТ моделі оны барлық қатысушылар үшін тиімді және әділ ететін бірқатар бірегей сипаттамаларымен ерекшеленеді.

1. ҰБТ біріздендірілген ұлттық оқу бағдарламасына негізделеді. Бұл дегеніміз, бүкіл елдегі барлық оқушылар стандартталған дайындықты қамтамасыз ететін бірдей оқу материалдарын пайдаланады. Тұрғылықты жеріне қарамастан, әр оқушы бірдей ресурстар мен білімге қол жеткізе алады, бұл барлығына бірдей жағдай жасайды.
2. Қазақстандық үлгінің ерекшелігі оның мақсатты бағыттылығы болып табылады. Университеттер студенттерді нақты мамандықтар бойынша қабылдайды, бұл талапкерлерге таңдаған мамандығына қажетті пәндер бойынша дайындыққа көңіл бөлуге мүмкіндік береді. Бұл қажетті білім мен дағдыларды тереңірек және жақсы меңгеруге ықпал етеді.
- 3) барлық жоғары оқу орындарына қабылдаудың бірыңғай рәсімдері талапкерлерді іріктеу процесінің объективтілігі мен ашықтығын қамтамасыз етеді. Барлық білім беру мекемелері бірдей ережелер мен талаптарды ұстанады, бұл қабылдау туралы шешім қабылдауда біржақтылық немесе субъективтілік мүмкіндігін болдырмайды.
- 4) ҰБТ тестілеу процесінде жауаптарды таңдау тестілері сияқты тапсырмалардың тек объективті түрлері қолданылады. Бұл нәтижелерге субъективті әсер етуді болдырмайды және әр талапкердің білімін әділ бағалауды қамтамасыз етеді.
- 5) ҰБТ жылына бірнеше рет өткізіледі, бұл талапкерлерге өз нәтижелерін жақсартуға мүмкіндік береді. Бұл, әсіресе, әркімге білім мақсаттарына жетуге мүмкіндік беретін бірінші әрекетте қажетті нәтижеге қол жеткізбегендер үшін өте маңызды.
- 6) нәтижелерге жеке тақырыптық талдауды цифрлық форматта енгізу 2022 жылдан бастап ҰБТ-ны дамытудағы маңызды қадам болды. Бұл талдау оқушыларға өздерінің күшті және әлсіз жақтарын саналы түрде бағалауға, білімдегі олқылықтарды анықтауға және жалпы нәтижелерді жақсартуға ықпал ете отырып, негізгі тестілеуге тиімді дайындалуға мүмкіндік береді.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

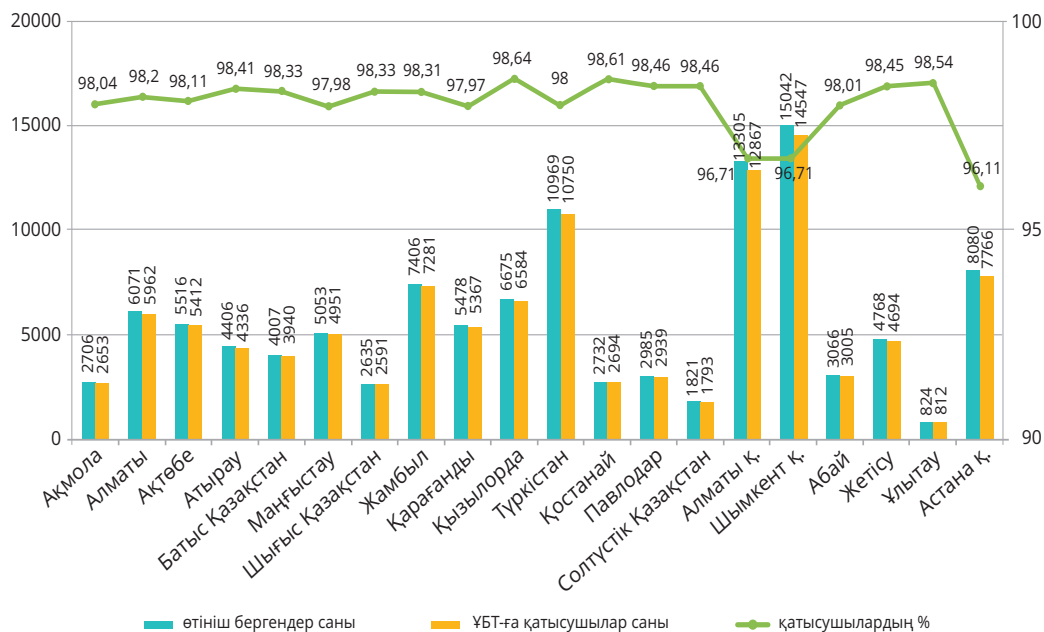
ҰБТ-ның орташа баллы 2020-2024 жылдар аралығында 67-ден 73-ке дейін өзгерді, бұл оқушылардың дайындық деңгейіндегі тұрақты, бірақ аздаған шамалы прогресті көрсетеді. Осыған қарамастан, орташа балл, әдетте, мүмкін болатын ең жоғары деңгейдің жартысына жуығын құрайды, бұл елдің орта білім беру сапасын одан әрі жақсарту қажеттілігін көрсетеді.

ҰБТ қос функцияны орындайды: бір жағынан, бұл түлектердің білім деңгейін өлшеу құралы, екінші жағынан, елдегі білім сапасын жақсартудың катализаторы. ҰБТ нәтижелерін үнемі талдау оқушылардың жалпы дайындық деңгейін арттыруға көмектесетін оқу бағдарламаларының әлсіз жақтарын анықтауға және тиісті түзетулер енгізуге көмектеседі.

Қазақстандағы ҰБТ кешенділік пен объективтілікті біріктіретін талапкерлерді іріктеудің маңызды тетігі болып табылады. Анықталған қиындықтарға және одан әрі жақсарту қажеттілігіне қарамастан, тестілеудің қазіргі моделі оқушылардың білімін бағалауға ғана емес, сонымен қатар елдегі білім сапасын арттыруға ықпал етеді. ҰБТ-ны дамытудың болашағы білім берудің жоғары сапасын және түлектердің жоғары оқу орындарына табысты кірігуін қамтамасыз ететін оқушылардың даярлық деңгейін бағалау және арттыру жүйесін одан әрі жетілдіруге бағытталуы тиіс.

ҰБТ-ға (Наурыз) жоғары оқу орындарында ақылы негізде оқуын жалғастыруға ниет білдірген түлектер қатысты. 1-суретте облыстар бөлінісінде осы санат бойынша түлектер саны көрсетілген.

Облыстар бөлінісіндегі ҰБТ-2023 (наурыз) статистикасы (тестілеуге барлық қатысушылар)

1 сурет. Облыстар бөлінісіндегі ҰБТ-2023 (наурыз) статистикасы

Ұсынылған мәліметтерге сәйкес, наурыз айында ҰБТ-ға қатысушылардың ең көп саны Республикалық маңызы бар екі қалаға – Алматы мен Шымкентке тиесілі. Урбанизацияның жоғары деңгейін, осы мегаполистердегі мектептер мен түлектердің едәуір санын ескере отырып, бұл таңқаларлық емес. Алматы мен Шымкент еліміздің ірі білім беру орталықтары болып табылады, бұл жоғары қызығушылық пен тестілеуге қатысуды түсіндіреді.

Түркістан облысы да қатысушылардың айтарлықтай көп санын көрсетуде. Бұл өңірдің білім беру әлеуетінің өскенін және түлектердің жоғары оқу орындарында оқуын жалғастыруға деген ұмтылысын айғақтайды.

Астана мен Жамбыл облысы 8000 түлектің қатысуын көрсетуде. Қазақстанның бас қаласы – Астана үшін мұндай қатысу көрсеткіштері білім беру мекемелері мен халықтың жоғары деңгейін ескерсек, заңды болып табылады. Жамбыл облысы Астанамен салыстырғанда урбанизацияның аздығына қарамастан, салыстырмалы сандарды көрсетуде.

Наурыз айында ҰБТ-ға сандық қатысуды талдау қатысушылардың ең көп саны білім беру инфрақұрылымы дамыған ірі қалалар мен өңірлерде шоғырланғанын көрсетеді. Алматы мен Шымкент қатысушылардың саны бойынша көш бастап тұр, мұны оқу орындарының өмір сүру деңгейі мен шоғырлануының жоғары болуымен түсіндіруге болады. Түркістан облысы, Астана қаласы және Жамбыл облысы да айтарлықтай көп қатысуда, бұл түлектердің білім беруді жалғастыруға қызығушылығының жоғары деңгейін көрсетеді.

Мұндай көрсеткіштердің себептерін тереңірек түсіну үшін бірнеше факторларды ескеру қажет. Біріншіден, осы аймақтардағы мектептегі білім деңгейі мен сапасы. Екіншіден, курстар, репетиторлар және білім беру орталықтары сияқты ҰБТ-ға дайындық ресурстарының болуы және қолжетімділігі. Үшіншіден, түлектердің жоғары оқу орындарына түсуге деген ұмтылысына әсер ететін экономикалық және әлеуметтік факторлар.

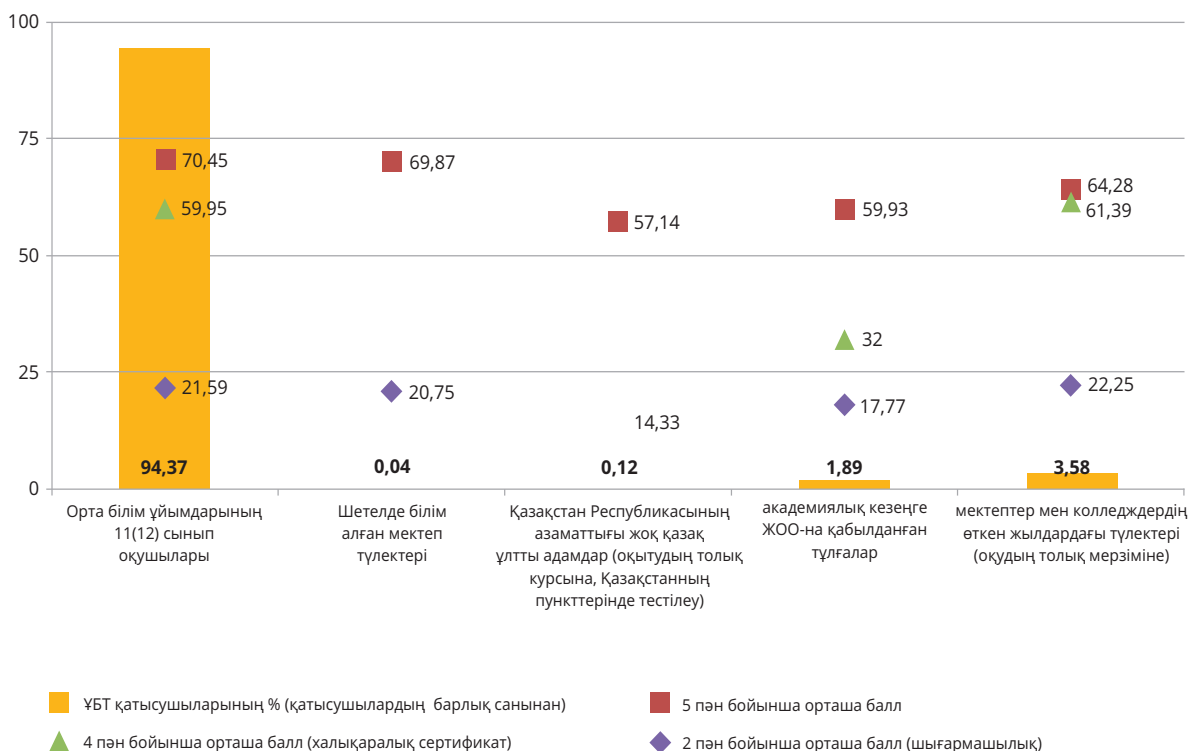
Ірі қалалар мен білім беру орталықтары дамыған инфрақұрылым мен дайындық мүмкіндіктерінің арқасында ҰБТ-ға көбірек қатысушыларды тартады. Екіншіден, Түркістан облысы сияқты білім беруге белсенді инвестициялық саясаты бар өңірлер қатысудың жоғары деңгейін көрсетіп, бұл мұндай инвестициялардың оң әсерін растайды.

Жалпы, ҰБТ-ға сандық қатысу өңірлердегі білім деңгейі мен сапасының маңызды көрсеткіші болып табылады. ҰБТ жүйесін одан әрі жақсарту және оқушылардың дайындық деңгейін арттыру үшін білім беру инфрақұрылымына инвестиция салуды жалғастыру, дайындық ресурстарын дамыту және білім беру бағдарламаларын жоспарлау кезінде аймақтық ерекшеліктерді ескеру қажет.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

ҰБТ-2023 (наурыз) қатысушыларының түрлері бойынша статистика

2 сурет. ҰБТ-2023 (наурыз) қатысушыларының түрлері бойынша статистика

Ұсынылған мәліметтер негізінде наурыз айында өткізілген ҰБТ – 2023 қатысушыларының әртүрлі санаттарының үлгерімінің нәтижелерін қорытындылауға болады. Әр санат үшін бес пән бойынша орташа балл оқушылардың дайындық деңгейіндегі айырмашылықтарды көрсетеді. Қазақстанның жоғары оқу орындарына түсуді айқындайтын емтихан – ҰБТ-дағы ең жоғары балл 140 баллды құрайды. Қатысушылардың әртүрлі санаттарындағы бес пән бойынша орташа нәтижелер келесідей берілген:

- 1) Қазақстандағы орта білім мектептерінің 11(12) сыныптарының білім алушылары ықтимал 140-тан орта есеппен 70,45 балға қол жеткізеді.
- 2) Шетелде оқитын мектеп түлектерінің орташа нәтижесі 69,87 балды көрсетеді.
- 3) Қазақстан Республикасының азаматтығы жоқ қазақ ұлтты адамдар орта есеппен 57,14 балл алады.
- 4) жоғары оқу орындарына қабылданған студенттердің көрсеткен орташа балы 59,93.
- 5) колледждер мен алдыңғы жылдардың түлектері орта есеппен 64,28 баллға жетеді.

Деректерді талдай отырып, 11(12) сынып оқушыларының және шетелде оқитын мектеп түлектерінің орташа балы шамамен 70 баллды құрайтынын атап өтуге болады. Бұл нәтиже қатысушылардың барлық санаттарының ішіндегі ең жоғарысы болып табылады, бұл осы топтарды дайындаудың жақсы деңгейін көрсетеді. Дегенмен, бұл нәтижелер ҰБТ-ның ең жоғары ұпайының 50%-нан аспайды.

Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылмайтын қазақ ұлты адамдардың орташа балы 57,14 балды құрады, бұл да мүмкін болатын ең жоғары деңгейдің жартысына дейін жетпейді. Жоғары оқу орындарына қабылданған адамдар орта есеппен 59,93 балл жинады, бұл олардың дайындығын жақсарту қажеттілігін көрсетеді.

Өткен жылдар мен колледж түлектері 64,28 балл нәтиже көрсетті, бұл басқа санаттармен салыстырғанда біршама жоғары, бірақ сонымен бірге ең жоғары баллдың 50%-нан аспайды. Бұл білімдегі үзіліске байланысты кейбір білім мен дағдылардың жоғалуын көрсетуі мүмкін.

ҰБТ қатысушыларының барлық санаттары бойынша орташа балл ең жоғары баллдың 50%-ынан аспайды, бұл қанағаттанарлықсыз нәтиже болып табылады. Мұны ескеру өте маңызды, өйткені тест тапсырмалары мектеп бағдарламасынан, мектеп оқулықтарынан үш қиындық деңгейінде – жеңіл, орташа және қиын деңгейде жасалады.

Осы нәтижелерді талдау қатысушылардың бірыңғай ұлттық тестілердегі (ҰБТ) жетістігіне әсер ететін бірнеше ықтимал проблемаларды көрсетеді:

Біріншіден, оқушылардың жеткіліксіз дайындығы тиімсіз оқу бағдарламалары мен дайындық әдістеріне байланысты болуы мүмкін. Бұл процесте тиісті білім беру ресурстары мен құралдарының болмауы да рөл атқаруы мүмкін.

Екіншіден, мәселе мектептер мен өңірлер арасындағы білім деңгейіндегі айырмашылықтарға қатысты. Білім беру мүмкіндіктері мен оқыту сапасына қолжетімділіктің әркелкілігі ҰБТ-ның жалпы нәтижелеріне әсер етуі мүмкін.

Жағдайды жақсарту үшін оқу бағдарламаларын жетілдіруге, мұғалімдердің біліктілігін арттыруға және оқушыларды ҰБТ-ға дайындау үшін қосымша білім беру ресурстарын ұсынуға назар аудару қажет. Бұл оқушылардың жалпы білім деңгейі мен дағдыларын жақсартуға ғана емес, сонымен қатар білім беру процесіне қатысушылардың барлығына әділ жағдай жасай отырып, олардың емтихан үлгерімін арттыруға көмектеседі.

Қатысушылардың жоғарыда аталған барлық санаттары үшін екі пән бойынша орташа балл 40 мүмкін балдан 22 балдан аспайды. Бұл осы салалардағы оқушылардың жеткіліксіз дайындығын көрсетуі мүмкін. Мүмкін, бейіндік пәндер барлық оқушыларға жеткілікті көлемде қолжетімді бола бермейтін мамандандырылған дайындықты қажет етеді.

ҰБТ-2023 (Наурыз) қатысушыларының үлгерімін талдау 11(12) сынып оқушылары мен шетелде оқитын түлектердің дайындық деңгейі қатысушы-

лардың барлық санаттары арасында ең жоғары болып табылатынын көрсетеді. Сонымен қатар, басқа санаттардың нәтижелері олардың дайындығын жақсарту үшін қосымша қолдау шаралары мен ресурстардың қажеттілігін көрсетеді. Екі пән бойынша 22 балдан аспайтын орташа балл бейінді пәндер бойынша күшейтілген даярлықтың қажеттілігін көрсетеді.

Бұл талдау Қазақстандағы және шетелдегі білім беру жүйесі шамамен бірдей дайындық деңгейін қамтамасыз етеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді, алайда одан да жоғары нәтижелерге қол жеткізу үшін білім беру бағдарламаларын жақсартуды жалғастыру және оқушылардың барлық санаттары үшін сапалы білім беру ресурстарына тең қолжетімділікті қамтамасыз ету қажет.

Бейіндік пәндерді таңдау туралы деректерді талдау келесі тенденцияларды көрсетеді:

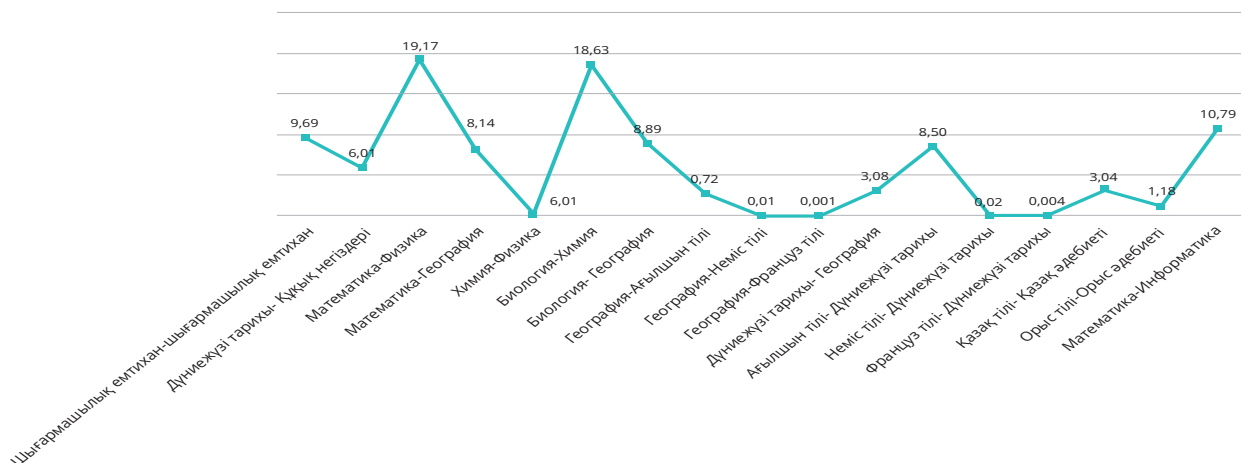
Ең көп таңдау жасалатын бірінші орында «Математика – Физика» (19,17%) және «Биология – Химия» (18,63%) комбинациясы тұр.

Екінші орында «Математика – Информатика» комбинациясы тұр (10,79%). Информатика тек өткен жылы бейіндік пәндердің құрамына енгенін атап өту маңызды, бұл оның танымалдылығын маңызды көрсеткішке айналдырады.

Үшінші орында: «Математика – География», «Биология – География», «Ағылшын тілі – Дүниежүзі тарихы».

Ең танымал комбинациялар: «География – Неміс тілі», «География – Француз тілі», «Француз тілі – Дүниежүзі тарихы». Бұл комбинацияларды таңдаудың төмен пайызы осы пәндерді ұсынатын оқу орындарының шектеулі санына немесе тиісті мамандықтарға сұраныстың төмендігіне байланысты болуы мүмкін.

Бейіндік пәндерді таңдаудағы артықшылықтар түлектердің мүдделері мен мансаптық жоспарларындағы тенденцияларды да көрсетеді. «Математика – Физика» және «Биология – Химия» комбинацияларының жоғары танымалдығы оқушылардың техникалық және медициналық мамандықтарға деген ұмтылысын көрсетеді. Информатиканы бейіндік пән ретінде енгізу және оның жоғары танымалдығы IT саласына деген қызығушылықтың артуын растайды.

3-сурет. Бейіндік пәндер комбинациясы бойынша қатысушылардың пайызы

2023 жылы ҰБТ нәтижелерін талдау үшін тестің әртүрлі пәндері бойынша ең жоғары балл саны туралы деректер пайдаланылды: 5 пән үшін 140 балл және шығармашылық емтиханы бар 2 пән үшін 35 балл. Талапкерлердің үлгеріміндегі негізгі тенденцияларды анықтау үшін әртүрлі бөлімдер бойынша орташа ұпайлар талданып, салыстырылды.

5 пән бойынша жалпы орташа балл 70 балды құрады, бұл мүмкін болатын ең жоғары нәтиженің 50%– құрайды. Бұл республика бойынша орта есеппен талапкерлерді даярлаудың жеткіліксіз деңгейі туралы айтады. Алайда, халықаралық сертификаты бар 4 пән бойынша орташа балл 59,96 баллдан төмен болды, бұл максималды нәтиженің 43% құрайды. Бұл осы пәндерге дайындық бағдарламаларын жақсарту немесе халықаралық стандарттарға сәйкес бағалау әдістерін бейімдеу қажеттілігін көрсетуі мүмкін.

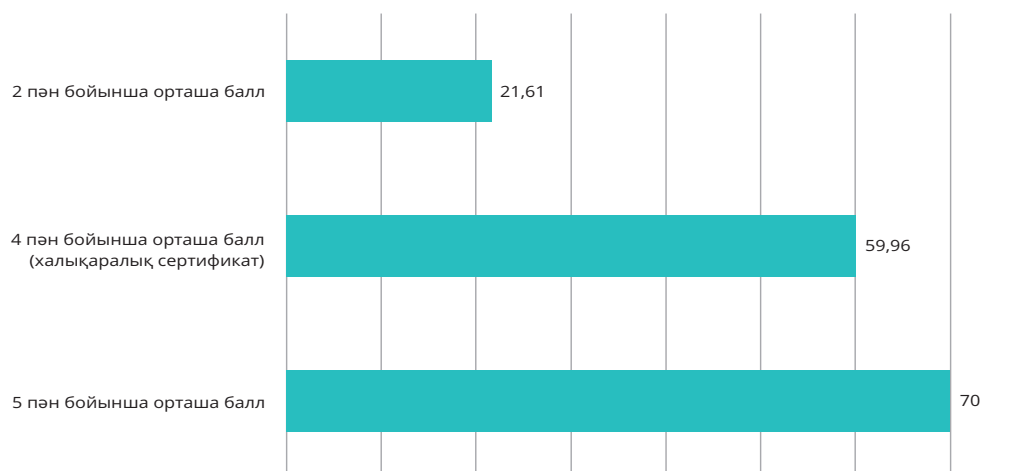
Шығармашылық емтиханы бар екі пән бойынша орташа балл 21,26 балды құрады, бұл мүмкін болатын ең жоғары нәтиженің 61% құрайды. Бұл талапкерлердің шығармашылық тапсырмаларға дайындығының салыстырмалы түрде орташа деңгейін көрсетеді, бұл осы бағыттағы ағымдағы білім беру тәсілдерінің табыстылығын көрсетуі мүмкін.

Талдау нәтижелері Қазақстанның орта мектеп түлектерін даярлау сапасы бойынша жүйелі жұмыстың маңыздылығын көрсетеді. Білім беру бағдарламалары мен бағалау әдістемелерін уақтылы түзету үшін ҰБТ нәтижелеріне мониторинг пен талдауды жалғастыру қажет, бұл елдегі білім деңгейін тұрақты арттыруды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

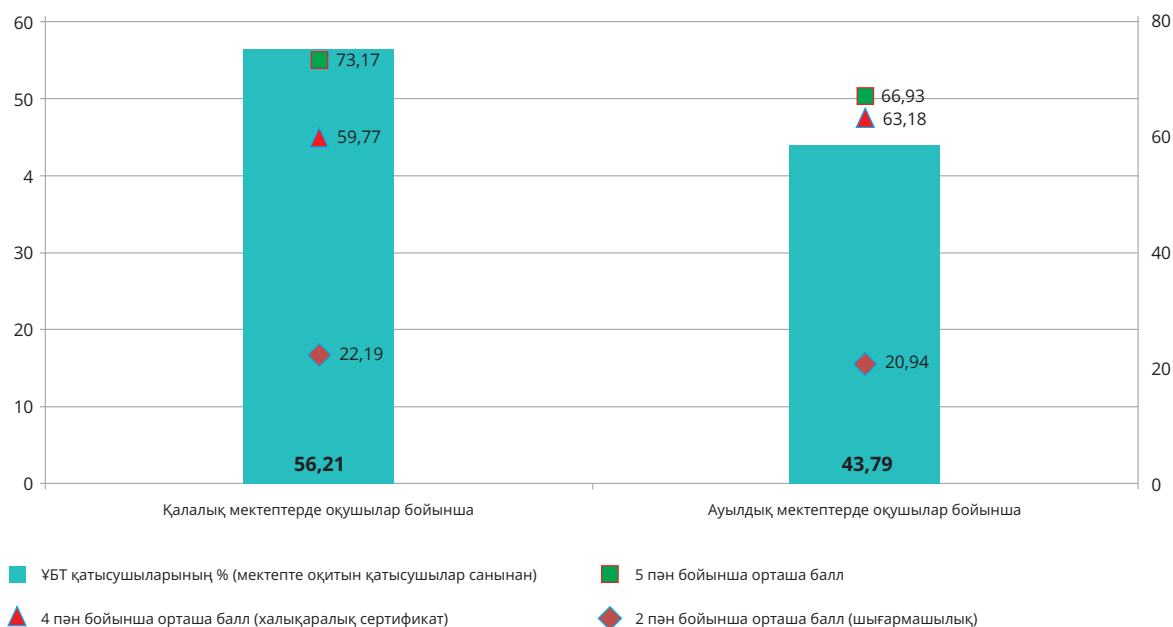
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

ҰБТ -2023 (Наурыз) нәтижелері бойынша орташа балл

4-сурет. ҰБТ -2023 (Наурыз) нәтижелері бойынша орташа балл

Қалалық және ауылдық мектептерде оқитын оқушылардың пайызы және ҰБТ-2023 (наурыз) пәндері бойынша орташа баллы

5-сурет. Қалалық және ауылдық мектептерде ҰБТ-2023 (наурыз) пәндері бойынша орташа балл

2023 жылғы наурыздағы ҰБТ нәтижелері қалалық және ауылдық мектептерге қатысушылар арасындағы, сондай-ақ орыс және қазақ тілдерінде оқитын түлектер арасындағы айырмашылықтарды талдау үшін қызығушылық тудырады. Талдау жүргізу үшін қалалық және ауылдық мектеп түлектерінің 2023 жылғы наурыздағы ҰБТ-ға пайыздық қатысуы, сондай-ақ әртүрлі пәндер мен мектеп түрлері бойынша орташа балл туралы деректер пайдаланылды. Тестің әртүрлі бөлімдері бойынша орташа баллдарды салыстыруға және халықаралық сертификаттарға дайындықты талдауға ерекше назар аударылады.

Наурыз айындағы ҰБТ-ға қатысушылардың 50%-дан астамын қалалық мектеп түлектері құрады, ал ауылдық мектептер қатысушылардың шамамен 40% болды. Ауыл мектептерінен қатысушылардың орташа балы қалалық мектептерге қарағанда 6,24 балға төмен болды. Бұл елдің әр өңірлері арасындағы дайындық деңгейіндегі айтарлықтай алшақтықты көрсетеді.

Ауыл мектептеріне қатысушылардың екі және бес пәндер бойынша орташа балы қалалық қатысушыларға қарағанда айтарлықтай төмен, бұл ауылдық жерлерде білім сапасын жақсарту қажеттілігін көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, ауыл мектептерінің қатысушылары халықаралық сертификаттар бойынша көшбасшылықты көрсетіп, орташа балды қала қатысушыларына қарағанда 3 балға жоғары көрсетті. Бұл білім беру тәсілдеріндегі немесе әр түрлі контекстегі талапкерлердің мотивация деңгейіндегі айырмашылықтарды көрсетуі мүмкін.

2023 жылғы наурыз айындағы ҰБТ нәтижелері Қазақстанның ауылдық аудандарында жоғары сапалы білім алуға қолжетімділікті одан әрі жақсарту қажеттігін атап көрсетеді. Халықаралық сертификаттарға қатысу талапкерлерді халықаралық стандарттарға дайындауда да шешуші рөл атқарады. Бұдан әрі зерттеулер мен іс-шаралар тұрғылықты жері мен тілдік қалауына қарамастан, елдің барлық түлектері үшін тең мүмкіндіктер жасауға бағытталуы керек.

ҰБТ нәтижелерін тақырыптық талдауды цифрлық форматта біріктіру оқушыларды даярлау тиімділігін арттыруда және тестілеудің жалпы нәтижелерін жақсартуда шешуші рөл атқарады. Бұл тәсіл академиялық жетістіктерді арттыруға ғана емес, сонымен қатар балалардың әлеуметтік және психологиялық әл-ауқатына ықпал етеді, олардың табысты оқуы мен кәсіби өсуі үшін ең жақсы жағдайларды қамтамасыз етеді.

Білім берудегі цифрлық технологиялардың дамуы ҰБТ-ға дайындалу үшін жаңа көкжиектер ашады. Заманауи цифрлық платформаларды енгізу оқушыларға стандартталған сынақтардан өтіп қана қоймай, сонымен қатар олардың оқу қызметінің нәтижелерімен белсенді өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді. Олар өздерінің жетістіктерін талдай алады, әлсіз жақтарын анықтай алады және білімдерін жүйелі түрде жетілдіре алады. Бұл тәсіл әр оқушы өзінің білім беру олқылықтарын жою үшін мақсатты түрде жұмыс істей алатын жеке оқытуды ынталандырады.

Білім беру мекемелері мен мұғалімдерді қолдау цифрлық ресурстарды тиімді пайдалануды қамтамасыз етуде де шешуші рөл атқарады. Нәтижелерді тақырыптық талдау үшін оқу материалдары мен құралдарына қол жеткізуді қамтамасыз ету мұғалімдерге білім беру бағдарламаларын оқушылардың нақты қажеттіліктеріне бейімдеуге көмектеседі. Бұл оқу сапасын жақсартуға ғана емес, сонымен қатар мақсатты дайындықтың арқасында ҰБТ нәтижелерін жақсартуға ықпал етеді.

Барлық оқушылар үшін тең жағдай жасау білім беру саясатының ажырамас бөлігі болып табылады. Әр түрлі әлеуметтік және географиялық топтардың оқушылары үшін білім беру ресурстары мен технологияларына қолжетімділікті қамтамасыз ету білім беру теңсіздіктерін азайтуға ықпал етеді. Бұл әр баланың табысты оқуы мен кәсіби өсуі үшін тең мүмкіндіктерге ие болуы үшін аз қамтылған отбасылар мен ауылдық жерлердегі оқушыларға қолдау бағдарламаларын әзірлеуді және енгізуді қамтиды.

Білім алушылар арасында құзыреттілік пен креативті ойлауды дамытуға баса назар аудару да маңызды рөл атқарады. Сыни тұрғыдан ойлауды және стандартты емес мәселелерді шешу қабілетін дамытуға бағытталған бағдарламаларды қолдау түлектерге ҰБТ-ны сәтті жеңіп қана қоймай, икемді және креативті тәсілдерді қажет ететін болашақ кәсіби өмірге дайындалуға көмектеседі.

Соңғы жылдары талапкерлерді ақылы ҰБТ-ға дайындауға бағытталған білім берудің қалыптасып келе жатқан көлеңкелі секторына қатысты алаңдаушылық күшейе түсті. Бұл құбылыс білім беру ортасында бірнеше рет талқыланғанымен, байыпты назар аударуды және реттеуді қажет ететін маңызды мәселе болып қала береді.

ҰБТ-ға дайындық курстарын ұсынатын білім беру орталықтары көбінесе көрсетілетін қызметтердің сапасымен ерекшеленеді. Олардың кейбіреулері оқу материалдарын жан-жақты зерттеуді және нәтижелерді тақырыптық талдауды қамтитын сапалы және жүйелі дайындықты ұсынады, бұл оқушылардың үлгерімін айтарлықтай жақсартуға ықпал етеді. Алайда, қажетті кәсіби біліктілігі жоқ және білім беру қызметтерін көрсетудің тиісті стандарттарына сәйкес келмейтіндер де бар.

ҰБТ-ға дайындықтың көлеңкелі секторы үндемеуге болмайтын күрделі мәселе болып табылады. ҰБТ-ға дайындықпен айналысатын білім беру орталықтарының қызметін нақты реттеу мен жүйелі мониторингтеудің болмауы білім беру сапасы мен емтихандарды өткізудің адалдығына елеулі нұқсан келтіруі мүмкін түрлі жосықсыз практикаларға жол ашады.

Осындай орталықтардың қызметіне мониторинг жүргізуге және бақылауға жауапты органның болмауы білім алушыларды оқыту үшін елеулі тәуекелдер туғызады. Нақты реттеусіз бұл орталықтар сапа стандарттары мен заңнама талаптарына сәйкес келмейтін оқу бағдарламаларын ұсына алады, бұл дайындық нәтижелеріне деген сенімге нұқсан келтіреді.

Оқытушылардың біліктілігі де маңызды аспект болып табылады. ҰБТ-ға дайындық аясында мұғалімдердің пәндік салаларда қажетті білімі ғана емес, сонымен қатар тиімді оқытуды қамтамасыз ете алатын әдістемелік дағдылары болуы өте маңызды. Оқытушылардың біліктілігін бақылаудың болмауы білім алушылардың нақты қажеттіліктері мен дайындық деңгейіне сәйкес келмейтін сапасыз білім алуына әкелуі мүмкін.

Бұдан әрі, оқу материалдарының мазмұны мен білім беру бағдарламаларының сапасына сараптама жүргізу қажеттілігі өте маңызды болып отыр. ҰБТ-ға дайындық бойынша материалдарды тиісті сараптамасыз олардың өзекті білім беру стандарттары мен талаптарына сәйкестігіне кепілдік жоқ. Бұл студенттердің оқуы мен емтихандардағы жетістіктеріне теріс әсер ететін оқытудың жеткіліксіз әдістерін немесе оқу материалдарын қолдануға әкелуі мүмкін.

Сонымен, мемлекеттік ведомстволар тарапынан ҰБТ-ға дайындықтың көлеңкелі секторын реттеуге және бақылауға елеулі назар аудару қажет.

Осылайша, ҰБТ-ның Қазақстанның білім беру жүйесі үшін маңыздылығын ескере отырып, білім беру ведомстволары тарапынан дайындық орталықтарының қызметін реттеуге және бақылауға белсенді назар аудару қажет. Бұл көлеңкелі білім беру секторының тәуекелдерін азайтуға және барлық оқушыларға емтихандардан сәтті өтуге және одан әрі дамытуға тең мүмкіндіктер беруге көмектеседі.

Ұсыныстар

- 1) Мектеп мұғалімдерін даярлауды күшейту қажет. Олар ҰБТ нәтижелері үшін тікелей жауапты болмаса да, олардың оқушыларды дайындаудағы рөлі өте маңызды. Мұғалімдер өздерінің біліктілігін арттыру үшін қажетті ресурстар мен қолдауды ала отырып, дайындық процесіне белсенді қатысуы керек. Бұл оларға ҰБТ-ны сәтті тапсыру үшін қажетті білім мен дағдыларды тиімдірек жеткізуге мүмкіндік береді.
- 2) Кәсіптік даму бағдарламаларын, қаржылық көтермелеулерді және кәсіптік мәртебесіне сәйкес келетін еңбек жағдайларын қоса алып, ауылдық мектептерде білікті педагогтерді тарту және ұстап қалу үшін ынталандырулар жасау маңызды.
- 3) ҰБТ нәтижелерін үнемі талдау да жетілдіру процесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Ұлттық оқу бағдарламаларын жаңарту және жақсарту үшін талдау деректерін пайдалану әлсіз жақтарын анықтауға және жоюға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл оқу бағдарламаларының өзектілігі мен заманауи талаптарға сәйкестігін қамтамасыз етеді, бұл өз кезегінде жалпы білім беру сапасын арттырады.
- 4) Білім сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі үшін оқушылардың білімін жекелендірілген бағалаудың қуатты құралы болып табылатын ҰБТ нәтижелеріне тақырыптық талдауды электрондық форматта қолдану

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

мүмкіндігін қарастыру. ҰБТ нәтижелерін электрондық форматта тақырыптық талдау мысалында өңірлер, аудандар және нақты білім беру мекемелері бөлінісінде әртүрлі тақырыптар, пәндер бойынша үлгерімді талдауға мүмкіндік беретін мамандандырылған платформаны әзірлеу және енгізу ұсынылады. Бұл білім беру дайындығының күшті және әлсіз жақтарын анықтап қана қоймай, сонымен қатар оқу бағдарламалары мен оқыту әдістемелерін оқушылардың әртүрлі топтарының ерекше қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді.

- 5) ҰБТ-ға дайындықта жосықсыз практиктермен күресу мақсатында емтихан-дарға дайындықты ұсынатын білім беру орталықтарының қызметін реттейтін қатаң нормативтік актілерді әзірлеп енгізу қажет. Оқытушылардың біліктілігіне, оқу материалдарының мазмұнына, оқытуды өткізу шарттарына және заңнамалық нормалардың сақталуына міндетті талаптарды белгілеу маңызды. Мониторинг құралдары білім беру қызметтерінің сапасын және берілген бағдарламалардың білім беру стандарттарына сәйкестігін жүйелі түрде тексеру жүйесін қамтуы тиіс.
- 6) ҰБТ-ға дайындық сапасын және білім беру орталықтарының жұмысын тиімді бақылау үшін мониторинг пен талдаудың орталықтандырылған жүйесін құру ұсынылады. Бұл анықталған проблемаларға жедел ден қоюға, сондай-ақ трендтерді анықтау және білім беру тәжірибесін жақсарту үшін деректерге жүйелі талдау жүргізуге мүмкіндік береді.
- 7) ҰБТ-ға дайындық жүйесіндегі процестердің ашықтығы мен айқындығын қамтамасыз ету маңызды. Бұған мониторинг нәтижелері туралы ақпаратты, нормативтік-құқықтық актілердің орындалуы туралы есептерді, сондай-ақ жұртшылық пен мүдделі тараптар үшін деректердің қолжетімділігін жариялау кіреді.

PISA-2022 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЗЕРТТЕУІ

PISA халықаралық зерттеуі 15 жастағы оқушылардың математика, оқу және жаратылыстану ғылымдары бойынша білімі мен дағдыларын бағалайды. PISA оқушылардың күрделі мәселелерді қаншалықты сауатты шеше алатынын, сыни тұрғыдан ойлай алатынын және әртүрлі ақпаратпен өзара әрекеттесе алатынын зерттейді. Бұл білім беру жүйелері оқушыларды нақты өмірлік қиындықтар мен қоғамдағы өмірге қаншалықты жақсы дайындайтыны туралы түсінік алуға мүмкіндік береді. Қазақстан PISA-ға алғаш рет 2009 жылы қатысты. Нәтижелерді халықаралық деңгейде салыстыру Қазақстан үкіметі мен педагогтарына отандық білім берудің дамуын бақылауға мүмкіндік береді.

Оқушыларды халықаралық бағалау бағдарламасын (PISA) іске асырудағы Қазақстанның оң тәжірибесі «Еуразия үшін PISA 2022 сабақтары» дөңгелек

үстелінде атап өтілді. Шара 2023 жылғы желтоқсанда Парижде Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) ұйымдастырған Еуразияның жыл сайынғы апталығы аясында – Экономикалық даму, мемлекеттік басқару және әлеуметтік реформалар, соның ішінде білім беру саласындағы мүше елдер мен серіктестер үшін әртүрлі стандарттар мен ұсынымдарды әзірлеумен танымал беделді үкіметаралық ұйым аясында өтті. ЭЫДҰ-ның Еуразиялық бәсекеге қабілеттілік бағдарламасының бөлігі болып табылатын бұл шарада Қазақстанның PISA 2022 (MFA RK, 2023) зерттеуіне қатысу нәтижелері талқыланды. 2022 жылғы PISA рейтингінде Қазақстан 51-ші орынға көтерілді. Еліміз математика (46 орын, 26 пунктке жоғарылады) және жаратылыстану (49 орын, 20 пунктке жоғарылады) бойынша көрсеткіштердің жақсаруына қол жеткізді. Оқу дағдысы қиын міндет болып қала береді, Қазақстан небәрі 8 сатыға жоғарылап, 61-ші орында тұр.

Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрі Ғани Бейсембаевтың еліміздің PISA-2022 зерттеуіне қатысуы туралы баяндамасын дөңгелек үстелде ҚР Париждегі халықаралық ұйымдар жанындағы Тұрақты өкілі Асқар Абдрахманов таныстырды. Онда Қазақстанның PISA нәтижелерінің жақсаруына ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың қолдауымен білім беру саласындағы аса маңызды бастамаларының жүзеге асырылуы ықпал еткені айтылды. Білім беру ұйымдарында жаңартылған оқу бағдарламаларын енгізу, педагог статусын нығайту, оқу үдерісінде цифрлық шешімдерді кеңінен қолдану PISA рейтингінде Қазақстан позициясының өсуінің негізгі факторларына айналды.

Білім беру және дағдылар жөніндегі ЭЫДҰ Директоратының аға кеңесшісі Элизабет Фордхам COVID-19 пандемиясы басталғаннан кейін PISA көрсеткіштерінің жаһандық төмендеуіне қарамастан, Қазақстанның математикалық есептерді шығару және оқу дағдылары бойынша бағалау көрсеткіштерін сақтап қалғанын, сондай-ақ жаратылыстану пәндері бойынша айтарлықтай прогреске қол жеткізгенін атап өтті. Оның айтуынша, PISA-ға қатысу және ұлттық білім беру жүйесін жетілдірудегі Қазақстанның жылдар бойы жинақтаған тәжірибесі Орталық Азия мен Кавказ аумағындағы басқа мемлекеттер үшін де пайдалы болуы мүмкін.

PISA 2022 ЗЕРТТЕУІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Зерттеу мазмұны. 2022 жылы PISA математикаға басты назар аударды, оқу және жаратылыстану ғылымдары қосалқы салалар болды, ал шығармашылық ойлау бағалаудың инновациялық саласы болды. Сонымен қатар, PISA 2022 зерттеуіне елдер мен экономикалар үшін міндетті емес жастардың қаржылық сауаттылығы модулі енгізілді. Математика, оқу және жаратылыстану ғылымдарының нәтижелері 2023 жылдың 5 желтоқсанында,

ал шығармашылық ойлау және қаржылық сауаттылық нәтижелері 2024 жылы жарияланды.

Зерттеуге қатысушылар. 2022 жылы зерттеуге шамамен 690 000 оқушы қатысты, бұл 81 елден және экономикадан 15 жастағы шамамен 29 миллион оқушы. Қазақстанда 571 мектептен 19 769 оқушы зерттеуден өтті, бұл шамамен 15 жастағы 272 400 оқушыны білдіреді (елдегі 15 жастағы оқушылардың жалпы санының шамамен 93%) (OECD, 2023).

Бағалау процесі. Оқушылар әрқайсысы бір сағаттан екі тест тапсырды, олардың әрқайсысы пәндердің біріне арналды. Әр түрлі оқушыларға әр түрлі тест тапсырмалары және пәндердің әр түрлі комбинациясы ұсынылды (мысалы, математика, содан кейін оқу немесе ғылым, содан кейін математика және т.б.). Тестерге жауап таңдау сұрақтары да, жауаптарды өз бетінше тұжырымдауды қажет ететін тапсырмалар да кірді.

Тестерден басқа оқушылар сауалнаманы толтырды, бұл шамамен 35 минутты алды. Сауалнамада оқушылардың өздері, олардың қарым-қатынасы, көзқарастары мен сенімдері, үйлері, мектеп және оқу тәжірибелері туралы сұрақтар болды. Мектеп директорлары сонымен қатар мектепті басқаруға, ұйымдастыруға және оқу ортасына қатысты сауалнаманы толтырды.

PISA 2022 зерттеуінің негізгі бағыты математикаға аударылды, бұл қазіргі әлемдегі пәннің маңыздылығын көрсетеді.

Пәндер мен сұрақтардың әртүрлі комбинацияларын пайдалану оқушылардың білімі мен дағдыларының деңгейлері туралы неғұрлым толық және нақты түсінік береді.

Әртүрлі елдерден, соның ішінде Қазақстаннан келген оқушылардың көп санының қатысуы деректердің көрнекі болуын қамтамасыз етеді және нәтижелерді әртүрлі білім беру жүйелері арасында салыстыруға мүмкіндік береді.

Оқушылардың әлеуметтік-экономикалық ортасы мен мектеп ортасы туралы мәліметтер жинау оқу үлгеріміне әсер ететін факторларды анықтауға және оқу жағдайларын жақсартуға күш салуға көмектеседі.

Қазақстан білім беру саласының кейбір салаларында жақсаруларды көрсетіп отыр, бұл оның PISA 2022 нәтижелерімен расталады. Бұл ретте ел басшылығының қолдауы мен заманауи білім беру тәжірибелерін енгізу шешуші рөл атқарды. Қазақстанның тәжірибесі өңірдің білім беру жүйесін жақсартуға ұмтылатын басқа елдері үшін үлгі бола алады.

PISA 2022 нәтижелері: Қазақстан оқушыларының үлгерім көрсеткіштері. Халықаралық зерттеу (PISA) бағдарламасының 2022 жылғы нәтижелерін талдау ЭЫДҰ елдерінің орташа көрсеткіштерімен салыстырғанда Қазақстанның 15 жастағы оқушыларының ағымдағы білім деңгейі мен дағдыларын көрсетеді.

Математика. PISA 2022 зерттеуінің негізгі бағыты математика болды. Қазақстанның 15 жастағы оқушыларының орташа балы 425 балды құрады, бұл ЭЫДҰ елдерінің орташа көрсеткішінен 472 баллдан едәуір төмен. Қазақстан оқушыларының тек 50%-ы математикада кем дегенде 2 құзыреттілік деңгейіне қол жеткізді, ал ЭЫДҰ елдерінде бұл көрсеткіш 69% құрайды. Бұл Қазақстандағы оқушылардың тек жартысы ғана математикалық есептерді тікелей нұсқауларсыз түсіндіре және түсіне алатынын көрсетеді. Оқушылардың тек 2%-ы ғана құзыреттіліктің жоғары деңгейін (5 немесе 6 деңгейлер) көрсетті, бұл ЭЫДҰ елдері үшін орташа көрсеткіштен 9%-дан төмен.

Оқу. Қазақстандық оқушылар арасында Оқу бойынша орташа балл 386 балды құрады, ал ЭЫДҰ елдерінің орташа көрсеткіші 476 балға тең (OECD, 2023). Бұл айтарлықтай 90 балдық алшақтық қазақстандық оқушылардың оқу дағдыларын дамытудың жеткіліксіз деңгейін көрсетеді.

Жаратылыстану ғылымдары. Қазақстандық оқушылардың жаратылыстану ғылымдары бойынша орташа балы 423 балды құрады, бұл ЭЫДҰ елдерінің орташа көрсеткішінен 485 балдан төмен (OECD, 2023). Бұл Қазақстанда жаратылыстану ғылымдары бойынша оқытуды күшейту қажеттігін көрсетеді.

Әлеуметтік-экономикалық факторлар. Қазақстандық оқушылардың 32%-ы әлеуметтік-экономикалық мәртебенің халықаралық шкаласы бойынша ең аз және аз қамтылған оқушылар арасында төртінші квинтильге ие (OECD, 2023). Олардың математикадағы орташа ұпайы 430 баллды құрайды. Неғұрлым ауқатты оқушылар 41 балға аз ауқатты оқушылардан асып түседі, бұл ЭЫДҰ елдері арасында 93 балдық орташа алшақтықтан аз. Айтарлығы, Қазақстандағы аз қамтылған отбасылардан шыққан оқушылардың 17%-ы математика бойынша үздік төрттен біріне жетті, бұл олардың академиялық тұрақтылығын көрсетеді (ЭЫДҰ елдеріндегі 10% – бен салыстырғанда).

Гендерлік айырмашылықтар. Математикадан Қазақстанның ұлдары мен қыздары шамамен бірдей нәтиже көрсетті, алайда қыздар ұлдарды оқудан 27 балға озды (OECD, 2023). Жаһандық ауқымда ұлдар 40 елде математикада қыздардан озады, ал қыздар 17 елде ұлдардан озады. Оқу бойынша қыздар PISA 2022 қатысушы елдерінің барлығында дерлік ұлдарды жеңеді.

Иммигранттар. Қазақстанда оқушылар арасындағы иммигранттардың үлесі 2022 жылы 7% – ға дейін төмендеді (2012 жылы 16% – дан) (OECD, 2023). Иммигранттар мен иммигранттар емес арасындағы математикадан орташа балл айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетпеді. Алайда, оқушылардың әлеуметтік-экономикалық профилін ескергеннен кейін иммигранттардың пайдасына 12 ұпайдан айтарлықтай артықшылық байқалады.

COVID-19 әсері. Қазақстанда оқушылардың 52%-ы өз мектебінің COVID-19 пандемиясына байланысты үш айдан астам жабылғанын хабарлады, бұл ЭЫДҰ елдерінің орташа көрсеткішіне жақын (51%) (OECD, 2023). Жетістік деңгейі жоғары елдерде және оқушылар арасында тиесілілік сезімі жақсарған елдерде мектептің қысқа мерзімде жабылуы жиі кездеседі.

Мектепке дейінгі тәрбие. Қазақстанда оқушылардың 62%-ы бір жыл немесе одан да көп уақыт ішінде мектепке дейінгі білім беру мекемелеріне барды, бұл ЭЫДҰ елдерінің орташа көрсеткішінен 94% – ға төмен (OECD, 2023). Бұл мектепке дейінгі білім берудің қолжетімділігі мен сапасын жақсарту, оның мақсаттарын жалпы орта білім беру мақсаттарымен біріктіру, үздіксіз білім беру жүйесіндегі сабақтастық қажеттілігін көрсетуі мүмкін.

Аналитикалық қорытындылар. 2022 жылы қазақстандық оқушылардың орташа нәтижелері математикалық сауаттылық және оқу сауаттылығы бойынша 2018 жылғы деңгейде қалды, бірақ жаратылыстану сауаттылығы бойынша жақсарды (OECD, 2023).

Математика. 2018-2022 жылдар аралығында ең табысты (ең жоғары баллмен 10%) және үлгерімі төмен оқушылар (ең төменгі баллмен 10%) арасындағы алшақтық қысқарды. Нәтижелері төмен оқушылар жақсарғанын көрсетті, ал жоғары жетістікке жеткен оқушылардың нәтижелері өзгеріссіз қалды.

Оқу. Ең жоғары және ең әлсіз оқушылар арасындағы алшақтық ұлғайды. Бұл нәтижелері төмен оқушыларға қосымша назар аудару қажеттілігін көрсетеді.

Жаратылыстану ғылымдары. Үлгерімі жоғары және үлгерімі төмен оқушылардың арасындағы айырмашылық айтарлықтай өзгерген жоқ.

Математикада базалық деңгейден (2-деңгей) төмен оқушылардың үлесі айтарлықтай өзгерген жоқ.

Оқуда базалық деңгейден төмен оқушылардың үлесі алты пайыздық тармаққа өсті.

Жаратылыстану ғылымдарында базалық деңгейден төмен оқушылардың үлесінде өзгерістер байқалмады.

Халықаралық салыстыру. Қазақстан оқушылары ЭЫДҰ бойынша барлық үш салада: математика, оқу және жаратылыстану ғылымдары бойынша орташадан төмен нәтижелер көрсетті. Қазақстандағы оқушылардың аз пайызы ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіштермен салыстырғанда кем дегенде бір облыста үлгерімнің жоғары деңгейіне (5 немесе 6 деңгей) жетті. Сондай-ақ, Қазақстандағы оқушылардың аз пайызы ЭЫДҰ бойынша орташа деңгейден барлық үш салада ең төменгі үлгерім деңгейіне (2-деңгей немесе одан жоғары) жетті.

PISA нәтижелері Қазақстанның білім беру жүйесін жақсарту үшін негізгі бағыттарды анықтауға мүмкіндік береді. Кейбір салаларда, әсіресе жаратылыстану ғылымдарында жақсару байқалса да, назар аударуды қажет ететін аспектілер бар. Оқу сауаттылығы бойынша нәтижелердегі алшақтық үлгерімі төмен білім алушыларға назар аудару қажеттігін көрсетеді. Бұдан басқа, нәтижелер Қазақстанның ЭЫДҰ елдерінің халықаралық стандарттарына жақындау үшін білім берудің жалпы деңгейін жақсартуға ұмтылуы керек екенін

көрсетеді. PISA арқылы алынған ақпарат білім беру сапасын жақсартуға және оқушыларды болашақ қиындықтарға дайындауға бағытталған стратегияларды әзірлеу және енгізу үшін маңызды деректерді береді.

Оқушылардың математика саласындағы білімі мен дағдылары.

PISA деректері бойынша Қазақстанда оқушылардың 50%-ы математика бойынша кемінде 2-деңгейге жетті, бұл ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіштен (69%) едәуір төмен (OECD, 2023). Берілген санаттағы оқушылар қарапайым жағдайды математикалық түрде қалай ұсынуға болатындығы туралы тікелей нұсқауларсыз түсіндіруге және тануға қабілетті (мысалы, екі балама маршруттың жалпы қашықтығын салыстыру немесе бағаларды басқа валютаға аудару). Салыстыру үшін Сингапур, Макао (Қытай), Жапония, Гонконг (Қытай), Тайвань және Эстония сияқты елдер мен аймақтардағы оқушылардың 85%-дан астамы осы секілді немесе одан неғұрлым жоғары деңгейді көрсетті.

Қазақстанда оқушылардың тек 2%-ы математика бойынша жоғары деңгейге (5 немесе 6-деңгейлер) жетті (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш-9%). Азияның алты елі мен экономикасы осы деңгейге жеткен оқушылардың ең жоғары пайызына ие болды: Сингапур (41%), Тайвань (32%), Макао (Қытай) (29%), Гонконг (Қытай) (27%), Жапония (23%) және Корея (23%). Бұл деңгейлерде оқушылар күрделі жағдайларды математикалық түрде модельдей алады және проблемаларды шешудің қолайлы стратегияларын таңдай алады, салыстыра алады және бағалай алады. PISA 2022-ге қатысқан 81 ел мен экономиканың тек 16-сында оқушылардың 10%-дан астамы 5 немесе 6 деңгейге жетті.

Қазақстан оқушыларының оқу саласындағы білімі мен дағдылары.

Қазақстанда оқушылардың 36%-ы оқу бойынша 2 немесе одан жоғары деңгейге жетті (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш-74%) (OECD, 2023). Осы санаттағы студенттер орташа ұзындықтағы мәтіндегі негізгі идеяны анықтай алады, Айқын, кейде күрделі критерийлер негізінде ақпаратты таба алады, нақты көрсетілген кезде мәтіндердің мақсаты мен формасы туралы ойлана алады. Оқу үлгерімінің ең төменгі деңгейіне жеткен 15 жастағы оқушылар үшін (2 немесе одан жоғары деңгей) Сингапурда 89%-дан Камбоджада 8%-ға дейін өзгерді.

Қазақстандағы оқушылардың тек 1%-ы оқу бойынша 5 немесе одан жоғары деңгейге ие болды (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш-7%). Осы санаттағы оқушылар ұзақ мәтіндерді түсінуге, дерексіз немесе қарама-қайшы ұғымдармен жұмыс істеуге және ақпарат мазмұнына немесе дереккөзіне қатысты жасырын нұсқаулар негізінде фактілер мен пікірлерді ажырата алады.

Қазақстан оқушыларының жаратылыстану ғылымдары саласындағы білімі мен дағдылары. Қазақстанда оқушылардың 55%-ы жаратылыстану ғылымдары бойынша 2 немесе одан жоғары деңгейге жетті

(ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш – 76%) (OECD, 2023). Осы санаттағы білім алушылар таныс ғылыми құбылыстардың дұрыс түсіндірілуін тани алады және берілген мәліметтер негізінде тұжырымның негізді екендігін анықтау үшін осындай білімді қолдана алады.

Қазақстандағы оқушылардың 1%-ы жаратылыстану ғылымдары бойынша жоғары деңгейге (5 немесе 6-деңгейлер) жетті (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш – 7%). Осы санаттағы білім алушылар өздерінің білімдері мен ғылым туралы түсініктерін бейтаныс жағдайларды қоса алғанда, көптеген жағдайларда шығармашылықпен және дербес қолдана алады.

Бұл нәтижелер Қазақстанда білім беру бағдарламалары мен оқыту әдістемелерін жақсартуға күш салу қажеттігін көрсетеді. Төмен балл жинаған оқушыларды қолдауға, сондай-ақ оқу және математика бойынша үлгерім деңгейін арттыру стратегияларын әзірлеуге ерекше назар аудару керек.

Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық айырмашылықтар. PISA мәліметтері бойынша экономикалық, әлеуметтік және мәдени мәртебе индексі әр елдердің ұқсас әлеуметтік-экономикалық ортасы бар оқушыларды салыстыруға мүмкіндік береді.

Қазақстанда оқушылардың 32%-ы (ең үлкен үлесі) әлеуметтік-экономикалық шкаланың төртінші халықаралық квинтилінде, бұл олардың PISA-2022 зерттеуіне қатысқан ең қолайсыз немесе ең артықшылықты оқушыларға жатпайтынын білдіреді (OECD, 2023). Олардың математикадағы орташа ұпайы 430 болды. Эстония мен Жапонияда ұқсас әлеуметтік-экономикалық ортасы бар оқушылар айтарлықтай жоғары нәтиже көрсетеді.

Экономикалық, әлеуметтік және мәдени мәртебе индексі сонымен қатар оқушыларды әр елдегі және экономикадағы ең қолайсыздан ең әлсізге дейін бағалауға мүмкіндік береді, оқушылардың тең үлесі бар төрт тобын құрады (әр елдегі/экономикадағы 15 жастағы оқушылардың жалпы санының 25%). Қазақстанда жоғары әлеуметтік-экономикалық қабаттағы оқушылар қолайсыз (төменгі 25%) оқушылардан математика бойынша 41 балға асып түсті. Бұл ЭЫДҰ елдері бойынша екі топ арасындағы орташа алшақтықтан (93 балл) аз.

2012-2022 жылдар аралығында ЭЫДҰ елдері бойынша орта есеппен Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық мәртебесі бойынша оқушылардың жоғарғы және төменгі 25% топтары арасындағы математика бойынша үлгерімдегі алшақтық тұрақты болып қалды.

Әлеуметтік-экономикалық мәртебе PISA-ға қатысқан барлық елдер мен экономикалардағы математика көрсеткіштерінің болжаушысы болды. Қазақстанда бұл көрсеткіш PISA 2022-дегі математика бойынша үлгерімнің 4% түсіндірді (ЭЫДҰ елдері бойынша орташа 15% – бен салыстырғанда).

Қазақстандағы әлеуметтік жағынан аз қамтылған оқушылардың 17%-ға жуығы математикадан жоғары нәтижеге қол жеткізе алды. Бұл

санаттағы студенттерді академиялық тұрақты деп санауға болады, өйткені олардың әлеуметтік-экономикалық деңгейіне қарамастан, олар өз еліндегі оқушылармен салыстырғанда оқу жетістіктеріне қол жеткізді. ЭЫДҰ елдері бойынша орта есеппен қолайсыз топтардан шыққан оқушылардың 10%-ы өз елдеріндегі математикадан үлгерімі бойынша жоғарғы тоқсанға түседі.

Талдау нәтижелері көрсеткендей, әлеуметтік-экономикалық мәртебе қазақстандық оқушылардың білім жетістіктеріне айтарлықтай әсер етеді, дегенмен бұл әсер ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіштен аз байқалады. Қоғамның артықшылықты топтарының оқушылары қолайсыз топтардағы қатарластарына қарағанда математикадан айтарлықтай жақсы нәтиже көрсетеді, бірақ бұл топтар арасындағы алшақтық ЭЫДҰ елдеріне қарағанда аз.

Кейбір қолайсыз оқушылардың әлеуметтік-экономикалық қолайсыздыққа қарамастан жақсы нәтижеге жетуге төзімділігі жалпы білім деңгейін арттыруға әлеует бар екенін көрсетеді. Білім беру жетістіктерін одан әрі жақсарту үшін қоғамның қолайсыз топтарынан шыққан оқушыларды қолдауға, сондай-ақ барлық әлеуметтік топтар үшін сапалы білімге тең қол жеткізу үшін жағдай жасауға ерекше назар аудару қажет.

Қазақстандағы гендерлік айырмашылықтарға шолу. PISA зерттеуінің нәтижелері бойынша Қазақстанда ұлдар мен қыздар математикадан ұқсас орташа нәтижелер көрсетті, бірақ қыздар оқуда ұлдардан 27 баллға асып түсті (OECD, 2023). Математикадағы жаһандық деңгейде ұлдар 40 ел мен экономикадағы қыздардан асып түсті, қыздар 17 ел мен экономикадағы ұлдардан асып түсті, ал қалған 24 елде айтарлықтай айырмашылықтар анықталған жоқ. Оқуда қыздар PISA 2022-ге қатысқан барлық елдер мен экономикалардағы ұлдарға қарағанда екеуін қоспағанда (81-ден 79) орташа есеппен жоғары нәтиже көрсетті.

Ұлдар мен қыздар арасындағы үлгерім деңгейі. Қазақстанда математикадан үлгерімі төмен ұлдардың (50%) және қыздардың (49%) үлесі ұқсас. Алайда, оқуда үлгерімі төмен ұлдардың үлесі жоғары, ұлдардың 70%-ы және қыздардың 57%-ы 2-деңгейден төмен ұпай жинады. Жоғары жетістіктерге келетін болсақ, үздік оқушылардың үлесі математикадағы қыздарға (1%) қарағанда ұлдар арасында (2%) жоғары (OECD, 2023).

2012-2022 жылдар аралығында Қазақстанда ұлдар мен қыздар арасындағы математика бойынша нәтижелер тұрақты болып қалды. Бұл белгілі бір кезеңде осы тақырып бойынша гендерлік айырмашылықтарда айтарлықтай өзгерістердің жоқтығын көрсетеді.

PISA-2022 нәтижелері Қазақстанның білім беру стратегиясындағы гендерлік айырмашылықтарды есепке алудың маңыздылығын көрсетеді. Ұлдар мен қыздар арасындағы математиканың орташа нәтижелері ұқсас болғанымен, қыздардың оқудағы айтарлықтай артықшылығы қосымша назар аударуды

қажет етеді. Оқуда үлгерімі төмен ұлдардың жоғары пайызы олардың оқу дағдыларын жақсартуға бағытталған мақсатты қолдау бағдарламаларын әзірлеу қажеттілігін көрсетеді.

Жетістіктердегі анықталған гендерлік айырмашылықтар оқушылардың жынысына қарамастан табысқа жету үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету үшін қосымша зерттеулер мен білім беру саясатын ықтимал түзетулердің қажеттілігін көрсетеді.

Білім беру жетістіктерін жақсарту және оқу үлгеріміндегі гендерлік алшақтықты азайту үшін келесілер ұсынылады:

Оқу дағдыларын жақсартуға бағытталған ұлдарға арналған қолдау бағдарламаларын әзірлеу және енгізу.

Оқу бағдарламалары мен педагогикалық әдістемелердегі гендерлік аспектілерге ерекше назар аудару.

Гендерлік айырмашылықтарды бақылауды жалғастыру және үлгерімдегі алшақтықтарды жоюдың тиімді стратегияларын әзірлеу үшін олардың себептерін талдау.

Қазақстандағы оқушылардың иммигранттық шығу тегі мен үлгерімі. Иммигранттар деп ата-аналары оқушы PISA тестін тапсыратын елден басқа елде/экономикада туған оқушылар саналады. Иммигрант оқушылар бірінші және екінші ұрпақ иммигранттары болып бөлінеді.

Бірінші буын иммигранттары – бұл тест өткізетін елден тыс жерде туылғандар; екінші буын – тест өткізетін елде туылған, бірақ ата-анасы одан тыс жерде туылған оқушылар.

Қазақстанда иммигрант оқушылардың үлесі 2012 жылғы 16%-бен салыстырғанда 2022 жылы 7%-ға дейін төмендеді (OECD, 2023). 2022 жылы 15 жастағы оқушылардың 3%-ы бірінші буын иммигранттары болды, яғни олар басқа елде/экономикада дүниеге келді және олардың отбасылары жақында Қазақстанға көшті. Бұл оқушылардың 62%-ы Қазақстанға 5 жасқа дейін, ал 14%-ы 12 жастан кейін келіп, бастауыш сыныптарын басқа білім беру жүйесінде аяқтаған.

Әлеуметтік-экономикалық профиль және тілдік орта. Қазақстандағы иммигрант оқушылар иммигрант емес оқушылармен салыстырғанда қолайсыз әлеуметтік-экономикалық профильге ие.

Барлық оқушылардың 25%-ы әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан қолайсыз болып саналса, иммигранттардан шыққан оқушылар арасында бұл үлес 39% құрайды (OECD, 2023). Иммигрант оқушылардың шамамен 11%-ы (және барлық басқа оқушылардың 11%-ы) үйде жиі сөйлейтін тілдің PISA тестілеуінен өзгеше екенін хабарлады.

Математикада иммигранттар мен иммигрант емес оқушылар арасындағы орташа есеп айырысу шамалы болды. Алайда, оқушылардың әлеуметтік-экономикалық профилін ескергеннен кейін иммигрант оқушылардың

пайдасына 12 балдық айтарлықтай айырмашылық байқалды. Бұл қолайсыз әлеуметтік-экономикалық жағдайға қарамастан, иммигрант оқушылар математикада жоғары нәтиже көрсететінін көрсетеді.

Оқуда иммигранттар мен иммигрант емес оқушылар арасындағы орташа үлгерім айырмашылығы иммигрант емес оқушылардың пайдасына 18 балды құрады, бұл айтарлықтай айырмашылық. Оқушылардың әлеуметтік-экономикалық профилін ескергеннен кейін 10 балдық айтарлықтай айырмашылық иммигрант емес оқушылардың пайдасына қалды. Бұл иммигрант оқушыларға оқу саласында қосымша білім беру қолдауының қажеттілігін көрсетеді.

PISA 2022 нәтижелері Қазақстандағы иммигрант оқушылардың, әсіресе оқу саласында белгілі бір қиындықтарға тап болатынын көрсетеді. Иммигрант оқушылардың үлесінің төмендеуіне және олардың қолайсыз әлеуметтік-экономикалық профиліне қарамастан, олар әлеуметтік-экономикалық фонды ескергеннен кейін математикада тұрақты нәтижелер көрсетеді. Бұл осы оқушылардың әлеуетін және олардың оқу үлгерімін жақсартуға бағытталған қосымша қолдау шараларының қажеттілігін көрсетеді.

Иммигрант оқушылардың білім беру нәтижелерін арттыру үшін келесілер ұсынылады:

- 1) иммигрант оқушылардың оқу дағдыларын жақсартуға бағытталған қолдау бағдарламаларын әзірлеу.
- 2) білім беру бастамаларын жоспарлау және іске асыру кезінде әлеуметтік-экономикалық факторларды есепке алу.
- 3) Қазақстанның білім беру жүйесінде иммигрант оқушыларды бейімдеу үшін қосымша ресурстар мен мүмкіндіктер беру.

Қазақстандағы оқушылардың мектеп өмірі: мектепке қатыстылық сезімі. 2022 жылы Қазақстандағы оқушылардың 78%-ы мектепте оңай достасатынын хабарлады, бұл ЭЫДҰ орташа көрсеткішімен салыстырғанда 76% (OECD, 2023). Оқушылардың шамамен 72%-ы өздерін мектеп қауымдас-тығының бір бөлігі ретінде сезінді (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш – 75%). Алайда, оқушылардың 18%-ы мектепте өзін жалғыз сезінді, 17%-ы өздерін бөтен немесе артық сезінді (ЭЫДҰ орташа көрсеткіштері сәйкесінше 16% және 17%). 2018 жылмен салыстырғанда қазақстандық оқушылар арасында мектепке қатыстылық сезімі жақсарды.

Өмірге қанағаттану. Соңғы жылдары әртүрлі елдер мен экономикаларда оқушылардың жалпы өмірге қанағаттануының төмендеуі байқалды. 2022 жылы қазақстандық оқушылардың 6%-ы 0-ден 10-ға дейінгі шкала бойынша 0-ден 4 балға дейін бағалап, өз өміріне қанағаттанбайтыны туралы хабар-лады (OECD, 2023). 2018 жылы мұндай оқушылар аз – тек 5% болды. ЭЫДҰ елдері бойынша орташа есеппен өз өміріне қанағаттанбаған оқушылардың

үлесі 2015 жылғы 11%-дан 2018 жылы 16%-ға дейін және 2022 жылы 18%-ға дейін өсті.

PISA 2022 деректері қазақстандық оқушылардың көпшілігі өздерін мектеп қоғамдастығының бір бөлігі ретінде сезінетінін және достарын оңай табатынын көрсетеді. Бұл қазақстандық мектептердегі қолайлы әлеуметтік ахуал туралы куәландыратын оң көрсеткіш. 2018 жылдан бастап мектепке қатыстылық сезімін жақсарту мектеп климаты мен оқушылардың әлеуметтік интеграциясын жақсартуға бағытталған шаралардың тиімділігін көрсетеді.

Мектепке деген көзқарастағы оң өзгерістерге қарамастан, қазақстандық оқушылардың өмірге деген қанағаттану деңгейінің аздап төмендегені байқалады. Қазақстандағы қанағаттанбаған оқушылардың үлесі ЭЫДҰ орташа көрсеткішінен төмен болғанымен, өсу үрдісі алаңдаушылық туғызады. Бұл оқушылардың эмоционалдық және психологиялық саулығын қолдау үшін көбірек күш салу қажеттілігін көрсетеді.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰҒАЛІМ ҚОЛДАУЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДАҒЫ ТӘРТІП

Мұғалімдердің қолдауы. Қазақстанда оқушылардың 77%-ы математика сабақтарының көпшілігінде мұғалім әр оқушыны оқытуға қызығушылық танытатынын, бұл ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіштен (63%) едәуір жоғары екенін хабарлады (OECD, 2023). Сонымен қатар, оқушылардың 82%-ы мұғалім қажет болған жағдайда қосымша көмек көрсететінін атап өтті (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш-70%). Салыстыру үшін, 2012 жылы бұл көрсеткіштер сәйкесінше 82% және 85% құрады. Деректерді талдау көрсеткендей, көп оқушылар мұғалімдердің қосымша көмек көрсететінін атап өткен білім беру жүйелерінде 2022 жылы математикадан алынған нәтижелер он жыл бұрынғыға қарағанда азырақ төмендеді.

Сабақтағы тәртіп. Мұғалімдердің қолдауының жоғары деңгейіне қарамастан, кейбір оқушылар математиканы қолайсыз тәртіптік климатта оқиды. 2022 жылы қазақстандық оқушылардың шамамен 16%-ы сабақтардың көпшілігінде немесе барлығында тиімді жұмыс істей алмайтынын хабарлады (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш-23%). Оқушылардың 22%-ы мұғалімдерді тыңдамайды (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш – 30%), 23%-ы цифрлық құрылғыларды пайдалануға алаңдайды (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш – 30%) және 21%-ы цифрлық құрылғыларды пайдаланатын басқа оқушыларға алаңдайды (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш – 25%) (OECD, 2023). ЭЫДҰ елдерінде, егер мектепте ұялы телефондарды пайдалануға тыйым салынса, оқушылар мұндай алаңдаушылық туралы сирек хабарлаған.

Қазақстанда математика мұғалімдері тарапынан қолдаудың жоғары деңгейі оқу нәтижелерін жақсартуға ықпал ететін маңызды фактор болып табылады. Мұғалімдер әрбір білім алушыға жеке көзқарас танытады және

қажетті көмекті уақтылы ұсынады, бұл білім алушылардың білім жетістіктеріне оң әсер етеді. Бұл тәжірибені сақтау және нығайту математикадағы үлгерімді одан әрі арттыруға ықпал етуі мүмкін.

Математика сабақтарындағы қолайсыз тәртіптік климат, оқушылардың айтарлықтай үлесімен белгіленеді, алаңдаушылық тудырады. Цифрлық құрылғыларға назар аудару және тәртіпті бұзу оқу тиімділігін төмендетеді. Жағдайды жақсарту үшін тәртіптік бақылауды күшейту және сабақтарда цифрлық құрылғыларды пайдалануды реттеу шаралары енгізілуі мүмкін. ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесі көрсеткендей, мектепте ұялы телефондарды пайдалануға тыйым салу алаңдаушылық деңгейін төмендету және оқушылардың зейіні мен күш-жігерін арттыру үшін тиімді шара бола алады.

Мектепте және одан тыс жерлерде оқушылардың қауіпсіздік сезімі туралы мәліметтер. PISA 2022 мәліметтері бойынша, нәтижелері жоғары болып қалатын және оқушылардың мектепке жату сезімі жақсаратын білім беру жүйелерінде оқушылар өздерін қауіпсіз сезінеді және мектепте қорқыту мен басқа да қауіптерге бейім емес.

PISA 2022 мәліметтері бойынша, нәтижелер жоғары болып қалатын және оқушылардың мектепке қатыстылық сезімі жақсаратын білім беру жүйелерінде оқушылар өзін қауіпсіз сезінеді және мектепте буллингке және басқа қауіптерге сирек ұшырайды.

Қазақстанда оқушылардың 16%-ы мектепке барар жолда өздерін қауіпсіз сезінбейтіндіктерін хабарлады (ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіш-8%). Сыныпта оқушылардың 12%-ы (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш – 7%), ал мектептің басқа жерлерінде (мысалы, дәлізде, асханада, дәретханада) оқушылардың 14%-ы (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш-10%) өздерін қауіпсіз сезінбейді (OECD, 2023).

Мектептегі буллинг. Кейбір оқушылар буллингке ұшырайды: Қазақстандағы қыздардың 19%-ы және ұлдардың 26%-ы айына кемінде бірнеше рет буллинктің құрбаны болғанын хабарлады (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіш-қыздардың 20%-ы және ұлдардың 21%-ы). ЭЫДҰ елдері бойынша орташа есеппен 2018 жылдан бері буллингке ұшыраған оқушылар саны азайды. Мысалы, 2022 жылы оқушылардың тек 7%-ы 2018 жылы 11%-бен салыстырғанда олар туралы зиянды қауесет таратқандарын хабарлады. Қазақстанда да бұл көрсеткіштің төмендеуі байқалады: 2018 жылғы 16%-бен салыстырғанда 2022 жылы 5% (OECD, 2023).

Мектептегі және оған баратын жолдағы қауіпсіздік сезімі оқушылардың оқу жетістіктері мен жалпы әл-ауқатына әсер ететін маңызды фактор болып табылады. Қазақстанда өзін қауіпсіз сезінбейтін оқушылардың үлесі ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіштерден асып түседі. Бұл алаңдаушылық туғызады және білім беру мекемелерінде және олардың айналасында қауіпсіздікті жақсарту бойынша шаралар қабылдауды талап етеді.

Буллингке ұшыраған оқушылардың үлесінің төмендеуіне қарамастан, мәселе әлі де өзекті болып қала береді. Әсіресе буллинг туралы хабарлаған ұлдардың жоғары пайызы ерекше көзге түседі. Мектептегі климаттың жақсаруы және буллингке қарсы тиімді бағдарламаларды енгізу бұл жағымсыз құбылыстың төмендеуіне ықпал етуі мүмкін.

Ата-аналардың білім беру процесіне қатысуы туралы мәліметтер. Мектеп директорларынан жиналған PISA деректеріне сәйкес, көптеген елдер мен аймақтарда 2018-2022 жылдар аралығында мектеп өміріне және балаларын оқытуға белсенді қатысатын ата-аналардың пайызы айтарлықтай төмендеген. Қазақстан да бұдан шет қалған жоқ.

2022 жылы Қазақстандағы оқушылардың 60%-ы мектептерде оқыды, олардың мектеп директорлары өткен оқу жылында барлық отбасылардың кем дегенде жартысы өз бастамасы бойынша мұғаліммен баласының үлгерімін талқылағанын хабарлады. 2018 жылы бұл көрсеткіш 74% құрады. Бұл ретте, мұғалімнің бастамасы бойынша баланың үлгерімі 2022 жылы 50% жағдайда, 2018 жылы 63% – бен талқыланды (OECD, 2023).

Ата-аналардың білім беру процесіне қатысуының төмендеуі алаңдаушылық туғызып отыр.. Ата-аналардың балаларын оқытуға белсенді қатысуы жоғары білім жетістіктерімен және мектеп климатының жақсаруымен байланысты. Қатысқан ата-аналар балаларына оқу қиындықтарын жеңуге көмектесу және жетістіктерге ынталандыру арқылы жақсырақ қолдау көрсете алады.

2018 және 2022 жылдар аралығында ата-аналарды тартудың оң тенденциялары байқалған жүйелер математика бойынша тұрақты немесе жақсарылған нәтижелерді көрсетуге бейім болды. Бұл білім беру процесінде ата-аналар қолдауының маңыздылығын көрсетеді.

COVID-19 САЛДАРЫНАН ҚАЗАҚСТАНДА МЕКТЕПТЕРДІҢ ЖАБЫЛУЫ КЕЗІНДЕ ОҚЫТУ

Мектептердің жабылу және қашықтықтан оқытуға көшу. Қазақстанда оқушылардың 52%-ы COVID-19 пандемиясына байланысты мектептері үш айдан астам уақытқа жабылғанын хабарлады. ЭЫДҰ елдері бойынша орта есеппен оқушылардың 51%-ы осындай ұзақ мерзімді мектептердің жабылуынан аман қалды (OECD, 2023). Нәтижелері жоғары болып, оқушылардың тиесілілік сезімі жақсарған білім беру жүйелерінде оқушылардың аз саны мектептердің ұзақ жабылуына тап болды.

Проблемы в дистанционном обучении. Қашықтықтан оқыту кезінде қазақстандық оқушылардың 30%-ы аптасына кемінде бір рет мектеп тапсырмаларын түсінуде қиындықтарға тап болды, ал 22%-ы оқу тапсырмаларын орындауда көмек іздеуде қиындықтарға тап болды (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіштер тиісінше 34% және 24%) (OECD, 2023). Оқу үлгерімі жоғары

болып, оқушылардың тиесілілік сезімі жақсарған білім беру жүйелерінде қашықтықтан оқытуда аз оқушылар қиындықтарға тап болды.

Мектептер жабылған кезде оқушылардың **әл-ауқатын қолдау шектеулі болды**. Қазақстанда оқушылардың 51%-ы күн сайын виртуалды сабақтар арқылы бейнебайланыс арқылы қолдау алғанын хабарлады. Оқушылардың тек 31%-ы ғана мектеп өкілдері күн сайын олардың әл-ауқаты туралы сұрағанын хабарлады (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіштер сәйкесінше 51% және 13%) (OECD, 2023).

Цифрлық технологияларды қолданудағы сенімділік. Егер болашақта мектептер қайтадан жабылатын болса, ЭЫДҰ-дағы көптеген оқушылар қашықтықтан оқыту үшін цифрлық технологияларды қолдану дағдыларына сенімді, бірақ оқушылар өз оқуы үшін жауапкершілікті өз мойнына алу қабілетіне сенімді емес. Қазақстанда оқушылардың 75%-ы бейнебайланыс бағдарламасын пайдалануға деген сенімділікті немесе жоғары сенімділікті сезінеді және 76%-ы мектеп тапсырмаларын орындауға өзін-өзі ынталандыру қабілетіне сенімді немесе өте сенімді (ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіштер: тиісінше 77% және 58%) (OECD, 2023).

Мектептердің ұзаққа жабылуы және қашықтықтан оқыту: мектептердің ұзақ мерзімге жабылуы оқуда, әсіресе мектеп тапсырмаларын түсінуде және көмек іздеуде айтарлықтай қиындықтарға әкелді.

Виртуалды сабақтардың айтарлықтай санына қарамастан, оқушылардың эмоционалды және психологиялық жағдайын қолдау шектеулі болды, бұл мектептердің болашақта жабылуы жағдайында жақсартуды қажет етеді.

Қазақстандық оқушылардың көпшілігі өздерінің цифрлық дағдыларына сенімді, алайда өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға және өз оқуы үшін жауапкершілікке назар аудару қажет.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БІЛІМГЕ САЛЫНҒАН РЕСУРСТАР

Білім беру шығындарының оқу үлгеріміне әсері. PISA зерттеуі білімге инвестиция салу оқушылардың үлгеріміне белгілі бір дәрежеде ғана әсер ететінін көрсетеді. 2019 жылы бастауыш және орта білім берудің барлық жылдарында (6-дан 15 жасқа дейін) бір оқушыға жинақталған шығындар 75000 доллардан аз болған елдер мен экономикалар арасында (сатып алу қабілетінің паритетін ескере отырып, PPP), жоғары білім беру шығындары PISA математика тестіндегі жақсы нәтижелермен байланысты болды. Қазақстанда бір оқушыға он жыл ішінде, 6 жастан 15 жасқа дейінгі жиынтық шығыстар шамамен 29 800 АҚШ долларын (PPP) құрады (OECD, 2023).

Мұғалім кадрларының тапшылығы. 2022 жылы Қазақстанда, барлық елдер мен экономикалардың жартысындағыдай, салыстырмалы деректері бар мектеп директорлары 2018 жылмен салыстырғанда педагогикалық кадрлардың тапшылығы туралы жиі хабарлады. 2022 жылы Қазақстандағы

оқушылардың 36%-ы мектептерде оқыды, онда директор мектептің оқытуды қамтамасыз ету қабілеті педагогикалық құрамның жетіспеушілігімен шектелгенін хабарлады. Бұл ретте оқушылардың 26%-ы біліктілігі жеткіліксіз немесе біліктілігі жоқ педагогтері бар мектептерде оқыды. 2018 жылы бұл көрсеткіштер сәйкесінше 29% және 19 құрады% (OECD, 2023). 2022 жылдың бірінші жартыжылдығында Ustudy деректері бойынша Қазақстанның 179 мың педагогіҰБТ тапсырды, қатысушылардың 74,2%-ы бұл ретте шекті балл жинаған жоқ. Екі тестілеу деректерін салыстыру бізді екі емтихан нәтижелеріндегі сәйкессіздіктің себебін анықтауға итермелейді. Өйткені сауатсыз мұғалім сауатты оқушыны оқыта алмайды. Сондықтан білім беру сапасын бағалау жөніндегі ұлттық жүйенің негізгі компоненттерінің бірі ретінде есептелетін педагогтерді аттестаттау жөніндегі халықаралық тәжірибені ескеру қажет, өйткені білім алушылар мен педагогтерді тестілеу нәтижелері арасында өтпелі талдау жүргізіледі. Сондай-ақ тестілеуде пәндік білімді ғана емес, дағдылар мен құзыреттерді де бағалау қажет, өйткені Қазақстан 10 жылдан бері функционалдық сауаттылықты дамытуға бағытталған білім берудің жаңартылған мазмұнына көшті.

Көптеген елдер мен экономикаларда педагогикалық кадрлары жетіспейтін мектептерде оқитын оқушылар мұндай проблемалар байқалмаған мектептердегі оқушыларға қарағанда математикадан төмен нәтиже көрсетті.

Білім беру шығындарының шектеулі әсері: білім беру шығындарының неғұрлым жоғары болуы тестілеу нәтижелерінің жақсаруымен байланысты болса да, Қазақстанда ағымдағы шығындар әлемнің жетекші елдерімен салыстырылатын үлгерім деңгейіне жету үшін жеткіліксіз екені анық.

Педагогикалық кадрлардың жетіспеушілігі және мұғалімдердің біліктілігінің жеткіліксіздігі барған сайын өткір проблемаларға айналуға, бұл оқушылардың оқу сапасы мен нәтижелеріне теріс әсер етеді.

Мектепке дейінгі білімге қатысу. 2022 жылы Қазақстанның 15 жастағы оқушылары PISA тестінен өткен кезде, олардың 48%-ы 10-сыныпта оқыды. Айта кету керек, олардың тек 62%-ы бір жыл немесе одан да көп уақыт бойы мектепалды білім алуға қатысқан (ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіш 94% құрайды) (OECD, 2023). PISA мәліметтері бойынша, мектепке дейінгі білім беруде кем дегенде бір жыл оқыған оқушылар 15 жасында математикадан жоғары нәтиже көрсетеді, тіпті әлеуметтік-экономикалық факторларды ескере отырып, оған мүлдем қатыспағандармен немесе бір жылдан аз уақыт оқығандармен салыстырғанда.

Қайта оқыту. Қазақстанда оқушылардың 2%-ы бастауыш оқу басталғаннан кейін екінші жылға (ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіш 9%) кем дегенде бір рет қалғанын хабарлады (OECD, 2023). Оқу үлгерімі жоғары елдерде сыныпты қайталау тәжірибесі сирек кездеседі, бұл оқушыларды оқытудың, бағалаудың және қолдаудың тиімді әдістерін көрсетеді.

Мектептердің автономиясы. Қазақстанда оқушылардың 83%-ы директорлары мұғалімдерді жалдау үшін негізгі жауапкершілікке ие мектептерде оқиды (ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіш 60% құрайды). Сондай-ақ, оқушылардың 58%-ы оқу материалдарын таңдау үшін мұғалімдердің негізгі жауапкершілігі бар мектептерде оқиды (ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіш 76% құрайды) (OECD, 2023). Оқу үлгерімі жоғары көптеген жүйелерде мектептерге осындай өкілеттіктер беріледі, бұл білім беруді басқаруда және академиялық тәуелсіздікте автономияның маңыздылығын көрсетеді.

ЭЫДҰ-ның басқа елдерімен салыстырғанда Қазақстанда балалар мектепке дейінгі білім беру ұйымдарына аз барады. Бұл олардың кейінгі мектептегі үлгеріміне кері әсерін тигізуі мүмкін.

Қазақстанда қайта оқытудың төмен деңгейі оқытудың тиімді әдістерін немесе осы тәсілді тежеудің әкімшілік тетіктерін көрсетуі мүмкін, алайда барлық оқушылар үшін білім беру сапасын да ескеру маңызды.

Мұғалімдерді жалдау және оқу материалдарын таңдау мәселелерінде қазақстандық мектептердің дербестігінің жоғары деңгейі неғұрлым икемді және бейімделгіш білім беру процесіне ықпал етуі мүмкін, бұл оқушылардың үлгеріміне оң әсер етеді.

Математика және оқу бойынша нәтижелерді сақтауда, сондай-ақ жаратылыстану ғылымдарын жетілдіруде көрсетілген COVID-19 пандемиясы кезеңіндегі Қазақстандық білім беру жүйесінің тұрақтылығы білім беруде қабылданған стратегиялардың маңыздылығын көрсететінін атап өту маңызды. Осылайша, мұғалімдердің мәртебесін одан әрі нығайту, оқу бағдарламаларын жаңарту және цифрлық технологияларды белсенді пайдалану Қазақстандағы оқушылардың үлгерімінің көрсеткіштерін одан әрі жақсартуға ықпал етуі мүмкін.

БАЛАЛАРДЫҢ ХАЛ-АХУАЛЫН ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ИНДЕКСІН ЗЕРТТЕУ АЯСЫНДАҒЫ СУБЪЕКТИВТІ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ.

Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 2022 жылғы 1 ақпандағы № 21-ө өкімімен бекітілген Балалардың хал-ахуал индексі балалардың хал-ахуалын бағалайтын индикаторлардың жиынтығы болып табылады. Индекс әкімшілік статистикалық деректер және балалар мен ата-аналардың жаппай сауалнамасының нәтижелері негізінде есептеледі, Қазақстандағы балалардың жағдайы туралы жыл сайынғы баяндаманы қалыптастырады.

Зерттеу деректерді жинау мен талдаудың сандық және сапалық әдістерін қамтитын аралас әдістемені пайдаланады. Бұл әдістеме объективті және субъективті көрсеткіштерді ескере отырып, балалардың әл-ауқатының әртүрлі аспектілерін жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді.

Деректерді жинау әдістері кешенді сауалнама:

Деректер субъективті деректер туралы бастапқы ақпаратты алу үшін қатысушылардың әртүрлі топтарының, соның ішінде балалардың (ата-аналардың рұқсатымен), ата-аналардың, тәрбиешілердің, тиісті салалардың сарапшыларының сауалнамалары арқылы жиналады.

Балаларға арналған жаппай сауалнама: сауалнама 4000 баланы қамтиды, талдау үшін кең іріктеуді ұсынады.

Ата-аналардың жаппай сауалнамасы: балалардың хал-ахуалын қабылдау туралы жан-жақты түсінік алуға мүмкіндік беретін 4000 ата-ананы қамтиды.

Педагогтердің, психологтердың және әлеуметтік педагогтердің жаппай сауалнамасы: 1500 маманның сауалнамасы балалардың хал-ахуалы туралы кәсіби көзқарастарды бағалауға мүмкіндік береді.

Іріктеуді қалыптастыру процесі. Зерттеудің жалпы жиынтығына 10-17 жас аралығындағы 3,5 миллионға жуық мектеп оқушылары кіреді. Бас жиынтықта бөлу мынадай критерийлер бойынша жүзеге асырылады: өңір, жыныс, қала/ауыл, жас, ұлт, әлеуметтік-экономикалық мәртебе (аз қамтылған, көп балалы отбасылар), оқу орнының түрі (гимназия/жалпы білім беретін мектеп, жеке/мемлекеттік мектеп).

Барлық қатысушыларды ынталандыру үшін оларға зерттеуге қатысқаны туралы сертификаттар беріледі. Этикалық шаралар кәмелетке толған қатысушылардан, сондай-ақ кәмелетке толмаған қатысушылардың заңды өкілдерінен хабардар етілген келісім алуды қамтиды. Барлық деректер зерттеу аяқталғаннан кейін жойылады, бұл құпиялылық пен жасырын ақпараттың сақталуын қамтамасыз етеді.

Балалардың хал-ахуалы индексін бағалауға бағытталған Қазақстандағы ұлттық зерттеу шеңберіндегі субъективті зерттеу әдіснамасы деректерді жинау мен талдауға кешенді және жүйелі тәсіл болып табылады. Аралас әдістерді қолдану және этикалық ережелерді сақтау балалардың елдегі жағдайы туралы жан-жақты және сенімді түсінік алуға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде олардың хал-ахуалын жақсарту үшін тиімді шараларды әзірлеуге және енгізуге ықпал етеді.

Оқу сауаттылығы. Қосымша оқуға арналған кітаптар оқушылардың интеллектуалды және когнитивті дағдыларын дамытуда, сондай-ақ олардың жалпы мәдениетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Осы зерттеу Қазақстандық оқушылар арасында қосымша оқыту үшін кітаптардың болуы мен пайдаланылуын талдауға, сондай-ақ оқушылардың өздері, олардың ата-аналары мен педагогтері оқуға бөлінген уақытты қабылдауды салыстыруға бағытталған. Балалардың хал-ахуалы индексін зерттеу аясында жүргізілген субъективті зерттеуге (2024) сәйкес, Қазақстандағы оқушылардың көпшілігі қосымша оқу үшін кітаптарға қол жеткізе алады. Сонымен, сауалнамаға қатысқандардың 78%-ы мұндай кітаптардың үйде бар екенін растады, ал

21.6%-ы олардың жоқтығын атап өтті. Кітаптардың санын талдау оқушылардың әдебиетпен қамтамасыз етілуіндегі әртүрлілікті көрсетті. Сауалнамаға қатысқандардың 18.6%-нда үйде қосымша оқуға арналған кітаптары мүлдем жоқ. Бұл ретте оқушылардың 27,5%-ында 5-тен аз кітап бар, 27,4%-да 5-тен 10-ға дейін, 26,5%-да 10-нан астам кітап бар. Бұл деректер мектеп оқушыларының әдебиетті оқуға қолжетімділігінің әртүрлі деңгейін көрсетеді.

Оқушылардың оқуға кететін уақытын бөлу де әртүрлі. Сауалнамаға қатысқандардың ең көп саны (43.6%) күніне 1-2 сағат оқиды. Оқушылардың саны аз (19.9%) аптасына бірнеше рет оқиды, ал 19.7% сирек немесе ешқашан оқымайды. Оқушылардың тек 12.4%-ы күніне 3-4 сағат, ал 4.4%-ы күніне 5-6 сағат оқиды.

Ата-аналар мен қамқоршылардың пікірінше, оқушыларға оқу уақытын бөлу сәл өзгеше болады. Олардың көпшілігі (44.2%) балалары күніне 1-2 сағат оқиды деп санайды. Ата-аналардың айтуы бойынша аптасына бірнеше рет оқушылардың 17.9%-ы оқиды, ал 17.5%-ы сирек немесе ешқашан оқымайды. Ата-аналардың тек 14%-ы балалары күніне 3-4 сағат, ал 6.4%-ы күніне 5-6 сағат оқиды деп санайды.

Педагогтердің оқушылардың оқуға жұмсайтын уақыты туралы пікірінің де өзіндік ерекшеліктері бар. Мұғалімдердің 41.3%-ы оқушылар күніне 1-2 сағат оқиды деп санайды. Мұғалімдердің 23.2%-ы оқушылар сирек немесе ешқашан оқымайды деп санайды. 14.8% оқушылар аптасына бірнеше рет оқиды деп санайды. Мұғалімдердің тек 14.7%-ы оқушылар күніне 3-4 сағат оқиды деп санайды, ал тек 6.1%-ы оқушылар күніне 5-6 сағат оқиды деп санайды.

Оқушылардың көпшілігі (43.6%) және ата-аналар (44.2%) оқуға күніне 1-2 сағат бөлінетінімен келіседі. Педагогтер де бұл пікірді қолдайды (41.3%).

Сәйкессіздіктер күніне 3-4 сағат және күніне 5-6 сағат оқуға бөлінген уақытты бағалауда байқалады. Оқушылар ата-аналарға (14%) және педагогтерге (14.7%) қарағанда күніне 3-4 сағат оқуды талап етеді (12.4%). Сондай-ақ, ата-аналар мен педагогтер оқушылардың өзін-өзі бағалауымен (19.7%) салыстырғанда сирек немесе ешқашан оқитын оқушылардың көп пайызын (сәйкесінше 17.5% және 23.2%) атап өтеді.

Субъективті зерттеу (2024) оқушылар арасында қосымша білім алу үшін кітаптарға қол жеткізуде айтарлықтай айырмашылықтарды анықтады. Бұл алшақтықты жою үшін барлық оқушыларды қажетті оқу материалдарымен қамтамасыз етуге бағытталған бағдарламаларды әзірлеу қажет. Оқушылардың, ата-аналардың және педагогтердің оқу уақытына қатысты ортақ келісімі болғанымен, оқуға жұмсалған уақытты бағалаудағы айырмашылықтар тұрақты оқуды дәлірек бақылау және ынталандыру қажеттілігін көрсетеді. Оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыру стратегиясын, соның ішінде мектеп және қоғамдық кітапханаларды құру және қолдау

бастамаларын, сондай-ақ оқу және сыни ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған бағдарламаларды әзірлеу маңызды.

Қосымша оқудың маңыздылығына қарамастан, оқушылар мен олардың отбасылары өсіп келе жатқан проблема – кітаптардың қымбаттауына тап болады. Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша, 2022 жылдың қараша айында Қазақстанда кітаптар өткен жылдың сәйкес айымен салыстырғанда 16.5% – ға қымбаттады (<https://stat.gov.kz/>). Кітап бағасының өсу проблемасы әлеуметтік және экономикалық жағдайына қарамастан барлық оқушылардың білім беру ресурстарына бірдей қолжетімділігін қамтамасыз етуге мемлекеттік органдардан ерекше назар аударуды талап етеді.

Қосымша білім беру. Қазақстанда Балалардың хал-ахуалы индекcін зерттеу шеңберінде оқушылар қатысатын қосымша білім беру және дамыту іс-шараларын зерделеуге бағытталған субъективті зерттеу (2024) жүргізілді. Зерттеудің мақсаты үйірмелер мен секцияларға бару жиілігін, ата-аналар мен мұғалімдердің қосымша білімге қанағаттану деңгейін анықтау және осы қызметтердің қолжетімділігі мен сапасына әсер ететін факторларды анықтау болды.

Білім алушылардың, ата-аналардың және педагогтердің сауалнамаларының деректерін талдаудан үйірмелер мен секциялар түріндегі қосымша білім беру қосымша білім беруде маңызды рөл атқаратынын көруге болады, дегенмен, оған қатысуды қабылдау мен практика қатысушылардың әртүрлі топтары арасында ерекшеленеді. Оқушылардың сауалнамасының нәтижелері бойынша 33,8% үйірмелер мен секцияларға күніне 1-2 сағат тұрақты қатысады, ал оқушылардың 16,5%-ы күніне 3-4 сағат, ал 3,6%-ы күн сайын 5-6 сағат оқиды. Алайда оқушылардың 28%-ы мұны сирек немесе мүлдем жасамайтынын айтты.

Оқушылардан айырмашылығы, ата-аналардың сауалнамасы көрсеткендей, балалардың тек 4,9%-ы үйірмелер мен секцияларға күніне 5-6 сағат, ал 15%-ы күніне 3-4 сағат қатысады. Көпшілігі, 36,5%, үйірмелерге күніне 1-2 сағат, ал 22,1% аптасына бірнеше рет барады. Ата-аналардың 21,6%-ы балаларының қосымша сабақтарға сирек немесе ешқашан қатыспайтынын атап өтті.

Педагогтер жағдайды екінші жағынан бағалады: оқушылардың 41,3%-ы үйірмелер мен секцияларға күніне 1-2 сағат, 20,6%-ы күніне 3-4 сағат, ал 4,3%-ы күніне 5-6 сағат бөледі. Алайда, оқушылардың 26,2%-ы аптасына бірнеше рет айналысады, ал 7,6%-ы мұны сирек немесе ешқашан жасамайды.

Қатысушылардың барлық топтары, соның ішінде білім алушылар, олардың ата-аналары мен педагогтері қосымша білімге қанағаттанушылықтарын білдірді. Ата-аналардың көпшілігі (79,7%) қанағаттанушылықты білдірді (48,7% – толығымен, 30% – дәлірек), ал тәрбиешілер қанағаттанудың одан да жоғары деңгейін көрсетті (82,8%). Дегенмен, ата-аналардың 16,4%-ы белгілі бір наразылықтарын білдірді немесе жағдайды бағалауда қиындықтарға тап

болды, бұл барлық қатысушылар үшін қосымша білім берудің қолжетімділігі мен сапасын одан әрі талдау және жақсарту қажеттілігін көрсетеді.

Балалар қатысатын ұйымдардың түрлеріне қатысты көпшілігі (55,6%) мектептен немесе колледжден тыс ақылы үйірмелерге барады, ал едәуір бөлігі (25,8%) оқу орындарынан тыс тегін үйірмелерге барады. Шағын бөлігі (2,6%) мектеп немесе колледж ішіндегі тегін үйірмелерге қатысады, ал балалардың 36,5% үйірмелерге мүлдем қатыспайды.

Балалардың үйірмелер мен секцияларға бармауының себептерінің ішінде ең көп тарағандарына тұрғылықты жеріндегі қолжетімді ұсыныстарға қатысты белгісіздік (7%), баланың мүдделеріндегі белгісіздік (9%), оқуға байланысты бос уақыттың болмауы (11%), қаржылық шектеулер (14%), үйірмелердің тұрғылықты жерінен қашықтығы жатады (16%).

Үйірмелер мен секцияларға қатыспайтын оқушылардың жоғары үлесі (36,5%) бұл қызметтерге қол жеткізудегі айтарлықтай кедергілерді көрсетеді. Балалардың көпшілігі мектептен тыс ақылы үйірмелерге қатысады (29,8%), бұл ақысыз бағдарламалар әрдайым қолжетімді бола бермейді немесе әр түрлі болмауы мүмкін.

Оқушылардың, ата-аналардың және педагогтердің сауалнамаларындағы деректерді салыстыру қосымша үйірмелер мен секцияларға бару жиілігі мен сапасын қабылдауда белгілі бір айырмашылық бар екенін көрсетеді.

- 1) педагогтер оқушылардың үйірмелерге бару уақытын ата-аналар мен оқушылардың өздеріне қарағанда оптимистік бағалайды. Бұл қабылдаудағы айырмашылықты немесе ата-аналардың балаларының қосымша іс-шараларға нақты қатысуы туралы жеткіліксіз хабардар болуын көрсетуі мүмкін.
- 2) педагогтер арасындағы қосымша білімге қанағаттану деңгейі ата-аналарға қарағанда біршама жоғары. Бұл осы топтар арасындағы қосымша білім беру сапасына қойылатын күтулер мен талаптардың айырмашылығын көрсетуі мүмкін.
- 3) үйірмелер мен секцияларға қатыспайтын оқушылардың жоғары үлесі қолжетімді үйірмелер туралы ақпараттың жетіспеушілігі, жоғары шығындар және уақыттың жетіспеушілігі сияқты маңызды кедергілердің болуын көрсетеді.
- 4) нәтижелер қосымша білім беру қызметтерінің қолжетімділігіне, сонымен қатар экономикалық факторлар айтарлықтай әсер ететінін көрсетеді.

Мектептердегі санитарлық және инфрақұрылымдық жағдайлар.

Балалардың хал-ахуалы индексын субъективті зерттеу негізінде (2024) білім беру ұйымдарындағы санитарлық және инфрақұрылымдық жағдайларға қатысты бірнеше негізгі аспектілерді бөліп көрсетуге болады. Білім алушылар арасында жүргізілген сауалнамаға сәйкес, тек 26,8%-ы өз мектептерінде ауыз суға немесе су кулеріне қол жеткізе алады, бұл оқушылардың негізгі

гигиеналық қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін инфрақұрылымды жақсарту қажеттілігін көрсетеді. Көптеген мектептер (85,4%) жылы дәретханалармен қамтамасыз етілген, бірақ олардың 7,3%-ы пайдалануға жабық, бұл мектеп ғимараттарының инфрақұрылымына техникалық қызмет көрсету мен қолдауды қажет етеді. Оқушылар арасында 81,1% дәретханалар мен асханаларда қол жууға қол жеткізе алады, бұл гигиеналық стандарттарды сақтау үшін маңызды. Медициналық кабинеттер мектептердің 85,4%-на қолжетімді, бірақ олардың 7,3%-ы кейде жабық болады, бұл оқушыларға медициналық қызметтердің қолжетімділігіне әсер етуі мүмкін. Мектептегі тамақтануға қанағаттануға қатысты білім алушылардың 69,4%-ы оң көзқарасын білдірді, бұл мектеп мекемелерінде сапалы тамақтанудың маңыздылығын көрсетеді. Ата-аналардың 21,8% балаларына мектепте тегін тамақ алады, ал 60,2% үнемі ыстық тағамға қол жеткізе алады. Дегенмен, мектептердегі тамақтану жағдайларын одан әрі жақсартуды қажет ететін тағамның қолжетімділігі мен сапасы туралы ескертулер бар.

Балалардың бос уақытын ұйымдастыру. Балалардың хал-ахуалының индексын зерттеу балалардың бос уақытын қалай қабылдайтыны және пайдаланатыны, сондай-ақ ересектер (ата-аналар мен педагогтер) олардың қажеттіліктерімен мүмкіндіктерін қалай қабылдайтыны туралы құнды деректер береді. Ойынның балалардың жалпы хал-ахуалымен терең байланысы бар, олардың объективті және субъективті күйіне әсер етеді (Ben-Arieh et al., 2001). Объективті хал-ахуал балалардың ойнау қабілетіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін физикалық және материалдық жағдайды білдіреді. Екінші жағынан, ойынның өзі эмоционалды, психологиялық және әлеуметтік хал-ахуалды қоса алғанда, субъективті хал-ахуалға ықпал етеді. Lester және Russel (2008) атап өткендей, субъективті хал-ахуал жеке адамдар өздерінің өмір сүру сапасын өз өлшемдерімен бағалайды деп болжайды. Эмоционалды, психологиялық және әлеуметтік әл-ауқат-бұл бағалаудың негізгі аспектілері, олар балалардың ойын белсенділігіне айтарлықтай тәуелді.

Білім алушылар арасындағы субъективті зерттеудің (2024) нәтижелері балалардың 56%-ы достарымен кездесуге және ойын ойнауға бөлінген уақытқа қанағаттанатынын көрсетеді, ал 32,8%-ы мұндай әрекеттерге көбірек уақыт бөлігі келетінін білдірді. Бұл балалар үшін әлеуметтік өзара әрекеттесудің маңыздылығын және ойын әрекеті арқылы әлеуметтік дағдыларды дамыту қажеттілігін көрсетеді. Ойын олардың хал-ахуалы мен әлеуметтік бейімделуіне әсер ететін балалық шақтың дамуының ажырамас бөлігі болып табылады. Ben-Aryeh et al. (2014) ойын белсенділігіне ықпал ететін үш негізгі факторды қарастырады: еркіндік, қауіпсіз орта және басқа балалардың болуы.

Әрекет еркіндігі балалардың ойын белсенділігін ынталандыруда маңызды рөл атқарады. Зерттеулер көрсеткендей, өз бетінше таңдау және уақытты басқару мүмкіндігі балалардың ойын дағдыларын дамытуға айтарлықтай

ықпал етеді (Van der Kooij, 2007). Толық даму үшін балаларға ойын идеяларын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін уақытқа, кеңістікке және толерантты атмосфераға қол жеткізу қажет.

Ойынның маңызды аспектісі – қауіпсіз орта, оны ересектер де, балалар да бағалауы керек. Балалардың қоршаған кеңістікте қорғалғанын сезінуі маңызды, бұл ойын әрекеттеріне белсенді және қауіпсіз қатысуға ықпал етеді.

Балалардың хад-ахуал индексын зерттеу аясында жүргізілген субъективті зерттеу негізінде ата-аналар көшедегі ойындар мен спорттық іс-шараларға арналған орындардың қолжетімділігі мен сапасын бағалайды. Ата-аналардың 67,6%-ы қанағаттанса да, 32,4%-ы қазіргі мүмкіндіктер олардың үміттерін толық қанағаттандырмайды деп санайды. Бұл ойын және спорт алаңдарын кеңейту мен жаңартуды қоса алғанда, балалардың бос уақытын өткізу үшін инфрақұрылымды жақсарту қажеттілігін көрсетеді. Ата-аналар балалардың бос уақытын басқарудың әртүрлі тәсілдерін қолданады: 48,9% балаларға бос уақытты қалай өткізуге болатындығын өз бетінше таңдауға мүмкіндік береді, ал 43% белгілі бір шеңбер құруды жөн көреді. Ата-аналардың тек 7%-ы балаларда бос уақыт болмауы керек деп санайды, бұл балалардың өзін-өзі реттеуі мен тәуелсіздігін дамытудың маңыздылығын көрсетеді.

Педагогтер сонымен қатар балалардың әлеуметтік өзара әрекеттесуге және қызығушылық сабақтарына жұмсайтын уақыты туралы айтады. Мұғалімдердің 67,1%-ы балалардың ойын ойнауға және қарым-қатынас жасауға жеткілікті уақыты бар деп санайды, бірақ мұндай іс-шараларға уақытты көбейту қажеттілігін білдіретін едәуір бөлігі (35,7%) бар. Басқа балалардың болуы ойын белсенділігіне айтарлықтай ынталандыру болып табылады. Бірлескен ойын шығармашылық пен ойын тапсырмаларына мүмкіндік беріп қана қоймайды, сонымен қатар балалардың әлеуметтік дағдыларын дамытады (Ben-Arieh et al., 2014). Балалардың әлеуметтік өзара әрекеттесуі ойын ортасын байытады, оны тартымды және әртүрлі етеді.

Нәтижесінде ойын мен әл-ауқат балалардың дамуына әсер ететін және өзара байланысты көп қырлы ұғымдар болып табылады. Еркіндік, қауіпсіз орта және әлеуметтік өзара әрекеттесу сияқты ойын әрекеттерін ынталандыратын факторлар балалардың дағдылары мен қасиеттерін дамытуда ғана емес, сонымен бірге олардың жалпы әл-ауқатын сақтауда да маңызды рөл атқарады. Бұл аспектілерді балалардың ойын жағдайларын жақсартуға бағытталған саясат пен практикалық іс-шараларды әзірлеу кезінде ескеру қажет.

Инклюзивті білім беру. Субъективті зерттеуге сәйкес (2024) сауалнамаға қатысқан мектеп оқушыларының көпшілігі (63%) оқуға арналған компьютерге немесе ноутбукке қол жеткізе алады, бұл өзін-өзі оқыту мен цифрлық дағдыларды дамытудың оң факторы болып табылады.

Мектептен тыс сабақтарға дайындық жиілігі бойынша: оқушылардың 52,3%-ы бұған күніне 1-2 сағат, 25,3%-ы күніне 3-4 сағат, 6,4%-ы оқуға күніне 5-6 сағат жұмсайды, бұл оқу іс-әрекетінде жоғары белсенділікті көрсетеді.

Оқушылардың көпшілігі (61,3%) олардың мектебі олардың мүдделерін қанағаттандыру және қабілеттерін дамыту үшін барлық қажетті жағдайларды жасайды деп санайды, алайда 15,2% бұған сенімді емес, бұл барлық оқушылар үшін білім беру ортасын одан әрі жақсартудың маңыздылығын көрсетеді.

Ата-аналардың (87,9%) және педагогтердің (86,5%) көпшілігі мектептегі оқу-тәрбие процесіне қанағаттанады. Бұл негізгі стейкхолдерлер білімінің жоғары сәйкестігін көрсетеді.

Нәтижелер көрсеткендей, тек 40,5%-ы мектеп пен қоғамда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға барынша жағдай жасалған деп санайды. Бұл инклюзивті білім беруді жақсарту және оқушылардың барлық санаттары үшін қолдауды кеңейту қажеттілігін көрсетеді.

Деректерді талдау негізінде оқушылар мен олардың ата-аналарының көпшілігі білім беру ортасы мен ресурстарға қолжетімділікке қанағаттанғанымен, одан әрі назар аударуды және дамытуды қажет ететін бірқатар аспектілер бар деп қорытынды жасауға болады. Деректерді зерттеу инклюзивті білім беруді дамытудың маңыздылығын көрсетеді, мұнда әр оқушы өзін қолдап, сәтті дами алады. Технологияға қол жеткізу және белсенді сабақтан тыс жұмыстар толыққанды білім беруде шешуші рөл атқарады. Алайда, максималды нәтижеге қол жеткізу үшін білім беру практикасын одан әрі жетілдіру және барлық оқушылар үшін, соның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылар үшін жағдайды нығайту қажет.

Мектеп өміріне қанағаттану, іс-шараларға қатысу және балалардың жалпы көңіл-күйін зерттеу. Оқушылардың мектепке қанағаттануын субъективті зерттеу (2024) олардың мектеп өмірін қабылдауына, іс-шараларға қатысуына және жалпы көңіл-күйіне қатысты бірнеше негізгі аспектілерді анықтады. Сауалнамаға сәйкес, оқушылардың едәуір бөлігі (53,9%) маңызды, қызықты және қуанышты оқиғалар олардың мектебінде жиі болады деп санайды, бұл мектеп өмірінің белсенділігі мен әртүрлілігінің жоғары деңгейін көрсетеді. Алайда, 28,7% мұндай оқиғалардың кейде, ал 11,6% сирек болатынын атап өтті. Тек 1,8% мұндай оқиғалар ешқашан болмайды деп жауап берді және 4,0% жауап беру қиынға соқты.

Мектептен тыс іс-шараларға қатысу мектеп өмірінде де маңызды рөл атқарады. Оқушылардың 33,4%-ы мұндай іс-шараларға кейде, 27,8%-ы сирек, 22,2%-ы жиі қатысады. Бұл ретте, 16,5%-ы мұндай іс-шараларға ешқашан қатыспайтынын айтты, бұл барлық оқушыларды белсенді сабақтан тыс іс-шараларға тартуда белгілі бір проблемаларды көрсетуі мүмкін.

Оқушылардың көпшілігі өз мектептері туралы жағымды түсінікке ие. Сонымен, 62,6% мектепте әдетте жақсы көңіл-күй бар деген пікірмен толық келіседі, ал 28,8% бұған келіседі. Алайда, 6,6% келіспейді және 2,1% толық келіспейді. Мұндай деректер «Маған мектепте жақсы» деген сұраққа жауаптармен расталады: 54,5% толық келіседі, 35,3% келіседі, 7,8% келіспейді және 2,4% толық келіспейді.

Оқушылардың 62,5%-ы «Маған мектебім ұнайды» деген пікірмен толық келіседі, ал 27%-ы келіседі. Алайда, 7,9% келіспейді және 2,6% толық келіспейді. Бұл көптеген оқушылар арасында мектепке қанағаттанудың жоғары деңгейін көрсетеді.

Оқушылардың жартысына жуығы (50,8%) кейде мектепте өздерін бөтен сезінетінімен толық келіседі, бұл алаңдатарлық көрсеткіш. 22,4% бұл мәлімдемемен келіседі, ал 17,2% келіспейді және 9,7% толық келіспейді.

Осылайша, зерттеу көрсеткендей, оқушылардың көпшілігі өз мектебін оң қабылдайды және мектеп өміріне белсенді қатысады. Алайда, мектепте өзін бөтен сезінетін және мектептен тыс іс-шараларға аз қатысатын оқушылардың белгілі бір пайызы бар, бұл олардың қатысуы мен қанағаттануын жақсарту үшін мектеп әкімшілігі мен мұғалімдердің қосымша назарын қажет етеді.

Балалардың құқықтарын бұзу және буллинг. Балалардың хал-ахуал индексі зерттеу аясында білім алушылардың, ата-аналардың және педагогтердің субъективті зерттеуінен (2024) алынған деректерді талдау Балалардың құқықтарын бұзу мен буллингке байланысты күрделі мәселелерді анықтады. Бұл деректер осы құбылыстардың ауқымы мен сипаты туралы, сондай-ақ оларды әртүрлі топтар қабылдауы туралы тұтас түсінік алуға мүмкіндік береді.

Сауалнамаға қатысқан оқушылардың жартысынан көбі (51,9%) ешқашан басқа балалар мен ересектер тарапынан жағымсыз қарым-қатынас сезінбеген. Алайда респонденттердің 9,2%-ы бұған жиі, ал 16,2%-ы бірнеше рет тап болды. Бұл басқалардың теріс көзқарасына байланысты эмоционалды ыңғайсыздықты сезінетін балалардың айтарлықтай санының болуын көрсетеді.

Буллинг мәселесі де өзекті. Сонымен, оқушылардың 3,7%-ы оларды жиі кемсітетінін, ал 7,5%-ы бұған бірнеше рет тап болғанын хабарлады. Әрбір оннан астам оқушы (10,3%) осындай жағдайларды бір-екі рет бастан өткерді. Басқа балалардың немесе ересектердің мазақ етуі де жиі кездеседі, оқушылардың 5,3%-ы мұны жиі бастан кешірді, 10,4%-ы бірнеше рет, ал 18,4%-ы бір-екі рет. Респонденттердің 65,9%-ы ешқашан мазаққа тап болған емес. Әлеуметтік желілердегі жәбірлеуші хабарламаларға қатысты сұрақтар оқушылардың 4,7%-ы үнемі кибербуллингпен, 8,8%-ы бірнеше рет, ал 12,9%-ы бір-екі рет кездесетінін көрсетті. Дегенмен, респонденттердің 73,6%-ы мұндай мәселелерге ешқашан тап болмағанын хабарлады.

Ата-аналар балалардың құқықтарын бұзудың әртүрлі көздерін анықтады. Олардың пікірінше, ең көп таралған құқық бұзушылар-балалар мен жастар топтары (30,8%) және кез келген ересек адамдар (29,5%). Ата-аналар өздерін (26,4%) және балалардың құрдастарын (17,4%) атап өтті. Мұғалімдер (11,3%) және туыстары (4,2%) туралы да, бірақ сирек айтылды. Бұл балалардың хал-ахуалына қауіп төндіретін әртүрлі көздерді көрсетеді.

Ата-аналар әртүрлі контекстерде балаларының қауіпсіздігіне айтарлықтай алаңдаушылық білдірді. Ата-аналардың пікірінше, балалары үшін әрқашан немесе жиі (тиісінше 40% және 40,4%) толық қауіпсіз деп санайтын мұғалімдер мен туыстар үлкен сенімге ие. Дегенмен, қатарластары мен бөгде ересектердің жанында балалардың қауіпсіздігіне деген сенімділік айтарлықтай төмен. Көшеде бөтен ересектердің жанында ата-аналардың тек 22,7%-ы балалардың толық қауіпсіздігіне сенімді, ал 30,3%-ы ешқашан мұндай сенімді сезінбейді.

Педагогтер балалардың құқықтарын бұзудың әртүрлі категорияларын анықтады. Олар көбінесе балалар мен жастар топтары (41,3%), ата-аналардың өздері (48,5%), сондай-ақ құрдастары (29,3%) туралы айтқан. Балалардың құқықтарын бұзудың негізгі көріністеріне қалыпты даму үшін жағдайлардың болмауы (32,9%), әрекет ету еркіндігін шектеу (29,4%) және адамның қадір-қасиетін қорлау (27%) жатады.

Жалпы, зерттеу көрсеткендей, балалардың құқықтарын бұзу және буллинг оларды шешудің кешенді тәсілін қажет ететін өзекті мәселелер болып қала береді. Қауіпсіз және қолдау ортасын құру, сондай-ақ буллинг пен балалардың құқықтарын бұзудың алдын алу және оған қарсы күрес бойынша тиімді шараларды әзірлеу және енгізу үшін ата-аналармен, педагогтермен және балалардың өздерімен жұмысты күшейту қажет.

Оқушылар мен олардың ата-аналары арасында күрделі проблемалар туындаған кезде көмекке жүгіну арналары. Балалардың хал-ахуал индексын зерттеу аясында жүргізілген субъективті зерттеу (2024) оқушылар мен олардың ата-аналары арасында күрделі мәселелер туындаған кезде көмек сұраудың таңдаулы арналарын анықтады. Оқушылардың көпшілігі (81,2%) қауіпсіздікке қауіп төнгенде немесе жеке тұлғаны қорлағанда ата-анасынан көмек сұрағанды жөн көреді, бұл қиын жағдайларда отбасылық қолдаудың маңыздылығын көрсетеді. Достар да маңызды рөл атқарады, өйткені балалардың 35,3%-ы оларға жүгінуге дайын. Мұғалімдер мен мектеп әкімшілігі де қолдау үшін маңызды тұлғалар ретінде қарастырылады – оқушылардың 29,5%-ы оларды таңдайды.

Дегенмен, психологтерге (9,2%), полицейлерге (12,8%) және мектеп инспекторларына (3,5%) жүгіну салыстырмалы түрде төмен болып қалады, бұл мұндай қызметтердің қолжетімділігі туралы сенімнің немесе хабардарлықтың жоқтығын көрсетуі мүмкін. Бір қызығы, балалардың тек 2,8%-ы балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі тегін желіге жүгінуге дайын, ал Telegram-да («Бала қорғау») мамандандырылған чат-арнаны пайдалану өте төмен (0,6%).

Кейбір балалар проблемаларды өз бетінше шешуді жөн көреді: 14,2% өз құқықтарын қорғауға дайын, ал 7,4% мәселе өздігінен шешіледі деп үміттенеді.

Ата-аналар қауіпсіздікке қатысты күрделі мәселелер немесе балаларын қорлау жағдайында негізінен мұғалімдерге немесе мектеп әкімшілігіне (54,5%)

және полицияға (47%) жүгінеді. Бұл мектеп институттары мен құқық қорғау органдарының балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі маңыздылығын көрсетеді. психологтер да маңызды ресурс ретінде қарастырылады (18,1%), бірақ мұғалімдер мен полициямен салыстырғанда оларға жүгіну сирек кездеседі.

Кейбір ата-аналар балаларының құқықтарын өз бетінше қорғауды жөн көреді (21,2%), ал 30% ешкімге жүгінбейді, бұл қолданыстағы көмек арналарына сенімсіздікті немесе мәселені өз бетінше шеше алатындығына сенімділікті көрсетуі мүмкін. Ата-аналардың тек 14,2%-ы балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі тегін желіге жүгінеді, бұл қызметтерге деген ақпараттың немесе сенімнің жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін.

Ата-аналардың пікірінше, балалар негізінен қорқыту немесе буллинг жағдайында олардан (75,2%) және мұғалімдерден/мектеп әкімшілігінен (69,2%) көмек сұрайды. Бұл ата-аналар мен мұғалімдердің негізгі қолдау фигуралары ретіндегі рөлін көрсетеді. Сондай-ақ, ата-аналардың едәуір бөлігі балалар психологтерге (32,6%) және полицияға (18,7%) жүгінеді деп санайды.

Оқушылар мен ата-аналардың сауалнамаларының деректерін салыстыра отырып, ата-аналар мұғалімдер мен мектеп әкімшілігінің рөлін біршама асыра бағалайтынын, сондай-ақ дағдарыс жағдайында балалардың достарының маңыздылығын бағаламайтынын байқауға болады.

Зерттеу нәтижелері дағдарыс жағдайындағы балаларды қолдаудың негізгі көзі ата-аналар, содан кейін достар мен мектеп мұғалімдері екенін көрсетеді. Психологиялық және мамандандырылған қызметтерді жеткіліксіз пайдалану осы ресурстарға деген хабардарлық пен сенімділікті арттыру қажеттілігін көрсетуі мүмкін. Ата-аналар мен балалар проблемаларды өз бетінше шешуге бейім, бұл өзін-өзі қорғау және көмек іздеу дағдыларын дамытуда оқыту мен қолдауға қосымша назар аударуды қажет етеді.

Қазақстандағы ата-аналардың мектеп өміріне қатысуын және балалардың әлеуметтік қолдауды қабылдауын талдау.

Балалардың хал-ахуал индексін зерделеу шеңберінде балалардың мектеп өміріне ата-аналардың қатысуын бағалауға және олардың Қазақстандағы балаларға көрсетілетін әлеуметтік қолдауды қабылдауына бағытталған субъективті зерттеу (2024) жүргізілді. Бұл зерттеу ата-аналар мен педагогтердің сауалнамаларын қамтыды, бұл ата-аналардың білім беру процесіне қатысуы, олардың әлеуметтік қызметтерді бағалауы және ата-аналар мен мұғалімдерді алаңдататын негізгі мәселелер туралы әртүрлі мәліметтер жинауға мүмкіндік берді.

Ата-аналардың сауалнамасына сәйкес, олардың көпшілігі сынып немесе мектеп жаңалықтары мен оқиғаларын бақылайды (81,9%), бұл олардың балаларының білім беру процесіне деген қызығушылығының жоғары дәрежесін көрсетеді. Дегенмен, ата-аналардың тек 38,5%-ы іс-шараларды өткізуге

белсенді қатысады, ал одан да азы ата-аналар комитетінің мүшелері (13,5%) немесе оқу процесін ұйымдастыру (8,2%) және мектепті дамыту (4,9%) бойынша ұсыныстар енгізеді. Бір қызығы, ата-аналардың 7,9%-ы балаларының мектеп өміріне мүлдем қатыспайды, бұл белсенді қатысу үшін уақыттың, мотивацияның немесе басқа ресурстардың жетіспеушілігін көрсетуі мүмкін.

Баланың әлеуметтік қамсыздандыру және қорғау құқығының сақталуын бағалау ата-аналар мен педагогтер арасында әр түрлі болады. Ата-аналардың тек 36%-ы бұл құқық толық орындалады деп санайды, ал педагогтердің 62,4%-ы осындай пікірде. Ата-аналардың (38%) және педагогтердің (28,3%) бір бөлігі баланың әлеуметтік қорғау құқығы ішінара сақталады деп санайды. Айта кету керек, ата-аналардың 19,1%-ы және педагогтердің 7,8%-ы жауап беруде қиындықтарға тап болды, бұл мәселе туралы ақпараттың жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін.

Ата-аналар арасында 50,2% көпбалалы және аз қамтылған отбасылардың балаларына әлеуметтік қолдау көрсетіледі деп есептейді, ал педагогтар арасында бұл көрсеткіш 86% жоғары. Бұл алшақтық ата-аналар мен мұғалімдер арасындағы әлеуметтік бағдарламалар туралы хабардарлық пен қабылдаудың әртүрлі деңгейлерін көрсетуі мүмкін.

Ата-аналар мен педагогтер оларды балаларға қатысты мазалайтын бірнеше негізгі мәселелерді атап өтті. Балалардың қауіпсіздігі (ата-аналардың 71,2% және педагогтердің 66,6%) ең үлкен алаңдаушылық тудырады, бұл мектепте де, одан тыс жерлерде де балалар үшін қауіпсіз орта құрудың маңыздылығын көрсетеді. Басқа маңызды мәселелерге балалардың сүйікті істеріне уақыт тапшылығы (ата-аналардың 44%), жеке қауіпсіздік (24,3%), дәстүрлі құндылықтарды жоғалту (16,5%) және ақша тапшылығы (12,7%) жатады.

Педагогтер сонымен қатар білімнің төмен деңгейін (29%), нашар үлгерімді (29%), балалар арасындағы жанжалды (24%) және ата-аналармен қарым-қатынасты (22,9%) маңызды мәселелер ретінде көрсетеді. Маңыздысы, педагогтердің 19%-ы интернеттегі буллингке алаңдайды, бұл кибербуллингке қарсы шараларды күшейту қажеттілігін көрсетеді.

Ата-аналардың көпшілігі (65,6%) мектепке жақын тұратындықтан балаларының оқу орнына баруға ыңғайлы екенін айтады. Алайда, 17,7% балалардың тұрақты көлікпен басқа көлікке ауысып отырмай келетіндігін, ал 6,7% көліктің тұрақсыз жүруіне және көлік ауыстыру қажеттілігіне тап болғанын атап өтті. Ата-аналардың шамамен 10%-ы балаларды мектепке көлікпен апарды.

Сауалнама көрсеткендей, ата-аналардың 71,1%-ы үшін аялдама үйден 15 минуттық қашықтықта орналасқан, ал балалардың 11,1% -ы ұзағырақ жүруге мәжбүр, ал 17,8%-ы аялдамаларға мүлдем қол жеткізе алмайды.

Балалар үй шаруасына әртүрлі дәрежеде көмек көрсетеді. Шамамен 44,8% үйде күніне 1-2 сағат, ал 25,7% 3-4 сағат көмектеседі. Сонымен қатар,

балалардың 13,2%-ы бұл әрекетке күніне 5-6 сағат уақыт бөледі, бұл олардың оқу әрекеттеріне және бос уақытына теріс әсер етуі мүмкін.

Педагогтердің пікірінше, балалар құқықтарының негізгі бұзылуы қалыпты даму үшін жағдайдың болмауына (32,9%), іс-әрекет еркіндігінің шектелуіне (29,4%) және адамдық қадір-қасиетінің қорлануына (27%) байланысты. Ата-аналар мен педагогтер сонымен қатар физикалық және психикалық жазалау әдістерін қолдану (17,3%), еңбекке мәжбүрлеу (11%) және балалардың пікірін елемей (20,5%) сияқты мәселелерді көрсетеді.

Зерттеу ата-аналардың мектеп өміріне қатысуының маңыздылығын және Қазақстанда балаларды әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі шараларды күшейту қажеттігін атап көрсетеді. Ата-аналардың білім беру процесіне қатысуының жоғары деңгейіне қарамастан, әлеуметтік бағдарламалар туралы хабардарлықты арттыру және балаларға психологиялық қолдаудың қолжетімділігін жақсарту қажет. Сондай-ақ, мемлекеттік органдар, білім беру ұйымдары мен отбасылар тарапынан кешенді тәсілді талап ететін балалардың қауіпсіздігі мен құқықтарының бұзылуына назар аудару маңызды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БІЛІМ МАЗМҰНЫНЫҢ САПАСЫ

Қазіргі мектептегі білім берудің негізгі мақсаты – баланың жан-жақты дамуын қамтамасыз ету. Өзін-өзі дамытуға ұмтылатын және қоршаған әлеммен тиімді қарым-қатынас жасай алатын тұлғаны қалыптастыру маңызды. Табысқа жету үшін адамның ой-өрісі кең, коммуникативті және өз бетінше шешім қабылдауға дайын болуы керек.

Соңғы онжылдықтарда бастауыш білім берудегі тәсілдер айтарлықтай өзгерістерге ұшырады, бұл жаңартылған білім беру мазмұнына көшумен байланысты. Бұл өзгерген білім беру талаптары мен бұрынғы бағдарламалар берген нәтижелер арасындағы сәйкессіздікке байланысты қажет болды.

Үздіксіз білім беруді қамтамасыз ету тік және көлденең бағытта жүзеге асырылады. Тік бағыт мектепке дейінгі білім беруден бастауыш және жалпы білім беруге көшуді қамтиды, ал көлденең – негізгі бағдарламаның бала мен оның ата-анасы өз қалауы бойынша таңдай алатын қосымша бағдарламалармен тығыз байланысы.

Білім беру мекемелері қолданатын заманауи бағдарламалар өсудің әр кезеңінде жеке тұлғаның өзіндік құндылығын таниды және оқу процесін үйлестіруді қамтамасыз етеді. Мектеп жылдары – бұл адамның құндылықтарды игеруге ең сезімтал уақыты. Осы кезеңдегі педагогикалық қателіктер түзетуге қиын және жеке дамуға теріс әсер ететін мәселелерге әкелуі мүмкін. Сондықтан қазіргі бастауыш білім берудің негізгі міндеті – үйлесімді дамыған тұлғаны тәрбиелеу.

Инновациялық педагогикалық тәсілдер қолданылатын, білікті педагогтар жұмыс істейтін және заманауи жабдықтармен қамтамасыз етілген мектептер үлкен жетістіктерге жетуде. Бұл факторлар балалардың дамуы мен әл-ауқаты үшін оңтайлы жағдай жасауға ықпал етеді, бұл мектеп білімі үшін басымдық болып табылады.

Білім беру мазмұнының сапасы балалардың хал-ахуалына, олардың академиялық жетістіктеріне және өмірге қанағаттанудың жалпы деңгейіне тікелей әсер етеді. Қазақстан Республикасының МЖМБС білім беру стандарттары мен тәсілдерін айқындайтын маңызды құжат болып табылады. Дегенмен, оның қазіргі құрылымы мен мазмұнында білім сапасы мен оқушылардың әл-ауқатын жақсарту үшін шешілуі керек бірқатар кемшіліктер бар.

МЖМБС – бұл құжаттың негізгі пайдаланушылары болып табылатын педагогтердің түсінуі мен практикалық қолданылуын қиындататын көлемді құжат. МЖМБС құжатында оның өзара байланысты бөліктері арасындағы келісімділіктің болмауы байқалады. Сілтемелер мен басқа байланыстырушы элементтердің болмауы құжатты пайдалану және білім беру процесіне енгізу процесін қиындатады. МЖМБС-да білім алушыларға бағытталған білім беру тұжырымдамасы мен философиясы туралы ақпарат жоқ.

Білім беру жүйесінде жаңартылған білім беру мазмұнын іске асырудың саясатымен стратегиялық жоспарын сипаттайтын құжат жоқ. Тұжырымдамалық көзқарас, мақсаттар және іске асырудың егжей-тегжейлі сипатталған кезеңдері ұсынылатын кешенді құжат қажет. Саясат деңгейінде оқулықтарды әзірлеу және сараптау үшін ғылыми-әдістемелік және әдістемелік базаның жеткіліксіз дамуы байқалады. Білім беру мазмұнын сараптау сапасын шектейтін білім беру сарапшыларын даярлаудың кәсіби базасы жоқ. Оқулықтардың сапасын арттыру мақсатында олардың құрылымы мен мазмұнына қатысты жаңа талаптар әзірленді. Бұл талаптар ұлттық сана-сезімді нығайтуға және мәдени мұраны құрметтеуге ықпал ететін аудармасыз қазақ тілінде оқулықтар жасау міндеттемесін қамтиды. Оқулықтардың мәтіндері мен иллюстрацияларында Отанға, ұлттық мәдени кодқа, фольклорға және көрнекті кейіпкерлерге деген сүйіспеншілік пен құрмет сезімін тәрбиелейтін ұлттық мүдделер, құндылықтар мен жетістіктер көрсетілуі керек. Осылайша, оқулықтар білім көзі ғана емес, сонымен қатар патриотизм мен ұлттық бірегейлікті тәрбиелеу құралына айналады.

2021 жылы оқулықтарды, оқу-әдістемелік кешендері мен оқу-әдістемелік құралдарын әзірлеу, оларға сараптама, сынақ өткізу және мониторинг жүргізу, оларды басып шығару жөніндегі жұмысты ұйымдастыру қағидалары қайта қаралды (ҚР БЖҒМ 2021 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығы). Оқулықтардың сапасын бағалау мен іріктеудің бес сатылы жүйесі енгізілді, ол ғылыми-педагогикалық сараптаманы, жаңадан әзірленген оқулықтар үшін

сынақтан өткізуді, қоғамдық талқылауды, пысықтаудан кейін қайта ғылыми-педагогикалық сараптаманы және пәндік-сараптамалық комиссиялардың қарауын қамтиды. Бұл жүйе сапаны көп деңгейлі бақылауды қамтамасыз етеді және сараптама процесіне әртүрлі мамандарды тартуға мүмкіндік береді.

Мектеп оқулықтарының сараптамасына тиісті сертификаттары бар орта білім беру ұйымдарының ғалымдары мен кемінде екі педагог-практиктері тартылады. Бұл оқу процесінде оқулықтарды қолданудың ғылыми және практикалық аспектілерін ескеруге мүмкіндік береді.

Оқулықтар мен баспалар авторларының жауапкершілігін арттыру бойынша шаралар кешені қабылданды. Бұл шаралар мемлекеттік білім беру стандарттарына, оқу бағдарламаларына және тілдік нормаларға сәйкестігіне баспаішілік сараптама жүргізу жөніндегі міндеттемелерді қамтиды. Полиграфиялық ақау анықталған жағдайда оқулықтар ауыстырылуға жатады. Сондай-ақ, авторларды баспалардың есебінен арнайы курстарда оқыту міндетті болды, бұл олардың біліктілігі мен кәсіби дайындық деңгейін арттыруға ықпал етеді.

Қазақстанда оқулықтардың сапасын арттыру бойынша қабылданған шаралар білім беру процесін жақсарту жолындағы маңызды қадам болып табылады. Жаңа талаптарды енгізу, ережелер мен процестерді қайта қарау, ғалымдар мен Педагогтердің сараптамаға қатысуы, сондай-ақ авторлар мен баспалардың жауапкершілігін арттыру жоғары сапалы оқу материалдарын әзірлеуге жағдай жасайды. Бұл шаралар оқулықтардың мазмұнын жақсартуға ықпал етіп қана қоймай, оқушыларда патриотизм мен ұлттық бірегейлікті тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады.

Дегенмен, оқулықтарды әртүрлі авторлық топтар әзірлейді, бұл оқу материалының көлемінің сәйкес келмеуіне және типтік оқу бағдарламасының мазмұнын ұсынудың спиральдылығын сақтамауға әкеледі. Оқу-әдістемелік басылымдарды бағалау критерийлері әрқашан күтілетін нәтижелердің негізгі тәсілдері мен негізгі категорияларын көрсете бермейді.

Баспалар мен авторлық ұжымдар көбінесе оқулықтардың сапасыздығын типтік оқу бағдарламаларының сапасыздығымен байланыстырады. Ата-аналар сонымен қатар мектеп портфолиосының ауырлығын арттыратын және оқушылардың физикалық денсаулығына теріс әсер ететін мектеп оқулықтарының әртүрлі мөлшеріне наразылықтарын білдіреді.

Қазақстанда білім беру мазмұнын жаңарту және жақсарту барлық мүдделі тараптардың кешенді көзқарасы мен тығыз өзара іс-қимылын талап етеді. Ұсынылған ұсыныстарды енгізу білім беру сапасын және оқушылардың әл-ауқатын арттыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде жалпы қоғамның дамуына оң әсер етеді. Болашақта білім беру саласында тұрақты нәтижелерге қол жеткізу үшін осы шаралардың тиімділігіне мониторинг пен бағалауды жалғастыру маңызды.

Білім берудегі жаңа трендтерді іске асырудың халықаралық тәжірибесі. ЭЫДҰ сарапшылары қазіргі мектептегі білім беру мақсаттарына жету жеке адамдардың да, жалпы қоғамның да әл-ауқатына ықпал етуі керек деп санайды. ЭЫДҰ шеңберінде әр адамның әл-ауқаты (өмір сапасы мен материалдық жағдайларды қоса алғанда) және қоғамның әл-ауқаты (табиғи, экономикалық, адами және әлеуметтік капиталдың тұрақты дамуын қоса алғанда) бір-бірімен тығыз байланысты. Мектеп оқушыларда білім, дағдылар, көзқарастар мен құндылықтарды қамтитын құзіреттілікті дамыта отырып, оларды оң өзгерістердің және үйлесімді әлемді сақтаудың агентіне айналдырады.

Жаңа құзыреттілік шеңбері. Бұл жаңа құзыреттілік шеңбері «Білім беру – 2030» жобасының негізінде жатыр. Ол 2016 жылдың 13-15 мамырында Окаяма қаласында өткен (Жапония) «Үлкен жетілік» Министрлер саммитінде PISA-ның жаһандық құзыреттілігімен бірге ұсынылды. Осы шеңбердің негізінде ЭЫДҰ (Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы) оқу бағдарламалардың талдау картасын (Curriculum Content Mapping) және орта білім беру куррикулумдары бойынша сауалнаманы (Policy Questionnaire on Curriculum) әзірледі.

Негізгі құзыреттер

Оқу бағдарламаларын талдау картасының негізгі тармақтары өзара байланысты бес негізгі құзыреттілікті қамтиды:

1. Танымдық құзыреттілік:

Пәндік білім: оқу, жазу, сөйлеу, ана тілінде тыңдалым, математика, ғылым, қоғам, шет тілдері, денсаулық, музыка және өнер.

Пәнаралық білім: қаржылық, азаматтық, жаһандық, мәдени және экологиялық сауаттылық, АКТ, медиа, кәсіпкерлік.

Практикалық білім: кітапхананы, компьютерді, әлеуметтік желілерді және өркениеттің басқа да артықшылықтарын пайдалану.

Когнитивті дағдылар: проблемаларды шешу, шығармашылық және сыни ойлау, аналитикалық дағдылар.

2. Әлеуметтік құзыреттер: ынтымақтастық, коммуникация, мәдениет-аралық өзара іс-қимыл.

3. Эмоционалды құзыреттілік: мотивация, ашықтық, жауапкершілік, төзімділік, жанашырлық, адалдық, сенім.

4. Физикалық құзыреттіліктер: кинестетикалық қабілеттер, салауатты мінез-құлық (дұрыс тамақтану және ұйқы), алғашқы медициналық көмек.

5. Метакомпетенциялар:

Метакогнитивті дағдылар: жаһандық хабардарлық, белсенді ойлау, бақылау локусы.

Метакогнитивтіреттеу: өзін-өзі реттеу, жоспарлау, өзін-өзі ынталандыру, оқыту стратегиясы.

Метакогнитивті рефлексия: тақырыптық контексте өзін-өзі көрсету және өзін-өзі бағалау, қарым-қатынасты басқару, стресске төзімділік.

МЕКТЕПТЕГІ БІЛІМ БЕРУДІҢ МАҚСАТЫ – 2030.

2030 жылға арналған мектептегі білім берудің мазмұны мен құрылымы мектепті бітіргеннен кейін жаңа құндылықтарды құра алатын, күрделі шешімдер қабылдай алатын және олар үшін жауапкершілікті өз мойнына алатын оқушыға бағытталған. Маңызды аспект – бұл өз әрекетінің салдарын болжау және болжай білу, сондай-ақ сыртқы ынталандыруға дұрыс жауап беру. Өзінің іс-әрекеттерінің салдарын болжай білу және алдын-алу, сондай-ақ сыртқы ынталандыруға дұрыс жауап беру маңызды аспектге жатады. Мұның бәрі оқу процесінде алынған жан-жақты білімге, дағдыларға, қарым-қатынастарға және құндылықтарға негізделген.

Бұл схема мектеп білімінің түпкі мақсаты – жеке және әлеуметтік әл-ауқат, адамзаттың өткен және болашақ ұрпақтарының арманы. Бұл элементтер ЭЫДҰ-ға мүше және серіктес көптеген елдердің мектеп бағдарламаларында көрсетілген, олар аталған бағытта мектептегі білім беру мазмұнын дамыту бойынша жұмысты жалғастыруда.

ЭЫДҰ-ның 2016 жылғы 3-4 мамырда Париждегі штаб-пәтерінде өткен «Білім мен дағдылардың болашағы: білім 2030» бағдарламасын әзірлеу жөніндегі Бейресми жұмыс тобының үшінші отырысында әртүрлі елдерде құзыреттердің жаңа шеңберін енгізудің табысты тәсілдерін көрсететін осындай бағдарламалардың нақты мысалдары ұсынылды.

Фин мектептерінің бағдарламалары 1970 жылдан бастап әр 10 жыл сайын реформаланып келеді. Мектептегі оқу бағдарламаларының соңғы реформалары пәндерді біріктіруге бағытталған. 2010 жылы «Тіл», «Математика», «Жаратылыстану және технология», «Өнер және қолөнер», «Денсаулық және қызмет» сияқты пәндерді «Кең тақырыптарға» қайта топтастыру ұсынылды.

Алайда бұл бастама жұртшылық тарапынан қолдау таппады. Сондықтан, 2012 жылы түпкілікті мақсаттарды (ойлау және оқу қабілеті, мәдени дағдылар, өзін-өзі қамтамасыз ету, көп сауаттылық, АКТ, еңбек нарығы және кәсіпкерлік, қатысу және тұрақты болашақ) және пәндерді оқытуда «Кең тақырыптарды» жүзеге асыру арқылы біртіндеп реформаны бастау туралы шешім қабылданды. Осылайша, мектеп пәндерінің мақсаттар мен тақырыптар арқылы интеграциялану дәрежесі біртіндеп артып келеді.

Латвияда құзыреттілік тәсіл негізінде 2016-2021 жылдарға арналған орта білім берудің оқу бағдарламаларының мазмұнын реформалау Жоспары қабылданды.

Жапонияда 2014 жылы жаһандану талаптарына сәйкес мектепте ағылшын тілін оқытуды реформалау Жоспары қабылданды.

Оңтүстік Кореяда 2013 жылы қосымша кәсіптік бағдарлар мен оқушылардың мүдделерін қамтамасыз ететін еркін семестр Бағдарламасы қабылданды (Education 2030, 2016).

Ұлыбританияда 2010 жылдан бастап мектептердің жаңа түрі – «Free School» енгізілді, оған басқарушылық автономия, мазмұнды анықтауда автономия және басқа да бірқатар мәселелер беріледі.

Тәжірибе көрсеткендей, мұғалімдер, ата-аналар және қауымдастық топтары құрған және басқаратын мұндай мектептер нәтижелері бойынша басқа мектептерден асып қана қоймай, балаларға қазіргі әлемде өмір сүруге қажетті дағдыларды береді.

2010 жылдан 2015 жылға дейін осындай 400-ден астам мектеп құрылды, онда 230 000-нан астам оқушы оқыды. Ал 2015 жылдың наурызында Ұлыбритания Премьер-Министрі (сол кездегі) Дэвид Кэмерон тағы 49 жаңа «Free School» мектептері құрылатынын жариялады (Gov. UK, 2015).

Отандық мектеп бағдарламаларының мазмұнын жаңарту хронологиясын талдау біздің мектептегі білім беру мазмұнын дамытуда алдыңғы қатарлы елдерден шамамен 20 жылға артта қалғанымызды көрсетеді.

Мектептегі білім беруді реформалаудың халықаралық тәжірибесі.

Финляндия: біртіндеп өзгерістер енгізу. Финляндия 1970 жылдан бастап әр он жыл сайын мектеп бағдарламаларын жаңартып отырады. Соңғы реформалар пәндерді біріктіруге бағытталған. 2010 жылы «Тіл», «Математика», «Жаратылыстану және технология», «Өнер және қолөнер», «Денсаулық және қызмет» сияқты пәндерді «Кең тақырыптарға» қайта топтастыру ұсынылды.

Алайда бұл бастама жұртшылық тарапынан қолдау таппады. Сондықтан, 2012 жылы түпкілікті мақсаттарды (ойлау және оқу қабілеті, мәдени дағдылар, өзін-өзі қамтамасыз ету, көп сауаттылық, АКТ, еңбек нарығы және кәсіпкерлік, қатысу және тұрақты болашақ) және пәндерді оқытуда «Кең тақырыптарды» жүзеге асыру арқылы біртіндеп реформаны бастау туралы шешім қабылданды. Осылайша, мектеп пәндерінің мақсаттар мен тақырыптар арқылы интеграциялану дәрежесі біртіндеп артып келеді.

Латвия: құзыреттілік тәсіл. Латвияда құзыреттілік тәсілге негізделген 2016-2021 жылдарға арналған орта білім берудің оқу бағдарламаларының мазмұнын реформалау жоспары қабылданды. Бұл білім беру бағдарламаларын жақсартуға және оларды өзекті және заманауи талаптарға сай етуге деген ұмтылысты көрсетеді.

Жапония: ағылшын тілінің жаһандануы. Жапонияда 2014 жылы жаһандану мәселелеріне жауап ретінде мектепте ағылшын тілін оқытуды реформалау жоспары қабылданды. Бұл оқушыларға жаһандық өзара әрекеттесуге және халықаралық қауымдастыққа интеграциялануға жақсы дайындалуға мүмкіндік береді.

Оңтүстік Корея: еркін семестр бағдарламасы. Оңтүстік Кореяда 2013 жылы кәсіптік бағдар беру үшін қосымша мүмкіндіктер беретін және оқушылардың

мүдделерін ескеретін еркін семестр Бағдарламасы енгізілді. Бұл оқушыларға болашақ мансап жолдарын анықтауға және таңдалған бағыттар бойынша дағдыларын дамытуға көмектеседі (Education 2030, 2016).

Ұлыбритания: еркін мектептер. Ұлыбританияда 2010 жылдан бастап мектептердің жаңа түрі – «Free School» енгізілді, оларға басқарушылық және мазмұнды автономия берілді. Мұғалімдер, ата-аналар және қауымдастық топтарымен құрылған және басқарылатын бұл мектептер жоғары нәтижелерге қол жеткізеді және балаларға қазіргі әлемде өмір сүруге қажетті дағдыларды дамытуға көмектеседі. 2010 жылдан 2015 жылға дейін осындай 400-ден астам мектеп құрылды, онда 230 000-нан астам оқушы оқыды. 2015 жылдың наурызында Ұлыбританияның сол кездегі Премьер-Министрі Дэвид Кэмерон тағы 49 жаңа «Free School» мектептері құрылатынын жариялады (Gov. UK, 2015).

Дамудың артта қалуы. Отандық мектеп бағдарламаларының мазмұнын жаңарту хронологиясын талдау біздің біліміміз мектептегі білім беру мазмұнын дамытуда алдыңғы қатарлы елдерден шамамен 20 жылға артта қалғанын көрсетеді. Бұл мектептегі білім берудің сапасы мен өзектілігін арттыру үшін жаңа білім беру тәсілдері мен реформаларын жедел енгізу қажеттілігін көрсетеді.

Халықаралық тәжірибе білім беру бағдарламаларын үздіксіз жаңартудың және балалардың әл-ауқатына бағытталған жаңа тәсілдерді енгізудің маңыздылығын көрсетеді. Заманауи әдістемелерді енгізу, негізгі құзыреттерді дамыту және жаһандық сын – қатерлерге бейімделу – білім беру сапасын жақсарту және гүлденген қоғамды қалыптастыру жолындағы маңызды қадамдар.

Академиялық автономия және балалардың әл-ауқаты. Көптеген елдердің білім беру жүйелерінде мектептердің автономиясы және мұғалімдердің академиялық еркіндігі тақырыбы талқыланады. Бұл идея элиталық мектептердің көрсеткіштерінің жақсаруына әкелуі мүмкін болса да, жалпы білім беретін мекемелерде ұқсас нәтижелерге жеткізе бермейді. Автономияның үш түрі бар екенін ескеру маңызды: академиялық, қаржылық және әкімшілік. Сондықтан автономияның қандай түрін білдіретінін нақтылау қажет.

Автономияның үш түрінің ішінде бұл оқушылардың үлгеріміне оң әсер ететін академиялық тәуелсіздік. Мұны С.А.Ирсалиевтің «Идеалды болашаққа төрт кезең: Жаһандық трендтер контекстіндегі білім беру жүйесі» кітабындағы зерттеуі растайды (Ирсалиев, 2018, 96 б.).

Дегенмен, мектеп автономиясының тиімділігі қоғамның академиялық, құқықтық және жалпы мәдениетінің өсуімен бірге өсуде. Мектептердің толық автономиясы дамыған елдерде ғана оқушылардың оқу жетістіктерін жақсарттады, ал дамушы елдерде автономды басқару тәжірибесі мен мәдениетінің болмауына байланысты теріс әсер етуі мүмкін (Hanushek, Link & Woessmann, 2013).

Сондықтан мектептерді басқарудың ең тиімді тәжірибесіне қарай жылжу қажет болғанымен, бұл қозғалыстың жылдамдығы академиялық өзін-өзі тану мен қоғам мәдениеті деңгейінің өсуіне сәйкес келуі керек. Автономия білім беру жүйесінің және жалпы қоғамның дайындығы мен жетілуін ескере отырып, біртіндеп енгізілуі керек.

Мектептердің автономиясы және мұғалімдердің академиялық еркіндігі білім беру жүйелерін модернизациялаудың маңызды аспектілері болып табылады. Алайда, оң нәтижелерге қол жеткізу және балалардың әл-ауқатын жақсарту үшін әр елдің мәдени және әлеуметтік ерекшеліктерін ескеру қажет. Дұрыс тепе-теңдік пен дербестікті біртіндеп енгізу білім беру жүйесінің табысты дамуына және білім беру сапасын арттыруға ықпал етуі мүмкін.

Академиялық адалдық сапалы білім берудің іргетасы болып табылады, алайда көптеген елдердің, соның ішінде Қазақстанның білім беру жүйелерінде ол әлі де тамыр жайған жоқ. Академиялық адалдық алдыңғы қатарлы шетелдік жоғары оқу орындарында аса маңызды мәнге ие болғанымен, ол Қазақстанның білім беру жүйесінде әлі де маңызды орынға ие болған жоқ.

Кейбір білім беру мекемелері көшіріп алуға мүмкіндік береді және тіпті оны қалыпты жағдай деп санайды. Бұл академиялық адалдық мәдениетінің жоқтығынан және плагиатпен күресу үшін білім беру ресурстарының жетіспеушілігінен болуы мүмкін (Wangaard, 2016). Глендиннинг (Glendinning, 2022) сияқты сарапшылар академиялық адалдық тек ережелер жиынтығы емес, ол адамның академиялық мансабында дамуы керек дағды екенін атап көрсетеді. Орта білім беру жүйесінде бұл тұжырымдаманың маңыздылығын асыра бағалау мүмкін емес, ал мұғалімдер авторлық құқық пен академиялық адалдық мәдениетін құрметтеуде шешуші рөл атқарады.

АҚШ тәжірибесі академиялық адалдық курстарын оқу бағдарламаларына қосу және студенттерге осы мәселелер бойынша көмек алу үшін арнайы ресурстар мен орталықтар құру қажет екенін көрсетеді. Мұндай шаралар ғылыми зерттеулер мен академиялық жұмыстарда ашықтық пен адалдықты қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Дегенмен, мұғалімдер мен студенттердің бұл тұжырымдаманың құндылығын нақты түсінбестен және мойындамай, академиялық адалдық тек қағаз жүзінде қалуы мүмкін. Оны сәтті енгізу үшін идеологиялық және мәдени өзгерістерді қамтитын кешенді және ұзақ процесс қажет.

Сайып келгенде, академиялық адалдық жай ғана қағида немесе талап емес, мектептен бастап университетке дейін әрбір оқу орнында енгізілуі керек мәдениет пен құндылық.

Білім беруді бейіндеу. Балалардың әл-ауқатын қамтамасыз ету және білім беру сапасын арттыру үшін мемлекет әртүрлі білім беру бағыттары бар мектептердің жұмысын белсенді қолдайды. МЖМБС құрамында міндетті сағаттар саны және вариативті компоненттің бағыттарының әртүрлілігі

анықталады, ол біртіндеп бастауыш мектептен жоғары мектепке дейін артады. Бұл мектептерге білім беру бағдарламаларының әртүрлілігін және сәйкесінше оқушылардың білімін, дағдылары мен құзыреттерін қамтамасыз ету, сондай-ақ олардың білім беру траекториясын анықтауда мектептердің дербестігін кеңейту арқылы өздерінің бірегей профильдерін дамытуға мүмкіндік береді.

Ата-аналар, елдің заңнамасына сәйкес, балаларына ең қолайлы білім беру мекемесін таңдауға құқылы. Ол үшін белгіленген ережелер шеңберінде оқытудың әртүрлі нысандары, соның ішінде онлайн және қашықтықтан оқыту бағдарламалары дамитын болады.

Қазіргі білім беру жүйесінің негізгі міндеті-әлеуметтік мәртебесі мен тұрғылықты жеріне қарамастан барлық балалар үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету. Вариативті компонент мектептерге өздерінің бірегей профильдерін дамытуға мүмкіндік береді, бұл білім беру бағдарламаларының әртүрлілігін және сәйкесінше оқушылардың білімін, дағдылары мен құзыреттерін қамтамасыз етеді.

Финляндияда барлық мектеп пәндеріне бірдей назар аудара отырып, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыруға баса назар аударылады. Фин мектептерінде барлық пәндер маңызды болып саналады, соның ішіне өнер және дене шынықтыру пәндері де кіреді, ал кейбір пәндерді басқаларына зиян келтіре отырып, тереңдетіп оқу құпталмайды. Ерекшелік – бейнелеу өнері, музыка және спорт саласындағы дарынды балаларға арналған бейіндік сыныптар (Трофимова, 2010).

Бүгінгі таңда әлемде әрбір екінші оқушы профильдеудің әртүрлі формаларымен қамтылған. Бейнелеудің тиімділігі білім беру жүйесі жоғары дамыған елдерде жинақталған бай тарихи тәжірибемен расталады. Барлық елдерде дерлік профильдеу жалпы орта білім берудің соңғы сатысында енгізіледі, ол оқушылардың 80%-ға жуығын қамтиды және бұл үрдіс өсуді жалғастурда.

Профильдеу процесі оқу процесін саралаудың күшеюімен сипатталады, оның шеңберінде мектептің жоғары сатысында білім беруді аяқтаудың екі негізгі жолы ұсынылады: «классикалық», ЖОО-ға жол ашады және «кәсіби», жаратылыстану пәндеріне назар аударады.

Бейіндік оқытумен белсенді айналысатын елдерде негізгі күш-жігер жеке-леген пәндерді терең зерттеуге, өзіндік шығармашылық жұмыс дағдыларын дамытуға, оқушылардың әлеуметтенуін кеңейтуге және білім берудің үздіксіздігін қамтамасыз етуге бағытталады.

Әртүрлі елдердегі білім беруді профильдеу модельдері айтарлықтай ерекшеленеді, бұл ұлттық білім беру дәстүрлерімен, әлеуметтік-экономикалық дамумен, мұғалімдердің, оқушылардың және олардың ата-аналарының мүдделері мен мотивациясымен байланысты. Батыс Еуропа елдерінің барлығында дерлік орта мектептер мамандандырылған, екі-үш соңғы оқу жылы арнайы пәндерге арналған.

Францияда бұл жаратылыстану ғылымдары, филология және әлеуметтану; Германияда – филология, өнертану, әлеуметтік ғылымдар және технология; Жапонияда төрт профиль қолданылады: жалпы білім беру, индустриалды, сауда навигациясы және филологиялық; Қытайда оқытудың технологиялық профилі басым (Половецкий, 2019).

Оқушылардың қарым-қатынас, өзін-өзі дамыту, ұйымшылдық, басқару қабілеттері және бейімделу сияқты қоғам талап ететін дағдыларын дамытуға ықпал ететін бейіндік мектептің заманауи моделі қажет. Тең мүмкіндіктер әртүрлі мектептерді тең қаржыландыру арқылы қамтамасыз етілуі керек.

Сондай-ақ кәсіпті таңдау психологиясы, еңбек нарығы, жұмысқа қабылдау және жоғары оқу орындарына түсу ережелері саласында білімі бар кәсіптік бағдарлау жөніндегі консультанттардың кәсіби құзыретті кадрларын даярлау жүйесін құру маңызды. Кәсіптік бағдарлауға дайындық балаларға кәсіптік жолды саналы түрде таңдау мүмкіндігін бере отырып, білім берудің барлық кезеңдерін қамтуы тиіс.

МЕРИТОКРАТИЯ ПРИНЦИПТЕРІ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДЕГІ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫ.

Қазақстандағы педагогикалық аттестаттаудың ағымдағы ережелерін талдау кезінде олардың барлық білім алушылардың білім жетістіктерін назардан тыс қалдырып, оқушылар мен Педагогтердің сыртқы жетістіктеріне баса назар аударатынын атап өтуге болады.

Бұл тәсіл әрдайым педагогикалық қызметтің нақты тиімділігін көрсете бермейді және мұғалімнің білім беру процесіне қосқан үлесін бағаламайды. Мысалы, аттестаттау ережелері Министрліктің тізбесіне енгізілген іс-шаралардағы жетістіктерге бағдарланады (ҚР БЖҒМ 2011 жылғы 7 желтоқсандағы № 514 бұйрығы).

Әр баланың жоғары жетістіктері үшін педагогикалық ынтымақтастық пен алқалық жауапкершілік шешуші рөл атқарады. 2021 жылғы мониторинг нәтижелері бойынша Қазақстанда 3,4 млн. білім алушының жалпы контингентінен тек 2,2%-ы ғана дарынды болып саналады (94 411 оқушы), оның 28 411-і ауылдық жерлерден және көп балалы және аз қамтылған отбасылардан. Сонымен қатар, 62 982 оқушы ерекше интеллектуалдық қабілеттерге ие, ал 31 429 оқушы мәдениет пен спорт саласында нәтижелерге қол жеткізді.

Салыстыру үшін, Ресейде дарынды балалардың үлесі 6,6%, Беларусьсияда – 18%, ал Скандинавия елдерінде (Дания, Норвегия, Швеция, Финляндия) – 28% (2022-2026 жылдарға арналған білім беруді дамыту Тұжырымдамасы). Отандық мектеп бағдарламаларының мазмұнын жаңарту хронологиясын талдау Қазақстанның озық елдермен салыстырғанда мектептегі білім беру мазмұнын дамытуда шамамен 20 жылға артта қалғанын көрсетеді.

Білім беру сапасын бақылау және басқару. Қазақстанның Білім туралы Заңының 55-бабында Білім беру мониторингінің нәтижелері негізінде, білім берудің барлық деңгейлерінде басқарушылық шешімдерді қабылдау тиіс екендігі көрсетілген. Мониторинг білім беру ұйымдары қызметінің стандарттарға сәйкестігін бағалау үшін жүйелі түрде жүзеге асырылуы тиіс. Алайда, ағымдағы ережелер мектеп контингентінің контекстік деректерін есепке алмай, білімнің абсолютті көрсеткіштеріне назар аударады, бұл мектептерді бағалаудың фокусын қолдау емес, бақылаушы етеді.

Барлық балалар үшін тең мүмкіндіктер. Қазақстандағы заманауи білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі – барлық балалар үшін әлеуметтік немесе экономикалық мәртебесі мен тұрғылықты жеріне қарамастан тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету. Сапа және «барлық балалар үшін тең мүмкіндіктер» саясатына «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы кепілдік береді, ол білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың мынадай қағидаттарын жариялайды:

- 1) Барлығының сапалы білім алуға құқықтарының теңдігі.
- 2) Білім беру жүйесін дамытудың басымдығы.
- 3) Зияткерлік, психофизиологиялық және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, барлығына білім берудің қолжетімділігі.
- 4) Білім берудің зайырлы, гуманистік және дамытушылық сипаты.
- 5) Адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу.
- 6) Білім беруді ынталандыру және дарындылықты дамыту.
- 7) Білім беру деңгейлерінің сабақтастығын қамтамасыз ететін білім беру процесінің үздіксіздігі.
- 8) Оқыту, тәрбие және дамыту бірлігі.
- 9) Білім беруді басқарудың демократиялық сипаты.
- 10) Білім беру ұйымдарының меншік нысандары мен білім беру бағыттары бойынша әртүрлі болуы.

Іске асыру мәселелері. Іс жүзінде сапа саясатын орындау келесі тармақтарда алаңдаушылық туғызады:

- 1) Сапалы білім алуға барлығының құқықтарының теңдігі. Жақсы және нашар көрсеткіштері бар аймақтар арасындағы айырмашылық бірнеше жылдық оқумен тең және бұл мәселе пандемиядан кейін шиеленісе түсті.
- 2) оқыту, тәрбиелеу және дамыту бірлігі. Бұл процестер көбінесе шашыраңқы түрде жүзеге асырылады.
- 3) білім беруді басқарудың демократиялық сипаты. Білім беру ұйымдары академиялық еркіндіктен айырылған, ал жүйенің ашықтығы әкімшілік-бюрократиялық аппаратпен бұғатталған.

Балалардың әл-ауқатын және Қазақстандағы білім беру жүйесінің тиімділігін арттыру үшін жекелеген оқушылардың сыртқы жетістіктеріне ғана емес, барлық оқушылардың кешенді білім беру жетістіктеріне назар аудару

қажет. Білім беру жүйесінің және жалпы қоғамның дайындығы мен жетілуін ескере отырып, мониторингтің ең тиімді тәжірибелерін енгізуге қарай жылжу маңызды.

Балалардың әл-ауқаты үшін білім беру сапасын қамтамасыз ету. Білім беру сапасын қамтамасыз ету үшін мемлекетке білім беру жүйесінің қалай жұмыс істейтіні туралы ақпаратты уақтылы алу және осы деректерді талдау қажет. Бұл білім беру саласындағы уәкілетті органдарға білім беру жүйесінің жұмысын тиімді реттеу үшін негізделген басқару шешімдерін қабылдауға мүмкіндік береді. Ең алдымен, білім алушылардың жетістіктерін, оқу бағдарламаларын меңгеру деңгейін бағалау, сондай-ақ реформалар жүргізудегі және білім беру жүйесінің жұмыс істеуіндегі оң және теріс үрдістерді талдау маңызды. Осының негізінде білім беру жүйесін одан әрі жетілдіру бағыттарын әзірлеуге болады.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында, сондай – ақ Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ЗРК Кәсіпкерлік кодексінде, сондай-ақ ҚР БЖҒМ бұйрығымен бекітілген білім беру ұйымдарын бағалау өлшемшарттарында білім беру сапасы ұғымының анықтамасы жоқ.

Бұл құжаттарды Мемлекеттік аттестаттау туралы бұйрықты жасау кезінде уәкілетті органдар жиі айтады, бұл білім беру ұйымдарының алдында сапалы білім беру қызметтерін ұсыну туралы талаптарды қоюды қиындатады.

Халықаралық ISO стандарттарында сапа олардың мәлімделген немесе қабылданған қажеттіліктерді қанағаттандыру қабілетіне әсер ететін қызметтердің қасиеттері мен сипаттамаларының жиынтығы ретінде анықталады. Сондықтан білім беру ұйымдары барлық мүдделі тараптардың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін дағдыларды, мектеп инфрақұрылымын, жабдықтарды, оқу материалдарын, ресурстарды және кәсіби педагогикалық кадрларды дамытуды қаншалықты қамтамасыз ететінін бағалау қажет.

Білім беру сапасына Мониторинг пен бағалауды Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің Білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті жүзеге асырады. Білім алушылардың білім жетістіктеріне мониторинг жүргізу қағидаларына сәйкес мониторинг оқытудың сапасы мен мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты сәйкестігін жүйелі бақылау үшін жүргізіледі. Мұнда да білім сапасы ұғымын нақтылау қажет.

ЮНЕСКО-ның халықаралық білім беру бюросы «Білім беру мазмұнының негіздемелік құжаттарын әзірлеу және енгізу» құжатында (IBE-UNESCO, 2017) келесі бес кезеңді ұсынады:

- 1) Ақпарат жинау;
- 2) Дайындық;
- 3) Даму;
- 4) Енгізу;
- 5) Мониторинг және бағалау.

Мониторинг және бағалау іске асырудың жеке кезеңі ретінде ерекшеленеді. Білім беру сапасын қамтамасыз етуді талдамас бұрын, орта білім берудің жаңартылған мазмұнына көшу кезінде Қазақстан қол жеткізілген прогресті барабар өлшеуге дайын болмағанын және білім беру ұйымдарының жұмысын бағалау үшін тиісті құралдардың иелігінде болмағанын ескеру маңызды.

Білім сапасын бақылаудың болмауы елдегі білім берудің дамуына кері әсерін тигізді. Сондықтан, қателер бойынша жұмысқа шұғыл кірісу және білім беру сапасын бағалаудың Ұлттық жүйесін жетілдіру, оны өңірлік контекстті ескере отырып, халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру қажет.

Дүниежүзілік банктің халықаралық тәжірибесі мен ұсынымдарына сәйкес білім беру сапасын мониторингтеуде ауызша, жазбаша және шығармашылық жұмыстар, тесттер, сауалнамалар және әңгімелесулер сияқты бағалаудың үлгілік нысандарын пайдалану қажет. Бұл бағалау нысандары Білім туралы Заңда (2007) көрсетілгендей бақылаудың емес, мониторингтің бөлігі болуы керек.

ҚР Білім туралы Заңының 55-бабында білім беру мониторингінің нәтижелері негізінде білім берудің барлық деңгейлерінде басқарушылық шешімдерді қабылдау арқылы жүзеге асырылатыны туралы атап өтілді. Мониторинг білім беру ұйымдары қызметінің стандарттарға сәйкестігін бағалау үшін жүйелі түрде жүзеге асырылуы тиіс.

Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында білім беру процесінің мониторингі білім беру ұйымдарында білім беру процесін жүзеге асыру нәтижелері мен шарттарының өзгеру динамикасын, жай-күйін жүйелі бақылау, диагностикалау, талдау, бағалау және болжау ретінде айқындалады.

Аттестаттау кезінде педагогикалық процестің сапасын сыртқы және ішкі бағалау арасындағы тепе-теңдікті сақтау қажет. Еліміздің оқу бағдарламалары мен материалдарына халықаралық зерттеулерде өлшенетін дағдылар мен құзыреттердің күтілетін нәтижелері енгізілгенге дейін мектептерді сыртқы бағалау халықаралық форматтар бойынша әзірленбейді.

Alan Ginsburg et. al. (2014) педагогтердің сапалық құрамы мен кәсібилігі, мектептегі климат, стандарттар мен оқу бағдарламаларын іске асыру сапасы, жүйелі жақсарту технологиялары мен стратегияларын тиімді пайдалану сияқты білім беру сапасының көрсеткіштерін бөліп көрсетеді.

Жүйелі негізде мектептер бойынша сандық қана емес, сапалық көрсеткіштерге де бағдарланған теңгерімді жария есептілік ұсынылуы тиіс. Білім алушыларды бағалау және тестілеу деректерін жинау және талдау қанағаттану туралы сұрақтармен бірге бағалау және мониторинг жүйелерінің ажырамас бөлігіне айналады. Білім беру саласындағы саясат бірқатар сандық және сапалық көрсеткіштерге негізделуі тиіс.

Ұлттық бағалау жүйелері оқушыларды жазбаша эссе, ауызша сөйлеу дағдылары, пайымдау және проблемаларды бірлесіп шешу сияқты ашық

бағалау нысандары бойынша бағалайтын өлшем деректеріне негізделуі мүмкін. Бағалаудың бұл формалары жоғары деңгейлі ойлау дағдылары мен күрделі тапсырмаларды орындау қабілеттерін қамту үшін тиімдірек болып саналады.

Балалардың әл-ауқатын қамтамасыз ету және білім беру сапасын арттыру үшін білім беру саласының ақпараттық инфрақұрылымын жаңғырту қажет. Бұл білім беру экономикасының мониторингі жүйесін дамытуды, халықаралық стандарттарды зерделеуді және еларалық салыстыруларды жүргізуді қамтуы тиіс.

Білім беру ұйымдарының қызметін статистикалық байқау үшін әдіснамалық негіздерді әзірлеу және бюджеттік жоспарлау субъектісі ретінде ҚР Оқу-ағарту министрлігінің жұмысының көрсеткіштері, білім беру саласы қызметінің түпкілікті нәтижелерінің көрсеткіштері, жаңа экономика және білім беру экономикасы контекстіндегі білім беру индикаторлары сияқты білім беруді дамыту индикаторларын жасау маңызды. Сондай-ақ, білім беруді дамыту көрсеткіштері бойынша аймақтарды бағалау әдістемесін әзірлеу қажет, сонымен қатар бұл индикаторларды Ресей Федерациясының статистикалық зерттеулер және білім экономикасы Институты сияқты олардың білікті сипаттамасы мен есептеу алгоритмдерін қамтамасыз ететін әдістемелік құралдармен сүйемелдеу қажет. Ұлттық білім беру жүйелерін салыстырмалы бағалау, мысалы «Education at a Glance» (2023), «Key Indicators of Education in Europe» (Soltes, 2018), және «World Education Indicators» (Fitz-Gibbon C. et al., 2002) тиімді білім беру саясатын әзірлеу және іске асыру үшін маңызды болып табылады.

Қазіргі жағдайда білім берудің когнитивті емес нәтижелерінің маңыздылығы артып, оларды бағалау білім сапасы мен балалардың әл-ауқатын талдаудың ажырамас бөлігіне айналады. Білім беру сапасын зерттеуде көзқарастар, сенімдер, мотивациялар мен ұмтылыстар сияқты когнитивті емес және метакогнитивті аспектілерді, сондай-ақ олардың оқу процесі мен мектеп оқушыларының әл-ауқатына әсерін қарастыру қажет. Зерттеуде білім беру ортасындағы өзекті мәселелер болып қала беретін балалардың құқықтары мен буллинг мәселесіне назар аударады.

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) бағалауға оқушылар мен мектептер үшін сауалнамалар арқылы өлшенетін когнитивті емес және метакогнитивті нәтижелерді қамтиды. Бұл нәтижелер жетістік мотивациясы және оқушының әл-ауқаты сияқты жалпы болуы мүмкін немесе математикаға қызығушылық немесе ғылымды үйренуден ләззат алу сияқты нақты пәндік салаларға қатысты болуы мүмкін. Бұл құрылымдар когнитивтік шеңберлер мен сауалнамалар арасындағы байланыс қызметін атқарады (OECD, 2018). Мектепте оқыту ресми білім берудің негізгі процесі болып табылады. Білім берудің тиімділігі туралы зерттеулер оқушылардың оқу

сауаттылығына әсер ететін негізгі факторларды анықтайды: мұғалімдердің біліктілігі, оқыту әдістері, сыныптағы климат, оқу уақыты және мектепте де, одан тыс жерлерде де оқу мүмкіндіктері (Creemers and Kyriakides, 2008; Scheerens and Bosker, 1997).

Оқыту әдістері үш негізгі өлшемді қамтиды: құрылым және сыныпты басқару, мұғалімді қолдау және когнитивті шақыру ((Klieme, Pauli and Reusser, 2009).

15 жасында жеке пән ретінде оқытылмайтын оқуды үйренуге ерекше назар аударылады. Дегенмен, оқу стратегиялары әлі де «мазмұндық сауаттылық» деп аталатын тіл өнері, әдебиет, шет тілдері және әлеуметтік және жаратылыстану сабақтарында оқытылады (McKenna and Robinson, 1990; Shanahan and Shanahan, 2008). Мұнда оқу бағдарламаларының әртүрлілігі мен мазмұндық сауаттылыққа бөлінген уақыт маңызды рөл атқарады (Lafontaine et al., 2017).

Мемлекеттік статистика деректеріне негізделген ауқымды және кешенді ақпараттық жүйені құру ұлттық және халықаралық деңгейлерде дұрыс салыстыру үшін қажет. Мұндай жүйе болған жағдайда ғана білім беру стандарттарын жақсартуға және балалардың әл-ауқатын қамтамасыз етуге бағытталған саясатты тиімді зерттеу мен қалыптастыруға болады.

Осылайша, білім беру сапасын мониторингтеудің ұлттық жүйесінің міндеті – Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты негізгі білім беру мақсаттары бойынша үлгерім нәтижелерінің сенімді және кең көрсеткіштерін жинау стратегияларын әзірлеу.

Ұлттық мониторинг жүйесінің жұмыс істеуінің бес негізгі аспектісіне назар аудару маңызды:

- 1) бағалау мен мониторингтің жүйелік негізін әзірлеу;
- 2) бағалау рәсімдерінің тиімділігін қамтамасыз ету;
- 3) кері байланысты бағалау және пайдалану үшін құзыреттерді дамыту;
- 4) бағалау нәтижелерін барынша пайдалану;
- 5) бағалау құралдары мен бағалау саясатын енгізу.

Қазақстанда орта және кәсіптік-техникалық білім беру мониторингі үшін онлайн-платформаны әзірлеу қажеттілігі айқын болып отыр. Бүгінгі динамикалық әлемде басқару шешімдерін оңтайландыру үшін білім беру процестерінің жедел және тиімді мониторингі қажет.

Онлайн платформа білім беру процестерін үнемі бақылауға арналған автоматтандырылған ақпараттық жүйе болып табылады. «Білім инновация» мен Назарбаев Зияткерлік мектептерінің платформаларының табысты тәжірибесіне сүйене отырып, ұсынылып отырған жүйе оқытудың сапасы мен нәтижелілігін қадағалайтын болады.

Платформаның мақсаттары:

- 1) Қазақстандағы білім беру жағдайы туралы ақпараттың ашықтығы мен қолжетімділігін қамтамасыз ету.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

2) Білім беру сапасын арттыру үшін басқарушылық шешімдерді оңтайландыру.

3) Нақты деректер негізінде білім беру процестерін тұрақты талдау және түзету.

Күтілетін нәтижелер:

1) Өзгерістерге тез және уақтылы жауап беру арқылы білім беру сапасын жақсарту.

2) Білім алушылар мен педагог қызметкерлердің қанағаттану деңгейін арттыру.

3) Объективті деректер негізінде стратегиялық даму жоспарларын құру.

Платформа функциялары:

1) Нақты уақыттағы білім беру нәтижелері мен процестерін қадағалау.

2) Деректерді талдау үшін бағалау критерийлері мен индикаторларды енгізу.

3) Өзгерістерге жедел ден қоюға арналған құлақтандыру жүйесі.

4) Процеске қатысушылар арасындағы коммуникацияға арналған құралдар.

Оң жақтары:

1) Проблемаларды жедел анықтау және жою.

2) Уақтылы кері байланыс арқылы барлық мүдделі тараптардың уәждемесін арттыру.

3) Процеске қатысушылар арасындағы қарым-қатынас пен өзара түсіністікті жақсарту.

Мұндай платформаны біріктіру білім беру сапасын арттыруға және білім беруді басқару процесін барлық мүдделі тараптар үшін ашық әрі нәтижелі етуге мүмкіндік береді.

ШЖМ-де білім беру сапасы. Шағын жинақталған мектеп (ШЖМ) оқушыларының білім жетістіктеріне материалдық-техникалық база, педагогтердің кәсіби даярлық деңгейі, оқу-әдістемелік материалдардың болуы және қазіргі заманғы білім беру ресурстарына қолжетімділік сияқты көптеген факторлар әсер етеді. ШЖМ-де білім беру сапасын арттырумен тікелей байланысты негізгі аспект оларды заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен (АКТ) қамтамасыз ету және оларды мұғалімдердің де, оқушылардың да тиімді пайдалануы болып табылады.

Алайда, ШЖМ-де АКТ енгізу көптеген қаржылық, құқықтық және техникалық проблемаларға тап болады. Білім беру сапасын арттыруға елеулі кедергі ресурстарды ұтымсыз пайдалану болып табылады. Бұл мәселенің ең маңызды аспектісі – мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін дамыту үшін АКТ-ны әлсіз пайдалану және сәйкесінше оқу процесінде жаңа әдістер мен құралдарды қолдану.

Қазақстанда ШЖМ-нің жұмыс істеуіне әрбір аз қоныстанған пунктте кепілдік беріледі. ШЖМ – бұл параллель сыныптар жетіспейтін мектеп, оқушылар саны аз, көбінесе бірнеше сынып оқушыларын бір сыныпқа біріктірген – жиынтық.

2022-2023 оқу жылына Қазақстан Республикасының 7716 мектебінің ішінде 2724 шағын жинақты болып табылады (ТАЛДАУ, 2023). Солтүстік Қазақстан облысында ШЖМ үлесі артып келеді, бұл өңірді Ақмола облысынан кейінгі осындай мектептер саны бойынша республикада екінші орынға қояды.

Статистикалық деректерді талдай отырып, ШЖМ ресурстары тиімсіз бөлінген деп қорытынды жасауға болады. Педагогтердің біліктілігінің жоғары деңгейін және педагогикалық кадрларға қажеттіліктің төмендігін ескере отырып, ШЖМ оқушыларының үлгерім деңгейі айтарлықтай жоғары болуы мүмкін. Мемлекет үшін ШЖМ ұстау қымбатқа түседі: ШЖМ-дегі бір оқушыға шаққандағы үлестік шығыстар қалалық мектепке қарағанда орта есеппен 2,5 есе жоғары.

Жақын маңдағы ауылдардан оқушыларды тасымалдауды қамтамасыз ете отырып, ШЖМ желісін оларды жабуға және қаражатты ресурстық орталықтар құруға бағыттай отырып оңтайландыру ұсынылады. Кейбір сарапшылар Қазақстан Португалияның тәжірибесін пайдалануы керек деп санайды, онда 2005-2008 жылдар аралығында 2500-ге жуық мектеп, негізінен ШЖМ жабылды. Оның орнына оқшауланған аудандардан балаларды тегін тасымалдайтын мектеп кластерлері салынды, бұл Португалияға 2015 жылы ЭЫДҰ бойынша орташа деңгейінен жоғары деңгейге жетуге мүмкіндік берді.

Кластерлік механизмді қолданатын Австралия мен Швецияның тәжірибесі де қызықты: ірі мектептер хаб ретінде қызмет етеді, ал ШЖМ «спутниктер» болып табылады. ШЖМ оқушылары белгілі бір кесте бойынша үлкен мектептерге дейін көлікпен қамтамасыз етіледі, бұл оларға кеңірек бағдарлама бойынша білім алуға мүмкіндік береді.

Дамыған елдердің мектеп жүйесінің жетістіктері мен артықшылықтарына шолу пайдалы ұсыныстар бере алады. Қаржыландыруды ұлғайтудан, материалдық базаны нығайтудан және мұғалімдерді даярлаудан басқа, кластерлік тәсіл мектептерді интеграциялау арқылы оқшаулануды жеңуге көмектеседі. Қазақстанда бұл қағидат ресурстық және магниттік мектептер негізінде іске асырылуда, бұл білім беру сапасын жақсартуға және оқушылар үшін мүмкіндіктерді кеңейтуге жол береді.

Қалалық және ауылдық мектептер арасындағы оқыту сапасындағы алшақтықты азайту мақсатында жобалар. Жаһандану және технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында барлық балалар үшін сапалы білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету мемлекеттің басым міндеттерінің біріне айналады. Қазақстанда, көптеген басқа елдердегідей, қалалық және ауылдық мектептер арасында білім беру сапасында айтарлықтай айырмашылықтар байқалады. Бұл алшақтықты азайту мақсатында еліміздің әртүрлі өңірлерінде ауылдық мектептерде оқыту сапасын жақсартуға бағытталған көптеген жобалар іске асырылуда.

«Мобильді мұғалім» жобасы тәжірибелі педагогтар бірнеше елді мекендердің ШЖМ-не барып, жергілікті жерлерде сабақ өткізеді деп болжайды. Бұл

бастама ауыл мектептерінің оқушыларына өз елді мекендерінен шықпай-ақ сапалы білім алуға мүмкіндік береді.

«Қамқор жанұя» жобасы толыққанды мектептер орналасқан елді мекендердегі отбасыларда тұратын шалғайдағы елді мекендердің балаларына бағытталған. Бұл тәсіл балаларға психологиялық жайлылық пен отбасылық жайлылықты қамтамасыз етеді, бұл олардың табысты оқуына ықпал етеді.

«Нәтижелілігі төмен мектептерге мықты мектептердің қамқорлығы» жобасы оқу нәтижелері төмен мектеп оқушыларына мықты мектептер мұғалімдерінің ғылыми жобаларына кеңестер өткізуді және басшылық етуді көздейді. Өзара әрекеттесудің бұл түрі тәжірибе алмасуға және оқушылардың дайындық деңгейін арттыруға ықпал етеді.

«Дарын» РҒПО мамандандырылған мектептермен бірлесіп іске асыратын «КӨМЕКТИМЕС: мектеп-мектепке» жобасы тәлімгерлік идеясына негізделген, онда мамандандырылған мектептер оқу нәтижелері төмен мектептерге бекітіліп беріледі.

Бұл жоба білім беру процесін басқару, нәтижелі педагогикалық тәжірибелерді белсенді пайдалану, білім беру мазмұнының жаңа модельдерін әзірлеу, Педагогтерді кәсіби жетілдіру және мәдени-білім беру бастамаларын қолдау сияқты бағыттарды қамтиды.

Педагогтерді қолдау және дамыту. Білім беру сапасындағы алшақтықты қысқартудың маңызды шарасы «Өрлеу» БАҰО» АҚ профессор-оқытушылар құрамымен ауыл мұғалімдерін курстан кейінгі сүйемелдеу болып табылады. Виртуалды педагогикалық қоғамдастықта ынтымақтастықтың жұмыс атмосферасын құру мұғалімдерге тәжірибе алмасуға және үнемі біліктілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Шағын жинақталған мектептердің бірлескен сыныптарында жұмыс істейтін педагогтар үшін біліктілікті арттыру курстарының білім беру бағдарламалары әзірленді. Бұл курстар жаратылыстану ғылымдары, география, физика, математика, химия, биология, тарих және құқық негіздері бойынша біріктірілген сыныптардағы мұғалімдердің пәндік құзыреттіліктерін жетілдіруге бағытталған.

Әлеуметтік осал отбасыларға арналған «Цифрлық мұғалім» жобасы. «Цифрлық мұғалім» жобасы әлеуметтік осал отбасылардағы балалар үшін қосымша сабақтарға қол жеткізуді қамтамасыз етуге бағытталған, бұл білім олқылықтарын жоюға көмектеседі. Осы жоба шеңберінде педагогтарға арналған білім беру бағдарламалары мен біліктілікті арттыру курстары әзірленуде, сондай-ақ қосымша сабақтар өткізу үшін педагогикалық жоғары оқу орындарының жоғары курс студенттері тартылады.

Бұл шаралар бүкіл елде қаншалықты жүйелі түрде жүзеге асырылатыны белгісіз. Қосымша сабақтардың тиімділігін бағалау және мониторингі туралы ақпарат жоқ. Сондай-ақ, кешенді тәсілді қамтамасыз ету үшін маңызды

болып табылатын педагогтар мен студенттерді оқыту жөніндегі шаралардың үйлесімділігі туралы деректердің болмауы да маңызды аспект болып табылады.

Қаржыландыру мен материалдық-техникалық базаны қоса алғанда, ресурстарды пайдаланудың тиімділігі туралы мәселе ашық күйінде қалып отыр. Онлайн форматта қосымша сабақтар өткізу үшін білікті педагогтар мен студенттердің жеткілікті санын қамтамасыз етудегі ықтимал қиындықтар да проблемаға айналуы мүмкін. Тәуекелдерді бақылау және басқару жүйелері туралы ақпарат жеткіліксіз.

Қысқа мерзімді перспективада жоба әлеуметтік осал отбасылардан шыққан балаларды қолдап, олардың білім беру нәтижелерін жақсартуы керек. Ұзақ мерзімді перспективада білім беру мүмкіндіктерін теңестіру және әлеуметтік осал топтарда білім деңгейін арттыру күтілуде.

«Цифрлық волонтерлік» жобасы. «Цифрлық волонтерлік» жобасы жоғары оқу орындарының студенттеріне үлгерімі төмен оқушыларға көмектесуге мүмкіндік береді, бұл олардың білім беру нәтижелерін жақсартуға ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл жоба студенттердің болашақ кәсіби қызметіне пайдалы педагогикалық және коммуникативтік дағдыларын дамытады.

Жоба барлық аймақтар мен мектептерді қаншалықты жүйелі түрде қамтитыны белгісіз. Студенттер көрсететін көмектің сапасын бақылау және бағалау туралы деректер жоқ. Жобаның максималды тиімділігін қамтамасыз ету үшін жоғары оқу орындары, мектептер мен студенттер арасындағы үйлестіру туралы ақпараттың болмауы да маңызды аспект болып табылады.

Оқыту мен материалдық-техникалық базаны қоса алғанда, ресурстарды пайдалану және еріктілерді қолдау тиімділігі туралы мәселе ашық күйінде қалып отыр. Студенттердің үнемі қатысуын қамтамасыз етудегі және олардың жұмыс сапасын қамтамасыз етудегі мүмкін қиындықтар да мәселе тудыруы мүмкін.

Қысқа мерзімді перспективада жоба үлгерімі төмен оқушылардың білім беру нәтижелерін жақсартуы тиіс. Ұзақ мерзімді перспективада білім берудің жалпы деңгейін арттыру, студенттердің дағдыларын дамыту және педагогикалық білім беру сапасын жақсарту күтілуде.

«Үздіктен үйрен» жобасы. «Үздіктен үйрен» жобасы инновациялық қызметті көрсетуге бағытталған. Осы жоба аясында еліміздің табысты педагогтарының тәжірибесі туралы бейнематериалдар жасалады. Алайда, үздік мұғалімдердің тәжірибесін тарату шаралары қаншалықты жүйелі түрде жүзеге асырылатыны белгісіз. Бұл іс-шаралардың тиімділігін бақылау және бағалау туралы деректер жоқ. Әртүрлі аймақтар мен білім беру мекемелері арасындағы үйлестіру туралы ақпараттың болмауы да маңызды аспект болып табылады. Қысқа мерзімді перспективада жоба мұғалімдерге әдістемелік қолдау көрсетуі керек. Ұзақ мерзімді перспективада педагогтердің кәсіби дайындығы жақсарады деп күтілуде.

«Ауылдық жерлерде тірек мектептердің әлеуетін дамыту» жобасы. Күш-жігерге қарамастан, ауыл мектептері сапалы білім алуға кедергі келтіретін қиындықтарға тап болып отыр. Интернеттің төмен жылдамдығы немесе оның болмауы, цифрлық жабдықтармен жабдықталуы және оқушылардың мотивациясының төмендігі өзекті мәселелер болып қала береді.

Осыған байланысты Оқу-ағарту министрлігі ауылдық мектептерде цифрлық технологияларды енгізу арқылы білім беру сапасы мен оқыту тиімділігін арттыруға бағытталған жобаны іске асыруды ұсынды. Қазақстанның 17 өңірінде мұғалімдер үшін олардың біліктілігін арттыруға және білім беру процесін жақсартуға бағытталған көптеген әдістемелік іс-шаралар өткізіледі. 2023 жылы 62 ауылдық мектеп қамтылып, 1041 әдістемелік іс-шара өткізіліп, оған 1912 оқытушы қатысты.

Бұл шараларға НЗМ-де тағылымдамадан өту және 71 мектепті қажетті ҚН жабдықтарымен жабдықтау кіреді (2023). Мектептердің материалдық-техникалық базасын жабдықтау бойынша келісімдерге қол қою 54221 ҚН оқушыны қамтуға мүмкіндік берді (2023).

2023 жылы Ақтөбе облысында шағын жинақты ауыл мектептерінің әлеуетін дамытуға бағытталған пилоттық жоба іске қосылды. Осы жоба аясында 155 аудитория интерактивті панельдермен жабдықталып, оқушыларға 771 ноутбук сатып алынды (ҚР ОАМ, 2023).

Бұл білім беру ортасын жақсартуға және шалғай аймақтардағы заманауи білім беру технологияларының қолжетімділігін арттыруға бағытталған бастама, бұл қалалық және ауылдық мектептер арасындағы цифрлық алшақтықты азайту үшін маңызды.

«Алматы облысының мектептерінде «БІЛІМ-ИННОВАЦИЯ» лицейлерінің тәжірибесін енгізу» жобасы аясында басшылар мен Педагогтердің біліктілігін арттыруға ерекше көңіл бөлінеді. Негізгі мақсат – оларды озық халықаралық тәжірибемен таныстыру және білім алмасу. 50 мектепті қамтыған Алматы облысының мектептерінде «БІЛІМ-ИННОВАЦИЯ» лицейлерінің тәжірибесін енгізу оқушылардың физика, химия және биология бойынша білім деңгейін арттыруға бағытталған.

2023 жылы 3550 педагог үшін біліктілікті арттыру курстарын өткізуге, 250 педагог үшін тәлімгерлік сүйемелдеуге және ҚН олимпиадаларына дайындық үшін оқу-жаттығу жиындарына 50 дарынды баланың қатысуына қаражат бөлінді (2023).

Алайда, мектептердің материалдық-техникалық базасы сабақтарда алған білімдері мен құзыреттерін толық көлемде іске асыруды қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді, бұл осындай жобаларды жалғастыру қажеттігін көрсетеді.

«Болашақ инженерлер» және «Болашақ инженерлер моноқалаларда» жобасы (2022-2023 жж.). Бағдарлама робототехниканы зерделеу үшін мектептерді бағдарламалық-аппараттық кешенмен жабдықтау арқылы

қосымша білім берудің қолжетімді және сапалы ортасын құруға бағытталған. 2022 жылдың қыркүйегінде басталған бағдарлама аясында Қазақстан бойынша 362 мектепте 1-6 сынып мұғалімдері мен оқушылары ҚН (2023) қамтылды. Бағдарлама Педагогтерді оқытуды, оқу-әдістемелік сүйемелдеуді және сабақтарға техникалық қолдау көрсетуді қамтиды.

Мониторинг және жүйелі шаралар қажеттілігі. Алайда, осы жобаларды іске асыруға қарамастан, олардың білім сапасына ұзақ мерзімді әсерін бағалауға мүмкіндік беретін жүйелі мониторинг жоқ. Білім беру сапасын арттыру үшін ұлттық деңгейде және жүйелі негізде шаралар қабылдау қажет. Білім беру сапасын қамтамасыз етудің бірыңғай әдіснамасы мен тетіктерін енгізу, сондай-ақ білім беру сапасының жүйелі мониторингі осы бағыттағы негізгі қадамдар болып табылады.

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ

Қазақстанның инклюзивті білім беруге көшуін 1995 жылы Қазақстан Республикасы Конституциясының кемсітушіліктің жоқтығына және барлығына білім алуға жалпыға бірдей қолжетімділікті қамтамасыз етуге қатысты 14 (2) бабы қабылданған сәттен бастап байқауға болады. Сонымен қатар, Қазақстан Саламанка декларациясына (ЮНЕСКО, 1994), БҰҰ-ның мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияға (БҰҰ, 2006) және барлығына кедергісіз білім беруді көздейтін білім беру саласындағы кемсітушілікке қарсы күрес туралы конвенцияға (ЮНЕСКО, 1960) қол қойылды.

Қазақстан инклюзивті білім беру бағытында «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету туралы» Заңды (Қазақстан, 2002) және «Білім туралы» Заңды (Қазақстан, 2007) қамтитын заңнамалық базаны әзірледі.

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламалары (2011-2020 жж., 2020-2025 жж.), 2022-2026 жылдарға арналған білім беруді дамыту тұжырымдамасы, мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы инклюзивті білім беруге қол жеткізу үшін Жол картасына айналды.

Мектептерде критериалды бағалауды енгізу Қазақстанға инклюзивті білім берудің даму қарқыны бойынша Орталық Азияда жетекші орынға ие болуға мүмкіндік берді.

Инклюзивті білім беру тұжырымдамасы мүгедектікке, нәсілге, жынысқа немесе дінге қарамастан барлық балаларға тең және әділ білім беру керек деген түсінік ретінде пайда болған (Makoelle, 2014; Mitchell, 2015), және адам құқықтары мен әділеттілікке негізделген (Ainscow, 2005; Gordon, 2013) қате түсіну оны жүзеге асыруға кедергі болуы мүмкін, өйткені тұжырымдамалау

немесе анықтау қайшылықтар мен қате түсініктермен қиындауы мүмкін (Bourke, 2010; Snyder et al., 2001).

Қазақстандық мектептердегі инклюзивті білім беру тұжырымдамасын түсіну көбінесе бұрынғы КСРО-ның білім беру тәжірибесімен анықталады, мұнда мүгедек балалар «түзету» деп аталатын жекелеген және мамандандырылған педагогикалық жағдайларда жақсы оқитын болады деп есептелді.

Қазақстандағы соңғы оқиғаларға сәйкес, инклюзивті білім беруді түсіну әлі де ерекше қажеттіліктері бар оқушылармен байланысты және әртүрліліктің әртүрлі нысандарын міндетті түрде ескермейді. Мысалы, Жолтаева және т.б. (2013) қазақстандық жағдайларда инклюзивті білім беру әртүрлі әдістерді қолдануға және оқу материалдарын өзгертуге, сондай-ақ мұғалімдердің білім беру процесіне әртүрлі тәсілдерді таңдауға баса назар аудара отырып, ерекше қажеттіліктері бар әрбір баланы сыныпқа тартуды білдіреді. Бұл көзқарас диагностикалық есеппен расталды (Назарбаев Университеті, Жоғары білім мектебі, 2014).

Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының қолданыстағы желісі инклюзивті білім беру қажеттіліктеріне сәйкес келмейді. Психологиялық-педагогикалық комиссиялардың (ПМПК) шамадан тыс жүктелуі және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қажеттіліктерін бағалау мүмкіндіктерінің болмауы да күрделі мәселелер болып табылады. Педагогтерді даярлау бағдарламалары олардың жұмысы басталғанға дейін де, процессте де мектептер мен балабақшаларда инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету мәселелерін толық қамтымайды.

2022 жылы елімізде психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу, ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидалары бекітілді, білім беру ұйымдарын жабдықтармен және жиһазбен жарақтандыру нормалары жетілдірілді. ПМПК жеткілікті желісін қамтамасыз ету мақсатында бір ПМПК желісін ашу нормативі 60 мыңнан 50 мың балаға дейін қайта қаралды (Тұжырымдама 2023-2029).

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауға арналған мемлекеттік білім беру тапсырысын іске асыру жөніндегі нормалар бекітілді. Бұл жеке сектордың, үкіметтік емес ұйымдардың әлеуетін пайдалана отырып, Психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттерінің, ресурстық орталықтардың желісін кеңейтуге бюджеттің күрделі шығыстарынсыз, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамтуды ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді сапалы іске асыру үшін базалық инфрақұрылым (жобалау қуаты, мамандар кабинеттері, оңалту және емдік дене шынықтыру аймақтары, ата-аналарға, педагогтерге арналған коворкинг), сондай-ақ халықаралық талаптарға сәйкес заманауи жабдықтармен жарақтандыру талап етіледі.

Сапалы білім берудің қолжетімділігін қамтамасыз ету шарты ретінде заманауи мектеп инфрақұрылымын құру мемлекеттің басым міндеті болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстан инклюзивті білім беруді дамытуға ұмтылуда. Білім беруді инклюзияға қарай реформалау жөніндегі саясатты қабылдау ерекше немесе қосымша қажеттіліктері бар балалар санының артуы аясында жүргізіледі.

2023 жылы елімізде инклюзивті білім берудің дамуы мүмкіндігі шектеулі балалардың 75,6% арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен және ерте түзетумен қамту арқылы айтарлықтай өзгерістерге қол жеткізді.

Психологиялық-медициналық-педагогикалық комиссиясының (ПМПК) деректері бойынша есепте 178 312 мүмкіндігі шектеулі бала бар. Оның ішінде 134 866 бала психологиялық-педагогикалық қолдау алды, оның ішінде арнайы білім беру ұйымдарында оқитын 132 466 бала және мемлекеттік білім беру тапсырысы шеңберінде көмекпен қамтылған 2 400 бала (ҚР ОАМ, 2023). Мұндай балалар санының жыл сайынғы өсуі орта есеппен 3%-ды құрайды (2020 жыл – 161 мың бала, 2021 жыл – 175 мың бала, 2022 жыл – 188 мың бала) (2023-2029 Тұжырымдамасы).

2023 жылы еліміздің әртүрлі өңірлерінде 12 жаңа психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар ашылды: Абай облысы – 1, Атырау облысы-1, Батыс Қазақстан облысы-1, Шығыс Қазақстан облысы-1, Қарағанды облысы-1, Қызылорда облысы-1, Павлодар облысы-1, Түркістан облысы – 3, Астана қаласы – 2.

Бұдан басқа, 9 психологиялық-педагогикалық түзету кабинеті ашылды: Абай облысы-1, Атырау облысы – 1, Жамбыл облысы – 1, Жетісу облысы – 1, Қарағанды облысы – 1, Қостанай облысы – 2, Маңғыстау облысы-1, Шығыс Қазақстан облысы – 1 (ҚР ОАМ, 2023).

Мемлекеттік білім беру тапсырысы шеңберінде 2023 жылы мүмкіндігі шектеулі балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдау үшін 2 400 орын құрылды. Алматыда 1 400 орын, Шымкентте 1 000 орын бөлінді. Алматыда мемлекеттік білім беру тапсырысын орындауды 129 млн теңгеге 15 жеке ұйым, Шымкентте – 32 млн теңгеге 12 жеке ұйым қамтамасыз етті (ҚР ОАМ, 2023).

2023 жылы арнайы білім беру ұйымдарының базалық инфрақұрылымын құру үшін Стандартты әзірлеу маңызды қадам болды. Бұл Стандарт мүмкіндігі шектеулі балаларды диагностикалау мен кеңес берумен, психологиялық-педагогикалық қолдаумен, оқытумен және тәрбиелеумен айналысатын мекемелердің инфрақұрылымына қойылатын талаптарды анықтайды. Мұндай мекемелерге арнайы мектептер, ПМПК, ППТК және ресурстық орталықтар кіреді.

Арнайы білім беру ұйымдарының материалдық-техникалық базасын нығайту, оларды жабдықтармен және жиһазбен жарақтандыру ҚР Білім

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

және ғылым министрінің 2016 жылғы 22 қаңтардағы №70 бұйрығымен регламенттелген. 2023 жылы жергілікті атқарушы органдар осындай 75 ұйымның материалдық-техникалық базасын нығайтуға 4 миллиард теңгеден астам инвестиция салды.

Бұл қаражат арнайы жабдықтар, жиһаздар сатып алуға және ағымдағы жөндеу жұмыстарын жүргізуге бағытталды. Сонымен қатар, «Қазақстан халқына» Қоғамдық Қоры 99 арнайы мектеп-интернатқа арналған жабдыққа 2 миллиард теңгеден астам қаржы бөлді.

Алайда, мектептегі оқу ортасы, материалдық-техникалық база және білім беру ұйымдарының цифрлық инфрақұрылымы әлі де барлық білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткілікті дамымаған (2025 жылға дейін білім беруді дамыту Тұжырымдамасы).

Ұлттық білім беру деректер базасына сәйкес, 2023 жылдың соңына қарай білім беру ұйымдарының едәуір саны инклюзивті білім беру үшін жағдай жасады:

- мектепке дейінгі ұйымдар: 44% (5 500-ден 2 495);
- орта білім беру ұйымдары: 86% (6 903-тен 5 971);
- техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдары (ТЖКБ): 70% (770-тен 539).
- Қазіргі уақытта елімізде 9 777 арнайы педагог жұмыс істейді, оның ішінде:
- арнайы білім беру ұйымдарында – 3 204;
- жалпы білім беру ұйымдарында – 6 573.

Алайда, осы күш-жігерге қарамастан, арнайы педагогтарға деген қажеттілік жоғары болып қала береді және 2112 адамды құрайды. Сонымен қатар 2,4 мыңнан астам педагог-ассистент қажет (ҚР ОАМ, 2023).

Деректерді талдау Қазақстандағы арнайы білім беру ұйымдарының материалдық-техникалық базасын нығайтудағы елеулі жақсартуларды көрсетеді. Жергілікті атқарушы органдардың 4 миллиард теңгеден астам және «Қазақстан халқына» Қоғамдық Қорынан 2 миллиард теңгеден астам қаражат салуы инклюзивті білім беруді дамытуға елеулі көзқарасты айғақтайды.

Дегенмен, айтарлықтай инвестициялар мен жақсартуларға қарамастан, белгілі бір қиындықтар бар. Инклюзивті білім беру үшін жағдай жасаған мектепке дейінгі ұйымдардың үлесі тек 44% -ды құрайды, бұл орта білім беру ұйымдарымен (86%) және ТЖКБ-мен (70%) салыстырғанда айтарлықтай төмен.

Бұл мектепке дейінгі сектордағы қосымша инвестициялар мен күш-жігердің қажеттілігін көрсетеді. Кадрлық жағдай да назар аударуды қажет етеді. 2 112 арнайы педагог пен 2,4 мыңнан астам педагог-ассистенттің жетіспеушілігі осы салада мамандарды даярлау және тарту бойынша қосымша бағдарламалардың қажеттілігін көрсетеді (ҚР ОАМ, 2023).

Педагогтерді қайта даярлау және инклюзивті білім беру орталықтарын ашу.

Инклюзивті білім беруді енгізуге деген үлкен қызығушылыққа қарамастан, тиімді инклюзивтілік жолындағы кедергілер мұғалімдер тарапынан дағдылар мен құзыреттердің болмауы (Абдрашева және т.б., 2016), сондай-ақ сабақта әртүрлілікпен күресуге дайын болу мәселелері болып табылады (Дениварова, Абдрешева, 2014). Толып жатқан сыныптар инклюзивтіліктің өркендеуіне ықпал етпейді (Scalcione et al., 2016).

Қазақстандағы мұғалімдер инклюзивті білімге жалпы оң көзқараспен қараса да, олардың мүгедектігі ауыр балаларға деген көзқарасы оларды жалпы білімге енгізуге болмайды (Махмұдаева, 2016).

Қазақстандық мұғалімдер сыныптарда мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы қабылдағанына қарамастан, мұғалімдердің психикалық және интеллектуалдық кемістігі бар оқушыларды сыныпқа тартуға деген көзқарасы әртүрлі болды (Мовкебаева және т.б., 2013). Бұл сондай-ақ St-Onge and Lemyra (2017) жұмысымен расталады. Бұл зерттеудің көрсеткіші – оқудағы кедергілер денсаулықтың бұзылуы немесе проблемалары ретінде қарастырылады.

Өзжұмысында Жолтаева және т.б. (2013) қазақстандық контексте инклюзивті білім беру ерекше қажеттіліктері бар әрбір баланы сыныпқа тартуды, әртүрлі әдістерді қолдануға және оқу материалдарын модификациялауға, сондай-ақ мұғалімдердің білім беру процесінде әртүрлі тәсілдерді таңдауына баса назар аударуды білдіретінін анықтады. Бұл тәсіл мұғалімдерді мүгедектіктің әртүрлі түрлері бойынша қосымша әдістемелік қамтамасыз ету және оқыту қажет екенін білдіреді.

Зерттеу (Makoelle, 2020) Қазақстан мұғалімдерінің инклюзивті білім беруді енгізуге жалпы дайындығы оң болғанын көрсетеді.

Мұны Mowkebaieva et al. (2013) 50 қазақстандық мектепте зерттеу жүргізген кезде, қазақстандық мұғалімдердің инклюзивті білім беруді енгізуге деген жалпы уәждемесі оң болғанын растады және олар кейбір мәселелерге қарамастан өз сыныптарында инклюзивті білім беруді енгізуге дайын болды.

Мысалы, қолдаудың, ресурстардың болуы немесе болмауы, сондай-ақ мұғалімдердің сабақ өткізуге теориялық және практикалық дайындығы. Дегенмен, мұғалімдердің инклюзивті оқытуға жеткілікті түрде дайындалуы үшін қосымша дайындық пен қолдау қажет.

Мұғалімдерді оқытуға бірнеше әрекет жасалғанымен, бұл күш-жігер қаншалықты маңызды болса да, жеткіліксіз және әсіресе пайдалы болмады (Абдрашева и др., 2016; Дениварова и Абдрешева, 2014). Инклюзивті білім беруді жүзеге асыру үшін мұғалімдерді даярлау өте маңызды екендігі бірнеше зерттеулермен расталады (Neilson & Brink, 2008).

Осылайша, мұғалімдер мен басқа да мүдделі тараптардың қосымша дайындығы инклюзивтілікті жүзеге асыру үшін пайдалы болады.

Әдебиеттерге сәйкес, мектептер негізінде тиімді қолдау топтарын құру мектептердегі инклюзивті білім беру тәжірибесін жақсартады (Makoelle, 2014; Rulwa-Mnatwana, 2014). Зерттеу (Makoelle, 2020) қазақстандық мектептер басшылығына барлық мектептер үшін бірыңғай мектеп саясаты мен инклюзивті білім беру құрылымдарын (мектептің қолдау топтары) әзірлеу қажет екенін көрсетті (Шевлин и др., 2009).

Инклюзивті сыныптардағы бағалау қол жетімділік пен қолдаудың негізі болып табылады (ЮНЕСКО, 2017). Meijer et al. (2007) мәліметтері бойынша ерекше қажеттіліктері бар Еуропалық білім беруді дамыту агенттігі келтірген, сыныптағы оқушыларды бағалаудың медициналық бағытталған түрінен бас тарту керек, өйткені олардың қабілеттеріне емес, қабілетсіздігіне назар аударылады. Бағалау оқу процестерін сыныптағы барлық оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыратындай етіп өзгертуге бағытталуы керек.

Зерттеу қазақстандық мектептерде критериалды бағалауды енгізу тануға лайық болғанымен, қазіргі бағалау тәжірибелері әртүрлі қабілеттері мен қосымша қажеттіліктері бар оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қайта ойластырылып, қайта жобалануы керек екенін атап өтті (Аймагамбетов, 2018). Бұл тұжырым Әбдірашева және т.б. (2016) Қарағанды қаласында жүргізген зерттеу нәтижелерімен үндес. Зерттеу авторлары жалпы білім беретін мектептердің мұғалімдері қанағаттанарлық оқыту дағдыларына ие болғанымен, білім алушыларды бағалау стратегиялары арқылы инклюзияны ілгерілету үшін құзыреттер мен дағдылар немесе барабар әдістер жетіспейтінін анықтады.

ЭЫДҰ (2015 ж.) және Дүниежүзілік банктің есебіне сәйкес, мектептерді оқушылардың үлгерімі, сондай-ақ мектептердің нәтижелері мен мұғалімдердің жұмысының тиімділігі бойынша саралау қиындықтар туғызады және аз қамтылған адамдар мен мектептерді одан да қолайсыз жағдайға душар етеді.

Сол сияқты, мектептердің үлгерім рейтингі бойынша рейтингі ерекше қажеттіліктері бар оқушыларға техникалық және кәсіптік білім беру тұрғысынан инклюзивті білім беру үшін маңызды болып көрінеді. Сондықтан инклюзивті білім беруді енгізудің салдарын ескере отырып, мектептерді саралаудың барлық тәжірибесін қайта қарау орынды болар еді.

Scalcione et al. (2016) жүргізген зерттеулердің бірінде, толып жатқан сыныптар Қазақстанның кейбір мектептерінде проблема болғаны анық. Олар кейбір жағдайларда қазақстандық сыныптарға талап етілгеннен көп оқушылар қабылданатынын, мысалы, 25 оқушы қабылдауы тиіс сыныптарға 35 оқушыдан, бұл нормадан 50% дерлік жоғары екенін атап өтті.

Бұл мәселе Makoelle (2020) зерттеуімен расталады, өйткені мұғалімдер мен директорлар сыныптарда ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылар санының артуына қынжылды. Сондықтан ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларды ескере отырып, оқушылар мен мұғалімдердің арақатынасы

бойынша нақты нормалар мен стандарттарды әзірлеу маңызды қажеттілік болып табылады.

Макоелле (2020) үш тілді білім беру саясатын енгізу мектептер үшін инклюзивті білім берумен қатар тағы бір проблема тудырғанын және үш тілді, яғни қазақ, орыс және ағылшын тілдерін қолдану арқылы білім алудың барлық тұжырымдамасы онша сәтті емес екенін көрсетті.

Бұл үш тілде білім беру саясатын іс жүзінде жүзеге асыру тұрғысынан айқындық қажеттілігін көрсетеді. Бұл тұжырым Ткаченконың (2015) үштілділік саясаты Қазақстанда инклюзивті білім беруді енгізу үшін қосымша проблема тудырды деген тұжырымдарына сәйкес келеді. Сондай ақ автор мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған қазақ тілінде оқытатын мектептерде оқыту өте сәтті болмады деп мәлімдейді.

Макоелле (2020) зерттеуі мұғалімдердің инклюзивті оқытуға жеткілікті түрде дайын еместігін көрсетті. Оқытудың тиімділігін арттырудың негізгі факторларының бірі мұғалімдердің кәсіби даму деңгейі және олардың өз оқытуы туралы сыни және рефлексиялық ойлау қабілеті болып табылады. Макоелле (2020) мектеп мұғалімдері әлі бұл деңгейге жете алмағанын мәлімдеді. Мұғалімдер үшін сыни және рефлексивті болу оларды жақсарту үшін өз тәжірибелерін тексеруді білдіреді, бұл инклюзивті оқыту тәжірибесін дамыту үшін маңызды (Howes et al., 2004). Іс-әрекетті зерттеу және конструктивтік оқыту табысты инклюзивті педагогика үшін өте маңызды, өйткені олар инклюзивті білім беру үшін маңызды болып табылатын рефлексивтілік пен дифференциацияға ықпал етеді (Howes et al., 2004).

Қазақ тіліндегі материалдар мен әдістемелік құралдардың жетіспеушілігі де проблема болып табылады. Кәсіби мамандар мен мамандар көбінесе жеткіліксіз дайындықтан өтеді, ал ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу бойынша мұғалімдерге қойылатын қатаң әдістемелік талаптар оқу процесін қиындатады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс сапасында айтарлықтай аймақтық айырмашылықтар бар.

2023 жылы Қазақстанда көптеген Педагогтерді қайта даярлаумен қатар инклюзивті білім беру мекемелері желісінің едәуір кеңеюі байқалды. 20 мыңнан астам пән мұғалімдері мен 5 мыңға жуық арнайы педагогтар біліктілікті арттыру курстарынан өтті (ҚР ОАМ, 2023), бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу үшін білім беру жүйесінің әлеуетін нығайтуға ықпал етті.

Мұғалімдерді даярлауға асығу инклюзивті білім беруді дамытудың келесі қадамдарын түсінуді қиындатуы мүмкін. Ерте араласуға ғана емес, сонымен қатар орта және кәсіптік білім сияқты жүйенің басқа компоненттеріне де назар аудару маңызды.

Инклюзивті орталықтардың ашылуы. Инклюзивті мекемелер желісін кеңейту аясында 2023 жылы:

Абай, Атырау, Батыс Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Қызылорда және Павлодар облыстарында (әр облыста бір кеңес беру пункті), Түркістан облысында (үш кеңес беру пункті) және Астанада (екі кеңес беру пункті) орналасқан 12 психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру пункттері ашылды.

9 психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері ашылды, олар Абай, Атырау, Жамбыл, Жетісу, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарында бірден, Қостанай облысында екеу және Маңғыстау облысында біреу.

Мектептер жанындағы 99 инклюзияны қолдау кабинеті (ҚР ОАМ, 2023). Инклюзивті білім берудің ресурстық орталықтарын дамыту. Сондай-ақ, 2023 жылы Абай облысында және Астана, Алматы және Шымкент қалаларында жалпы білім беретін ұйымдардың базасында инклюзивті практиканы дамыту және тәжірибе алмасу үшін 4 жаңа ресурстық орталық құрылды. Бұл орталықтардың негізгі міндеті-консультативтік-әдістемелік көмек көрсету және оқыту әдістерінің тиімділігін арттыру.

Жалпы Қазақстанда еліміздің түрлі өңірлерінде тәжірибе алмасуды және инклюзивті тәжірибелерді дамытуды қамтамасыз ететін 22 облыстық ресурстық орталық жұмыс істейді.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың оқу жағдайларын жақсарту үшін 2023 жылы мектептерде 99 инклюзияны қолдау кабинеті ашылды (ҚР ОАМ, 2023). Инклюзияны қолдау кабинеттері облыстар бойынша келесідей бөлінген: Абай облысы – 2, Ақмола облысы – 24, Ақтөбе облысы – 2, Алматы облысы – 6, Атырау облысы – 6, Шығыс Қазақстан облысы-1, Жамбыл облысы – 2, Жетісу – 1, Батыс Қазақстан облысы-1, Қарағанды облысы – 2, Қостанай облысы – 4, Қызылорда облысы – 2, Маңғыстау облысы – 8, Павлодар облысы-5, Солтүстік Қазақстан облысы – 5, Түркістан облысы – 4, Ұлытау облысы – 10, Алматы қ. – 7, Астана қ. – 5, Шымкент қ. – 2 (ҚР ОАМ, 2023).

2023 жылы Қазақстан ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың оқу жағдайларын жақсарту мақсатында білім берудің, әлеуметтік қорғаудың және медицинаның ақпараттық жүйелерін интеграциялау жөніндегі бастамаларды белсенді түрде алға тартты. Негізгі мақсат осы қажеттіліктерді ерте анықтау және түзету жүйесін құру болды, бұл мемлекеттік қызметтерді проактивті форматқа ауыстыру үшін спецификацияларды әзірлеуді талап етті.

Инклюзивті мектептерде балаларға қолдау көрсетудегі ата-аналардың рөлі өте маңызды (Afolabi, 2014). Сондықтан ата-аналарға мүмкіндігі шектеулі балаларды орналастыру мәселелерін талқылауға қатысуға мүмкіндік беру маңызды; ата-аналардың дауыс беруі оқушыларды қолдауды жұмылдыруға көмектеседі.

Оқушыларды қолдау бойынша іс-қимыл жоспарларын әзірлеуге ата-аналардың қатысуы инклюзивті білім беруді жүзеге асырудың маңызды аспектісі ретінде қарастырылады (Afolabu, 2014). Жалпы алғанда, ата-

аналар барлық балаларды қарапайым мектептерге қосуға оң көзқараспен қарағанымен, зерттеу ата-аналардың оқушыларды мектепке қосуды жоспарлауға қатыспағанын көрсетті. Осылайша, ата-аналар балалары баратын мектептерде инклюзивті тәжірибе туралы шешім қабылдауға қатысу үшін мектепті басқару құрылымының бөлігі болуы керек.

Сондықтан 2023 жылы Қазақстандағы басты жетістіктердің бірі Ұлттық білім беру деректер базасына ПМПК жаңа модулін енгізу болды. Бұл модуль баланың диагнозына байланысты түзету шараларын тиімді тағайындауды қамтамасыз ете отырып, психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялық көмек процестерін автоматтандырды. Модульді әзірлеу шеңберінде SMS-хабарламалардың жазу кестелері мен функционалы енгізілді, бұл ата-аналармен және заңды өкілдермен өзара іс-қимыл процесін едәуір жеңілдетті.

«Smart Data Ukimet» платформасын пайдалана отырып, аудиологиялық скрининг нәтижелері мен дәрігерлік-консультациялық комиссиялардың жазбаларын қоса алғанда, деректердің айтарлықтай саны алынды. Алайда, ДКК (Дәрігерлік-консультативтік комиссия) жазбаларында ұсыныстар форматымен мәселелер анықталды, бұл проактивті тәсілді толыққанды жүзеге асыру үшін нақтылауды қажет етеді.

Қазақстан инклюзивті білім беруді енгізуде белгілі бір жетістіктерге қол жеткізгенімен, егер білім беру жүйесі инклюзивті білім беру бағытында өзгергісі келсе, осы салада қолданылатын сөздік репертуары мен тұжырымдамалары біршама қайта қарауды және қайта тұжырымдамалауды қажет етеді (Makoelle, 2016, 2020). Бұл кеңес дәуірінен бергі арнайы білімнің медициналық бағдарланғанын ескерсек, ол өте өзекті (Makoelle, 2016).

Burdett and O' Donnell (2016) пікірінше, саясатты әртүрлі контексттерден алса, ал контексттерден алу мәдениеті мен тәжірибесі ескерілмесе, «аударма кезінде мағынаның жоғалуына» әкелуі мүмкін.

Ainscow and Sand hill (2010) білім беру жүйесінің саясаты инклюзивті білім беру бағытында өзгерген кезде, мүдделі тараптарды инклюзивті білім беру саясатының жалпы көзқарасына жұмылдыру үшін бірлескен көшбасшылық қажет деп санайды. Әлемнің әртүрлі бөліктерінде инклюзивті білімге көшу әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылатынына қарамастан, біртұтас жүйелік/ұйымдастырушылық тәсілді қабылдау маңызды, өйткені бұл жүйеде/ұйымда жалпы өзгерістерге әкеледі.

Мектеп ұйым ретінде өзгеріс процесінің орталығында орналасқан. Ainscow (2001) жазғандай: «Егер біз мұны қолайлы бастапқы нүкте ретінде қабылдайтын болсақ, онда мектеп өмірінің барлық аспектілеріне ену үшін инклюзивті міндеттемені әрекетке айналдыру керек деп айту орынды болады (2-бет)». Инклюзивті білім беру саласындағы білім беру реформалары теория, принциптер мен практикадағы бірқатар жүйелік, құрылымдық өзгерістерді

талап етеді және мектептерді инклюзивтілікке көшу орталығына ұйым ретінде қояды.

Науг (2017) пікірінше, инклюзивті білім беруді түсіну оны кез келген елде жүзеге асыру үшін өте маңызды. Зерттеулер көрсеткендей, инклюзивті білім беруді қазақстандық мектептердегі әртүрлі мүдделі тараптар түсінеді. Дегенмен, оның тұжырымдамасына әлі күнге дейін кеңестік арнайы білім берудің медициналық бағдарланған өткені әсер етеді (Makoelle, 2016; Назарбаев Университеті, Жоғары білім беру мектебі, 2014).

Мұғалімдер, мектеп әкімшілігі және ведомстволардың лауазымды тұлғалары сияқты мүдделі тараптармен сұхбаттасқан Қазақстандағы инклюзивті білім беру туралы диагностикалық есепте олардың инклюзивті білім беруді дефектология және түзету білімімен байланыстыратыны белгілі болды (Makoelle, 2016; Назарбаев Университеті, Жоғары білім беру мектебі, 2014).

Бұл тәсіл инклюзивті білім берудің негізгі міндеті оқу жағдайларын өзгерту болып табылатындығын ескермей, балалардың мінез-құлқын немесе бұзылыстарын түзету қажеттілігіне негізделген, ол таңбалау мен кемсітушілікке жол бермеу үшін жалпы білім берудегі барлық оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін.

Қазіргі уақытта қазақстандық мұғалімдердің инклюзияны түсінуі мүгедектікке және болжамға баса назар аудара отырып, инклюзия тұжырымдамасын арнайы білімге дейін тарылтатыны анық, ал оқушылардың мінез-құлқы түзетілуі қажет, оқытудағы ақауларды (олардың түсінуінде) мұғалімдер шешуі керек.

Зерттеу инклюзивті білім беруді енгізу мақсат емес, процесс екенін және кейде өте күрделі екенін растады (Al Khamisy, 2015). Сондықтан инклюзивті білім беруді қайта қарастыру және осы мәселеде мүдделі тараптарды оқыту бойынша күш-жігер қажет.

2023 жылы жүргізілген іс-шараларды талдау Қазақстанда арнайы білім беруді дамытуда елеулі ілгерілеуді көрсетеді. Жыл бойы Педагогтерді жаппай қайта даярлау және инклюзияны қолдаудың жаңа мамандандырылған орталықтары мен кабинеттерін ашу жүргізілді, бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың оқу жағдайларын едәуір жақсартты.

ПМПК мен ППТК желісін құру және кеңейту мамандандырылған көмектің қолжетімділігін едәуір жақсартты, ал инклюзивті білім берудің ресурстық орталықтарын дамыту қажетті әдістемелік қолдауды қамтамасыз етті және өңірлер арасында тәжірибе алмасуға ықпал етті.

Түрлі өңірлерде жаңа кеңес беру пункттері мен түзету кабинеттерінің ашылуы мүмкіндігі шектеулі балаларға психологиялық-педагогикалық көмектің қолжетімділігін жақсартты.

Мемлекеттік білім беру тапсырысы шеңберінде, әсіресе Алматы мен Шымкент сияқты ірі қалаларда орындар құру арнайы білім беруді қамтамасыз

етудегі мемлекеттің міндеттемесін атап көрсетеді. Арнайы білім беру ұйымдарының базалық инфрақұрылымын құру стандартын енгізу мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған білім беру қызметтеріне қолжетімділікті арттыруға ықпал ете отырып, нақты талаптарды белгіледі.

Ұлттық білім беру деректер базасына жаңа модульдерді енгізу және мемлекеттік қызметтер көрсетудің проактивті форматтарын әзірлеу ата-аналармен және заңды өкілдермен өзара іс-қимыл процесін жеңілдетті, бұл білім беру және оңалту қызметтерінің қолжетімділігі мен сапасын жақсартты.

Алайда, арнайы педагогтерді даярлауға және қайта даярлауға, сондай-ақ инклюзивті білім беру мекемелерінің желісін кеңейтуге одан әрі инвестициялау қажеттілігі қалады. Бұл ресурстардың біркелкі бөлінуін және бүкіл ел бойынша инклюзивті білім берудің қолжетімділігін қамтамасыз етеді. 2023 жылы мүмкіндігі шектеулі балалардың едәуір бөлігі психологиялық-педагогикалық қолдауға қол жеткізді, бұл арнайы білім берудің дамуындағы оң динамиканы көрсетеді.

Бұл шаралар мүмкіндігі шектеулі балалардың жан-жақты дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасайды, олардың қоғамға интеграциялануына және өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етеді. Талдау білім беру мен денсаулық сақтау сапасын жақсарту мақсаттарына қол жеткізу үшін ақпараттық процестерді одан әрі оңтайландырудың және деректерді стандарттаудың маңыздылығын көрсетеді. Жалпы, атқарылған жұмыстар мен ағымдағы жақсартулар Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамытуда оң динамиканы көрсетеді. Алайда, толық қамтуға қол жеткізу және барлық балалар үшін сапалы білім беруді қамтамасыз ету үшін материалдық-техникалық базаға және жан-жақты инклюзивті білім берудің кадрлық әлеуетіне инвестиция салуды жалғастыру қажет.

ҰЕҰ сияқты мүдделі тараптардың рөлі инклюзивті қолдау құрылымдарының сәттілігінің кілті болып табылады (Futura & Thamburaj, 2014). Сондай-ақ, инклюзивті қолдау қызметтерінің синергиясын қамтамасыз ету үшін мектептер мен ҰЕҰ арасында желі құру қажеттілігі бар сияқты (Абугалиева, 2018).

Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі балаларды күтумен және тәрбиелеумен айналысатын ҰЕҰ-ның едәуір саны бар сияқты (Абугалиева, 2018). Қазақстандық ҰЕҰ ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларға маңызды білім беруге және осы мәселеде кеңес беруге назар аудара алады. Осылайша, мектептерде инклюзивтілікті енгізуде және инклюзивті білім беруге көшуде олардың тиісті рөлдерін анықтау үшін мектептер мен ҰЕҰ арасындағы өзара іс-қимылды тиімдірек үйлестіру қажет.

Енді осы білім беру жүйесін инклюзияға қарай өзгертуге әрекет жасалып жатқандықтан, кеңестік білім беру моделінен көшу қазақстандық мектептерде инклюзивті білім берудің қалай дамып жатқанын түсіну үшін үлкен маңызға ие.

Елдегі инклюзивті білім берудің қазіргі жағдайын түсіну үшін Оқу-ағарту министрлігі ЮНИСЕФ-пен бірлесіп екі қосымша зерттеу жүргізді (Адерихина және т.б. 2023): үлкен деректерді пайдалана отырып, формативті бағалау және талдау.

Осы зерттеулердің нәтижелері 2021 жылға қарай Қазақстанда ерекше білім беру қажеттіліктері бар мектеп жасына дейінгі балалардың 11%-ы кәдімгі балабақшаларда арнайы топтарға барғанын, ал 13%-ы мамандандырылған балабақшаларда оқығанын көрсетті.

2011 жылдан бастап инклюзивті білім беру үшін жағдай жасайтын мектептер үлесінің үнемі өсуіне қарамастан, физикалық қол жетімділікке баса назар аударылды. Бағалау кезеңінің ортасына дейін бұл бағыт басым болды, содан кейін цифрландыруға және оқытушылардың жалақысын көтеруге көбірек ресурстар бөлінді. Алайда формативті бағалау мектептердің физикалық инфрақұрылымына қосымша инвестициялар қажеттілігі сақталатынын көрсетті.

Балабақшалар мен мектептердегі зорлық-зомбылық және қорлау жағдайлары инклюзивті білім беруді жүзеге асыру процесінде айтарлықтай кедергілер ретінде анықталды. Бұл мәселелерді Қазақстан үкіметі анықтап мектепке дейінгі білім берудегі сапаны жақсарту, стандарттарды арттыру және қауіпсіздіктің ең төменгі талаптарын белгілеу үшін шаралар қабылдайды.

Әлеуметтік желілердің деректерін талдау оқытушылар мен мамандардың біліктілігін арттыру, сондай-ақ педагогикалық процесті өзгерту қажеттілігі шешілетін маңызды міндеттер болып табылатынын көрсетті.

Инклюзивті білім беруді талқылауда және ата-аналар мен қоғамдастықтың шешім қабылдауға қатысуы сияқты аспектілерде айтарлықтай аймақтық айырмашылықтар анықталды. Астана және Алматы сияқты ірі қалаларда әлеуметтік желілерде инклюзивті білім беруді талқылау халықтың тығыздығы жоғары болған жағдайда да жиі болып тұрады.

Ата-аналармен өзара әрекеттесу және негізгі мәселелерді анықтауға жергілікті қоғамдастықты тарту сияқты кейбір басым бағыттар ұлттық даму мақсаттарына және инклюзивті білім беру жөніндегі халықаралық конвенцияларға сәйкес келгеніне қарамастан, мемлекеттік бағдарламаларда сирек айтылды. Сондай-ақ, көші-қон процестеріне қатысатын немесе заңға қайшы келетін, заңнамаға сәйкес ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың маңызды санаты болып табылатын балалар Мемлекеттік бағдарламалардың бірінде ғана айтылды. Әлеуметтік желілерді талдау сонымен қатар «Білімді ұлт» және «Жайлы мектеп» жобаларына сілтеме жасады.

Мемлекеттік бағдарламаларда гендерлік теңдік туралы өте сирек айтылды. Білім туралы онлайн пікірталастардың талдауы көрсеткендей, айтылғандардың 75%-ы ұлдар туралы, ал 25%-ы ғана қыздарға қатысты.

Инклюзивті білім беру бойынша пікірталастардың салыстырмалы үлесі бар, бұл осы салалардағы қыздардың аз қамтылғанын көрсетеді.

Қазақстандағы инклюзивті білім беруді талдау көрсеткендей, ел әлі де инклюзивті білім беруді дамыту бойынша белсенді жұмыс атқарып келеді, бұл процесс іске асырудың бастапқы сатысында тұрса да. Елде қоғамдық пікірдің біртіндеп өзгеруіне ықпал ететін инклюзивті білім беру тұжырымдамасы әзірленді. Алайда, оң қадамдарға қарамастан, кемсітушілік пен стигма әлі де кейбір аймақтарда сақталады.

Қазіргі мектептердегі инклюзивті білім беру балалардың әл-ауқатын жақсартуға айтарлықтай әлеуетке ие. Қазақстанда жүргізілген субъективті зерттеу (2024) оқушылардың көпшілігі (61,3%) олардың мүдделері мен қабілеттерін дамыту үшін мектеп құрған жағдайларға риза екенін анықтады, дегенмен 15,2% білім беру ортасын одан әрі жақсарту қажеттілігін баса көрсетіп, күмән тудырады. Оқу процесіне қанағаттанудың жоғары деңгейін ата-аналардың 87,9%-ы және Педагогтердің 86,5%-ы атап өтеді, бұл білім беру процесінің барлық қатысушылары арасындағы жалпы келісімді растайды.

Алайда, тек 40,5%-ы мектеп пен қоғамдағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін жағдай оңтайлы деп санайды. Бұл инклюзивті білім беруді одан әрі дамыту және барлық оқушыларға қолдауды кеңейту қажеттілігін көрсетеді. Ресурстарға және білім беру ортасына қол жеткізу туралы оң пікірлерге қарамастан, толық нәтижеге жету үшін білім беру тәжірибесін жетілдіруді және оқушылардың барлық санаттарын, әсіресе ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды қолдау қажет екенін ескеру қажет.

Жан басына шаққандағы қаржыландыру «арнайы сыныптарда» немесе үйде оқытылатын балалар санының көбеюіне әкелуі мүмкін, бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды жалпы білім беретін мектептерге біріктіруге теріс әсер етуі мүмкін.

Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамыту жетілдіру жолында тұр, бірақ қазіргі мәселелер мен тәуекелдерді еңсеру үшін қомақты күш пен инвестицияларды талап етеді. Барлық балаларға, олардың ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне қарамастан, сапалы білім алуға тең қол жетімділікті қамтамасыз ету үшін инфрақұрылымды жақсарту, мұғалімдерді даярлау және кемсітушілікті жою бойынша жұмысты жалғастыру қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Инновациялық мамандықтарға бағдарлану және Қазақстанның білім беру жүйесінде ұлттық құндылықтарды сақтау.

Технологиялар мен инновациялар экономикалық өсудің негізгі факторларына айналатын қазіргі қарқынды дамып келе жатқан әлемде білім беру жүйесі елді жаңа технологиялық көкжиектерге жетелейтін мамандарды даярлауға дайын болуы керек. Дегенмен, технологиялық прогресс пен инновация ұлттық құндылықтар мен дәстүрлерді басып немесе алмастырмауы керек екенін түсіну маңызды.

Ең алдымен, білім беру процесінің орталығында жас ұрпақтың азаматтық бастамашылығымен патриоттық көзқарасын қалыптастыру үшін негіз болатын Қазақстанның ұлттық құндылықтары тұруы тиіс. Бұл құндылықтар заманауи педагогикалық әдістер мен технологиялармен тығыз интеграциялануы керек, осылайша оқушылар ұлттық мұра мен жаһандық заманауи сын-қатерлер арасындағы байланысты көре алады.

Ол үшін бір жағынан жоғары тәртіп дағдыларын дамытатын және негізгі құзыреттерді қалыптастыратын, ал екінші жағынан – Қазақстанның мәдени және тарихи мұрасының маңыздылығын атап көрсететін және нығайтатын оқу бағдарламаларын әзірлеу қажет. Мұғалімдер жобалық оқыту және STEAM сияқты заманауи оқыту әдістерін меңгеруі қажет және сонымен бірге ұлттық бірегейлік пен құндылықтарды терең түсінуі керек.

Қазақстан күрделі, бірақ маңызды міндеттің алдында тұр: уақыттың өзекті сын-тегеуріндеріне сай болу үшін білім беру жүйесін жаңғыртып қана қоймай, ұлттық құндылықтарды сақтап, нығайту.

Инновациялар мен дәстүрлердің осындай бірігуі ғана өзінің пайда болуымен мақтанатын және әлемдік еңбек нарығында бәсекеге қабілетті инноваторлар мен өнертапқыштардың жаңа буынын дайындауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Abdallah, S. et al. (2014), Ways to Well-Being: Exploring the Links Between Children's Activities and Their Subjective Well-Being Research Report, The Children's Society, London, <http://eprints.whiterose.ac.uk/82855/>.
2. Aber, J. L., Brown, J. L., Jones, S. M., Berg, J., & Torrente, C. (2011). School-based strategies to prevent violence, trauma, and psychopathology: The challenges of going to scale. *Development and Psychopathology*, 23, 411-421. doi: 10.1017/S0954579411000149.
3. ACT Government. (2016). Reporting on Student Achievement (Preschool-Year12) Policy.
4. Afolabu, O. E. (2014). Parents' involvement in inclusive education: An empirical test for the psycho-educational development of learners with special educational needs (SENs). *International Journal of Educational Administration and Policy Studies*, 6(10), 196-208.
5. Ahlfors (2010), "Many Sources, One Theme: Analysis of Cyberbullying Prevention and Intervention Websites", *Journal of Social Sciences*, Vol. 6/4, pp. 515-522, <http://dx.doi.org/10.3844/jssp.2010.515.522>.
6. Ainscow, M. (2001). Understanding the development of inclusive schools: Some notes and further reading. University of Manchester.
7. Ainscow, M. (2005). Developing inclusive education systems: What are the levers for change? *Journal of Educational Change*, 6(2), 109-124.
8. Ainscow, M., Booth, T., & Dyson, A. (2004). Understanding and developing inclusive practices in schools: A collaborative action research network. *International Journal of Inclusive Education*, 8(2), 125-139.
9. Ainscow, M., & Sandill, A. (2010). Developing inclusive education systems: The role of organisational culture and leadership. *International Journal of Inclusive Education*, 14(4), 401-416.
10. Al Khamisy, D. (2015). Inclusive education as complex process and challenge for school system. *Practice and Theory in Systems of Education*, 10(3), 265-268.
11. Almlund M. et al. Personality psychology and economics //Handbook of the Economics of Education. – Elsevier, 2011. – Т. 4. – С. 1-181.
12. Archambault, I. et al. (2009), "Adolescent Behavioral, Affective, and Cognitive Engagement in School: Relationship to Dropout", *Journal of School Health*, Vol. 79/9, pp. 408-415, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1746-1561.2009.00428.x>.
13. Australian Children's Education and Care Quality Authority. (2022). Guide to the National Quality Framework. <https://www.acecqa.gov.au/sites/default/files/2022-05/Guide-to-the-NQF-220511-compressed.pdf>
14. Axford, N. (2008). Exploring concepts of child well-being: Implications for children's services. Bristol: The Policy Press.
15. Ball, S. (1993). Education markets, choice and social class. The market as a class strategy in the UK and the USA. *British Journal of Sociology of Education*, 14(1), 3-19.
16. Bandura, A. (1997), *Self-Efficacy: The Exercise of Control*, W. H. Freeman, New York.
17. Ben-Arieh, A., Kaufman, N. H., Andrews, A. B., George, R. M., Lee, B. J., & Abe, L. J. (2001). *Measuring and monitoring children's well-being*. Dordrecht: Kluwer.
18. Ben-Arieh, A. E., Kaufman, N. H., Andrews, A. B., George, R. M., Lee, B. J., & Abe, L. J. (2014). *Handbook of child well-being: Theories, methods and policies in global perspective*, Vols. 1-5. Springer Science+ Business Media.
19. Berlinski, Samuel, Sebastian Galiani, and Paul Gertler. 2009. "The Effect of Pre-Primary

- Education on Primary School Performance.” *Journal of Public Economics* 93 (1–2): 219–34. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2008.09.002>.
20. Bond, L. et al. (2001), “Does Bullying Cause Emotional Problems? A Prospective Study of Young Teenagers”, *BMJ*, Vol. 323/7311, pp. 480-484, <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.323.7311.480>.
21. Bourke, P. E. (2010). Inclusive education reform in Queensland: Implications for policy and practice. *International Journal of Inclusive Education*, 14(2), 183–193.
22. Bridges, D., & McLaughlin, T. H. (1994). *Education and the market place*. London/Washington, DC: The Falmer Press.
23. Britton, Jack, Carol Propper. Teacher pay and school productivity: Exploiting wage regulation, *Journal of Public Economics*, Volume 133, 2016, Pages 75-89, ISSN 0047-2727, <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2015.12.004>.
24. Burdett, N., & O'Donnell, S. (2016). Lost in translation? The challenges of educational policy borrowing. *Educational Research*, 58(2), 113–120.
25. Caillier, S. L. (2006). The young at art: Reconsidering impact, engagement, and literacies. *Arts and Learning Research Journal*, 22(1), 1–21.
26. Carl Benedikt Frey & Michael Osborne, 2013. Working paper. The Future of Employment. Carl Benedikt Frey & Michael Osborne. Published by the Oxford Martin Programme on Technology and Employment. THE FUTURE OF EMPLOYMENT: HOW SUSCEPTIBLE ARE JOBS TO COMPUTERISATION. Carl Benedikt Frey and Michael A. Osborne. September 17, 2013. – 78 P. <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/future-of-employment.pdf>.
27. Cohen J. et al. School climate: Research, policy, practice, and teacher education // *Teachers college record*. – 2009. – T. 111. – №. 1. – C. 180-213.
28. Colliver, Y., Linda J. Harrison, Judith E. Brown, Peter Humburg. Free play predicts self-regulation years later: Longitudinal evidence from a large Australian sample of toddlers and preschoolers, *Early Childhood Research Quarterly*, Volume 59, 2022, Pages 148-161, ISSN 0885-2006, <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2021.11.011>.
29. Clapper, R. et al. (1995), “Adolescent Problem Behaviors as Predictors of Adult Alcohol Diagnoses”, *International Journal of the Addictions*, Vol. 30/5, pp. 507-523, <http://dx.doi.org/10.3109/10826089509048741>.
30. Craig, W. (1998), “The Relationship Among Bullying, Victimization, Depression, Anxiety, and Aggression in Elementary School Children”, *Personality and Individual Differences*, Vol. 24/1, pp. 123-130, [http://dx.doi.org/10.1016/s0191-8869\(97\)00145-1](http://dx.doi.org/10.1016/s0191-8869(97)00145-1).
31. Craig, W., D. Pepler and R. Atlas (2000), “Observations of Bullying in the Playground and in the Classroom”, *School Psychology International*, Vol. 21/1, pp. 22-36, <http://dx.doi.org/10.1177/0143034300211002>.
32. Creemers, B., & Kyriakides, L. (2008). *The Dynamics of Educational Effectiveness: A Contribution to Policy, Practice and Theory in Contemporary Schools*. Routledge, Abingdon.
33. Cunha, Flavio, and James Heckman. 2007. “The Technology of Skill Formation.” *American Economic Review* 97 (2): 31–47.
34. Currie, C. et al. (2012), *Social Determinants of Health and Well-Being Among Young People. Health Behaviour in School-Aged Children*, WHO Regional Office for Europe, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/163857/Social-determinants-of-healthand-well-being-among-young-people.pdf.
35. Dauch, Carly, Michelle Imwalle, Brooke Ocasio, Alexia E. Metz. The influence of the number of toys in the environment on toddlers’ play, *Infant Behavior and Development*, Volume 50, 2018, pages 78-87.

36. Denivarova, N., & Abdresheva, M. (2014). Voprosi sovremenoi nauki i praktiki [Issues of modern science and practice]. <http://www.tstu.ru/en/science/st/pdf/2015/denivarova.pdf>.
37. Dias, S., M. Matos and A. Gonçalves (2005), "Preventing HIV Transmission in Adolescents: An Analysis of the Portuguese Data From the Health Behaviour School-Aged Children Study and Focus Groups", *European Journal of Public Health*, Vol. 15/3, pp. 300-304, <http://dx.doi.org/10.1093/eurpub/cki085>.
38. Due, P. et al. (2005), "Bullying and Symptoms Among School-Aged Children: International Comparative Cross Sectional Study in 28 Countries", *European Journal of Public Health*, Vol. 15/2, pp. 128-132, <http://dx.doi.org/10.1093/eurpub/cki105>.
39. Due, P. et al. (2003), "Socioeconomic Health Inequalities Among a Nationally Representative Sample of Danish Adolescents: the Role of Different Types of Social Relations", *Journal of Epidemiology and Community Health*, Vol. 57/9, pp. 692-698, <http://dx.doi.org/10.1136/jech.57.9.692>.
40. Edwards, L. and S. Lopez (2006), "Perceived Family Support, Acculturation, and Life Satisfaction in Mexican American Youth: A Mixed-Methods Exploration", *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 53/3, pp. 279-287, <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0167.53.3.279>.
41. Elkonin, D. B. (2010). *Psicología del juego*. Madrid: Visor Ed.
42. Engle, Patrice L, Lia CH Fernald, Harold Alderman, Jere Behrman, Chloe O'Gara, Aisha Yousafzai, Meena Cabral de Mello, et al. 2011. "Strategies for Reducing Inequalities and Improving Developmental Outcomes for Young Children in Low-Income and Middle-Income Countries." *The Lancet* 378 (9799): 1339-53. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)60889-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)60889-1).
43. Epstein, J. and J. McPartland (1976), "The Concept and Measurement of the Quality of School Life", *American Educational Research Journal*, Vol. 13/1, pp. 15-30, <http://dx.doi.org/10.3102/00028312013001015>.
44. Farrington D. P. et al. Bullying perpetration and victimization as predictors of delinquency and depression in the Pittsburgh Youth Study // *Journal of Aggression, conflict and peace research*. – 2011. – Т. 3. – №. 2. – С. 74-81.
45. Fernald, Lia C. H., Elizabeth Prado, Patricia Kariger, and Abbie Raikes. 2017. "A Toolkit for Measuring Early Childhood Development in Low- and Middle-Income Countries." Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29000/WB-SIEF-ECD-MEASUREMENT-TOOLKIT.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
46. Finkelhor, D. (2008). *Childhood victimization: Violence, crime, and abuse in the lives of young people*. New York: Oxford University Press.
47. Fitz-Gibbon C. et al. School effectiveness and education indicators // *The international handbook of school effectiveness research*. – Routledge, 2002. – С. 271-296.
48. Fletcher, A., C. Bonell and J. Hargreaves (2008), "School Effects on Young People's Drug Use: A Systematic Review of Intervention and Observational Studies", *Journal of Adolescent Health*, Vol. 42/3, pp. 209-220, <http://dx.doi.org/10.1016/J.JADOHEALTH.2007.09.020>.
49. Freeman, J. et al. (2009), "The Relationship of Schools to Emotional Health and Bullying", *International Journal of Public Health*, Vol. 54/S2, pp. 251-259, <http://dx.doi.org/10.1007/s00038-009-5421-9>.
50. Futura, H., & Thamburaj, R. (2014). Promoting inclusive education in India: Roles played by NGOs under the Sarva Shiksha Abhiyan scheme in the State of Tamil Nadu. *Journal of Special Education Research*, 3(1), 15-22.
51. Gordon, S. (2013). Is inclusive education a human right? *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 41(4), 754-767.

52. Greene, M. (1995). *Releasing the imagination: Essays on education, the arts, and social change*. San Francisco: Jossey-Bass.
53. Ginsburg, A., & Smith, M. S. (2014). *Key Education Indicators for NAEP : A Composite Indicator Approach*.
54. Gilman, R. and E. Anderman (2006), "The Relationship Between Relative Levels of Motivation and Intrapersonal, Interpersonal, and Academic Functioning Among Older Adolescents", *Journal of School Psychology*, Vol. 44/5, pp. 375-391, <http://dx.doi.org/10.1016/J.JSP.2006.03.004>.
55. Glendinning, I. (2022). *Educational Integrity in Schools: A Framework for Young Learners*. In: Eaton, S.E., Khan, Z.R. (eds) *Ethics and Integrity in Teacher Education. Ethics and Integrity in Educational Contexts*, vol 3. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-16922-9_11.
56. Glew, G. et al. (2008), "Bullying and School Safety", *The Journal of Pediatrics*, Vol. 152/1, pp. 123-128.e1, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpeds.2007.05.045>.
57. Goodenow, C. (1993), "The Psychological Sense of School Membership Among Adolescents: Scale Development and Educational Correlates", *Psychology in the Schools*, Vol. 30/1, pp. 79-90, [http://dx.doi.org/10.1002/1520-6807\(199301\)30:1<79::AID-PITS2310300113>3.0.CO;2-X](http://dx.doi.org/10.1002/1520-6807(199301)30:1<79::AID-PITS2310300113>3.0.CO;2-X).
58. Hanushek E. A., Link S., Woessmann L. «Does school autonomy make sense everywhere? Panel estimates from PISA», *Journal of Development Economics*, 2013, T. 104, C. 212-232.
59. Harel, Y. (1999), "A Cross-National Study of Youth Violence in Europe", *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, Vol. 11/3-4, pp. 121-134.
60. Harel-Fisch, Y. et al. (2011), "Negative School Perceptions and Involvement in School Bullying: A Universal Relationship Across 40 Countries", *Journal of Adolescence*, Vol. 34/4, pp. 639-652, <http://dx.doi.org/10.1016/J.ADOLESCENCE.2010.09.008>.
61. Haug, P. (2017). *Understanding inclusive education: Ideals and reality*. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 19(3), 206-217.
62. Heckman J. J., Stixrud J., Urzua S. The effects of cognitive and noncognitive abilities on labor market outcomes and social behavior // *Journal of Labor economics*. – 2006. – T. 24. – №. 3. – C. 411-482.
63. Heikka, Johanna et al. «Educators' Time for Planning, Assessment and Development Connected to Staff Well-Being in Early Childhood Education» In *Education in Childhood*, edited by Olga de la Rosa, Luis Angulo, Carla Giambrone. London: IntechOpen, 2021. 10.5772/intechopen.99103.
64. Helliwell J., Layard R., Sachs J. *Setting the stage* // *World Happiness*. – 2015. – C. 2.
65. Helseth, S. and N. Misvæ (2010), "Adolescents' Perceptions of Quality of Life: What It is and What Matters", *Journal of Clinical Nursing*, Vol. 19/9-10, pp. 1454-1461, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2702.2009.03069.x>.
66. Howes, A., Frankham, J., Ainscow, M., & Farrell, P. (2004). *The action in action research: Mediating and developing inclusive intentions*. *Educational Action Research*, 12(2), 239-258.
67. Huebner, S. (2001), *Manual for the Multidimensional Student's Life Satisfaction Scale*, University of South Carolina, Department of Psychology, Columbia, SC, 29208.
68. Higgins, C. (2008). *Instrumentalism and the cliché's of aesthetic education: A Deweyan corrective*. *Education and Culture*, 24(1), 34-49.
69. Hillsdale, NJ. Olweus D. *Bullying at school and later criminality: Findings from three Swedish community samples of males* // *Criminal behaviour and mental health*. – 2011. – T. 21. – №. 2. – C. 151-156.
70. Huebner, E. et al. (2004), "Life Satisfaction in Children and Youth: Empirical Foundations and Implications for School Psychologists", *Psychology in the Schools*, Vol. 41/1, pp. 81-93, <http://dx.doi.org/10.1002/pits.10140>.

71. IBE-UNESCO (2017). Developing and Implementing Curriculum Frameworks. Geneva, 48 p. // <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000250052>
72. Indicators O. Education at a Glance 2022 //link]. Acesso em março de. – 2023.
73. Jennings, P. A., & Greenberg, M. T. (2009). The prosocial classroom: Teacher social and emotional competence in relation to student and classroom outcomes. *Review of Educational Research* 79(1), 491-525. doi: 10.3102/0034654308325693.
74. Jones S. M., Bouffard S. M. Social and emotional learning in schools: From programs to strategies and commentaries //Social policy report. – 2012. – Т. 26. – №. 4. – С. 1-33.
75. Jia, Y. et al. (2009), "The Influence of Student Perceptions of School Climate on Socioemotional and Academic Adjustment: A Comparison of Chinese and American Adolescents", *Child Development*, Vol. 80/5, pp. 1514-1530, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01348.x>.
76. Jourdan, D. et al. (2008), "The Future of Health Promotion in Schools Goes Through the Strengthening of Teacher Training at a Global Level", *Promotion & Education*, Vol. 15/3, pp. 36-38, <http://dx.doi.org/10.1177/1025382308095657>.
77. Karasek, R. and T. Theorell (1992), *Healthy Work: Stress, Productivity, and the Reconstruction of Working Life*, Basic Books.
78. Karatzias, A., K. Power and V. Swanson (2001), "Quality of School Life: Development and Preliminary Standardisation of an Instrument Based on Performance Indicators in Scottish Secondary Schools", *School Effectiveness and School Improvement*, Vol. 12/3, pp. 265-284, <http://dx.doi.org/10.1076/sesi.12.3.265.3449>.
79. King, E. K., Johnson, A. V., Cassidy, D. J., Wang, Y. C., Lower, J. K., & Kintner-Duffy, V. L. (2016). Preschool teachers' financial well-being and work time supports: Associations with children's emotional expressions and behaviors in classrooms. *Early Childhood Education Journal*, 44(6), 545-553. <https://doi.org/10.1007/s10643-015-0744-z>.
80. Klieme, E., Pauli, C., & Reusser, K. (2009). "The Pythagoras Study. Investigating Effects of Teaching and Learning in Swiss and German Mathematics Classrooms". In T. Janík (Ed.), *The Power of Video Studies in Investigating Teaching and Learning in the Classroom*. Waxmann, Münster.
81. Lafontaine, D., et al. (2017). "Pratiques d'enseignement et compétences en lecture des élèves: qu'évaluent les enquêtes internationales et que peuvent en apprendre les enseignants?". In M. Bianco & L. Lima (Eds.), *Comment enseigner la compréhension en lecture?*. Hatier, Paris.
82. Lester, S., & Russel, W. (2008). *Play for a change. Play, policy and practice: A review of contemporary perspectives*. London: Play England.
83. Mahady Wilton, M., W. Craig and D. Pepler (2000), "Emotional Regulation and Display in Classroom Victims of Bullying: Characteristic Expressions of Affect, Coping Styles and Relevant Contextual Factors", *Social Development*, Vol. 9/2, pp. 226-245, <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9507.00121>.
84. Makhmudayeva, S. (2016). Secondary school ESC teachers attitudes, understandings and concerns about implementation of inclusive education in Kazakhstan [Master's thesis]. Charles University.
85. Makoelle, T. M. (2020). Schools' transition toward inclusive education in post-Soviet countries: Selected cases in Kazakhstan. *Sage Open*, 10(2), 1-13.
86. McKenna, M., & Robinson, R. (1990). "Content Literacy: A Definition and Implications". *Journal of Reading*, 34(3), 184-186.
87. McGill R. K. et al. Academic adjustment across middle school: the role of public regard and parenting //Developmental Psychology. – 2012. – Т. 48. – №. 4. – С. 1003.

88. Meijer, C., Soriano, V., & Watkins, A. (2007). Inclusive education across Europe: Reflections upon 10 years of work from the European agency for development in special needs education. *Childhood Education*, 83(6), 361–365.
89. MFA RK (2023). Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan. Kazakhstan's Results in PISA 2022 Reviewed at OECD Eurasian Week, 13 December 2023 // <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/region-news/details/16916?lang=en> date of access 18.06.2024
90. Millings, A. et al. (2012), "School Connectedness, Peer Attachment, and Self-Esteem as Predictors of Adolescent Depression", *Journal of Adolescence*, Vol. 35/4, pp. 1061-1067, <http://dx.doi.org/10.1016/J.ADOLESCENCE.2012.02.015>.
91. Mitchell, D. (2015). Inclusive education is a multi-faceted concept. *CEPS Journal*, 5(1), 9–30.
92. Molcho, M., Y. Harel and L. Dina (2004), "Substance use and youth violence. A study among 6th to 10th grade Israeli school children", *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, Vol. 16/3, <http://dx.doi.org/10.1515/ijamh.2004.16.3.239>.
93. Moore, K. A., Vendivere, S., Lippman, C. M., & Bloch, M. (2007). An index of the conditions of children: The ideal and a less than idea U.S. example. *Social Indicators Research*, 84, 291–331.
94. Moore, K. et al. (2008), "A Microdata Child Well-Being Index: Conceptualization, Creation, and Findings", *Child Indicators Research*, Vol. 1/1, pp. 17-50, <http://dx.doi.org/10.1007/s12187-007-9000-4>.
95. Movkebaieva, Z., Oralkanova, I., & Uaidullakzy, E. (2013). The professional competence of teachers in inclusive education. https://www.researchgate.net/publication/273852635_The_Professional_Competence_of_Teachers_in_Inclusive_Education.
96. Muroga, A., Zaw, H.T., Mizunoya, S., Lin, H., Brossard, M. and Reuge, N. (2020), COVID-19: A Reason to Double Down on Investments in Pre-primary Education. Innocenti Working Paper 2020-06. Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti.
97. Nansel, T. et al. (2001), "Bullying Behaviors Among US Youth: Prevalence and Association with Psychosocial Adjustment", *Journal of the American Medical Association*, Vol. 285/16, pp. 2094-2100, <http://dx.doi.org/10.1001/jama.285.16.2094>.
98. National Educational Union. (February 24, 2020). Guidance on classroom observation protocol in England. NEU. <https://neu.org.uk/advice/guidance-classroom-observation-protocol-england>.
99. Natsuaki M. N., Biehl M. C., Ge X. Trajectories of depressed mood from early adolescence to young adulthood: The effects of pubertal timing and adolescent dating // *Journal of Research on Adolescence*. – 2009. – Т. 19. – №. 1. – С. 47-74.
100. Neilson, W., & Brink, A. (2008). The importance of educating student teachers in inclusive education: A disability perspective. *Kairaranga*, 9(2), 16–21.
101. OECD. (2015). OECD reviews of school resources: Kazakhstan 2015. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264245891-en>
102. OECD (2019), PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/5f07c754-en>.
103. OECD. (2021). Start Strong V: Transitions from Early Childhood Education and Care to Primary Education. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/2f0448d8-en> (ОЭСР. (2021).
104. OECD (2023), PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/53f23881-en>. OECD (2023), PISA 2022 Results (Volume II): Learning During – and From – Disruption, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/a97db61c-en>.
105. Olweus, D. (1991), "Bully/Victim Problems Among School Children: Some Basic Facts and Effects of a School-Based Intervention Program", in Pepler, D. and K. Rubin (eds.), *The Development and Treatment of Childhood Aggression*, Lawrence Erlbaum Associates.

106. O'Neill, S. A. (2006). Positive youth musical engagement. In G. E. McPherson (Ed.), *The child as musician: A handbook of musical development* (pp. 461–474). New York: Oxford University Press.
107. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2007). *Education at a glance. OECD indicators*. Paris: OECD Publications.
108. Park, M., Datnow, A., & Cuttress, C. (2017). «How school districts build capacity for data-informed decision making: A comparison of five California districts.» *Journal of Educational Change*, 18(4), 465-486. <https://doi.org/10.1007/s10833-017-9316-5>.
109. Peters, M. A., & Humes, W. (2003). Editorial. Education in the knowledge economy. *Policy Futures in Education*, 1(1), 1–19.
110. Pollard, E. L., & Lee, P. D. (2003). Child well-being: A systematic review of the literature. *Social Indicators Research*, 61(59), 59–78.
111. ҚН (2023). Годовой отчет общественного фонда «Қазақстан халқына» (QH). 2023 г. 357 стр. // <https://qazaqstanhalqyna.kz/images/godovoiochet/Annualreport2023ru.pdf> дата обращения 19.07.2024 г.
112. Raikes, Abbie, Maria S. Wong, Rachel M. Britto, K. S. Iruka, Judith L. Carta, and Pia Britto. 2017. “A Process-Oriented Model of Sustained Home Visiting for Child Development and School Readiness.” *New Directions for Child and Adolescent Development* 2017 (157): 85–96. <https://doi.org/10.1002/cad.20224>.
113. Ravens-Sieberer, U., G. Kökényei and C. Thomas (2004), “School and Health”, in Currie, C. et al. (eds.), *Young People’s Health in Context. Health Behaviour in Schoolaged Children Study: International Report from the 2001/2002 Survey (Health Policy for Children and Adolescents, No.4)*, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen.
114. Reddy, R., J. Rhodes and P. Mulhall (2003), “The Influence of Teacher Support on Student Adjustment in the Middle School Years: A Latent Growth Curve Study”, *Development and Psychopathology*, Vol. 15/1, pp. 119-138, [http://dx.doi.org/10.1017.S0954579403000075](http://dx.doi.org/10.1017/S0954579403000075).
115. Rigby, K. and P. Slee (1991), “Bullying among Australian School Children: Reported Behavior and Attitudes toward Victims”, *The Journal of Social Psychology*, Vol. 131/5, pp. 615-627, <http://dx.doi.org/10.1080/00224545.1991.9924646>.
116. Robeyns, I. (2006). Three models of education: Rights, capabilities and human capital. In: *Theory and Research in Education*, 4(1), 69–84 (Online Paper 2005).
117. Roeser, R. (2001), “To Cultivate the Positive ... Introduction to the Special Issue on Schooling and Mental Health Issues”, *Journal of School Psychology*, Vol. 39/2, pp. 99-110, [http://dx.doi.org/10.1016/s0022-4405\(01\)00061-9](http://dx.doi.org/10.1016/s0022-4405(01)00061-9).
118. Rogoff, B. (2003). *The cultural nature of human development*. Oxford: Oxford University Press.
119. Rulwa-Mnatwana, B. (2014). *School-based support teams’ understandings and experiences of inclusive education in the Western Cape* [Unpublished Master’s thesis]. University of Western Cape.
120. Russell, J., & Zemblyas, M. (2007). Arts integration in the curriculum: A review of research and implications for teaching and learning. In L. Bresler (Ed.), *International handbook of research in arts education* (pp. 287–301). Dordrecht: Springer.
121. Ryan, R. and E. Deci (2000), “Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being”, *American Psychologist*, Vol. 55/1, pp. 68-78, <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>.
122. Rychen D. S., Salganik L. H. *Highlights from the OECD Project Definition and Selection Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations (DeSeCo)*. – 2003.

123. Sayilan, F., Külekci, E. A relational analysis of organisational climate, job satisfaction and burnout: The mediating role of psychological capital in preschool organisations, *Early Childhood Education Journal*, 2022.
124. Scalcione, V. N., Almurzayeva, B., & Shynkeyeva, O. (2016). The peculiarities of training in a comprehensive school of Kazakhstan and Italy. *Universal Journal of Educational Research*, 4(5), 1016–1023.
125. Scheerens, J., & Bosker, R. (1997). *The Foundations of Educational Effectiveness*. Pergamon, Oxford.
126. Schmitt, M. et al. (2014), "The Consequences of Perceived Discrimination for Psychological Well-Being: A Meta-Analytic Review", *Psychological Bulletin*, Vol. 140/4, pp. 921-948, <http://dx.doi.org/10.1037/a0035754>.
127. Shanahan, T., & Shanahan, C. (2008). "Teaching Disciplinary Literacy to Adolescents: Rethinking Content-Area Literacy". *Harvard Educational Review*, 78(1), 40-59. <http://dx.doi.org/10.17763/haer.78.1.v62444321p602101>.
128. Shikako-Thomas, K. et al. (2009), "Quality of Life From the Perspective of Adolescents With Cerebral Palsy: "I Just Think I'm a Normal Kid, I Just Happen to Have a Disability"", *Quality of Life Research*, Vol. 18/7, pp. 825-832, <http://dx.doi.org/10.1007/s11136-009-9501-3>.
129. Shochet, I. et al. (2006), "School Connectedness Is an Underemphasized Parameter in Adolescent Mental Health: Results of a Community Prediction Study", *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, Vol. 35/2, pp. 170-179, http://dx.doi.org/10.1207/s15374424jccp3502_1.
130. Silvey, P. E. (2014). Imagination, Play, and the Role of Performing Arts in the Well-Being of Children. In A. Ben-Arieh et al. (eds.), *Handbook of Child Well-Being*, DOI 10.1007/978-90-481-9063-8_39, Springer Science+Business Media Dordrecht.
131. Simetin, I. et al. (2011), "Inequalities in Croatian Pupils' Unhealthy Behaviours and Health Outcomes: Role of School, Peers and Family Affluence", *The European Journal of Public Health*, Vol. 21/1, pp. 122-128, <http://dx.doi.org/10.1093/eurpub/ckq002>.
132. Snow, Kyle. (2019). «Introduction: A Special Issue on Pre-K Assessment.» *Early Childhood Research Quarterly*, 48, 1-2. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2019.01.001>.
133. Snyder, L., Garriott, P., & Aylor, W. (2001). Inclusion confusion: Putting the pieces together. *Teacher Education and Special Education: The Journal of the Teacher Education Division of the Council of Exceptional Children*, 24(3), 198–207.
21. Soltés V., Kubas J., Stofkova Z. Education as one of the indicators of quality of life //INTED2018 Proceedings. – IATED, 2018. – C. 6849-6855.
22. South China Morning Post. 20 December, 2017. Robot tutors set to help students take on China's daunting Gaokao college entrance exams. <https://www.scmp.com/tech/china-tech/article/2124929/robot-tutors-set-help-students-take-chinas-daunting-gaokao-college>.
23. Stinson, S. W., & Bond, K. E. (2001). "I feel like I'm going to take off!": Young people's experiences of the superordinary in dance. *Dance Research Journal*, 32(2), 52–87.
24. St-Onge, M., & Lemyra, A. (2017). Assessing teachers' attitudes towards students with mental health disorders in 16 postsecondary institutions in Quebec. *International Journal of Disability, Development and Education*, 6(4), 459–474.
25. Suldo, S. et al. (2013), "American High School Students' Perceptions of Determinants of Life Satisfaction", *Social Indicators Research*, Vol. 118/2, pp. 485-514, <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-013-0436-2>.
26. Suldo, S. and E. Huebner (2006), "Is Extremely High Life Satisfaction During Adolescence Advantageous?", *Social Indicators Research*, Vol. 78/2, pp. 179–203, <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-005-8208-2>.

27. Suldo, S., K. Riley and E. Shaffer (2006), "Academic correlates of children and adolescents' life satisfaction", *School Psychology International*, Vol. 27/5, pp. 567-582, <http://spi.sagepub.com/content/27/5/567.short>.
28. The Children's Society (2015), *The Good Childhood Report 2015*, The Children's Society, <https://www.childrenssociety.org.uk/sites/default/files/TheGoodChildhoodReport2015.pdf.108/>
29. The Office for Standards in Education, Children's Services and Skills (Ofsted). (2015). *Teaching and play in the early years – a balancing act?* <https://www.gov.uk/government/publications/teaching-and-play-in-the-early-years-a-balancing-act>.
30. Tian, L., D. Wang and E. Huebner (2015), "Development and Validation of the Brief Adolescents' Subjective Well-Being in School Scale (BASWBSS)", *Social Indicators Research*, Vol. 120/2, pp. 615-634, <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-014-0603-0>.
31. Tomasello, M. (1999). *The cultural origins of human cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
32. Torsheim, T. and B. Wold (2001), "School-Related Stress, Support, and Subjective Health Complaints Among Early Adolescents: A Multilevel Approach", *Journal of Adolescence*, Vol. 24/6, pp. 701-713, <http://dx.doi.org/10.1006/jado.2001.0440>.
33. Torsheim, T. and B. Wold (2001), "School-Related Stress, Support, and Subjective Health Complaints Among Early Adolescents: A Multilevel Approach", *Journal of Adolescence*, Vol. 24/6, pp. 701-713, <http://dx.doi.org/10.1006/jado.2001.0440>.
34. Ttofi, M. (ed.) (2011), "Bullying perpetration and victimization as predictors of delinquency and depression in the Pittsburgh Youth Study", *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, Vol. 3/2, pp. 74-81, <http://dx.doi.org/10.1108/17596591111132882>.
35. UNESCO. (2017). *A guide for ensuring inclusion and equity in education*.
36. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2022). "Strengthening home-based care and family support services in the Asia-Pacific region: Strategic directions, opportunities and recommendations."
37. Van der Kooij, R. (2007). *The impact of freedom on children's play*.
38. Veenstra, R. et al. (2005), "Bullying and Victimization in Elementary Schools: A Comparison of Bullies, Victims, Bully/Victims, and Uninvolved Preadolescents.", *Developmental Psychology*, Vol. 41/4, pp. 672-682, <http://dx.doi.org/10.1037/0012-1649.41.4.672>.
39. Vieno, A. et al. (2007), "Social Support, Sense of Community in School, and Self-Efficacy as Resources During Early Adolescence: An Integrative Model", *American Journal of Community Psychology*, Vol. 39/1-2, pp. 177-190, <http://dx.doi.org/10.1007/s10464-007-9095-2>.
40. Wangaard, D. B. *Practices to Support Developing Academic Integrity in Secondary School Students // Handbook of Academic Integrity*; [ed. by T. Bretag]. – Springer Reference, 2016. – P. 429–448.
41. Winnicott, D. W. (1971). *Playing and reality*. New York: Routledge.
42. Wolff, J., & De-Shalit, A. (2007). *Disadvantage*. Oxford: Oxford University Press.
43. Абдрашева Б.З., Нуржанова А.Д., Ишанов П.З., Рымханова А.Р., & Жуматаева М.А. (2016). Инклюзивті білім беруді дамытудың мәселелері мен перспективалары. *Education & Science without Borders*, 14, 55–57.
44. Абугалиева М. (2018, 1 ақпан). Инклюзивті білім туралы хабардарлықты арттыру оның дамуы үшін өте маңызды, дейді Назарбаев университетінің профессоры. *The Astana Times*. <https://astanatimes.com/2018/02/raising-awareness-of-inclusive-education-is-crucial-for-its-development-says-nazarbayev-university-professor/>
45. Адерикина Т., Ибрашева Р., Гурин А., Раторе У., Жаксылыкова Ж. (2023). Екі зерттеудің

- тарихы: инклюзивтілікке және үлкен деректерді пайдалана отырып бағалауға бағытталған формативті білім беруді бағалау нәтижелері. ЮНИСЕФ, 16 б.
46. «Орта білім беру ұйымдарында білім алушылардың білім жетістіктеріне мониторинг нәтижелерін кешенді талдау» талдамалық есебі (МОДО-2023)»/Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігі, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана: 2023. – 182 б.
 47. ҰСБ ҚР СЖЖРА, 2024. ҰЛТТЫҚ СТАТИСТИКА БЮРОСЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ ЖӘНЕ РЕФОРМАЛАР АГЕНТТІГІ // <https://bala.stat.gov.kz/> өтініш берілген күні 19.07.2024 ж.
 48. Жолтаева Г., Стамбекова А., Алипбаева А., & Ержанова Г. (2013, маусым). Қазақстандағы инклюзивті білім: таңдалған мәселелер [Конференция сессиясы]. CBU International Conference Proceedings (Vol. 1, 196–204 б.). https://www.researchgate.net/publication/269046170_INCLUSIVE_EDUCATION_IN_KAZAKHSTAN_SELECTED_ISSUES
 49. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңы. Білім туралы, 6-бап// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319> өтініш берілген күн 19.07.2024 ж.
 50. Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №293-VI ҚРЗ Заңы. «Педагог мәртебесі туралы» (7,18 баптары). // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000293> өтініш берілген күн 19.07.2024 ж.
 51. Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі N 343 Заңы. Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000343> өтініш берілген күн 27.06.2024
 52. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы (16.06.2024 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319>.
 53. Ирсалиев С.А. «Идеалды болашаққа төрт қадам: Жаһандық трендтер контекстіндегі білім беру жүйесі», Астана қ., 2018. 96 б.
 54. Мүгедектердің құқықтары туралы конвенция. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml өтініш берілген күн 27.06.2024.
 55. Конституция 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. Қазақстан Республикасының Конституциясы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000/links> өтініш берілген күн 19.07.2024ж.
 56. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249> өтініш берілген күн 19.07.2024 ж.
 57. Назарбаев Университеті, Жоғары білім беру мектебі. (2014). Қазақстан Республикасының 2015-2020 жылдарға арналған білім беру жүйесін реформалаудағы стратегиялық бағыттарды әзірлеу, диагностикалық есеп. Indigo Print.
 58. «Қазақстанның білім беру статистикасы» ұлттық жинағы – «Ахмет Байтұрсынұлы атындағы «Талдау» TALDAU) ұлттық зерттеулер және білімді бағалау орталығы» АҚ (Астана, 2024 – 367 б.
 59. КЕАҚ, 2023. Нұсқаулық-әдістемелік ұсынымдар сайтында орналастырылған. Ы.Алтынсарин атындағы КЕАҚ ғылыми-әдістемелік кеңесімен ұсынылған (25.04.2023 ж. № 3 хаттама).
 60. Жалпы білім беретін пәндер бойынша республикалық және халықаралық олимпиадалар мен ғылыми жобалар конкурстарының (ғылыми жарыстардың), орындаушылар конкурстарының, кәсіби шеберлік конкурстарының және спорттық жарыстардың тізбесін және оларды іріктеу өлшемшарттарын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2011 жылғы 7 желтоқсандағы № 514 бұйрығы.

61. Біріккен Ұлттар Ұйымы (2020). 4-мақсат: Жан-жақты және әділ сапалы білім беруді қамтамасыз ету және барлығына өмір бойы білім алу мүмкіндігін ынталандыру // <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/education/>
62. Білім берусаласындағы кемсітушілікке қарсы күресті туралы конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 28 қаңтардағы №449-V ҚРЗ Заңы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000449> өтініш берілген күн 27.06.2024.
63. Балаларды ерте дамыту институтының ресми сайты // <http://irrd.kz/> өтініш берілген күн 19.07.2024 ж.
64. ЭЫДҰ (2015 г.). OECD. (2015). Мектеп ресурстарына шолу: Қазақстан 2015. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264245891-en>.
65. Половецкий С.Д. Жалпы білім беру ұйымдарында бейіндік оқыту: шетелдік тәжірибе // XXI ҒАСЫРДАҒЫ ҚОҒАМ ЖӘНЕ БІЛІМ: ӨТКЕН ТӘЖІРИБЕ-БОЛАШАҚҚА КӨЗҚАРАС. – 2019. – 157-161б.
66. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 27 қазандағы № 949 қаулысы. Байланыс саласындағы «Қолжетімді Интернет» ұлттық жобасын бекіту туралы// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000949/history> өтініш берілген күн 19.07.2024 г.
67. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 қарашадағы № 941 қаулысы. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000941/history> өтініш берілген күн 27.06.2024
68. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249/history> өтініш берілген күн 27.06.2024
69. Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігі Басшысының 2023 жылғы 8 қыркүйектегі № 9280 ПАБ тапсырмасы (№ 16-01/01-97//2 (83-т.)) және Қазақстан Республикасы Заңының 7-6-бабының 5) тармақшасы.
70. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ Кәсіпкерлік Кодексі.
71. ҚР ОАМ 19.09.2023 ж. № 294 бұйрығы. Жоғары оқу орындарынан басқа білім беру ұйымдарына арналған «Біртұтас тәрбие бағдарламасын» бекіту туралы.
72. ҚР ОАМ 28.01.2016 ж. № 95 бұйрығы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 28 қаңтардағы № 95 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2016 жылғы 9 наурызда № 13420 болып тіркелді. Педагогтердің біліктілігін арттыру курстарын ұйымдастыру және жүргізу, сондай-ақ педагогтің қызметін курстан кейінгі қолдау қағидаларын бекіту туралы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013420> өтініш берілген күн 19.07.2024ж.
73. ҚР ОАМ 30.11.2023 ж. №351 және Қазақстан Республикасы цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрінің 30.11.2023 ж. №591/НҚ бұйрығы. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2023 жылғы 30 қарашадағы № 351 және Қазақстан Республикасы цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрінің 2023 жылғы 30 қарашадағы № 591/НҚ «Ұлттық білім беру дерекқоры» ақпараттық жүйесіндегі «Мектепке дейінгі ұйымдарға жолдамаларды берудің, кезектілік пен есепке алудың бірыңғай базасы» арқылы «Мектепке дейінгі ұйымдарға жіберу үшін мектеп жасына дейінгі (6 жасқа дейін) балаларды кезекке қою» және «Мектепке дейінгі ұйымдарға құжаттарды қабылдау және балаларды қабылдау» мемлекеттік қызметтерін көрсету жөніндегі пилоттық жобаны іске асыру туралы// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G23NP000351> өтініш берілген күн 19.07.2024ж.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

74. ҚР ОАМ 03.08.2022 ж. № 348 бұйрығы. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2022 жылғы 5 тамызда № 29031 болып тіркелді. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031> өтініш берілген күн 19.07.2024ж.
75. ҚР Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 22 қаңтардағы № 70 бұйрығы. Мектепке дейінгі, орта білім беру ұйымдарын, сондай-ақ арнайы білім беру ұйымдарын жабдықтармен және жиһазбен жарақтандыру нормаларын бекіту туралы.
76. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2021 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2021 жылғы 15 шілдеде №23539 болып тіркелді. «Оқулықтарды, оқу-әдістемелік кешендері мен оқу-әдістемелік құралдарын әзірлеу, оларға сараптама, сынақ өткізу және мониторинг жүргізу, оларды басып шығару жөніндегі жұмысты ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2012 жылғы 24 шілдедегі № 344 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100023539> өтініш берілген күн 19.07.2024ж.
77. ҚР БЖҒМ 20.12.2012 ж. № 557 бұйрығы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2012 жылғы 20 желтоқсандағы № 557 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2013 жылғы 17 қаңтарда № 8275 болып тіркелді. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200008275> өтініш берілген күн 19.07.2024ж.
78. ҚР БЖҒМ 12.08.2016 ж. № 499 бұйрығы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2016 жылғы 14 қыркүйекте № 14235 болып тіркелді. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014235/history> өтініш берілген күн 19.07.2024 ж.
79. ҚР Ұлттық экономика министрінің м.а. 29.12.2023 ж. № 187 бұйрығы. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2023 жылғы 29 желтоқсандағы № 187 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 29 желтоқсанда № 33870 болып тіркелді. «Хабарламалар нысандарын және Мемлекеттік органдардың хабарламаларды қабылдау қағидаларын бекіту туралы, сондай-ақ хабарламаларды қабылдауды жүзеге асыратын мемлекеттік органдарды айқындау туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 6 қаңтардағы № 4 бұйрығына өзгеріс пен толықтырулар енгізу туралы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033870/links> өтініш берілген күн 19.07.2024ж.
80. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 2022 жылғы 1 ақпандағы № 21-ө өкімі. Балалардың хал-ахуал индексын бекіту туралы <https://adilet.zan.kz/rus/docs/R2200000021/history>. өтініш берілген күн 11.05.2024ж.
81. Саламанка декларациясы. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf өтініш берілген күн 27.06.2024
82. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2023 жылғы 4 сәуірдегі № 85 және Қазақстан Республикасы цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрінің 2023 жылғы 17 сәуірдегі № 153/НҚ бірлескен бұйрығы (а).
83. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2024 жылғы 3 қаңтардағы № 1 және Қазақстан Республикасы цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрінің 2023 жылғы 28 желтоқсандағы № 679/нқ бірлескен бұйрығы (б).

84. Балалар әл-ауқатының Қазақстандық индексін субъективті зерттеу (2024).
85. «Талдау» (TALDAU) (2023). Ахмет Байтұрсынұлы атындағы «Талдау» (TALDAU) ұлттық зерттеулер және білімді бағалау орталығы» АҚ // <https://taldau.edu.kz/ru> өтініш берілген күн 17.11.2023 ж.
86. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің ағымдағы мұрағаты, 2023.
87. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ұлттық тестілеу орталығының ағымдағы мұрағаты, 2023.
88. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламалары (30.01.2023 ж. № 01-04/15). Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2016 жылғы 14 қыркүйекте № 14235 болып тіркелді <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014235> өтініш берілген күн 19.07.2024ж.
89. Трофимова Мария Әлемдегі ең сауатты оқушылар Финляндияда тұрады. (2010). [Электрондық ресурс]: URL: <http://www.u-mama.ru/read/article.php?id=5634> (өтініш берілген күн: 01.12.2018).
90. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығымен күші жойылды. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 – 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118/history> өтініш берілген күн: 27.06.2024
91. Шевлин М., Кернс Х., Ранаган М., Твоми М., Смит Р., & Уинтер Э. (2009). Ирландия мектептерінде инклюзивті білім беру ортасын құру: мұғалімдердің пікірлері. http://ncse.ie/wp-content/uploads/2014/10/Creating_inclusive_learning_environments.pdf

04

БАЛАЛАР МЕДИА
КЕҢІСТІКТЕ

Қазіргі әлемде медиа-кеңістік балалар өмірінің әртүрлі аспектілеріне айтарлықтай әсер етеді, олардың дүниетанымын, мінез-құлқын және мәдени-құндылық бейімділігін қалыптастырады.

Цифрлық технологиялардың дамуы мен бұқаралық ақпарат құралдарына қолжетімділік қарқынды дамып келе жатқан Қазақстанда балалардың медиа контентпен өзара іс-қимылына ерекше назар аударылады. Қазіргі заманғы сапалы қазақ тілді медиа контенттің аздығы, медиа және жарнаманың балалардың санасына әсері, киберқауіпсіздік, жалған ақпараттың таралуы, «қараңғы» әлеуметтік медианың қызметі шешуді талап ететін өзекті мәселелер болып табылады. Медиа кеңістікті реттеуге, білім беру бағдарламаларын құруға және ата-аналар мен педагогтарды қолдауға бағытталған мемлекеттік шаралар балалардың сау және қауіпсіз дамуын қамтамасыз ету үшін қажет болады. Бұл бөлімде медианың балаларға әсер етуінің негізгі аспектілері қарастырылады және олардың медиа сауаттылығын жақсарту, сондай-ақ, цифрлық ортада қорғау бойынша ұсыныстар беріледі.

Интернет және балалар. Интернет балалар мен жасөспірімдер өмірінің ажырамас бөлігіне айналуға, бұл білім беру мен әлеуметтік өзара әрекеттесудің маңызды мүмкіндіктерін де, деструктивті мазмұнмен байланысты тәуекелдерді де қамтамасыз етеді. Қоғамды цифрландырудың қазіргі жағдайында жас балалар интернетті қолдана бастады, бұл ата-аналар мен білім беру мекемелерінен интернет қауіпсіздігі мәселелеріне ерекше назар аударуды талап етеді. «Kazakhstan Kids Online» зерттеуі қазақстандық балалардың едәуір бөлігі интернетті 5 жастан кіші жаста белсенді қолдана бастағанын көрсетті (ЮНИСЕФ, 2023), Бұл желілік кеңістіктің қауіпсіздігіне қатысты бірқатар сын-қатерлер туғызады.

«Касперский Зертханасының» мәліметтері бойынша, Қазақстандағы ата-аналардың 21%-ы өз балаларына 4 жасында өз гаджеттерін ұсынады (ЮНИСЕФ, 2023). Алайда, барлық ересектер балалармен кибер сауаттылық ережелері туралы қажетті түсіндіру жұмыстарын жүргізе бермейді. Яғни, базалық білімнің болмауы балалардың фишингтік сілтемелер, зорлық-зомбылық немесе қудалау сияқты ықтимал қауіптерге тап болуына әкелуі мүмкін.

Интернет балаларға қарым-қатынас, оқу және ойын-сауық үшін көптеген мүмкіндіктер ұсынады. Дегенмен, желіде қауіпсіз мінез-құлық туралы нұсқаулардың болмауы жағымсыз салдардың пайда болу қаупін арттырады. Зерттеулер көрсеткендей, 13 жасқа толмаған балаларға әлеуметтік медиа және ойын платформаларында аккаунттар ашуға тыйым салатын пайдалану шарттарына қарамастан, 9-10 жас аралығындағы балалардың 60% және 11-12 жас аралығындағы балалардың 66%-ында мұндай аккаунттар бар (ЮНИСЕФ, 2023). Бұл балалардың цифрлық қауіпсіздік дағдыларын жақсарту және ата-аналардың балаларының интернетті пайдалануын бақылаудың маңыздылығы туралы хабардарлығын арттыру қажеттілігін растайды.

Балаларды теріс ықпалдан қорғау мақсатында Қазақстанда «Киберқадағалау» жобасы және “Аналитикалық интернет-карта” ақпараттық жүйелерін қамтитын кешенді шаралар енгізілді.

Интернет желісіндегі деструктивті мазмұнды бұғаттау үшін «Киберқадағалау» жүйесі енгізілді. 2023 жылы ол деструктивті идеологияны насихаттауға байланысты 166 мың сілтемені бұғаттады (ҚР ОАМ, 2023). Бұл шара мемлекеттің балалар үшін қауіпсіз интернет кеңістігін құруға деген ұмтылысын көрсетеді.

Сонымен қатар, деструктивті сипаттағы әлеуметтік желілерге кіретін азаматтарды бақылайтын және анықтайтын аналитикалық интернет-картасы енгізілді. Жүйенің мәліметінше, 8 мың кәмелетке толмағандар осындай топтардан шығып, ал радикалды топтарда тіркелген 41 397 кәмелетке толмағандармен ақпараттық-түсіндіру жұмыстары жүргізілді (ҚР ОАМ, 2023 ж.). Бұл мәселенің ауқымдылығын және оны шешу үшін жасалып жатқан күш-жігерді көрсетеді.

ЮНИСЕФ қолдауымен Оқу-ағарту министрлігінің 2023 жылы жүргізген зерттеуі балалардың 11,7%-ы сексуалдық контентке ұшырағанын, 2,4%-ы жыныстық қатынасқа түсуге ұсыныс жасағанын және 1,8%-ы қорқытуға ұшырағанын көрсетті. Қыздар кибербуллингті ұлдарға қарағанда екі есе дерлік жиі сезінеді. Бұл тұжырымдар балаларды желіде қорғау шараларын күшейту қажеттілігін көрсетеді (ЮНИСЕФ, 2023).

ЮНИСЕФ және Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті цифрлық сауаттылықты арттыруға және балалардың онлайн қорғанысын жақсартуға бағытталған ата-аналар мен мұғалімдерге арналған онлайн курс пен мобильді қосымша әзірледі. Бұл бастамалар ересектерге балалардың онлайн әрекеттерін жақсырақ түсінуге және бақылауға көмектеседі, бұл олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі маңызды қадам.

Қазақстанда басқару жүйелерін жақсарту және сапалы қызметтерге қолжетімділікті кеңейту үшін жасанды интеллект пен цифрландырудың мүмкіндіктерін белсенді түрде пайдалануда. Үкімет жасанды интеллект саласында технологиялық прогресс пен балаларды қорғауға бағытталған кешенді ережелерді әзірлеуде. Жасанды интеллектті дамытудың 2024 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары шеңберінде жоғары сынып оқушылары үшін жасанды интеллект саласындағы жасанды интеллект жазғы лагерьлерін қолдау бойынша субсидиялау бағдарламасын (Жасанды интеллектті дамытудың 2024-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы) енгізу пысықталуда.

Цифрлық орта қазіргі балалар өмірінің ажырамас бөлігіне айналуда, бұл оқыту мен дамудың жаңа мүмкіндіктерін де, елеулі тәуекелдерді де тудырады. ЮНИСЕФ (2007) есебіне сәйкес, балалардың әл-ауқаты материалдық әл-ауқат, денсаулық пен қауіпсіздік, білім беру әл-ауқаты, отбасы мен достармен қарым-

қатынас, мінез-құлық пен тәуекелдер және субъективті әл-ауқат сияқты көптеген аспектілерді қамтиды. Бұл цифрлық дәуірдегі балаларға әсер ететін факторларды талдауға кешенді көзқарастың маңыздылығын көрсетеді.

Кибербуллинг. Кибербуллинг қазіргі қоғамның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады, әсіресе жасөспірімдер ортасына әсер етеді. Цифрландыру және интернет-технологиялардың кең таралуы жағдайында кибербуллинг жаңа формалар мен ауқымдарға ие болады.

Қазақстанда балалардың әл-ауқатының индексін зерттеу аясында әлеуметтік желілердегі қорлайтын хабарламаларға қатысты фактілерді анықтайтын субъективті зерттеу (2024) жүргізілді. Нәтижелер көрсеткендей, оқушылардың 4,7%-ы үнемі кибербуллингпен, 8,8%-ы бірнеше рет, ал 12,9%-ы бір-екі рет кездеседі. Дегенмен, респонденттердің 73,6% -ы мұндай мәселелерге ешқашан тап болмағанын хабарлады.

«Kazakhstan Kids Online» Ұлттық зерттеуі 9-17 жас аралығындағы балалардың 21%-ы кибербуллингке ұшырағанын немесе осындай оқиғалардың куәсі болғанын анықталды, ал, әрбір төртінші бала бұл туралы ешкімге хабарламаған (ЮНИСЕФ, 2023). Бұл балалардың қолдау қызметтеріне шектеулі қол жетімділігін және тиімді жауап беру механизмдерін құру қажеттілігін көрсетеді.

ЮНИСЕФ пен TikTok-тың отбасылық нұсқаулықты және миллиондаған көрермендерді қамтыған кибербуллингке қарсы науқанды жасаудағы ынтымақтастығы балалардың онлайн қауіпсіздігін шешуге әртүрлі мүдделі тараптарды тартудың маңыздылығын көрсетеді (ЮНИСЕФ, 2023). Бұл шаралар балалар деструктивті контенттің әсер ету қауіпінсіз дами алатын оң және қауіпсіз онлайн ортаны қалыптастыруға ықпал етеді.

Нукушев, Қуандықов және Жайлау (2024 ж.) зерттеуінде ұсынылған кибербуллингтің алдын алу бойынша қолданыстағы шараларды талдау негізінде Қазақстанда жүзеге асыру үшін заңнамалық және ұйымдастырушылық шараларды ұсынған жөн.

Буллинг мен кибербуллингке қарсы күрестің мемлекеттік күн тәртібін құру – кешенді мемлекеттік саясатты құруға бағытталған қажетті шара. Мемлекеттік органдардың күн тәртібіне буллинг пен кибербуллинг мәселелерін енгізу мәселені шешуге жүйелі түрде ықпал етеді.

Мектептерде профилактикалық іс-шаралар, тренингтер мен семинарлар өткізу оқушылардың, ата-аналар мен педагогтардың кибербуллинг мәселесі және оның алдын алу әдістері туралы хабардарлығын арттыруға ықпал етеді.

Мектептердегі кибербуллинг жағдайларының мерзімді жасырын мониторингі проблеманың ауқымын анықтауға және уақтылы шаралар қабылдауға мүмкіндік береді. Кибербуллинг үшін жауапкершілікті қамтитын білім туралы заңнамаға өзгерістер енгізу оның алдын алу және кінәлілерді жазалау үшін құқықтық базаны құруға ықпал етеді.

Мектеп психологтарын кибербуллинг құрбандары мен кибербуллинг жасайтын балалармен жұмыс істеуге үйрету мектептердегі қолдау жүйесінің маңызды элементі болып табылады. Психологтар зардап шеккендерді анықтауда және оларға көмек көрсетуде, сондай-ақ агрессорларды оңалтуда шешуші рөл атқарады.

Кибербуллинг анықталған жағдайда оған ата-аналар арасында түсіндіру әңгімелерін жүргізу, кибербуллингтің қауіптілігі және балаларды интернетте бақылау қажеттілігі туралы ескертіп, оған тиімді қарсы тұру қажет. Кибербуллингке қарсы күреске жауапты арнайы мемлекеттік органдарды құру және кибербуллинг үшін пайдаланылатын веб-сайттарды бұғаттау үшін интернет-провайдерлермен бірлесіп жұмыс істеу тиімді шаралар болып табылады.

Кибербуллингке жауапты тұлғалар шеңберін құру және белгілі бір жағдайларда ата-аналар мен мұғалімдерге әкімшілік жауаптылықты енгізу жауапкершілік мәдениетін қалыптастыруға және қылмыстың алдын алуға ықпал етеді. Кибербуллингті жүйелі түрде көрсеткені үшін педагогикалық ұжым мен мектеп басшылығына тәртіптік жауапкершілікті енгізу білім беру ұйымдарындағы қауіпсіздік деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Кибербуллинг мәселесі заңнамалық және тәрбиелік шараларды қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді. Медиа кеңістіктегі проблеманы белсенді түрде жариялау, мамандандырылған заңдарды әзірлеу және құзыретті органдар құру Қазақстанға кибербуллингке тиімді қарсы тұруға мүмкіндік береді.

Жүйеліпрофилактикалықіс-шаралардыөткізу, мектеппсихологтарыноқыту және интернет-провайдерлермен өзара іс-қимыл жасау осы стратегияның негізгі элементтері болып табылады. Сондай-ақ, кибербуллингтің алдын алуға баса назар аудара отырып, оқушылар арасында ювеналды әділет пен мәдени құндылықтарды дамыту маңызды. Бұл мәселені шешудің жүйелі тәсілі кибербуллингтің ұзақ мерзімді қысқаруын және қауіпсіз білім беру ортасын құруды қамтамасыз етеді.

Кибергигиена және кибермәдениет бойынша оқыту сыни ойлауды дамытуды және интернет-ойындардан, әлеуметтік желілерден және тыйым салынған сайттарға кіруден тәуелділікке байланысты қауіптер туралы хабардар болуды қамтиды. Бұл балалардың медиа кеңістікте өткізетін уақытының ұлғаюын және соған байланысты қауіптерді көрсететін бірқатар зерттеулердің нәтижелерімен сәйкес келеді (Strasburger et al. 2010).

2023 жылдың желтоқсанында Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА балалардың киберқауіпсіздікке, кибергигиенаға және кибермәдениетке қатысты пайдалы әдеттерді қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсыныстар әзірледі (ҚР ОАМ, 2023 ж.). Бұл ұсыныстар кеңестік сипатта болып табылады және мұғалімдерге де, оқушылардың ата-аналарына да арналған материалдарды қамтиды, балаларды интернет пен цифрлық технологияларды қауіпсіз пайдалануды үйретудің кешенді тәсілін ұсынады.

Балалардың интернеттегі қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін заңнамалық базаны жетілдіруді, білім беру бағдарламаларын әзірлеу мен енгізуді, сондай-ақ технологияларды белсенді пайдалануды қамтитын кешенді тәсіл қажет. Сондай-ақ балалардың қолдау қызметтеріне қол жеткізуін қамтамасыз ету және олар интернетті қауіпсіз пайдалана алатын жағдайлар жасау маңызды. Бұл шаралар тәуекелдерді азайтуға және болашақ ұрпақ үшін қауіпсіз цифрлық кеңістікті құруға көмектеседі.

Медиа және балалардың әл-ауқаты. Қазіргі қоғамдағы балалардың әл-ауқатын қорғау және ілгерілету бойынша көптеген институттардың күш-жігеріне қарамастан, медианың рөлі мен оның жастарға әсері туралы айтарлықтай алаңдаушылық бар. Зерттеулер көрсеткендей, балалар мен жасөспірімдер ұйқыдан басқа кез келген басқа әрекетке қарағанда медианы көп тұтынатын уақытты — күніне орта есеппен 7 сағатты (Strasburger et al. 2010) өткізеді. Әртүрлі медиаға қолжетімділік пен медиакөңістікті тұтынуға кететін уақыттың артуына байланысты медиа мен балалардың әл-ауқаты арасындағы байланысты зерттеу қажеттілігі артып отыр.

Көптеген зерттеулер медианың балалардың физикалық және әлеуметтік әл-ауқатына теріс және оң әсерін тигізетінін анықтады. Мысалы, медианың агрессияға, мазасыздықтың жоғарылауына және зорлық-зомбылыққа десенсибилизацияның артуына ықпал ете алатыны анықталды (Bandura and Walters 1963; Bandura 1969). Екінші жағынан, медиа балаларға эмпатияға, толеранттылыққа және үлкендерді құрметтеуге үйрету арқылы, сондай-ақ қоғамдық денсаулық туралы маңызды хабарламаларды жеткізу арқылы оң әсер ете алады (Strasburger et al. 2010).

Австралия, Канада және Ұлыбритания сияқты кейбір елдер балаларға бағытталған медианы реттеу бойынша белсенді шаралар қабылдауда. Бұл шараларға стереотиптік гендерлік рөлдерге шектеулер, зорлық-зомбылық және жаңылыстыратын жарнамалар, этникалық әртүрлілікті, гендерлік теңдікті және мәдени құндылықтарды насихаттау кіреді (Lisosky 2001). Бұл күш балалар үшін қауіпсіз және жағымды медиа ортаны құруға бағытталған.

Медиа балалардың денсаулығы мен әл-ауқатына теріс әсері туралы айтарлықтай назар аударғанымен, салыстырмалы түрде олардың ықтимал оң әсерлеріне бағытталған зерттеулер кем. (Livingston and Drotner 2008). Мысалы, зерттеулер көрсеткендей, балалар белгілі бір теледидар бағдарламаларын қарау арқылы ынтымақтастық, көмек және мәселелерді шешу сияқты әлеуметтік мінез-құлықты үйрене алады (Crawley et al. 1999; Liebert et al. 1973; Silverman and Sprafkin 1980).

Медиа бейнелер мен әңгімелер алдамшы, үгіт-насихат, арандатушылық және жарақат тудыруы мүмкін. Дегенмен, олар сондай-ақ, әлеуметтік өмірге оң көзқарасты тыныштандыратын және ынталандыратын, бейбітшілік пен қақтығыстарды шешуге ықпал ететін ақпараттық болуы мүмкін. Медианың

балалардың әл-ауқатына әсерінің екі жақты сипаты медиа зерттеулерде қабылданған көзқарас болып табылады (Lemish, 2007a).

Медианың балаларға әсері көбінесе баланың әсер ететін медиа түріне байланысты; медианы жасаушылардың кәсібилігі мен жауапкершілігі; отбасылық және мәдени контекст; отбасы мүшелерінің, педагогтар мен тәрбиешілердің келістіруімен; өмірлік жағдайлар, сондай-ақ, баланың өзінің мінезі мен қажеттіліктері. Әр қоғамның негізгі медиа ұсыныстары балалардың әлеуметтік әлемге деген көзқарасын қалыптастыруда орталық рөл атқарады, өйткені олар көбінесе өз мәдениетінің гегемониялық дискурсына тәуелді. Бұл шектеулі, мәдени байланысқан және мәдени тұрғыдан бейтарап көзқарасқа әкелуі мүмкін.

Балаларға арналған бағдарламаларға жүгіну өте маңызды, өйткені, бұл балаларға өсіп келе жатқан азаматтар ретіндегі болашақтағы рөлі үшін, әсіресе жанжал кезеңдерінде қажетті білім мен дағдыларды дайындап бере алады. Бұл бағдарламалар балаларға болып жатқан оқиғаларды түсінуге көмектеседі; өз сезімдерін, уайымдарын, қорқыныштары мен үміттерін білдіру; өз қоғамындағы және басқа қоғамдардағы басқа адамдардың қақтығысты қалай қабылдайтынын білу; жанжалды шешудің нұсқаларын түсіну; өздері не істей алатынын білу үшін. Бұл үлестер балалардың денсаулығы мен әл-ауқаты үшін ғана емес, демократиялық қоғамның дамуы үшін де маңызды.

Зерттеулер медианың балаларға оң және теріс әсер етуі мүмкін екенін көрсетеді. Мысалы, медиа эмпатияға, төзімділікке және үлкендерге деген құрметке ықпал етуі мүмкін (Strasburger et al., 2010). Дегенмен, медиа эмоционалдық жарақатқа, ұйқының бұзылуына және алаңдаушылыққа әкеліп соғуы және жағымсыз мінез-құлық пен көзқарастарды ынталандыруы мүмкін екенін көрсететін айтарлықтай дәлелдер бар (Cantor et al., 2010).

Медианың балалардың әл-ауқатына әсер етуінің екі жақты сипатын мойындау және олардың оң әсерін барынша арттыруға ұмтылу маңызды. Бұл медиа-мазмұнды құруға, отбасы мүшелерінің, педагогтар мен тәрбиешілердің хабардарлығы мен қатысуына, сондай-ақ, әр баланың мәдени контексті мен қажеттіліктерін ескеруге жауапкершілікпен қарауды талап етеді. Тек осылай ғана медианың балалардың салауатты және үйлесімді дамуына ықпал етуін және демократиялық қоғамның қалыптасуын қолдауын қамтамасыз етуге болады.

Осылайша, балалардың әл-ауқатына бағытталған саясат пен бағдарламаларды әзірлеу кезінде медианың жағымсыз және жағымды әсерлерін ескеру қажет. Ғылыми деректерге негізделген кешенді тәсіл балалардың дамуы мен әл-ауқаты үшін медиа мүмкіндіктерін барынша пайдалануға мүмкіндік береді.

Бұқаралық ақпарат құралдары демократиялық қоғамдарда балалардың әл-ауқатын дамытуда шешуші рөл атқарады. Олар балалардың қызығушылығын дамытуға ықпал етеді, өзін-өзі бағалау мен қоғамға қатыстылық сезімін қалыптастыруға көмектеседі. Медиа және коммуникациялық зерттеулер шеңберінде «әл-ауқат» термині көбінесе тікелей қолданылмаса да, ғалымдар негізінен балаларды қоғамның саяси нормалары мен құндылықтарына әлеуметтендіруге немесе медианың балалардың денсаулығы мен әл-ауқатына теріс әсерін бақылауға және анықтауға бағытталған.

Медиа және балалардың әл-ауқатына арналған коммуникация ғалымдарының кәсіби қауымдастығы зиянды тағам жарнамаларына байланысты балалардың семіздік деңгейін жоғарылатудағы медианың рөлі және балалардың өзін-өзі бағалауын бұзудағы медианың рөлі сияқты мәселелерге назар аударды (Rubenzahl, 2012). Басқа маңызды мәселелерге теледидар мен бейненің балалардың когнитивті және тілдік дамуына әсері, экрандар алдында өткізілетін уақыттың ұлғаюының ықтимал теріс әсері және мобильді медианың әлеуметтік денсаулыққа теріс әсері жатады (Rubenzahl, 2012, стр. 136-137).

Жаңалықтар медиасы балаларды әлемде болып жатқан оқиғалар туралы хабардар етуде маңызды рөл атқарады, осылайша олардың қоғамдық үнді мен демократиялық қоғамға қосқан үлесін дамытады. Зерттеулер көрсеткендей, азаматтық білім балалардың «әлеуметтік әділеттілік, адам құқықтары, қоғамдық келісім және жаһандық өзара тәуелділік» сияқты заманауи әлеуметтік мәселелер туралы түсінігін тереңдетеді (Thorsen et al., 2010). Дегенмен, әртүрлі елдердегі, әсіресе экономикалық дамыған қоғамдардағы зерттеулер жаңалықтардың балалар мен жастардың ең сүйікті медиа жанрларының бірі екенін растайтынын ескеру маңызды (Ofcom, 2008; Rideout et al., 2010; Zickuhr, 2010; Hobbs et al., 2011).

Медиа зорлық-зомбылықтар балалар үшін ең зиянды мазмұн болып саналады. Қорқыныш реакцияларынан бастап медианың әсерін зерттеу (Cantor et al., 2010), мінез-құлық әсерлері (Paik and Comstock, 1994), десенсибилизация (Wilson et al., 1998) және культивация /күш культі (Gerbner and Gross, 1976), медиа мазмұнының аудиторияға теріс әсер ету тәсілдерін өлшеуге тырысады. Мыңдаған жұмыстарды қамтитын көптеген онжылдық зерттеулер медиа зорлық-зомбылықтың әсері мен аудиторияға зиян, соның ішінде эмоционалдық жарақат, ұйқының бұзылуы, мазасыздық, жағымсыз мінез-құлық, құндылықтар мен көзқарастар арасындағы байланысты растайды (Cantor et al., 2010).

Теледидар мен бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамға, әсіресе балалар мен жасөспірімдерге әсері зерттеудің өзекті тақырыбы болып қала береді. Болатова Г.Ж (2023) телевидениенің балаларға оң және теріс әсер етуі мүмкін

екенін, сондықтан бұл әсердің әртүрлі аспектілерін қазақ контекстіне назар аудара отырып бағалау маңызды екенін айтады.

Теледидар балалардың ойын, кітап оқу, қарым-қатынас және физикалық белсенділік сияқты маңызды іс-шараларға кететін уақытын шектей алады. Зерттеулер көрсеткендей, теледидар алдында көп уақыт өткізетін балалар физикалық белсенділіктің жетіспеушілігін сезінуі мүмкін, бұл олардың физикалық, эмоционалдық және психикалық дамуына кері әсер етеді.

Жарнамалық роликтер балаларға, әсіресе мектеп жасына дейінгі балаларға айтарлықтай әсер етеді. Кішкентай балалар коммерциялық ұсыныс ұғымын түсінбейді және жарнамаға сенуге бейім, бұл тұтынушылық әдеттердің қалыптасуына және жарнамаланған өнімдер болмаған кезде шеттетілу сезіміне әкелуі мүмкін. Орташа бала жылына 20 000-нан астам хабарландыруды көреді, бұл әсерді күшейтеді.

Бұқаралық ақпарат құралдарын көп тұтыну жас балалардың, әсіресе әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылардың танымдық және тілдік дағдыларына теріс әсер етуі мүмкін. Экрандар балалардың қарым-қатынас, өзара әрекеттесу және ойнау қабілетін шектейді, бұл толық дамуға кедергі келтіреді. Сонымен қатар, сапалы медиа мазмұны және ата-аналардың қатысуымен қарау балалардың тілдік және әлеуметтік-эмоционалды дағдыларына пайдалы әсер етуі мүмкін.

Балаларға арналған «Balapan» арнасы қазақ тілді балаларға арналған мультфильмдер ұсынатын қазақстандық телеарналар арасында көшбасшы орынға ие. Алайда, ата-аналар атап өткендей, мемлекеттік тілде сапалы мазмұн жетіспейді, бұл балалардың YouTube сияқты балама көздерге жүгінуіне әкеледі, мұнда мазмұн көбінесе мәдени және тілдік қажеттіліктерге бейімделмейді.

Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, балалар әрдайым барлық телевизиялық кейіпкерлерге соқыр еліктей бермейді, керісінше олар өздеріне ұқсас деп қабылдайтын адамдармен сәйкестендіреді (Reeves and Miller 1978; Signorielli 1990).

Қазақстан Республикасы Ақпарат және әлеуметтік даму министрлігі Қазақстанның мәдени мұрасын көрсететін контент жасау бойынша шаралар қабылдауда. Бұл дұрыс бағыттағы қадам, бірақ балаларға арналған тартымды, сапалы және бәсекеге қабілетті қазақтілді медиалық контентті жасау үшін қосымша күш-жігер қажет.

Қазақ тіліндегі сапалы контенттің болмауы және телеарналарда бәсекелестіктің болмауы балалардың тиісті контентті таңдауына теріс әсер етуі мүмкін. Әдемі безендірілген немесе әрленген медиа контент когнитивті және моральдық релятивизмге ықпал ете отырып, тартымды және шынайы нәрселермен бәсекеге қабілетті бола алады.

Теледидар мен бұқаралық ақпарат құралдарының балаларға әсері жүйелі тәсілді қажет ететін күрделі және көп қырлы мәселе болып табылады.

Қазақстанға балалар үшін сапалы қазақ тілді контент құру жөніндегі жұмысты жалғастыру, сондай-ақ білім беру және ағарту бастамаларын күшейту қажет. Цифрлық дәуірдегі балалардың толыққанды дамуына жағдай жасау үшін медиа әсерінің жағымсыз және жағымды жақтарын ескеру маңызды.

Балалар мен жасөспірімдер өміріндегі медианың рөлі зерттеушілер мен саясаткерлерден әрі қарай зерттеулер мен назар аударуды қажет етеді. Жағымсыз салдарға қарамастан, медианың балалардың дамуына оң әсерін, соның ішінде эмпатияны, төзімділікті және үлкендерге құрмет көрсетуді үйрету маңызды. Ғылыми деректерге негізделген кешенді тәсіл демократиялық қоғамдардағы балалардың әл-ауқатын жақсарту үшін медиа мүмкіндіктерін барынша пайдалануға мүмкіндік береді.

Медиа сауаттылық адамның физикалық, жыныстық және эмоционалдық әл-ауқатына ықпал ететін, балалық және жасөспірімдік даму міндеттерін орындауды жеңілдететін, сондай-ақ демократиялық қатысу және азаматтық белсенділік арқылы азаматтықты оқытуда шешуші рөл атқаратын құзыреттердің, дағдылар мен көзқарастардың маңызды жиынтығы ретінде танылады.

Медиа және ақпараттық сауаттылықты біріктіретін ЮНЕСКО анықтамасы олардың маңыздылығын атап көрсетеді: «Ақпараттық және медиа сауаттылық арқылы адамдарға мүмкіндіктер беру ақпарат пен білімге әділ қол жеткізуді қамтамасыз етудің және инклюзивті білім қоғамдарын құрудың маңызды шарты болып табылады. Ақпараттық және медиа сауаттылық адамдарға ақпарат пен медиа пайдаланушылары ретінде түсіндірілген және негізделген қорытындылар жасауға, сондай-ақ ақпарат пен медиа хабарламалардың шебер жасаушылары мен өндірушілері болуға мүмкіндік береді» (ЮНЕСКО, 2023).

Call et al. (2002) айтуынша жасөспірімдердің денсаулығы мен әл-ауқатының орталық факторы олардың күнделікті өміріндегі қоршаған ортамен және адамдармен өзара қарым-қатынасы. Медиа сауаттылық әл-ауқатпен тығыз байланысты, өйткені медиа қоршаған ортаның маңызды бөлігіне айналууда.

Медиа сауаттылықтың маңыздылығы көптеген зерттеулермен расталады. Мысалы, Brown және Bobkowski (2011) шолуында жасөспірімдердің интернетті пайдалануы мен жалғыздық, әлеуметтік мазасыздық және депрессия сияқты жағымсыз әл-ауқат көрсеткіштері арасында ешқандай байланыс таппағанын алға тартады. Ал, керісінше, интернет байланысы интроверттер мен экстраверттер арасында достық қарым-қатынасты қалыптастыруға ықпал етті. (Brown & Bobkowski, 2011).

Медиаға қатысу және шығармашылық өндіріс жастардың әл-ауқаты үшін маңызды болып, ол өзін-өзі көрсетуге және «тыңдалу» сезіміне ықпал етеді. Медиа сауаттылық жастардың үні мен мүмкіндіктерін кеңейтудің күшті құралы

бола алады. Shah және McLeod (2009) коммуникативті құзыреттілік азаматтық құзыреттіліктің маңызды негізі екендігін дәлелдейді (Shah & McLeod, 2009).

Медиа сауаттылық бағдарламаларының басым бағыттарының бірі балаларды көпмәдениеттілік және әлеуметтік әртараптандыру рухында тәрбиелеу болып табылады. Kellner және Share (2005) әл-ауқатқа қолайлы орта құру мақсатында айырмашылықтарды мойындаудың және мәдени айырмашылықтар арқылы байланыстыруды үйренудің маңыздылығын атап көрсетеді (Kellner & Share, 2005).

Медиа нәсілге, сыныпқа, жынысқа, ұлтқа және дінге негізделген сәйкестікті қабылдауда маңызды рөл атқарады және «басқа» деп қабылданғандармен қалай қарым-қатынас жасайтынымызға әсер етеді (Kellner & Share, 2005).

Көптеген ата-аналар мемлекеттік қолдауынсыз және коммерциялық құрылымдардың тұрақты қысымынсыз балаларының медиа белсенділігін реттеуге байланысты технологиялық қиындықтарға өздерін сенімсіз сезінеді. Ата-аналар жасөспірімдердің «досы» бола отырып, олардың даралығы мен дербестігін құрметтеуі тиіс, алайда олардың өмірінің барлық аспектілеріне, соның ішінде медианы пайдалануға жауапты болуы керек. Бұл көбінесе ата-аналар мен балалар арасындағы қақтығыстарға әкеледі. Мұғалімдер сонымен қатар, оқу бағдарламасының талаптарын орындай отырып, медиа өріске бейімделу қажеттілігіне байланысты күйзеліске ұшырайды.

Педагогикалық мәселелер екінші санаттағы қиындықтарды құрайды. Ересектер мен жастардың медиа әлемі арасындағы алшақтықтың артуы дәстүрлі иерархиялар мен жалпы білім беру, атап айтқанда медиа сауаттылық туралы түсініктерді бұзды. Кім, не және қалай үйрету керек деген сұрақтар қою маңызды. Егер Rosen (2010) мәлімдегендей, iGenerations ұрпағы интерактивті технологиялар арқылы үйренсе, онда олар үшін тартымды болу үшін медиа білім берудің жаңа форматтарын табу керек.

Медиа білім беру бағдарламаларының мәдени өзектілігі маңызды, бірақ та қиын міндет. Pathak-Shelat (2014) пікірінше, мәдениет нәзік, өзгермелі және күрделі ұғым. Этникалық, геосаяси ағымдардың, жананданудың, құрылымдық теңгерімсіздіктердің және діни жаңғырудың қиылыстары мәдени өзектілікті сақтықпен қарауды қажет ететін нәзік мәселеге айналдырады.

Медиа сауаттылық өзін-өзі көрсетудің және жастардың мүмкіндіктерін кеңейтудің қуатты құралы бола алады. Shah және McLeod (2009) коммуникативті құзыреттілік азаматтық құзыреттіліктің маңызды негізі болып табылады деп санайды. Медиа білім беру бағдарламалары коммуникативті дағдыларды дамытуға және жастардың алдын ала жоспарланбаған құзыреттерін азаматтық бағытқа бағыттауға көмектеседі. Медиаға қатысу жастардың дамуының бірнеше қажеттіліктерін қанағаттандырады. Бұл ЮНЕСКО-ның жастардың медиаға қатысуын жергілікті, аймақтық, ұлттық және халықаралық деңгейдегі негізгі стратегия ретінде анықтауының себептерінің бірі.

Өндірісті медиа білім беру бағдарламаларына қосу балалардың технологияны ерте және одан да ертерек меңгеретінін ескеруді талап етеді. Балалар үшін технология құрал емес, бұл олардың барлық әрекеттерінде басты орын алады (Rosen, 2010). Бұл біздің медиа сауаттылық туралы кейбір ойларымызды қайта қарастыруды талап етеді.

Қорытынды. Медиа Қазақстандағы балалардың әл-ауқатына түрлі арналар арқылы әсер етеді, соның ішінде медиа өрістер, интернет, БАҚ, әлеуметтік желілер, білім беру бағдарламалары және т.б. Медиа арқылы қол жетімді білім беру және ақпараттық ресурстар балалардың білімін едәуір кеңейтеді және олардың жалпы дамуына ықпал етеді. Алайда, жағымды жақтарына қарамастан, назар аударуды қажет ететін маңызды қиындықтар бар.

Қазақстанның медиа және киберқауіпсіздік саласындағы заңнамалық базасы жетілдіруді талап етеді. Киберполицияның мамандандырылған бөлімшелері негізінен экономикалық қылмыстармен айналысады және балалардың онлайн қауіпсіздігі мәселелерін шешуге жеткілікті өкілеттіктері жоқ. Бұл балаларды қорғау жүйесінде алшақтықты тудырады, оны онлайн қауіп-қатерлермен тиімді күресу үшін жою қажет.

Жағымды жақтарына балалардың білім мәдениетін ілгерілететін жоғары сапалы оқу материалдары мен дамыту бағдарламалары, оның ішінде мемлекеттік тілде қолжетімді болуы жатады. Білім беру платформалары балалардың нақты дамуын ескере отырып, әртүрлі жас топтарындағы қажеттіліктерге бейімделуі мүмкін.

Алайда, медиа мазмұнын бақылаудың болмауы балалар арасында орынсыз немесе зиянды контенттің таралуына әкелуі мүмкін, бұл олардың психологиялық және эмоционалдық әл-ауқатына теріс әсер етуі мүмкін. Медиаға тәуелділік сонымен қатар, оны бақылау мен шектеуге жүйелі көзқарасты қажет ететін тәуекелді білдіреді.

Мемлекеттік құрылымдар балаларға арналған медиа кеңістікті реттеу мен қолдауда шешуші рөл атқара алады. Медиа мазмұнын бақылауды күшейту, әр түрлі жастағы балалардың қажеттіліктеріне бағытталған білім беру және дамыту бағдарламаларын дамыту және қолдау маңызды. Балалардың психикалық денсаулығына теріс әсерін азайту үшін мазмұндық стратегияларды әзірлеуге психологиялық сараптаманы біріктіру қажет.

Ұсыныстарға қауіпсіз және білім беру медиа кеңістігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік органдар, білім беру мекемелері, медиа компаниялар мен атаналар арасындағы ынтымақтастықты күшейту кіреді. Медианың балаларға әсерін бағалау үшін мониторингтік тетіктерді енгізу тәуекелдерді тиімді басқаруға және медианың олардың дамуына әсер етуінің оң аспектілерін барынша арттыруға мүмкіндік береді.

Ұсыныстар

- 1) Балаларға арналған жоғары сапалы қазақтілді контентті, оның ішінде танымдық мультфильмдерді, интерактивті білім беру бағдарламаларын және бейімделген телебағдарламаларды жасау бойынша бағдарламалар мен жобаларға бастамашылық жасау. Бұл мазмұнның әртүрлі платформаларда, соның ішінде теледидар мен интернетте қолжетімді болуын қамтамасыз ету маңызды.
- 2) Тұтынушылық әдеттерді қалыптастыратын және психикаға теріс әсер ететін жарнамаларға әсерін шектеу үшін балаларға бағытталған жарнамаларға қатаң ережелерді енгізу. Жарнаманың түсінікті және этикалық болуын, сондай-ақ дұрыс даму және білімге бағытталуын қамтамасыз ету.
- 3) Ата-аналар мен мұғалімдерге медианы қауіпсіз және тиімді пайдалану туралы білім беру бағдарламалары мен семинарларын ұйымдастыру. Балалардың медиа тұтынуын бақылау және сапалы мазмұнды таңдау бойынша ата-аналарға арналған әдістемелік нұсқаулықтарды әзірлеу.
- 4) Балаларға медиа-контентті сыни тұрғыдан бағалауға, сапалы және сенімсіз ақпаратты ажыратуға және олардың мінез-құлқы мен дүниетанымына медиа әсерін түсінуге көмектесетін оқу бағдарламаларына медиа сауаттылық мазмұны мен конструкцияларын енгізу.
- 5) Мамандандырылған мемлекеттік органға балаларға арналған медиа-контентті бақылау және талдау мүмкіндігін беру. Баланың дамуына медианың әсерін бағалау және алынған деректерге байланысты саясатты түзету үшін үнемі әлеуметтік және психологиялық зерттеулер жүргізу.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Bandura, A. (1969). Social learning theory of identificatory processes. In D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization theory and research* (pp. 213–262). Chicago: Rand McNally.
2. Bandura, A., & Walters, R. H. (1963). *Social learning and personality development*. New York: Holt Rinehart and Winston.
3. Ben-Arieh, A. (2008). The child indicators movement: Past, present, and future. *Child Indicator Research*, 1(1), 3–16.
4. Ben-Arieh, A., & Goerge, R. M. (Eds.). (2006). *Indicators of children's well-being: Understanding their role, usage and policy influence*. New York: Springer.
5. Ben-Arieh, A., Kaufman, N. H., Andrews, A. B., Goerge, R. M., Lee, B. J., & Aber, L. J. (Eds.). (2001). *Measuring and monitoring children's well-being*. New York: Springer.
6. Bobkowski (2011). Brown, J., & Bobkowski, P. (2011). Older and newer media: Patterns of use and effects on adolescents' health and well-being. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 95–113.
7. Call, K., Riedel, A., Hein, K., McLoyd, V., Petersen, A., & Kipke, M. (2002). Adolescent health and well-being in the twenty first century: A global perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 12(1), 69–98.
8. Cantor, J., Byrne, S., Moyer-Guse', E., & Riddle, K. (2010). Descriptions of media-induced fright reactions in a sample of US elementary school children. *Journal of Children and Media*, 4(1), 1–17.
9. Crawley, A. M., Anderson, D. R., Wilder, A., Williams, M., & Santomero, A. (1999). Effects of repeated exposures to a single episode of the television program *Blue's Clues* on the viewing behaviors and comprehension of preschool children. *Journal of Educational Psychology*, 91(4), 630–637.
10. Gerbner, G., & Gross, L. (1976). Living with television. The violence profile. *Journal of Communication*, 26, 173–199.
11. Harrison, K. (2000). Television viewing, fat stereotyping, body shape standards, and eating disorder symptomatology in grade school children. *Communication Research*, 27(5), 617–640.
12. Hobbs, R., Cohn-Galtner, H., & Landis, J. (2011). Views on the news: Media literacy empowerment competencies in elementary grades. In C. von Feilitzen, U. Carlsson, & C. Bucht (Eds.), *New questions, new insights, new approaches* (pp. 43–55). Göteborg: International Clearinghouse on Children, Youth and Media, NORDICOM.
13. Kellner, D., & Share, J. (2005). Toward critical media literacy: Core concepts, debates, organizations, and policy. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 26(3), 369–386.
14. Kipping, P. (2004). Media literacy-An important strategy for building peace. *Peace Magazine*. Retrieved on December 3, 2012, from homes.ieu.edu.tr
15. Liebert, R. M., Neale, J. M., & Davidson, E. S. (1973). *The early window: Effects of television on children and youth* (1st ed.). Elmsford, NY: Pergamon.
16. Lisosky, J. M. (2001). For all kids' sakes: Comparing children's television policy-making in Australia, Canada and the United States. *Media, Culture and Society*, 23(6), 821–842.
17. Livingston, S., & Drotner, K. (2008). Editor's introduction. In K. Drotner & S. Livingston (Eds.), *The international handbook of children, media and culture* (pp. 1–16). Thousand Oaks, CA: Sage.
18. Moore, K. A., Lippman, L., & Brown, B. (2004). Indicators of child well-being: The promise for positive youth development. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 591(1), 125–145.

19. Paik, H., & Comstock, G. (1994). The effects of television violence on antisocial behaviour: A meta-analysis. *Communication Research*, 21(4), 516–546.
20. Pathak-Shelat M. Media Literacy and Well-Being of Young People p. 71 in A.Ben-Ariehetal.(eds.) 2014, Handbook of Child Well-Being, DOI10.1007/978-90-481-9063-8_143.
21. Ponte, C. (2008). Children in the news, children and the news – Notes from a Portuguese research project. *News on children, youth and media: International clearinghouse* (1). <http://www.nordicom.gu.se/cl/publ/letter.php?id%27497#Children%20%3Ci%3Ein%3C/i%3E%20the%20News,%20Children%20%3Ci%3Eand%3C/i%3E%20the%20News%20%20Notes%20from%20a%20Portuguese%20research%20project>. Accessed 1 July 2012.
22. Rideout, V. J., Foehr, U. G., & Roberts, D. F. (2010). *Generation M2: Media in the lives of 8-to-18 year olds*. The Henry J. Kaiser Family Foundation.<http://www.kff.org/entmedia/upload/8010.pdf>. Retrieved 2 Oct 2012.
23. Robinson, T. N. (2001). Television viewing and childhood obesity. *Pediatric Clinics of North America*, 48(4), 1017–1025.
24. Rosen, L. (2010). *Rewired: Understanding the igeneration and the way they learn*. New York: Palgrave Macmillan.
25. Rubenzahl, L. (2012). Media, children health, and well-being: Setting the research agenda. *Journal of Children and Media*, 6(1), 135–146.
26. Shah, D., & McLeod, J. (2009). Communication and political socialization: Challenges and opportunities for research. *Political Communication*, 26, 1–10.
27. Shah, D., McLeod, J., & Lee, N. (2009). Communication competence as a foundation for civic competence: Process of socialization into citizenship. *Political Communication*, 26, 102–117.
28. Silverman, L. T., & Sprafkin, J. N. (1980). The effects of Sesame Street's prosocial spots on cooperative play between young children. *Journal of Broadcasting*, 24(2), 135–147.
29. Strasburger, V. C., Jordan, A. B., & Donnerstein, E. (2010). Health effects of media on children and adolescents. *Pediatrics*, 125(4), 756–767.
30. United Nations Children's Fund (ЮНИСЕФ) 2007. ЮНИСЕФ . (2007). *Child poverty in perspective: An overview of child well-being in rich countries*, Innocenti Report Card 7. Retrieved from http://www.ЮНИСЕФ-irc.org/publications/pdf/rc7_eng.pdf.
31. Thorsen, E., Allan, S., & Carter, C. (2010). Citizenship and public service: The case of BBC News online. In G. Monaghan & S. Tunney (Eds.), *Web journalism: A new form of Citizenship?* (pp. 116–125). Eastbourne: Sussex Academic Press. Office of Communications (Ofcom). (2008). *Lifeblood of democracy? Learning about broadcast news*. <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/research/media-literacy/lifeblood.pdf>. Retrieved 2 Oct 2012.
32. Scheuer, M. (2009). Foreword. In D. Frau-Meigs & J. Torrent (Eds.), *Mapping media education policies in the world: Visions, programmes and challenges* (pp. 7–8). New York: The United Nations-Alliance of Civilization in co-operation with Huelva. Spain: Grupo Comunicar.
33. White, R. A. (1983). Mass communication and culture: Transition to a new paradigm. *Journal of Communication*, 33(3), 279–301.
34. Wilson, B. J., Kunkel, D., Linz, D., Potter, W. J., Donnerstein, E., Smith, S. L., et al. (1998).
35. *Violence in television programming overall: University of California, Santa Barbara study*. In
36. *National television violence study* (Vol. 2, pp. 3–204). Thousand Oaks: Sage.
37. Zickuhr, K. (2010). *Generations 2010*. Pew Internet and American LifeProject.http://pewinternet.org//media//Files/Reports/2010/PIP_Generations_and_Tech10.pdf. Accessed 2 Oct 2012.
38. Болатова Г. Ж. БАҚ-тың ұрпақ тәрбиесіндегі орны // «Жаһандану кезеңіндегі заманауи телерадиожурналистиканың даму тенденциялары» атты қазақ телевизиясының 65 жылдық мерейтойына арналған халықаралық ғылымтәжірибелік конференция жұмысының материалдары. 14 наурыз, 2023. – Астана: Еуразия ұлттық университеті, 2023.-38-45.

39. Годовой отчет 2023 детского фонда ООН (ЮНИСЕФ) в Казахстане декабрь, 2023, 36 с.
40. Концепции развития искусственного интеллекта на 2024 – 2029 годы. Приложение к Концепции развития искусственного интеллекта на 2024 – 2029 годы План действий по реализации Концепции развития искусственного интеллекта 2024 – 2029 годы // <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/documents/details/606493?lang=ru> дата обращения 21.07.2024г.
41. Нукушева, А. А., Куандыков , Б. Ж., & Жайлау , Ж. (2024). Сравнительно-правовой анализ развития законодательства по противодействию кибербуллингу среди детей школьного возраста в современных юрисдикциях. Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан», 2(77). https://doi.org/10.52026/2788-5291_2024_77_2_247.
42. Субъективное исследования КИБД, 2024. Субъективное исследование казахстанского индекса детского благополучия (2024).
43. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің ағымдағы мұрағаты, 2023 ж.

05

**БАЛАЛАРДЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК
БЕЛСЕНДІЛІГІ ЖӘНЕ
БОС УАҚЫТЫ**

Балалардың міндетті сабақтардан босатылып, бос уақыты және әлеуметтік белсенділігі олардың өмірінің маңызды аспектісі болып табылады. Осы уақыт ішінде балалар ойнауға, кітап оқуға, спортпен, өнермен және техникамен айналысуға мүмкіндік алады, бұл олардың әлеуметтік, эмоционалдық, адамгершілік, психикалық және физикалық дамуына ықпал етеді. Белсенді және ақылға қонымды ұйымдастырылған демалыс-бұл өнімділікті сақтау мен жақсартудың негізгі құралы. Әр түрлі үйірмелер мен секцияларға бару балалардың дамуына оң әсер етеді: олардың сөйлеуі мен моторикасы жақсарады, олар қобалжымайды, көпшіл және тәуелсіз болады, сонымен қатар, олардың ересек өмірге бейімделуін жеңілдететін жұмсақ дағдылар мен икемділікке ие болады.

Классикалық және халықтық өнер балалардың эстетикалық тәрбиесінде баға жетпес рөл атқарады және олардың өміріне жас кезінен бастап енуі керек. Көркемдік тәрбие балалардың көркемдік қабылдауын, сезімдері мен эмоцияларын, қиялын, ойлауын, есте сақтау қабілетін және сөйлеуін дамытуға бағытталған. Өнермен танысу оның әдебиет, музыка, сурет өнері, театр және цирк сияқты қол жетімді түрлерінен басталуы керек, бұл балалардың қызығушылығын тудырады және олардың эмоционалды және әлеуметтік саласын дамытады.

Балалардың дамуына қосымша білім берудің әсері.

Соңғы жылдары Қазақстанда балаларды қосымша біліммен қамтудың айтарлықтай өсуі байқалады. 2023 жылдың қорытындысы бойынша 3 млн білім алушы қосымша білім берудің әртүрлі түрлерімен қамтылды, бұл барлық білім алушылардың 81,1%-ын құрайды. Бұл көрсеткіш балалардың үйірмелерге, спорт секцияларына, мектептен тыс ұйымдарға және мемлекеттік білім беру тапсырыстарына қатысуын қамтиды.

Қазақстанда қосымша білім беруді дамыту заманауи жағдайларға бейімделе алатын жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Қосымша білім беруді дамытудың қажеттілігі мен маңыздылығын көрсететін көптеген аспектілер бар, бұл әртүрлі салалардағы көптеген зерттеулермен расталады.

Біріншіден, қосымша білім беру балалардың когнитивті дамуына айтарлықтай әсер етеді. Қазақстанда 1,3 миллионнан астам бала (36,3%) қатысатын әртүрлі үйірмелер мен спорт секциялары мектеп өмірінің сапасын жақсартуға, зияткерлік өсуге және академиялық жетістіктерге ықпал етеді (Moore et al., 2007). Белсенділіктің бұл формалары когнитивті құзыреттіліктің дамуын қолдайды, бұл көркемдік білім мен когнитивті даму арасындағы оң байланысты көрсететін зерттеулермен расталады (Catterall et al., 1999; Burton et al., 1999, 2000; Moga et al., 2000).

Екіншіден, қосымша білім өнерге және мәдени капиталға қол жетімділікті қамтамасыз ететін экономикалық әсер етеді. 1,1 миллионнан астам бала

(29%) білім беру, мәдениет және спорт жүйесімен байланысты мектептен тыс ұйымдардың қызметіне қатысады, бұл оларға мәдени құндылықтармен танысуға және болашақ кәсіби өсу үшін пайдалы дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді (Pollard & lee, 2003).

Физикалық даму да қосымша білім берудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Балалар қатысатын спорт секциялары денсаулық пен дене пішініне дұрыс көзқарасты қалыптастыруға ықпал етеді, бұл өз кезегінде балалардың жалпы денсаулығына оң әсер етеді (Moore et al., 2007).

Қосымша білім берудің психологиялық аспектісін де елемеге болмайды. Үйірмелер мен секциялардағы іс-шаралар балаларға көңілсіздік, алаңдаушылық және стрессті жеңуге, өзін-өзі бағалауды, жағымды эмоцияларды және өмірлік қиындықтарға төзімділікті дамытуға көмектеседі (Longhi және Pickett, 2008; Csikszentmihalyi, 1997). Мысалы, өнер және музыка терапиясы балалардың эмоционалдық әл-ауқатын жақсарту, сондай-ақ, жеке және ұжымдық сәйкестіктерін қолдау арқылы олардың физиологиялық және психологиялық әл-ауқатына ықпал етеді (Lyons, 2001; Barraket, 2005; Mazza, 2009).

Балалардың әлеуметтік дамуына қосымша білім беру арқылы да белсенді түрде қолдау көрсетіледі. Өнер және спорттық іс-шаралар әлеуметтік дағдыларды дамытуға, құрдастарымен және ересектермен оң қарым-қатынас орнатуға және әлеуметтік мінез-құлықты дамытуға ықпал етеді (Greene, 1995; Haner et al., 2010). Олар балаларға өмір туралы маңызды білім алуға көмектесіп, шығармашылық және қатысу процестері арқылы олардың әлеуметтік инклюзиясына ықпал етеді (Марш, 2008).

2023 жылы шығармашылық және спорттық тапсырыстарға 87 миллиард теңге көлемінде қомақты қаржы бөлініп, балаларға 560 мың орын берілді. Қосымша біліммен қамтуды одан әрі кеңейту мақсатында 2024 жылға тағы 101,8 млрд теңге бөлу жоспарлануда (ҚР ОАМ, 2023 ж.).

Қосымша білім берудің қолжетімділігі мен сапасын арттыру мақсатында түрлі шаралар қабылдануда. Ауылдық музыка және өнер мектептері көп салалы өнер мектебіне айналдыру үшін қайта құрылуда. 2023 жылы осындай жеті мектеп қайта құрылды.

Сондай-ақ, ауылдық мектептерде мектептен тыс ұйымдардың филиалдары ашылып, балаларға жаяу жүруге мүмкіндік беруде. 2023 жылы осындай 468 мәдениет үйі ашылды, 2025 жылға қарай тағы 1000 мәдениет үйін ашу жоспарлануда (ҚР ОАМ, 2023 ж.).

Балалардың шығармашылық және зияткерлік әлеуетін одан әрі дамыту үшін Балаларды сауықтыру және олардың шығармашылық, зияткерлік әлеуетін дамыту жөніндегі 2024 – 2026 жылдарға арналған жол картасы аясында 38 оқушылар сарайы және 62 өнер мектебінің құрылысы жүргізілуде (ҚР ОАМ, 2023 ж.). Бұл шаралар балалардың жан-жақты дамуына қолайлы

жағдай жасауға және олардың білім мен тәрбие деңгейін арттыруға бағытталған.

Зерттеулер көрсеткендей, қосымша білім беру бағдарламаларына қатысу балалардың дамуының әртүрлі аспектілеріне оң әсер етеді. Moore және тең автор. (2007), айтуынша балалардың көркемдік белсенділігі мен олардың әл-ауқаты арасындағы байланыс бірнеше салада байқалады: когнитивті, экономикалық, физикалық, психологиялық және әлеуметтік. Көркемдік қызмет академиялық жетістіктерді, фитнесті, психологиялық тұрақтылықты және әлеуметтік дағдыларды жақсартуға ықпал етеді.

Қосымша білім беру, әсіресе өнер және спорт салаларында балалардың танымдық қабілетін дамытуға ықпал етеді. Зерттеулер көрсеткендей, көркемдік қызметке қатысу оқу жетістіктеріне оң әсер етеді (Catterall et al. 1999; Burton et al. 1999, 2000; Moga et al. 2000). Үйірмелер мен секцияларға қатысу балалардың сыни тұрғыдан ойлауын, шығармашылық және есептерді шешу дағдыларын дамытады, бұл өз кезегінде оқу материалын жақсы меңгеруге және оқу үлгерімін жақсартуға ықпал етеді.

Балалардың эмоционалдық және психологиялық дамуында көркемдік іс-әрекет маңызды рөл атқарады. Longhi и Pickett (2008) айтуынша музыкалық және көркемдік іс-шараларға қатысу алаңдаушылықты азайтады, көңіл-күйді жақсартады және өзін-өзі жақсы сезінуді дамытады. Өнермен айналысатын балалар эмоционалдық қиындықтарды жақсы жеңеді және стресстік жағдайларға жоғары қарсылық көрсетеді.

Сонымен қатар, спорттық және шығармашылық секцияларға қатысу әлеуметтік дағдыларды дамытуға ықпал етеді. Балалар командада жұмыс істеуді үйренеді және қарым-қатынас пен түсіну дағдыларын дамытады, бұл олардың құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынасына оң әсер етеді (Greene 1995; Lyons 2001).

Қазақстандағы балалардың әл-ауқаты индексін зерттеу оқушылар қатысатын білім беру және дамыту іс-шараларын субъективті зерттеуді қамтыды. Зерттеу міндеттерінің бірі (Субъективті зерттеу, 2024) үйірмелер мен секцияларға қатысу жиілігін, ата-аналар мен мұғалімдердің қосымша білімге қанағаттану деңгейін және осы қызметтердің қолжетімділігі мен сапасына әсер ететін факторларды анықтау болды. Оқушылардың, ата-аналардың және мұғалімдердің сауалнамалары деректерінің талдауы көрсеткендей: үйірмелер мен секциялар қосымша білім беруде маңызды рөл атқарады, бірақ қатысушылардың әртүрлі топтары арасында олардың қабылдауы мен тәжірибесі әртүрлі. Оқушылардың сауалнамасына сәйкес, 33,8% үйірмелер мен секцияларға күніне 1-2 сағат, 16,5% оған күніне 3-4 сағат, ал 3,6% күніне 5-6 сағат қатысады. Сонымен қатар, оқушылардың 28%-ы сирек кездеседі немесе қосымша сабақтарға мүлдем қатыспайды.

Ата-аналардың сауалнамасы көрсеткендей, балалардың тек 4,9%-ы үйірмелер мен секцияларда күніне 5-6 сағат, 15%-ы күніне 3-4 сағат, 36,5%-ы

үйірмелерге күніне 1-2 сағат, 22,1%-ы аптасына бірнеше рет қатысады. Бұл ретте ата-аналардың 21,6%-ы балаларының қосымша сабақтарға сирек немесе мүлде қатыспайтынын атап өтті.

Мұғалімдер жағдайды басқаша бағалады: оқушылардың 41,3%-ы үйірмелер мен секцияларға күніне 1-2 сағат, 20,6%-ы күніне 3-4 сағат, ал 4,3%-ы күніне 5-6 сағат бөледі. Сонымен қатар, оқушылардың 26,2%-ы аптасына бірнеше рет, ал 7,6%-ы сирек немесе мүлде оқымайды.

Ата-аналардың көпшілігі (79,7%) қосымша білімге қанағаттанғанын білдірді: 48,7%-ы толық қанағаттанды, 30%-ы қанағаттанды. Мұғалімдер қанағаттанудың одан да жоғары деңгейін көрсетті (82,8%). Дегенмен, ата-аналардың 16,4%-ы белгілі бір наразылықтарын білдірді немесе жағдайды бағалауда қиындықтарға тап болды, бұл барлық қатысушылар үшін қосымша білім берудің қолжетімділігі мен сапасын одан әрі талдау және жақсарту қажеттілігін көрсетеді.

Балалардың көпшілігі (55,6%) мектептен немесе колледжден тыс ақылы үйірмелерге барады, ал айтарлықтай бөлігі (25,8%) оқу орындарынан тыс жерде тегін үйірмелерге барады. Шағын бөлігі (2,6%) мектепте немесе колледжде тегін үйірмелерге барады, балалардың 36,5% үйірмелерге мүлдем бармайды.

Үйірмелерге бармаудың негізгі себептеріне тұрғылықты жеріндегі қолжетімді ұсыныстарға қатысты белгісіздік (7%), баланың мүддесіне қатысты белгісіздік (9%), оқуға байланысты бос уақыттың болмауы (11%), қаржылық шектеулер (14%), үйірмелердің тұрғылықты жерінен қашықтығы (16%) жатады.

Үйірмелер мен секцияларға қатыспаған білім алушылардың жоғары үлесі (36,5%) осы қызметтерге қол жеткізудегі елеулі кедергілерді көрсетеді. Балалардың көпшілігі мектептен тыс уақытта ақылы үйірмелерге барады (29,8%), бұл тегін бағдарламалардың әрқашан қол жетімді болмауы немесе жеткілікті түрде әртүрлі үйірмелер болмауымен байланысты болуы мүмкін.

Оқушылардың, ата-аналардың және мұғалімдердің сауалнамаларындағы деректерді салыстырғанда қосымша үйірмелер мен секцияларға бару жиілігі мен сапасын қабылдаудағы айырмашылықтарды көрсетеді. Педагогтар, зерттеу көрсеткендей, ата-аналармен және оқушылардың өздерімен салыстырғанда оқушылардың үйірмелер мен секцияларға бару уақытын айтарлықтай оптимистік түрде бағалайды. Бұл дәлел балалардың қосымша сабақтарға нақты қатысуын қабылдаудағы айырмашылықтарды немесе ата-аналардың балаларының мұндай үйірмелерде қанша уақыт өткізетіні туралы жеткіліксіз хабардар болуын көрсетуі мүмкін. Қосымша білімге қанағаттану деңгейіне келетін болсақ, мұғалімдер ата-аналарға қарағанда қанағаттанудың жоғары деңгейін көрсетеді. Бұл қосымша білім беру сапасына қойылатын күтулер мен талаптардың айырмашылығын көрсетуі мүмкін. Мұғалімдер бағдарлама туралы және оны жүзеге асыру туралы көбірек білуі мүмкін, ал

ата-аналар оқу нәтижелерін бағалау кезінде олардың қанағаттану деңгейіне әсер ететін әртүрлі қиындықтарға немесе кемшіліктерге тап болуы мүмкін.

Үйірмелер мен секцияларға қатыспайтын оқушылардың едәуір бөлігі де алаңдаушылық тудырады. Бұл дәлел қол жетімді үйірмелер туралы ақпараттың жетіспеушілігі, сабақтардың қымбаттығы және балалардағы бос уақыттың жетіспеушілігі сияқты маңызды кедергілердің бар екендігін көрсетеді. Бұл тосқауылдар көптеген оқушыларға қосымша білім беру ресурстарын пайдалануға кедергі келтіреді. Білім беру қызметтерінің қол жетімділігінде экономикалық факторлар маңызды рөл атқарады. Көптеген отбасылар үшін ақылы үйірмелер қаржылық шектеулерге байланысты қол жетімсіз болып қалады, бұл балалардың мүмкіндіктерін айтарлықтай тарылтады. Сондықтан отбасылардың қаржылық мүмкіндіктерін ескеретін және материалдық жағдайына қарамастан барлық балалар үшін сапалы қосымша білім алуға қол жеткізуді қамтамасыз ететін бағдарламаларды әзірлеу және енгізу маңызды.

Қазақстанда қосымша білім беру оқушылардың едәуір бөлігін қамтиды және олардың когнитивті, физикалық, психологиялық және әлеуметтік дамуына оң әсер ете отырып, балалардың дамуында шешуші рөл атқарады. Алайда, субъективті зерттеу көрсеткендей, оның қол жетімділігі мен сапасына әсер ететін кедергілер бар. Қаржыландыруды ұлғайту және қосымша білім беру инфрақұрылымын кеңейту балалардың жан-жақты дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасауға ықпал етеді. Қосымша білім беру жүйесін жақсарту және оның барлық балаларға қолжетімді болуын қамтамасыз ету үшін оған қатысушылардың әртүрлі топтарының қабылдауы мен күтуіндегі айырмашылықтарды ескеру маңызды.

Қазақстандағы балалар мен жасөспірімдер қозғалысын дамыту еліміздің қоғамдық-саяси өміріне белсенді қатысуға қабілетті азаматтардың жаңа ұрпағын тәрбиелеудің маңызды элементі болып табылады. 2023 жылы Қазақстанның жалпы білім беретін мектептері мен колледждерінде ұйымдас-тырылған қоғамдық іс-шараларға тартылған оқушылардың үлесі жергілікті білім беру органдарына қарасты күндізгі мемлекеттік жалпы білім беретін мектептердің 6-11 сыныптарында оқитын жалпы 2 392 039 оқушының 35 пайызын немесе 837 284 оқушыны құрады. (ҚР ОАМ, 2023 ж.). Зерттеулер көрсеткендей, мектептер мен қоғамдастық ұйымдары сияқты әлеуметтік институттар жастарды әлеуметтік қызметке тартуда маңызды рөл атқарады (Matsuba et al., 2007).

Ұйымдастырылған әлеуметтік қызмет әртүрлі формаларды қамтиды, соның ішінде білім алушылардың өзін-өзі басқару және дебат қозғалысы. 2023 жылы білім алушылардың өзін-өзі басқаруға 667 894 оқушы тартылса, дебат қозғалысына 169 390 оқушы қатысты. Бұл іс-шаралар білім алушыларға көшбасшылық, сыни ойлау және әлеуметтік дағдыларды дамытуға ықпал етеді (Atkins et al., 2005).

Әсіресе, «Жас қыран» (1-4 сынып) және «Жас ұлан» (5-10 сынып) сияқты әскери-патриоттық клубтар мен ұйымдарға ерекше көңіл бөлінеді. Жергілікті атқарушы органдардың мәліметтері бойынша балалар қозғалысының қамтылуы 2,7 млн (72,1%) оқушыны құрайды, бұл білім алушылардың әлеуметтік-патриоттық іс-шаралардың әртүрлі түрлеріне қатысуының жоғары деңгейін көрсетеді (ҚР ОАМ, 2023 ж.).

Республикадағы балалар мен жасөспірімдер қозғалысын жүйелендіру және дамыту үшін бірнеше стратегиялық құжаттар бекітілді, оның ішінде 2023 жылға арналған мектептер мен колледждерде білім алушылардың дебат қозғалысы мен өзін-өзі басқаруын дамытудың республикалық жоспары, педагогтардың біліктілігін арттыру курстарының білім беру бағдарламалары сондай-ақ, барлық деңгейдегі дебаттық турнирлерге арналған 100 қарар тізімі.

Республикалық және аймақтық деңгейде 15 жобалық кеңселер, дебат және өзін-өзі басқару штабы, 20 мектеп және студенттік дебат лигасы құрылды (ҚР ОАМ, 2023 ж.). Ашық пікірталас пен топтық жұмысты жақсарту бойынша нұсқаулар беретін сыныптар білім алушылардың азаматтық белсенділігін арттыруға ықпал ететінін атап өткен жөн (Kahne & Sporte, 2008). Мектептерде қоғамдастық мәселелерін талқылайтын білім алушылар әлеуметтік сенім мен әлеуметтік көзқарастың жоғары деңгейін көрсетеді (Torney-Purta et al., 2007).

Педагогтардың кәсіби біліктілігін арттыру маңызды аспект болып табылады: 2023 жылы 3500 қосымша білім беру мұғалімдері, оның ішінде дебат клубтарының жетекшілері мен мектеп және оқушылардың өзін-өзі басқару үйлестірушілері оқытылды (ҚР ОАМ, 2023 ж.).

2023 жылы балалар мен жасөспірімдер қозғалысын дамытуға бағытталған көптеген іс-шаралар ұйымдастырылды. Мысалы, Республика күніне орай, 288 баланың қатысуымен мектептегі өзін-өзі басқару көшбасшылары мен пікірсайысшылар слеті өткізілді. Сондай-ақ, республиканың 121 колледжінен 242 студенттің қатысуымен «Мен кәсіпкермін» республикалық дебат турнирі өтті (ҚР ОАМ, 2023). Kahne & Sporte (2008) пайымдауынша пікірсайыс пен оқушының өзін-өзі басқаруына белсенді қатысу сыни ойлауды дамытуға және саяси сауаттылық деңгейін арттыруға ықпал етеді дейді. Іс-шаралар аясында өзін-өзі басқарудың 413 501 мүшесін қамтитын 2267 вебинар, шеберлік сыныптары мен тренингтер ұйымдастырылды (ҚР ОАМ, 2023). Дүниежүзілік балалар күні қарсаңында «Бала құқығы – адам құқығы» мектеп парламенттерінің отырыстары өтті.

Зерттеулер көрсеткендей, ұйымдастырылған қоғамдық іс-шараларға қатысу балалар мен жасөспірімдердің жеке дамуына оң әсер етеді. А.М. Балжанова (2020) Қазақстандағы жастар еріктілер/волонтерлік қызметінің дамуын және оны мемлекеттік билік органдарының қолдау қажеттілігін қарастырады. Ол волонтерлік қызмет жастардың әлеуметтік белсенділігі

мен азаматтығын, сондай-ақ, рухани-адамгершілік құндылықтарды дамытуға ықпал етеді деп мәлімдейді. Білім беру мекемелерінде волонтерлік қызметті ұйымдастыру белсенді азаматтық ұстанымды, көшбасшылық және адамгершілік-этикалық қасиеттерді, патриотизм сезімін тәрбиелеуге, сондай-ақ оқушыларды халықтың әртүрлі топтарына әлеуметтік-психологиялық және әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету жөніндегі жобаларға тартуға бағытталған. А. М. Балжанова волонтерлік қызмет әлеуметтік тәжірибені қалыптастырудың, жастарда адамгершілік пен моральдық-адамгершілік құндылықтарды тәрбиелеудің тиімді құралы болып табылатынын атап өтеді. Hart et al. (2007) волонтерлік қызмет ата-аналардың жоғары білім деңгейімен және отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайымен байланысты екенін анықтады. Бұл Matsuba et al. (2007) зерттеулерімен расталады, олар жеке қарым-қатынастар мен әлеуметтік институттарға қатысу жастардың әлеуметтік қызметке қатысуында маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

Service-learning (қызмет арқылы оқыту) – бұл балалар мен жасөспірімдерге айтарлықтай пайда әкелетін білім берудің жаңа бағыты. Бұл көбінесе мектеп бағдарламасына енгізілген, оқу және рефлексиялық компоненттері бар қоғамдық қызмет түрі. Service-learning қолдаушылары бұл балалар мен жасөспірімдердің дамуына айтарлықтай, кең және жалпыға бірдей оң әсерлері бар деп есептейді. Бұл осындай бағдарламаларға қатысатын жасөспірімдердің әлеуметтік жауапкершіліктің, өзін-өзі бағалаудың, өзін-өзі қамтамасыз етудің жоғары деңгейлерін көрсетуімен, сондай-ақ мінез-құлық проблемаларының аз болуымен расталады. Олар сондай-ақ, ерте жүкті болу ықтималдығы аз және эмпатия мен саяси білімнің жоғары деңгейін көрсетеді (Билиг, 2000).

Қазақстанда балалар мен жасөспірімдер қозғалысының дамуы белсенді және саналы азаматтарды тәрбиелеудегі маңызды қадам болып табылады. Білім алушылардың қоғамдық жұмыстарға қатысуының жоғары деңгейі осы саладағы елеулі жетістіктерді көрсетеді. Зерттеулер көрсеткендей, ұйымдасқан қоғамдық іс-шараларға қатысу балалар мен жасөспірімдердің тұлғалық дамуына оң әсер етеді. Әрі қарай даму үшін инфрақұрылымды жақсарту, мұғалімдердің біліктілігін арттыру және әлеуметтік қызметтің әртүрлі нысандарын қолдау бойынша жұмысты жалғастыру қажет.

Қазақстандағы дене шынықтыру инфрақұрылымы. Қазақстандағы заманауи білім беру жүйесі балалар мен жасөспірімдерді, оның ішінде дене шынықтыру мен спортты жан-жақты дамытуға бағытталған.

Перспективалы бағыттардың бірі – ұлттық ойындарды мектеп бағдарламасына енгізу, бұл жаңа типтік дене шынықтыру оқу бағдарламасында көрініс тапты. Бұл талдау спорттық білім беру саласындағы қазіргі жетістіктерді сараптайды, оны одан әрі дамытудың жолдарын ұсынады және мұндай бастамалардың балалардың денсаулығы мен әл-ауқаты үшін маңыздылығын негіздейді.

Спорт балалардың физикалық және психоәлеуметтік дамуында маңызды рөл атқарады, бұл көптеген зерттеулермен расталған. Тұрақты спортпен шұғылдану дене пішінін жақсартуға, семіздік қаупін азайтуға және когнитивті өнімділікті жақсартуға ықпал етеді (Biddle and Asare, 2011; Fedewa and Ahn, 2011; Keely and Fox, 2009; Trudeau and Shepard, 2008). Зерттеулер сонымен қатар, спортпен шұғылдану әлеуметтік дағдыларды жақсартады және балалардың эмоционалды әл-ауқатын арттыратындығын көрсетеді (Grossman and Bulle, 2006).

Соңғы мәліметтер бойынша жергілікті атқарушы органдарға қарасты күндізгі мемлекеттік орта білім беру ұйымдарының 92%-ында спортпен шұғылдануға жағдай жасалған, соның ішінде спорт залдары мен жабдықтары бар (ҚР ОАМ 2023 ж.).

1-11 сынып оқушыларына арналған типтік дене шынықтыру бағдарламасына «Қазақтың ұлттық қимыл-қозғалыс ойындары» бөлімі кіреді, ол мектеп оқушыларын дала ойындары арқылы қазақ халқының салт-дәстүрлерімен және мәдениетімен таныстыруға көмектеседі (ҚР ОАМ-ның №399 бұйрығы). «Бүркіт және қарлығаштар», «Тоғызқұмалақ», «Асық ату», «Арқан тартыс» және т.б. сияқты ойындар дене шынықтыру дағдыларын дамытып, ұлттық болмысты нығайтуға көмектеседі. Ұлттық ойындарды мектеп бағдарламасына енгізу балаларда өз елінің мәдени мұрасына қатыстылық сезімін қалыптастырудағы маңызды қадам болып табылады.

2023 жылдың басынан бері Қазақстан мектептеріне 101 243 спорттық құрал-жабдықтар сатып алынды, 126 спорт залына күрделі жөндеу жүргізілді, 52 спорт алаңы орнатылды. Алматы мен Шымкент қалаларында, сондай-ақ, бірқатар облыстарда жаңа кешенді спорт алаңдары мен жүгіру жолдары салынды. 2023 жылы 150 және одан да көп оқушы оқитын мектептерде 55 жаңа спорт залдарының құрылысы аяқталып, пайдалануға берілді (ҚР ОАМ, 2023 ж.). Бұл дене тәрбиесінің заманауи талаптарына жауап беріп, спортпен жүйелі айналысуға жағдай жасайды.

Балалардың физикалық және психоәлеуметтік дамуындағы спорттың маңызды рөлін қолдайтын көптеген зерттеулер бар. Семіздік эпидемиясы балалардың жалпы физикалық және психоәлеуметтік жұмысына, әл-ауқатына және денсаулығына қауіп төндіреді (Rocchini, 2002). Бұл қауіппен күресуде әртүрлі форматтағы спорт маңызды рөл атқарады (Lyell et al., 2007). Жетілдірілген теориялық шеңбер зерттеушілерді осы салада эмпирикалық базаны дамытуға ынталандырды (Blanchard et al., 2009; Ryan and Deci, 2000).

Балалардың физикалық және моторлық қызметі, сондай-ақ олардың белсенділік деңгейі когнитивті қызметке және мектептегі үлгерімге оң әсер етеді (Biddle and Asare, 2011; Fedewa and Ahn, 2011; Keely and Fox, 2009; Trudeau and Shepard, 2008). Сонымен қатар, спорт әлеуметтік мәселелерді шешуде маңызды рөл атқарады және әлеуметтік саясаттағы маңызды құрал

болып табылады (Putnam, 2000; Vermeulen and verweel, 2009). Сыныптан тыс спорттық бағдарламалар қоғамға жат мінез-құлықтың алдын алу тетігі бола алады және жастардың қоғамға интеграциялануына ықпал етеді. (Eccles et al., 2003; Mahoney and Stattin, 2000). Сондай-ақ, жастардың тәлімгер ретінде әрекет ететін ата-анасы емес ересектермен әлеуметтік байланысының маңыздылығы атап өтілді (Grossman and Bulle, 2006).

Спорт балалардың физикалық, психикалық және әлеуметтік әл-ауқатына тікелей және жанама әсер етеді. Зерттеулер көрсеткендей, командалық спорт әсіресе, балалар мен жастардың әл-ауқатын жақсартуға ықпал етеді (Lippman et al., 2009; Whitelaw et al., 2010). Дегенмен, оң нәтижелерге қол жеткізу үшін балалардың өзін-өзі сауатты және әлеуметтік тұрғыдан қамтылғанын сезінуіне мүмкіндік беру үшін автономияны қолдау және шеберлікті дамытуға назар аудару қажет.

Спорттық инфрақұрылымды дамыту және Қазақстанның білім беру бағдарламасына ұлттық ойындарды енгізу балалар мен жасөспірімдерді жан-жақты дамыту жолындағы маңызды қадамдар болып табылады. Бұл бастамалар физикалық денсаулықты нығайтуға, когнитивті функцияны жақсартуға және әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастыруға ықпал етеді.

Қосымша білім берудің материалдық-техникалық базасы.

Қазақстанда балалардың шығармашылық және зияткерлік әлеуетін дамыту үшін нысандарды, соның ішінде Оқушылар сарайларын, жас техниктерге арналған станцияларды, балалар технопарктерін, музыка және өнер мектептерін құру бойынша ауқымды бағдарлама жүзеге асырылуда. Бұл бастамалар жас ұрпақты жан-жақты дамытуға және олардың білім беру ортасын жақсартуға бағытталған. Бұл талдауда ағымдағы жетістіктер қарастырылып, одан әрі даму жолдары ұсынылып, балалардың әл-ауқаты үшін осындай бастамалардың маңыздылығы негізделді.

Балаларды сауықтыру және олардың шығармашылық және зияткерлік әлеуетін дамыту жөніндегі Жол картасы шеңберінде (ҚР Премьер-Министрінің № 191-ө Өкімі) 2023-2027 жылдар аралығында 100 нысан салу жоспарлануда. 2023 жылы еліміздің түрлі өңірлерінде, соның ішінде Түркістан, Маңғыстау, Жамбыл және Қостанай облыстарында, сондай-ақ Шымкент, Алматы және Астана қалаларында жалпы тоғыз Оқушылар сарайы пайдалануға берілді. Павлодар және Түркістан облыстарында екі нысанның құрылысы 2024 жылға шегерілді (ҚР ОАМ, 2023).

Балалар клубтары мен қосымша білім беру орталықтары білім беру жүйесінің маңызды элементтері болып табылады. Олар бос уақытта білім беруге араласудың саласы ретінде қарастырады және қызметтің кең ауқымын ұсынады. Бұл орталықтар үш негізгі түрді қамтиды: апта сайын, күнделікті және жылдың белгілі бір кезеңдерінде, мысалы, мектеп демалысында жұмыс істейді. Бұл мекемелердің негізгі мақсаты-ұжымдық бос уақытты

өткізуге жағдай жасау, кооперативтік қатынастарды дамыту және бірлескен жобаларды жүзеге асыру (Trilla et al., 2014).

Материалдық-техникалық базаны нығайту және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қоса алғанда, балаларға қосымша білім беретін мемлекеттік ұйымдарды заманауи жабдықтармен жарақтандыру білім беру инфрақұрылымын дамытудың маңызды аспектілері болып табылады. 2023 жылы материалдық-техникалық база еліміздің 16 өңірінде жалпы сомасы 645 млн теңгеге 43 білім беру ұйымдарында нығайтылды.

Қазақстандағы балалардың шығармашылық және зияткерлік әлеуетін дамыту инфрақұрылымын дамыту өскелең ұрпақты жан-жақты дамыту жолындағы маңызды қадам болып табылады. Бұл бастамалар балалардың физикалық денсаулығын, танымдық қызметін және әлеуметтік жауапкершілігін жақсартады. Мұндай бағдарламаларды енгізу білім беру ортасын айтарлықтай жақсартып, қоғамның дамуына үлес қосуға дайын жастардың үйлесімді дамуына жағдай жасай алады.

Мектеп кітапханалары. Соңғы жылдары Қазақстанда мектеп кітапханаларын жаңартуға көңіл бөлінетіні айтарлықтай артқаны байқалады. ААКЖ мектеп кітапханаларына енгізу электрондық ақпараттық ресурстарға кең қолжетімділікті қамтамасыз ететін заманауи білім беру алаңдарын құрудың негізгі бағыты болды. Бұл талдау мектеп кітапханаларының қазіргі жағдайын, жетістіктері мен даму болашағын, білім беру процесіндегі рөлін қамтиды.

2023 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның 6799 мектеп кітапханасының 2084 мектебінде ААКЖ пайдаланылады, бұл кітапханалардың жалпы санының 30,7%-ын құрайды (ҚР ОАМ, 2023). Мектеп кітапханаларында Е-кітапхана, Кітапхана ісі, MARC-SQL, ИРБИС, Қазына Library и РАБИС сияқты ААКЖ-ның әртүрлі түрлері қолданылады. Ең көп таралған жүйе-бұл 1206 кітапханада қолданылатын MARC-SQL, бұл AIBs-пен жұмыс істейтін барлық кітапханалардың 50,9%-ын құрайды (ҚР ОАМ, 2023).

Қазақстанның алты өңірінің 507 мектеп кітапханасында қолданылатын КАБИС жүйесін қолдануға ерекше назар аударылады. Мұндай жүйелердің ең көп саны Қарағанды облысында (189) және Алматы қаласында (184) орнатылған (ҚР ОАМ, 2023).

Қазақстандағы заманауи ААКЖ-мен жабдықталған мектеп кітапханалары білім беру үдерісінде маңызды рөл атқарады. Олар ақпараттық ресурстардың кең спектріне қол жеткізуді қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар, қосымша білім беру алаңдарының функцияларын орындайды. Spilsbury зерттеуіне сәйкес, балалар әртүрлі мәселелер мен туындаған сұрақтарды шешу үшін мектеп кітапханалары сияқты жергілікті мекемелерді жиі пайдаланады. Кітапханашылар кеңесшілер, медиаторлар ретінде әрекет етеді, бұл оқушылар үшін қауіпсіз және қолдау ортасын құруға ықпал етеді (Spilsbury, 2005).

Кейбір кітапханашылар қосымша сыныптан тыс бағдарламаларды әзірлейді немесе балаларға сабақтан кейінгі балалардың ағынын жеңу үшін карточкаларды штамптау сияқты әртүрлі тапсырмаларды орындауға көмектесуге мүмкіндік береді. Мұндай бастамалар білім алушылардың белсенді іс-шараларға тартуға ықпал етеді, олардың жауапкершілігі мен ұйымдастырушылық дағдыларын дамытады (Spilsbury, 2005).

Қазақстанның мектеп кітапханаларына ААКЖ-ны оқу үдерісін жаңғырту жолындағы маңызды қадам болып табылады. Бұл өзекті және әртүрлі ақпараттық ресурстарға қол жеткізуді қамтамасыз ететін заманауи білім беру алаңдарын құруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мектеп кітапханалары оқушыларға әлеуметтік өзара әрекеттесу және қолдау орталықтарының рөлін атқара алады, бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар санының өсуі жағдайында өте маңызды.

Болашақта мектептерде ААКЖ желісін кеңейту бойынша жұмысты жалғастыру, сондай-ақ мектеп кітапханалары шеңберінде қосымша білім беру және оқушыларды қолдау бағдарламаларын дамыту қажет. Бұл балалардың жан-жақты дамуына және оларды болашақ өмірге дайындауға ықпал ететін неғұрлым инклюзивті және тиімді білім беру ортасын құруға мүмкіндік береді.

Аула клубтары және балалардың әл-ауқаты. Балалардың әл-ауқаты мәселесі балалар бос уақытының көп бөлігін үйден тыс жерде өткізетін қазіргі жағдайда өзекті бола түсуде. Аула клубтары балалар мен жасөспірімдердің жан-жақты дамуына ықпал ететін әлеуметтік инфрақұрылымның маңызды элементі болып табылады, өйткені, олар балалардың әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал етеді және балалардың әл-ауқатына оң әсер етеді.

Аула клубтары қызметінің негізгі аспектілерінің бірі – басқалармен белсенді әрекеттесу арқылы балалардың әлеуметтік құзыреттілігін дамыту. Балалар құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынас жасауды үйренеді, бұл сыни ойлау, төзімділік және дау-жанжалдарды шешу сияқты дағдыларды дамытуға көмектеседі.

Н.В. Нефёдованың (2015) мәліметтері бойынша, жастар ортасын әлеуметтік-педагогикалық жобалау мектеп ұжымдары қатысатын аймақтық жобаларды әзірлеу және іске асыру арқылы тұлғаның қалыптасуына ықпал етеді. Бұл мектеп кеңістігінде жоғары сынып оқушыларының әлеуметтік маңызды қызмет өнімдерін жобалауға жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Н.В. Нефёдованың (2015) зерттеуіне сәйкес, балалар бос уақытының көп бөлігін аулада өткізеді, әсіресе демалыс кезінде, олардың сыртта өткізген уақытының пайызы қыста 68%, жазда 78% жетеді. Осы ойын-сауық барысында балалар мен жасөспірімдер әлеуметтік құзыреттіліктің компоненттерін құрайтын бірқатар әлеуметтік дағдыларға ие болады. Бұл дағдыларға олардың қарым-қатынасын шешу, сұхбаттасушының назарын аудару, қызығушылық таныту, әлеуметтік жағдайды шарлау, байланыс орнату

және қолдау, сұхбаттасушының көзқарасын қабылдау, өз пікірін дәлелдеу, жанжалды жағдайларды сындарлы түрде шешу, олардың әрекеттері мен мәлімдемелеріне сын көзбен қарау, толерантты, төзімді және жауапты болу мүмкіндігі кіреді (Нефёдова, 2015).

Ш.К. Жаналина (2018) қосымша білім беру жүйесінде аз қамтылған отбасылармен әлеуметтік жұмыс бағыттарының бірі ретінде аула клубын ұйымдастыру принциптерін зерттейді. Аула клубының моделі әлеуметтік қызметкерлердің, мұғалімдердің, психологтардың және ата-аналардың өзара әрекеттесуіне негізделген, баланың жеке басының дамуына ықпал ететін орта жасайды. Клуб жұмысының негізгі мазмұны әртүрлі бағыттар бойынша үйірме қызметін жүргізуді, салауатты өмір салтын белсенді насихаттауды, ата-аналар үшін іс-шараларды және бүкіл отбасының қатысуымен бірлескен мәдени-бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыруды қамтиды.

Ш.К.Жаналина үйірмедегі жұмыс балалардың жасымен жеке ерекшеліктерін ескере отырып, үлкендер мен балалар арасындағы өзара түсіністіктің дамуына ықпал етіп, ата-аналардың бала тәрбиесіне қатысуын белсендіретінін баса айтады. Бірлескен іс-шараларды өткізу және ата-аналардың клуб өміріне белсенді қатысуы әрбір бала өзін маңызды және әлеуметтік өмірге араласатындай сезінетін инклюзивті ортаны қалыптастырады.

Салауатты өмір салтын насихаттауда аула клубтары маңызды рөл атқарады. Спорттық шараларды ұйымдастыру, белсенді демалыс пен салауатты тамақтану балалардың физикалық дамуына және салауатты әдеттердің қалыптасуына ықпал етеді. Бұл өз кезегінде балалардың жалпы әл-ауқатына, олардың физикалық және психологиялық жағдайына оң әсер етеді.

Аула клубтары балалар мен жасөспірімдерге әлеуметтік-педагогикалық әсер етудің маңызды құралы болып табылады. Олар әлеуметтік құзіреттілікті дамытуға, отбасылық байланыстарды нығайтуға және салауатты өмір салтын насихаттауға ықпал етеді. Заманауи урбанизация және ата-аналардың жұмыспен қамтылуының жоғары деңгейі жағдайында аула клубтары балалардың әл-ауқатын қалыптастыруда шешуші рөл атқара отырып, қосымша білім беру және әлеуметтік тәрбие беру жүйесінің таптырмас элементіне айналады.

Балалардың ойын алаңдары және олардың баланың дамуына әсері.

Балалар ойын алаңдары мен ашық демалыс орындары балалардың физикалық, әлеуметтік және танымдық дамуында маңызды рөл атқарады. Урбанизация және қарқынды даму жағдайында функционалдық және ынталандырушы ойын кеңістігін құру ЖАО-ның маңызды міндетіне айналады. Балалар ойын алаңдарына қойылатын талаптарды, олардың өздігінен ойнаудағы рөлін, сондай-ақ, мұндай кеңістіктердің балалардың әл-ауқатына әсерін қарастырайық.

Балалардың ойын алаңдарын жобалау кезінде екі негізгі критерийді ескеру қажет: олар өздігінен ойнаудың нақты қажеттіліктеріне негізделіп, осындай ойынды ынталандыруы керек. Балалардың нақты қажеттіліктерін түсіну үшін олардың өздігінің ойындарын тікелей бақылау қажет. Бұл балалардың әртүрлі жас топтарының қажеттіліктерін ескеретін шынымен функционалды саябақтарды құруға мүмкіндік береді.

Кішкентай балаларға сырғанақтар мен әткеншектер сияқты дәстүрлі ойын элементтерін, сондай-ақ үйлер, баспаналар немесе дүңгіршек ретінде пайдалануға болатын көп функционалды құрылымдарды қамтитын қорғалған кеңістіктерде топырақ, құм және сумен ойнауға мүмкіндік беру маңызды. Үлкен балаларға командалық ойындар үшін ашық кеңістіктер қажет, оған бақыланатын тәуекелдің белгілі бір үлесі кіреді (Smith et al., 2009).

Әр түрлі жастағы балалардың өзара әрекеттесуі бірдей маңызды аспект болып табылады. Бірлескен ойын үлкендерге еліктеу мен бақылау арқылы кіші балалардың дамуына ықпал етеді, сонымен қатар, үлкен балаларға кіші балалардың ойынын құрметтеуге үйретеді. Мұны мұндай өзара әрекеттесу әлеуметтік дамуға және әлеуметтік дағдыларды нығайтуға ықпал ететіндігін көрсететін зерттеулер қолдайды (Ginsburg, 2007).

Ойын алаңдарының дизайны әртүрлі ландшафттарды (мысалы, деңгейлердің өзгеруі, беткейлер, өсімдіктер, тоғандар) жасау және туннельдер, қабырғалар және еден таңбалары сияқты элементтерді қосу арқылы қол жеткізуге болатын ойын үшін жаңа және бай мүмкіндіктерді тудыруы керек. Арнайы құрамдас бөліктерге қарағанда көп функциялы құрамдас бөліктерге артықшылық беріледі, өйткені олар балаларға кеңістік пен материалдарды бейімдеуге және символдық түрлендіруге мүмкіндік береді (Frost, 2010).

Ойын кеңістігі балалардың физикалық дамуына ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар олардың білім беру процесінде маңызды рөл атқарады. Білім беру мекемелерінде бос уақытта білім беру аспектілері жиі бірінші орынға шығады, ал мазмұны мен интеллектуалды дағдылары кеңірек жобаларды орындау үшін қажетті элементтер ретінде қарастырылады. «Іс-әрекет арқылы оқыту» әдісі мұндай мекемелердің жеке басының табиғи салдары болып табылады (Dewey, 1938).

Зерттеулер көрсеткендей, мұндай мекемелерде дағдылар мен білім алу процесі тәжірибе арқылы жүзеге асырылады. Бұл әсіресе хор әні, би және спорттық жаттығулар сияқты білім беру іс-әрекеттері үшін өте маңызды, мұнда оқу процесі нақты әрекеттерді орындаумен тығыз байланысты (Kolb, 1984).

Балалардың әл-ауқаты ұғымы олардың дамуының физикалық, психологиялық, когнитивті, Әлеуметтік және экономикалық аспектілерін қамтиды. Балалардың өсіп, дамитын әлеуметтік және мәдени жағдайларын ескеру маңызды. Зерттеулер балалардың әл-ауқаты олардың мәдени қоғамдастық

үшін маңызды әрекеттер мен рәсімдерге қатысу қабілетімен байланысты екенін көрсетеді (Pollard & Lee, 2003). Осылайша, кенеттік ойын мен әлеуметтік өзара әрекеттесуді ынталандыратын ойын кеңістігін құру балалардың әлауқатын қолдаудың маңызды аспектісі болып табылады.

Балалардың әл-ауқаты индексі (2024) зерттеу аясында жүргізілген субъективті зерттеуге сәйкес, ата-аналар аула ойындары мен спорттық іс-шараларға арналған орындардың қолжетімділігі мен сапасын бағалады. Ата-аналардың 67,6%-ы қанағаттануды білдірсе де, 32,4%-ы қолданыстағы мүмкіндіктер олардың күткен нәтижесіне толық сәйкес келмейді деп санайды. Бұл балалардың бос уақытын өткізу үшін инфрақұрылымды жақсарту, соның ішінде ойын және спорт алаңдарын кеңейту және жаңарту қажеттілігін көрсетеді. Ата-аналар балалардың бос уақытын басқарудың әртүрлі тәсілдерін көрсетеді, 48,9% өз уақытын пайдалануда балалардың өзін-өзі таңдауын қолдайды, ал 43% белгілі бір шеңберді орнатуды таңдайды. Ата-аналардың тек 7%-ы балаларда бос уақыт болмауы керек, өйткені, бұл балалардың өзін-өзі реттеуі мен тәуелсіздігін дамытудың маңыздылығын көрсетеді деп санайды.

Ойын алаңдары мен ашық демалыс орындары балалардың жан-жақты дамуына ықпал ететін қалалық инфрақұрылымның маңызды элементі болып табылады. Оларды жобалау кезінде балалардың кенеттік ойынға деген нақты қажеттіліктерін ескеру, әртүрлі жас топтарының өзара әрекеттесуіне жағдай жасау және жаңа ойын мүмкіндіктерін ынталандыру қажет. Сайып келгенде, мұндай кеңістіктер балалардың физикалық, әлеуметтік және когнитивті дамуына ықпал етеді, бұл көптеген зерттеулермен расталады.

ҚОРЫТЫНДЫ. Қазақстанда қосымша білім беруді дамыту, оның көптеген артықшылықтары мен маңыздылығына қарамастан, оның тиімділігі мен қолжетімділігін шектейтін бірқатар тәуекелдер мен әлсіз жақтарға тап болуда. Негізгілеріне тоқталайық.

Біріншіден, көрсетілетін қызметтердің сапасы аймаққа және нақты мекемелерге байланысты өзгеруі мүмкін. Қомақты инвестицияларға қарамастан, білікті кадрлар мен оқу-әдістемелік кешендердің жетіспеушілігі білім беру бағдарламаларының сапасын төмендетуі мүмкін. Ресурстардың және білікті мамандардың біркелкі бөлінбеуі кейбір мектептерде және мектептен тыс ұйымдарда көрсетілетін қызмет деңгейі ата-аналар мен балалардың үмітін қанағаттандыра алмауы мүмкін.

Екіншіден, қосымша білім беру сапасын бақылау маңызды аспект болып табылады, ол көбінесе екінші орынға қойылады. Сапаны бағалау жүйесі үнемі жаңартуды және жетілдіруді қажет етеді, бірақ іс жүзінде ол тиімді болмауы мүмкін. Нақты критерийлер мен бағалау тетіктерінің болмауы сапалық аспектілерге емес, сандық көрсеткіштерге назар аударылған кезде бағдарламаларды іске асыруда тек ресмилікке алып келеді.

Үшінші маңызды фактор материалдық-техникалық база (МТБ) болып табылады. Кейбір оқу орындарында заманауи және тиімді сабақтар өткізуге жарамсыз болуы мүмкін. Жабдықтардың және құрал-саймандардың ескіруі қызықты және өзекті сабақтарды өткізу мүмкіндігін төмендетеді. Мысалы, ауыл мектептерінде заманауи спорт алаңдары немесе өнер студиялары жиі жетіспейді, бұл балалардың мүмкіндіктерін шектейді.

Сонымен қатар, қосымша білім беруді ұйымдастырудың тәсілдері әрдайым инновациялық және инклюзивті бола бермеуі мүмкін. Технологиялардың қарқынды дамуы мен білім беру стандарттарының өзгеруі жағдайында қазіргі заманғы талаптарға сәйкес келетін жаңа әдістер мен бағдарламаларды енгізу маңызды. Дегенмен, дәстүрлі тәсілдер, инновациялық шешімдер мен инклюзивті тәжірибелердің болмауы балалардың, әсіресе ерекше білім беру қажеттіліктері балалардың жан-жақты даму мүмкіндіктерін шектеуі мүмкін.

Қосымша білім берудің қол жетімділігінде географиялық және әлеуметтік факторлар да маңызды рөл атқарады. Шалғай аудандардағы және табысы төмен отбасылардағы балалар сапалы бағдарламаларға қол жеткізуде шектеулерге тап болуы мүмкін. Көлік инфрақұрылымы мен қаржылық ресурстардың жетіспеушілігі үйірмелер мен секцияларға баруда мұндай отбасыларға қол жетімділікті қиындатады.

Қаржыландырудың жетіспеушілігі тағы бір маңызды мәселе болып табылады. Қосымша білім беру бюджетін ұлғайту жоспарларына қарамастан, бөлінген қаражат барлық қажеттіліктерді толық жабуға және барлық жоспарланған іс-шараларды жүзеге асыруға жеткіліксіз болуы мүмкін. Бұл қосымша білім беру жүйесінің жалпы тиімділігіне теріс әсер ететін бағдарламаларды қысқарту немесе олардың сапасын төмендету қажеттілігіне әкеледі.

Бағдарламаларды іске асыруда ресмилік өзекті мәселе болып қала береді. Кейбір жағдайларда, қосымша білім беру бағдарламалары балалардың мүдделері мен қажеттіліктерін нақты есепке алмай, тек есеп беру үшін орындалады. Бұл сабақтардың қызықсыз және тиімсіз болуына әкеледі, бұл балалардың қатысуға деген ынтасын төмендетеді.

Осылайша, Қазақстанда қосымша білім беру жүйесін табысты дамыту үшін жоғарыда аталған тәуекелдер мен әлсіз жақтарын ескеру және шешу қажет. Бұл балалардың жан-жақты дамуына және олардың білім деңгейін арттыруға ықпал ететін неғұрлым сапалы, қолжетімді және тиімді бағдарламалар жасауға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы балалардың әлеуметтік белсенділігі мен бос уақыты олардың жан-жақты дамуында маңызды рөл атқарады. Аула белсенділігі, үйірмелер, секциялар және волонтерлік қызмет балалар мен жастардың бойында әлеуметтік дағдыларды, адамгершілік және патриоттық қасиеттерді қалыптастыруға ықпал ететін негізгі құралдар болып табылады. Ата-аналар,

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

педагогтар және мемлекеттік органдар тарапынан бұл бастамаларды қолдау болашақта белсенді және жауапты азаматтарды тәрбиелеу үшін қолайлы орта құруға ықпал етеді.

Ұсыныстар:

- 1) Барлық қосымша білім беру мекемелерінде көрсетілетін қызметтердің сапасына тұрақты мониторинг және бағалау жүйесін енгізу маңызды. Бұл жүйенің жалпы тиімділігін арттыра отырып, проблемаларды жылдам анықтауға және оларды жоюдың шешімдерін табуға мүмкіндік береді.
- 2) Қосымша білім беруді дамыту үшін баламалы қаржыландыруды қамтамасыз ету қажет. Бюджетті жоспарлауда елдің барлық аймақтарының қажеттіліктерін ескеруі керек, сонымен қатар ұзақ мерзімді негізде тұрақты қаржыландыруды қамтамасыз етуі қажет.
- 3) Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қосуға және аз қамтылған және шалғай өңірлердегі балаларға арналған бағдарламалардың қолжетімділігін жақсартуға ерекше назар аудару қажет. Қауымдастық орталықтары мен мобильді білім беру платформаларын дамыту білім беру ресурстарына қол жетімділікті едәуір жақсарты алады.
- 4) Жергілікті қауымдастықтармен, үкіметтік емес ұйымдармен және жеке компаниялармен өзара әрекеттесу қосымша білім беруді дамыту мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал етеді. Серіктестіктер бағдарламаларды жақсарту үшін қосымша ресурстар мен сараптамалық қолдау көрсете алады.

ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Atkins, R., Hart, D., & Donnelly, T. (2005). The association of childhood personality type with volunteering during adolescence. *Merrill-Palmer Quarterly*, 51, 145–162.
2. Barraket, J. (2005). Putting people in the picture? The role of the arts in social inclusion. Policy working paper 4. The Brotherhood of St. Laurence and Centre for Public Policy, University of Melbourne.
3. Biddle, S. J. H., & Asare, M. (2011). Physical activity and mental health in children and adolescents. A review of reviews. *British Journal of Sports Medicine*, 45, 886–895.
4. Billig, S. H. (2000). Research on K-12 school-based service-learning. *Phi Delta Kappan*, 81(9), 658–664.
5. Blanchard, C. M., Amiot, C. E., Perreault, S., Vallerand, R. J., & Provencher, P. (2009). Cohesiveness, coach's interpersonal style and psychological needs: Their effects on self-determination and athletes' subjective wellbeing. *Psychology of Sport and Exercise*, 10, 545–551.
6. Burton, J., Horowitz, R., & Abeles, H. (1999). Learning in and through arts: Curriculum implications. In E. B. Fiske (Ed.), *Champions of change: The impact of the arts on learning* (pp. 51–60). Washington, DC: The Arts Education Partnership and the President's Committee on the Arts and the Humanities.
7. Burton, J., Horowitz, R., & Abeles, H. (2000). Learning in and through the arts: The question of transfer. *Studies in Art Education*, 41, 228–257.
8. Campbell, P. S. (1991). The child-song genre: A comparison of songs by and for children. *International Journal of Music Education*, 17, 14–23.
9. Campbell, P. S. (1998). *Songs in their heads. Music and its meaning in children's lives*. New York: Oxford University Press.
10. Catterall, J. S., Chapleau, R., & Iwanaga, J. (1999). Involvement in the arts and human development: General involvement and intensive involvement in music and theater arts. In E. B. Fiske (Ed.), *Champions of change: The impact of the arts on learning* (pp. 16–33). Washington DC: The Arts Education Partnership and the President's Committee on the Arts and the Humanities.
11. Csikszentmihalyi, M. (1997). Happiness and creativity. *Futurist*, 31(5), 8–12.
12. Eccles, J. S., Barber, B. L., Stone, M., & Hunt, J. (2003). Extra-curricular activities and adolescent development. *Journal of Social Issues*, 59, 865–889.
13. Fedewa, A. L., & Ahn, S. (2011). The effects of physical activity and physical fitness on children's achievement and cognitive outcomes. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 82, 521–535.
14. Greene 1995. Greene, M. (1995). *Releasing the imagination: Essays on education, the arts, and social change*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
15. Grossman, J. B., & Bulle, M. J. (2006). Review of what youth programs do to increase the connectedness of youth with adults. *Journal of Adolescent Health*, 39, 788–799.
16. Haner, D., Pepler, D., Cummings, J., & Rubin-Vaughan, A. (2010). The role of arts-based curricula in bullying prevention: *Elijah's kite—A children's opera*. *Canadian Journal of School Psychology*, 25(1), 55–69.
17. Hart, D., Donnelly, T. M., Youniss, J., & Atkins, R. (2007). High school predictors of adult civic engagement: The roles of volunteering, civic knowledge, extracurricular activities, and attitudes. *American Educational Research Journal*, 44, 197–219.
18. Harwood, E. (1993a). Content and context in children's playground songs. Update: Applications of Research in Music Education, 12(1), 4–8.
19. Harwood, E. (1994b). Miss Lucy meets Dr Pepper: Mass media and children's traditional playground song and chant. In H. Lees (Ed.), *Musical connections: Tradition and change* (pp. 187–194). Proceedings of the 21st World Conference of the International Society for Music Education, Tampa, Florida.
20. Harwood, E. (1998a). "Go on girl!" Improvisation in African-American girls' singing games. In B. Nettl & M. Russell (Eds.), *In the course of performance* (pp. 113–125). Chicago: University of Chicago Press.

21. Harwood, E. (1998b). Music learning in context: A playground tale. *Research Studies in Music Education*, 11, 52–60.
22. Higgins, C. (2008). Instrumentalism and the cliché's of aesthetic education: A Deweyan corrective. *Education and Culture*, 24(1), 34–49.
23. Kahne, J. E., & Sporte, S. E. (2008). Developing citizens: The impact of civic learning opportunities on students' commitment to civic participation. *American Educational Research Journal*, 45(3), 738–766.
24. Keely, T. H. J., & Fox, K. R. (2009). The impact of physical activity and fitness on academic achievement and cognitive performance. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 2, 198–214.
25. Lippman, L.H., Moore, K.A., & McIntosh, H. (2009). Positive indicators of child wellbeing: A conceptual framework, measures, and methodological issues. Innocenti working paper no 2009–21, Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
26. Longhi, E., & Pickett, N. (2008). Music and well-being in long-term hospitalized children. *Psychology of Music*, 36(2), 247–256.
27. Lyell, L. M., Wearing, S. C., & Hills, A. P. (2007). The role of perceived competence in the motivation of obese children to be physically active. In A. P. Hills, N. A. King, & N. M. Byrne (Eds.), *Children, obesity and exercise* (pp. 61–79). London: Routledge.
28. Lyons, S. N. (2001). Make, make, make some music: Social group work with mothers and babies together. *Social Work With Groups*, 23(2), 37–54.
29. Mahoney, J. I., & Stattin, H. (2000). Leisure activities and adolescent antisocial behavior: The role of structure and social context. *Journal of Adolescence*, 23, 113–127.
30. Mans, M. (2002). Playing the music: Comparing children's song and dance in Namibian education. In L. Bresler & C. M. Thompson (Eds.), *The arts in children's lives: Context, culture, and curriculum* (pp. 71–86). Dordrecht: Kluwer.
31. Marsh, K. (2008). *The musical playground: Global tradition and change in children's songs and games*. Oxford: Oxford University Press.
32. Masten, A. S., & Reed, M. G. J. (2002). Resilience in development. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 74–86). New York: Oxford University Press.
33. Matsuba, M. K., Hart, D., & Atkins, R. (2007). Psychological and social-structural influences on commitment to volunteering. *Journal of Research in Personality*, 41(4), 889–907.
34. Matsunobu, K. (2011). Creativity of formulaic learning: Pedagogy of imitation and repetition. In J. Sefton-Green, P. Thomson, L. Bresler, & K. Jones (Eds.), *Routledge international handbook of research on creative learning* (pp. 45–53). New York: Routledge.
35. Mazza 2009. Mazza, N. (2009). The arts and family social work: A call for advancing practice, research, and education. *Journal of Family Social Work*, 12(1), 3–8.
36. Moga, E., Burger, K., Hetland, L., & Winner, E. (2000). Does studying the arts engender creative thinking? Evidence for near but not far transfer. *Journal of Aesthetic Education*, 34 (3–4), 91–104.
37. Moore, K. A., Vendivere, S., Lippman, C. M., & Bloch, M. (2007). An index of the conditions of children: The ideal and a less than idea U.S. example. *Social Indicators Research*, 84, 291–331.
38. Pollard, E. L., & Lee, P. D. (2003). Child well-being: A systematic review of the literature. *Social Indicators Research*, 61(59), 59–78.
39. Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
40. Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and community in the twenty-first century. The 2006 Johan Skytte prize lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137–174.
41. Rocchini, A. P. (2002). Childhood obesity and a diabetes epidemic. *The New England Journal of Medicine*, 346, 854–85.
42. Rogoff, B. (2003). *The cultural nature of human development*. Oxford: Oxford University Press.
43. Russell, J., & Zemblyas, M. (2007). Arts integration in the curriculum: A review of research and implications for teaching and learning. In L. Bresler (Ed.), *International handbook of research in arts education* (pp. 287–301). Dordrecht: Springer.

44. Ruthmann, S. A., & Dillon, S. C. (2012). Technology in the lives and schools of adolescents. In G. Macpherson & G. Welch (Eds.), *Oxford handbook of music education*. New York: Oxford University Press.
45. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and wellbeing. *American Psychologist*, 55, 68–78.
46. Spilsbury, J. C. (2005). Children's perceptions of the social support of neighborhood institutions and establishments. *Human Organization*, 64(2), 126–134.
47. Telema, R., Yang, X., Hirvensalo, M., & Raitakari, O. (2006). Participation in organized youth sport as a predictor of adult physical activity: A 21-year longitudinal study. *Pediatric Exercise Science*, 18, 76–88.
48. Torney-Purta, J., Amadeo, J. A., & Richardson, W. K. (2007). Civic service across the life course. In A. M. McBride & M. Sherraden (Eds.), *Civic service worldwide: Impacts and inquiry* (pp. 95–132). Armonk: M.E. Sharpe.
49. Trudeau, F., & Shepard, R. J. (2008). Physical education, school physical activity, school sports and academic performance. *IJBNPA*. <http://www.ijbnpa.org/content/5/1/10>
50. Trilla J., Ayuste A., and Agud I. After-School Activities and Leisure cited in A. Ben-Arieh et al. (eds.), *Handbook of Child Well-Being*, Springer Science+Business Media Dordrecht, 2014. 839 p. DOI 10.1007/978-90-481-9063-8_28
51. Vermeulen, J., & Verweel, P. (2009). Participation in sport: Bonding and bridging as identity work. *Sport in Society*, 12, 1206–1219.
52. Weiner, R. P. (2000). *Creativity and beyond cultures, values, and change*. New York: State University of New York Press.
53. Walsh, D. J. (2002). Constructing an artistic self: A cultural perspective. In L. Bresler & C. M. Thompson (Eds.), *The arts in children's lives* (pp. 101–111). Dordrecht: Kluwer.
54. Whitelaw, S., Teuton, J., Swift, J., & Scobie, G. (2010). The physical activity e mental wellbeing association in young people: A case study in dealing with a complex public health topic using a 'realistic evaluation' framework. *Mental Health and Physical Activity*, 3, 61–66.
55. Балжанова А. М. Формирование активной гражданской позиции молодежи посредством волонтерской деятельности // *Global Science and Innovations* 2020. – 2020. – С. 358-360.
56. Жаналина Ш. К. Социальная роль и принципы работы дворового клуба в системе дополнительного образования // *Велес*. – 2018. – №. 5-2. – С. 71-75.
57. Нефёдова Н. В. Социально-правовой проект как формирование социальной компетенции молодежи (на примере создания спортивно-игровых площадок и кортов в городе Павлодаре Республики Казахстан) // *Современные проблемы науки и образования*. – 2015. – №. 1-1. – С. 840-840.
58. Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 16 сентября 2022 года № 399. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 23 сентября 2022 года № 29767. Об утверждении типовых учебных программ по общеобразовательным предметам и курсам по выбору уровней начального, основного среднего и общего среднего образования // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029767/history> дата обращения 17.07.2024 г.
59. Распоряжение Премьер-Министра Республики Казахстан от 13 декабря 2023 года № 191-р. Об утверждении Дорожной карты по оздоровлению и развитию творческого, интеллектуального потенциала детей на 2024 – 2026 годы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/R2300000191> дата обращения 17.07.2024 г.
60. Субъективное исследование КИБД, 2024. Субъективное исследование казахстанского индекса детского благополучия (2024).
61. Текущий архив Министерства просвещения Республики Казахстан, 2023.

06

**БАЛАЛАРДЫҢ
ӘЛ-АУҚАТЫ ИНДЕКСІНІҢ
ӘДІСНАМАСЫН
ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕСІ**

Балалардың әл-ауқаты индекстерінің қазақстандық жүйесін (БӘИҚЖ) жетілдіру елдегі балалардың өмір сүру деңгейі мен сапасын түсінуді едәуір жақсартады. Бұл жүйе ауытқуларды, проблемалық аймақтарды және ең жақсы тәжірибелерді анықтауға, қайырымдылық бағдарламаларын жоспарлауға және балалық шақты қорғаудың мемлекеттік саясатын жетілдіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, балалардың әл-ауқатының аймақтық индекстік жүйелерін әзірлеу және енгізу қажет, бұл балалардың әл-ауқатына егжей-тегжейлі талдау жасауға және **ғылыми-дәлелдемелік саясат** негізінде балаларды қорғау саясатын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

2024 жылы ҚР Оқу-ағарту Министрлігінің «Өркен» балалардың әл-ауқатын арттыру ұлттық ғылыми-практикалық институты» КЕАҚ жанынан 2022 жылы Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы баяндама дайындау үшін ғалымдар мен сарапшылардан тұратын жұмыс тобы құрылды. ҚР Оқу-ағарту Министрлігінің вице-министрі Еділ Оспанның 11.06.2024 ж. №3-21-6/3956-И хатында берілген тапсырмаға сәйкес жұмыс балалардың әл-ауқатын қамтамасыз ету жүйесін дамытуға ықпал ету мақсатында Индекс бойынша талдамадық баяндама дайындап қана қоймай, БӘИҚЖ әдіснамасын жетілдіру бойынша зерттеулер санатына ауыстырылды.

Зерттеу мақсаттарына мыналар кірді:

- Қазақстандағы балалардың әл-ауқатының жай-күйін кешенді талдау.
- Балалардың әл-ауқаты саласындағы ұлттық саясаттың тиімділігін бағалау.
- Балалардың әл-ауқатының көрсеткіштерін жақсартуға кедергі келтіретін тежегіш факторларды зерделеу.
- Балалардың әл-ауқатының индикаторларын және олардың Қазақстанда тұрақты өсуін қамтамасыз ету үшін ресурстар мен тетіктерді анықтау.
- Алынған мәліметтер негізінде балалардың жағдайын жақсартуға арналған ұсыныстар әзірлеу.
- Қазақстан Республикасының Үкіметі 2022 жылғы 1 ақпанда № 21-р бекіткен балалардың әл-ауқатының қазақстандық индексі әдіснамасының тиімділігін зерттеу.

Зерттеу тобы ресми статистиканы, мемлекеттік орталық және жергілікті атқарушы органдардың деректерін, әлеуметтанулық зерттеулерді және Қазақстан Республикасындағы балалардың әл-ауқаты индексінің нәтижелерін талдау негізінде ауқымды ұлттық зерттеу жүргізді. Осылайша, БӘИҚЖ төрт негізгі бағыты бойынша зерттеу жүргізілді: «Бала» (денсаулық, білім беру, балалардың қауіпсіздігі және дамуы) және «Отбасы және қоғам» (отбасындағы өмір сүру жағдайлары, әлеуметтік қолдау және қоғамдық өмірге қатысу), сондай-ақ «Мемлекеттік саясат» (балалардың өмір сапасын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік шаралар мен бағдарламалар) және «Елдің әл-ауқаты» (балалардың әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін қол жетімді экономикалық жағдайлар мен ресурстар). Нәтижесінде зерттеу тобы БӘИҚЖ әдіснамасын жетілдіру бойынша әдіснамалық ұсынымдар әзірледі.

Бір көрсеткіштің көмегімен сипаттауға болмайтын «Балалардың әл-ауқаты» ұғымының күрделілігіне байланысты оны бағалау үшін интегралды индекстер қолданылады. Бұл индекстер бірнеше жеке көрсеткіштерді біріктіретін үлкейтілген көрсеткіштерге жинақталады.

Үкіметтің ағымдағы қаулысында балалардың әл-ауқаты индексінің бағыттары 56 көрсеткішті қамтиды, оның 20 – сауалнамалық, ал 36 – статистикалық көрсеткіштер. Халықаралық тәжірибеге сәйкес, балалардың әл-ауқатының индекстік жүйесі мыналарды қамтуы керек:

1. Мемлекеттік құрылымдардың ресми деректеріне негізделген статистикалық индекс.

2. Балалардың, олардың жақын ортасының (ата-аналарының, заңды өкілдерінің және мұғалімдерінің) сауалнамаларының деректеріне негізделген субъективті индекс.

3. Статистикалық және субъективті индекстерді қорытындылайтын жалпы индекс.

БӘИҚЖ ағымдағы құрылымы тік және республикалық пен облыстық деңгейлердегі балалардың әл-ауқатының көрсеткіштерін өлшеуге мүмкіндік береді. Дегенмен, балалардың әл-ауқаты индексінің философиясы тұрақты даму мақсаттарының «Ешкімді шетте қалдырмау» принципін ұстанады. Сондықтан әр түрлі деңгейдегі балалардың әл-ауқатын өлшеуге қабілетті индекстер жүйесін құру қажет. Статистикалық және жалпы индекстер өңірдегі балалардың жалпы қазақстандық деңгейге қатысты жағдайын көрсетуі тиіс. Субъективті индекс балалардың әл-ауқатын мемлекет, аймақ, аудан және мектеп деңгейінде өлшеуі керек.

Сонымен қатар, әр индексте домендер бойынша (балалардың әл-ауқатының тараптары) және балалардың жағдайын жақсартудан жұмыс нәтижелерінің түрлері бойынша ішкі индекстер жүйесі болуы қажет. Субиндекстер пайдаланушыларға ерекше назар аударуды қажет ететін салаларды және макро мен микро деңгейлердегі балалардың әл-ауқатының аспектілеріндегі айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Индекстің домендер бойынша таралуы – «Денсаулық», «Даму», «Материалдық әл – ауқат», «Қауіпсіздік» және тағы басқалары – басымдықтарды, жақсарту аймақтарын және инвестицияларды қажет ететін салаларды анықтауға мүмкіндік береді.

Ұзақ мерзімді бағдарламаларды басқару және іске асыру тұрғысынан балалардың әл-ауқатының нәтижелерін келесі төрт түрі арқылы ұсыну пайдалы:

1. Соңғы нәтижелер.
2. Аралық нәтижелер.
3. Баланың отбасылық ортасы және өмір сүру ортасы.
4. Бюджеттік нәтижелер.

Бұл балалардың жағдайын жақсартудан жұмыстың қай салаларында – баланың сапалық сипаттамаларында, әл-ауқаттың аралық көрсеткіштерінде,

баланың ортасын жақсартуда немесе бюджеттеу мәселелерінде артта қалушылық байқалатынын бағалауға мүмкіндік береді.

Мысалы, соңғы нәтижелер тұрғысынан балалардың дамуын біз әртүрлі жастағы және NEET санаттағы жастар топтардың білім берудегі жетістіктер арқылы өлшеуді ұсынамыз. Аралық нәтижелер тұрғысынан дамуды дамытушы сабақтар мен мектепке дейінгі оқытудың таралуы мысалында, отбасылық орта тұрғысынан – отбасы типі мен ата-аналардың жауапкершілігі арқылы, бюджеттік бөлімде – әлеуметтену үшін ресурстардың (мектеп психологтерінің) болуы және мәдени мекемелердің балалардың дамуына ат салысуы арқылы өлшейміз.

Жұмыс тобы жүргізген зерттеу негізінде мыналар ұсынылады:

1. «Балалардың әл-ауқатының индексі» «Балалардың әл-ауқаты индекстерінің қазақстандық жүйесі» деп өзгерту. Ағымдағы Индекс «бағыт», «деректер», «деректердің сипаттамасы» ұғымдарынан тұрады, бұл елдегі балалардың әл-ауқатының көрсеткіштері және өлшемдерімен жұмысты шектейді. Сондықтан осы жүйеге **«индекстер», «субиндекстер», «көрсеткіштер», «оң» және «теріс»** көрсеткіштер сияқты ұғымдарды қосу қажет. Бұл ретте әрбір мүмкін жағдайда әл-ауқаттың «оң» көрсеткіштеріне артықшылық беру, өйткені «теріс» көрсеткіштерді пайдалану әл-ауқатты бақытсыздықтың болмауы тұрғысынан ғана қарауға алып келеді және балалар мен жасөспірімдердің әл-ауқаты саласындағы ахуалдың дамуын мониторингілеу үшін мүмкіндіктерді тарылтады.

2. **«Ешкімді шетте қалдырмау»** бағытында **тұрақты даму мақсаттары** көрсеткіштерінің іске асырылуын және орындалуын бақылауды қадағалауға, ҚР ратификациялаған және бала өмірінің барлық салаларында оның әл-ауқатына қамқорлық жасаудың негізгі бағыттарын көрсететін Бала құқықтары туралы Конвенцияның қағидаттарын ұстануға мүмкіндік беретін индекстер мен қосалқы индекстерді ескеру қажет. ЮНИСЕФ-тің баланың әл-ауқатының индекстерін, сондай-ақ ТДМ тұжырымдамалық принциптерін құрудағы көп жылдық тәжірибесін есепке алынуы керек.

3. Балалардың әл-ауқатын әр түрлі жағынан өлшеу, баланың әл-ауқатының әр түрлі қырларын көру маңызды: әл-ауқаттың статистикалық және субъективті бағасы; аймақтағы, аудандағы, мектептегі балалардың әл-ауқаты. Сондай-ақ, **баланың өмірлік циклінің кезеңдерін** ескеру және әр түрлі жастағы балалардың мүдделерін толық бағалау үшін әр түрлі бағыттағы әр түрлі жас топтары үшін (сәбилер, мектеп жасына дейінгі балалар мен мектеп оқушылары, жасөспірімдер) индикаторларды бөлу қажет. Ағымдағы индекстің кейбір көрсеткіштері тек 10-17 жас аралығындағы балаларды қамтиды, бұл «ешкімді шетте қалдырмау» қағидасына қайшы келеді.

4. Балалардың физикалық денсаулығын ғана емес, сонымен бірге психикалық денсаулығын да қарастырған абзал, өйткені Халықаралық психикалық

денсаулық қорының мәліметтері бойынша «психикалық денсаулыққа нұқсанның 50%-ы 14 жасқа және 75%-ы 24 жасқа дейін келтіріледі», демек, **балалар мен жастардың психикалық әл-ауқатын** балабақшадан бастап университетті бітіргенге дейін сақтау өте маңызды деген қорытынды шығаруға болады. 2010 жылдардың басында жасөспірімдер арасында психикалық аурулардың күрт өсуі байқалды, ол бүгінгі күнге дейін жалғасуда. Американдық әлеуметтік психолог Джонатан Хайдт бұл психикалық денсаулық дағдарысын смартфондардың жаппай таралуымен, әлеуметтік медианың пайда болуымен және онлайн ойындарға үйренумен байланыстырып, бұл үрдісті **«Балалық шақты қайта бағдарламалау»** деп атады.

5. Балалардың материалдық әл-ауқатына (жәрдемақылар, тұрғын үй, тамақтану) ғана емес, сонымен қатар олардың қауіпсіздігіне (көшеде, мектепте), соның ішінде психологиялық қауіпсіздікке, киберқауіпсіздікке, медиа кеңістіктегі қауіпсіздікке назар аудару қажет.

6. Отбасы типі, жауапты ата-аналар, ет тұтыну, ата-аналардың жұмысы және т.б. сияқты көрсеткіштерді қамтитын **«Отбасылық орта және баланың өмір сүру ортасының басқа жағдайлары»** нәтижелерінің түрін (түпкілікті, аралық, бюджеттік) ескеру. Отбасының цифрлық портреті арқылы осы көрсеткіштерді бақылауды қарастырған жөн.

7. Жалпы қазақстандық деректермен салыстырғанда **өңірлердегі**, аудандық және мектеп деңгейінде **балалардың әл-ауқатын** мониторингілеу ұсынылады. Сол арқылы Қазақстандағы бала өмірінің сапасы төменнен жоғары қарай айқындалып, елімізде балалардың әл-ауқатын арттыруда әр деңгейде дәлелді нақты шешім қабылдауға жол ашады.

8. БӘИҚЖ жаңа форматы балалардың әл-ауқатының статистикалық индексінің модульдік принципі негізінде құрылуы тиіс, бұл болашақта жеке домендердің жай-күйі уақытындағы өзгерістерді есепке алу мүмкіндігін жоғалтпай, жаңа модульдерді (домендерді) қосуға мүмкіндік береді. Модуль әл-ауқатты интегралды бағалаудың табысты халықаралық тәжірибесіне негізделген индекстер мен ішкі индекстер жүйелерін, оларды **құру әдістемесі мен әдістерін нақты көрсетуі**, сондай-ақ алынған нәтижелерді түсіндірудің аналитикалық мүмкіндіктері мен тәсілдері туралы түсінік беруі керек. БӘИҚЖ үшін платформа құруды қарастырған жөн. Сол арқылы еліміздегі балалар өмірі сапасына қатысты мәліметтерді цифрландыру және сақтау, талдау үшін заманауи технологияларды қолдануға жол ашылады.

9. Уақыт өте келе балалардың әл-ауқатының индекстерін есептеу әдіснамасының өзгермеуі Қазақстан өңірлеріндегі балалардың жағдайын жақсарту динамикасын бағалау үшін өте маңызды. Индекстерді есептеу әдістемесінің тұрақтылығы, кем дегенде, белгілі бір бағдарламалардың әрекеті аяқталғанға дейін сақталуы керек. Көрсеткіштер жиынтығын қайта қарау осы кезеңнің соңында жүргізілуі керек, өйткені балалардың дамуы мен олардың әл-

ауқаты жаңа маңызды аспектілерді көрсетеді. БӘИҚЖ оларды іске асырудың барлық кезеңінде «Білім беруді дамыту бағдарламасы» және «Біртұтас тәрбие бағдарламасы» сияқты бағдарламалардың іске асырылуын бағалауы тиіс.

10. **Ата-аналардың балаларымен өткізетін уақытын**, сондай-ақ әртүрлі жастағы балалардың түрлі өмір салаларында өткізетін уақытын бағалайтын индикаторларды қосу маңызды. Бұл көрсеткіштер индекс құрылымындағы өзгерістер кезінде де әртүрлі домендердің күй динамикасын бақылауға мүмкіндік беретін бөлек модульге құрылымдалуы мүмкін. Балалардың әл-ауқатының әртүрлі жақтарын қарап, балалардың жағдайын жақсарту үшін ең әлсіз жақтары мен мүмкіндіктерін анықтау қажет. Елдің ресми статистика жүйесінде жаңа көрсеткіштердің пайда болуын қадағалау және егер олар балалардың әл-ауқатының индекстерін әзірлеу қағидаттарына сәйкес келсе, оларды енгізу маңызды. Балалардың дамуындағы жаңа маңызды екпіндерді ескеру үшін БӘИҚЖ көрсеткіштер жиынтығы қайта қаралуы керек.

11. Индекстер мен субиндекстерді есептеудің ақпараттық базасы туралы толық түсіндірмелер мен деректерді өңдеуге байланысты **әдістемелік ұсынымдарды** әзірлеу қажет.

12. БӘИҚЖ бағдарламаларды, жобалар мен қызметтерді жоспарлауға, сондай-ақ мемлекеттік және облыстық ұйымдардың, сондай-ақ коммерциялық емес ұйымдардың мамандарының олардың нәтижелілігін бағалауға бағдар болуы керек.

13. Балалар арасында діни фундаментализмнің, экстремизмнің және терроризмнің таралуы Қазақстанның тұрақтылығы мен қауіпсіздігіне елеулі қауіп төндіреді. Жаһандану мен цифрландыру жағдайында балалар мен жасөспірімдер интернет пен әлеуметтік желілер арқылы таралатын радикалды идеологияларға әсіресе осал болады. Бұл мәселелер профилактикалық және реактивті шараларды қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді. Бұл проблеманы дәл түсіну және бағалау үшін БӘИҚЖ тиісті көрсеткіштерді қосу қажет. Бұл:

- балалар мен жасөспірімдердің діни экстремистік топтарға қатысу деңгейін бағалауға;
- тенденцияларды талдау және қауіп-қатер факторларын анықтауға;
- жастар арасында экстремизм мен терроризмнің алдын алу үшін мемлекеттік және қоғамдық бағдарламаларды әзірлеп түзетуге мүмкіндік береді.

14. **Экожүйелік** тәсіл денсаулық сақтауды, коммерциялық емес секторды және қала инфрақұрылымын басқаруды қоса алғанда, экономика мен қоғам өмірінің жаңа салаларына белсенді түрде енуде. Білім саласы да осы тәсілді қолдана бастады. Болашақта білім беру жүйелері білім беруді әлемнің нақты мәселелерімен байланыстыра отырып және жергілікті қауымдастықтардың мәдениеті мен білімін ескере отырып, білім мен оқушылардың белсенді қатысуын біріктіруге негізделеді. Тиімді оқу ортасы

отбасылармен, қауымдастықтармен, жоғары оқу орындарымен және бизнеспен ынтымақтастық және баламалы білім көздерін пайдалану арқылы үздіксіз өзара әрекеттесуге және кәсіби, әлеуметтік және мәдени капиталды кеңейтуге негізделеді. Мұндай жүйе өнеркәсіптік құрылымға емес, тірі білім экожүйесіне ұқсайды, мұнда әркімнің өз экологиялық орны мен таңдау құқығы бар. Сондықтан, Қазақстанда балалардың әл-ауқатының индексін (БӘИҚЖ) жетілдіру кезінде мемлекеттің, мектептің, ата-аналардың және қоғамдастықтың балалардың әл-ауқаты үшін жауапкершілігін айқындай отырып, экожүйелік тәсілді ұстану қажет. БӘИҚЖ осы экожүйедегі балалардың өмір сүру сапасын көрсететін көрсеткіштерді қосу керек. Сонымен қатар, басқарудың тиімділігін арттыру және балалардың өмір сүру деңгейін жақсарту үшін әкімдердің тиімділік көрсеткіштері жүйесіне (KPI) балалардың әл-ауқатының индекстерін қосу ұсынылады.

Негізгі көрсеткіштерге мыналар кіруі мүмкін:

1. Бақытты балалық шақ үшін инфрақұрылым.
2. Балаларға арналған психологиялық жағдай.
3. Балалардың зияткерлігі әртүрлілігін ескеретін даму шарттары (спорттық, шығармашылық, интеллектуалды, коммуникативті және т.б.).

Бұл шараларды енгізу Қазақстанда экожүйелік тәсіл қағидаттарына сәйкес келетін балалардың әл-ауқатын бағалау мен жақсартудың неғұрлым интеграцияланған және тұтас жүйесін құруға көмектеседі.

15. Қазіргі балалық шақтың әлеуметтануы мен психологиясының ғылыми-практикалық институтын заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет, ол тұрақты негізде БӘИҚЖ даярлау шеңберінде зерттеулермен, балалардың әл-ауқатының әртүрлі аспектілерін және қазіргі балалық шақтың мәселелерін зерттеумен айналысатын болады. Институт қызметіне мыналар кіруі тиіс:

– **Зерттеу:** балалық шақ, ата-ана, даму ортасы, балалық шақтың әл-ауқаты, білім беру кеңістігі және экожүйелер. Соның ішінде балалардың өміріндегі жаңа қиындықтар мен ықтимал тәуекелдерді болжау. Сондай-ақ қазіргі балалық шақтың психологиялық, әлеуметтанулық және пәнаралық зерттеулерін жүргізу. Осылайша, балалық шақтың әлеуметтануы мен психологиясының әртүрлі аспектілерін зерттей отырып. Мысалы:

Смартфондарды, планшеттерді және компьютерлерді пайдаланудың балалардың когнитивті, әлеуметтік және эмоционалдық дамуына әсерін зерттеу. Балалар арасында Цифрлық сауаттылық пен киберқауіпсіздікті арттыру бойынша бағдарламаларды әзірлеу және бағалау. Отбасылардың әлеуметтік-экономикалық мәртебесінің балаларға білім берудің қолжетімділігі мен сапасына әсерін талдау. Балалар мен жасөспірімдер арасындағы стресс пен мазасыздық деңгейіне әсер ететін факторларды зерттеу. Әр түрлі типтегі отбасылар мен тәрбие әдістерінің балалардың дамуына әсерін талдау. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арналған инклюзивті білім

беру тәжірибесін зерттеу. Этникалық және мәдени байланыстың балалардың білім беру жетістіктері мен әлеуметтік бейімделуіне әсерін зерттеу. Көшу мен әлеуметтік ортаның өзгеруінің балалардың дамуы мен әл-ауқатына әсерін талдау. Балалар арасындағы қорқыту мен зорлық-зомбылықтың таралуы мен қауіп-қатер факторларын зерттеу. Балалардың радикалдануына ықпал ететін факторларды зерттеу үшін тұрақты әлеуметтанулық және психологиялық зерттеулер жүргізу, сондай-ақ жергілікті және ұлттық деңгейлердегі ахуалды бақылау.

- **Оқыту:** қазіргі қоғамда балалар есеюі құбылысына пәнаралық көзқарас, білім беру ұйымдарының ата-аналары мен қызметкерлері, балалармен жұмыс жөніндегі мамандардың бала дамуы мен есеюіндегі рөлін бағалау. «Ата-ана» курстарын, мектеп психологтері мен мектеп әлеуметтік қызметкерлері үшін қайта даярлау курстарын ұйымдастыру. Радикалдану белгілерін анықтау және балалар арасында экстремизмнің, терроризмнің, деструктивті идеологиялардың таралуының алдын алу әдістері мен жолдары бойынша педагогтерге арналған тренингтер мен семинарлар өткізу.

- **Құру:** ғылыми білімді тарату және балаларға білім беру, дамыту және тәрбиелеуге ғылыми негізделген көзқарасты дамыту үшін зерттеушілер мен практиктер қауымдастығын ұйымдастыру. Сондай-ақ балалардың психологиялық және психикалық дамуының әртүрлі мәселелерімен мектептерге, ата-аналарға кеңес бере алатын **психологиялық кеңес беру орталықтарының** ашылуы. Радикалдану қаупі бар балалар мен жасөспірімдерге консультациялар мен көмектің қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін психологиялық қолдау көрсету. Өз кезегінде «Өркен» институты осы бағыттағы инновациялық әдістемелерді, тәсілдер мен стратегияларды әзірлей отырып, осы орталықтарға әдістемелік және әдіснамалық сүйемелдеу көрсететін болады.

Зерттеу нәтижелері БӘИҚЖ әдіснамасы бойынша 2022 жылғы 1 ақпандағы № 21-р Үкіметтік өкімге өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажеттігін дәлелдейді.

ҰСЫНЫСТАР

1. Қазақстанның демографиялық құрылымының тұрақты дамуын қамтамасыз ету және балалар мен жастардың өмір сүру сапасын арттыру үшін өңірлік диспропорцияларды жоюға, инфрақұрылымды жақсартуға және әлеуметтік осал топтарды қолдауға бағытталған кешенді тәсілді іске асыру қажет. Балаларға арналған медициналық қызметтерді кеңейту қолданыстағы денсаулық сақтау нысандарын жаңғырту мен жаңа ғимараттарын салу, бұл әсіресе ауылдық жерлерге қатысты арқылы жүзеге асырылуы керек. Өңірлер бойынша балалар санындағы елеулі айырмашылықтарды есепке алу үшін көп балалы отбасыларды қолдауды және олардың әлеуметтік және экономикалық әл-ауқатын ынталандыруды қоса алғанда, жергілікті қажеттіліктер мен ерекшеліктерге бейімделген мамандандырылған бағдарламалар әзірлеу қажет.

Маңызды бағыттардың бірі – ауылдық жерлерде инфрақұрылым мен әлеуметтік бағдарламаларға инвестицияларды есе арттыру, бұл қалаға көші-қон ағындарын азайтуға және өңірлердің дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ішкі көші-қон бағдарламаларын құру және жастар отбасылары үшін қолжетімді тұрғын үй мәселесін шешу, әсіресе урбанизацияланған аймақтарда, демографиялық құрылымды теңестіруге және қала мен ауыл арасындағы әлеуметтік-экономикалық теңсіздікті азайтуға көмектеседі. Жастардың жұмыссыздық деңгейін төмендету және өмір сапасын жақсарту үшін кәсіби даярлау бағдарламаларын әзірлеу және жұмыс орындарын құру қажет.

Жастарды дамытуға бағытталған жобаларды қаржыландыру және демографиялық дамудың ұзақ мерзімді үрдістерін талдау қажет, бұл өңірлік және ұлттық деңгейде стратегияларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Әртүрлі өңірлердің мәдени және әлеуметтік ерекшеліктерін ескеретін зерттеулер жүргізу қолдау бағдарламаларын жергілікті жағдайларға бейімдеуге мүмкіндік береді. Демографиялық деректерді жүйелі түрде мониторингтеу және жаңарту, сондай-ақ қала мен ауылдағы білім беру және медициналық қызметтердің қолжетімділігін зерттеу әлеуметтік бағдарламаларды уақытында жетілдіруге мүмкіндік береді.

Балалардың өмір сапасы бойынша ұқсас жағдайлары бар елдердегі тәжірибелерді анықтау үшін халықаралық тәжірибені ескеру маңызды. Ақпараттық науқандарды ұйымдастыру халықтың денсаулық сақтау, білім беру және балалардың әлеуметтік әл-ауқатының маңызы туралы хабардарлығын арттырады, бұл Қазақстанның тұрақты даму жолындағы маңызды қадам болады.

2. БАЛАЛАРДЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІ

Балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін кешенді бағдарламаны әзірлеу және енгізу ұсынылады, бұл бағдарлама мектептерде қауіпсіздік ережелері бойынша тұрақты бекітілген нұсқаулықтар мен соның негізінде практикалық жаттығулар өткізілуі тиіс. Мұғалімдер үшін қауіпсіздік мәселелері бойынша модульдік курстар ұйымдастыру қажет, оларды ең өзекті мәселелерге ерекше назар аудару арқылы оқу жылы басталмас бұрын жыл сайын өтуі тиіс. Бағдарлама ата-аналар, балалар және жүргізушілер үшін жол қозғалысы ережелері мен тұрмыстық қауіпсіздік туралы білім беру модульдерін, сондай-ақ пляждар мен жүзу үшін арналған орындарда қауіпсіз жүзу үшін құралдарды субсидиялау, автокөліктерде балаларды ұстау құрылғылары үшін жабдықтар орнату және ақпараттық науқандар жүргізу. Травматизм деңгейі жоғары өңірлерге ерекше көңіл бөлу және қауіпсіздік көрсеткіштерін мониторингілеу жүйесін дамыту қажет.

3. БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫ

Балалар өлімінің басқарылатын себептерін ерте диагностикалау және алдын алу бойынша ұлттық бағдарламаны әзірлеу қажет, бұл бағдарламада мұғалімдерді білім беру үрдісінде денсаулық сақтау тәсілдеріне үйрету кіруі тиіс. Сабақтарда гиподинамия мен дұрыс ағзаның өсіп дамуына, алдын алуға көмектесетін белсенді жаттығулар міндетті компонент болуы керек. Бағдарлама медициналық қызметкерлердің біліктілігін арттыруды, телемедицинаны және мобильді медициналық пунктерді дамыту, сондай-ақ халықаралық емдеу хаттамаларын жергілікті жағдайларға бейімдеуді көздеуі тиіс. Аурулардың алдын алу және емдеу бойынша ғылыми негізделген шаралар қажет, бұл шаралар ата-аналарды ақпараттандыру іс-шараларын қамтуы тиіс.

Қазақстанда әйелдер мен балалардың денсаулығын жақсарту және медициналық көмек сапасын арттыру үшін нормативтік-құқықтық құжаттарды, оның ішінде стандарттарды, бұйрықтарды және клиникалық протоколдарды Денсаулық сақтау ұйымының (ДСҰ) ұсыныстары мен халықаралық стандарттарға сәйкес жаңарту қажет. Бұл медициналық көмек көрсету тәсілдерінің унификациясын қамтамасыз етіп, оның тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Бірінші кезекте қабылдануы тиіс шаралардың бірі – амбулаторлық-поликлиникалық көмек көрсету саласындағы акушерлік-гинекологиялық бөлімшелерді инвентаризациялау, бұл инфрақұрылымды және жабдықтарды жаңарту қажеттіліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл медициналық қызметтерді дұрыс, сапалы ұсыну жағдайларын жақсартуға бағытталған әрі қарайғы инвестициялар үшін негіз болады. Маңызды бағыттардың

бірі – медициналық қызметкерлер үшін инновациялық емдеу әдістерін енгізу мақсатында үнемі тренингтер мен шеберлік сабақтарын ұйымдастыру, бұл әдістер ғылыми дәлелдерге негізделіп, қазіргі заманғы талаптарға сай болуы тиіс.

Медициналық қызметкерлердің біліктілігін арттыру қазіргі заманғы коммуникациялық технологияларды енгізумен қатар жүруі тиіс, бұл ДСҰ ұсынған әдістемелерге негізделіп, диагностика, емдеу және пациенттердің жағдайына мониторинг жүргізуді оңтайландыруға мүмкіндік береді. Репродуктивті денсаулықты қорғау және ортақ жауапкершілік мәселелері бойынша халықпен ақпараттық жұмыс белсенді жүргізілуі қажет, бұл үшін БАҚ, әлеуметтік желілер мен цифрлық технологиялар мүмкіндігін пайдалану маңызды. Бұл халықты профилактикалық тексерулердің, салауатты өмір салтының және медициналық көмекке уақытында жүгінудің маңыздылығы туралы хабардар етуді арттыруға ықпал етеді.

Жүкті әйелдер мен жас аналардың жағдайын жақсартуға, олардың психоэмоционалдық жағдайын қолдау және сапалы медициналық қызметтердің қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік бағдарламаларды әзірлеу және енгізу маңызды. Ерекше назар, балалардың ерте дамуына аударылып, сол үшін медициналық, әлеуметтік және білім беру қызметтерінің үйлесімді интеграциясы қамтамасыз етілуі тиіс. Қойылған мақсаттарға тұрақты қол жеткізу үшін медициналық қызметкерлерді оқыту мен кәсіби дамытуға инвестиция құю қажет, оның ішінде көпсалалы өзара әрекеттесу дағдыларын дамыту да қарастырылуы тиіс. Бұл іс-шаралар аналар мен балаларға жоғары сапалы күтім көрсетуге ықпал ететін жас ұрпақтың әлауқатын арттырудағы басты факторларды қалыптастырады.

4. ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ МЕНТАЛДЫҚ ӘЛ-АУҚАТ

Балалардың әл-ауқаты ұғымын насихаттау әлеуметтік саясаттың басты элементіне айналуы керек, бұл үшін ағартушылық іс-шаралар өткізіліп, осы салада зерттеулерге ерекше көңіл бөлінуі және құндылыққа бағытталған білім беру моделін қалыптастыруға бағытталған holistic education (біртұтас білім мен тәрбие) тәсілін енгізу қажет. Әрбір сабақта эмоционалды интеллект пен әлеуметтік төзімділікті дамытуға ықпал ететін элементтер қолданылуы тиіс. Балалар мен жасөспірімдерге психологиялық көмек көрсету үшін психоэмоционалды дағдарыстар кезінде көмек көрсету орталықтарын құру және білім беру мекемелерінде әлеуметтік-эмоционалды оқыту бағдарламаларын енгізу маңызды.

Өлімге әкеп соғатын әрекеттердің алдын алу үшін сенім телефондары мен онлайн қызметтерін дамыту, оқушылардың эмоционалды жағдайын бақылау үшін анонимді сауалнамалар жүйесін енгізу қажет. Сондай-ақ, ұлдар

мен қыздар арасында этикалық қатынастарды қалыптастыруға бағытталған бағдарламаларды әзірлеп, құндылыққа бағытталған тәсіл мен денсаулыққа негізделген тәрбиені білім беру үрдісіне интеграциялау қажет. Маңызды компонент ретінде отбасы құндылықтарын нығайту, отбасы қатынастары мен қаржылық басқару мәселелері бойынша кеңес беру материалдарын білім беру бағдарламаларына енгізу, бұл жас ұрпақтың тұтастай және үйлесімді дүниетанымын дамытуға ықпал етеді.

5. Балалардың артық салмағымен күресу бойынша ұлттық стратегияны әзірлеу қажет, ол мектеп мәзірлерін жаңартуды, дұрыс тамақтану принциптері туралы сабақтар өткізу және тағамдардың зияны мен пайдасы туралы ғылыми-популярлық көрмелер ұйымдастыруды қамтуы тиіс. Стратегия ауылдық жерлерде қолжетімді спорттық инфрақұрылымды құруды және мектептегі тамақтанудың сапасына мониторинг жүргізуді көздеу қажет. Маңызды компонент ретінде ата-аналарды дұрыс тамақтану туралы ақпараттандыруға бағытталған білім беру шараларын ұйымдастыру. Білім беру мекемелерінде тұрақты түрде спорттық іс-шаралар ұйымдастыру тәрбие үрдісінің міндетті бөлігіне айналуы тиіс.

Балалардың білім беру мекемелерінде тамақтанудың сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мектеп тамақтануын жүйелі бақылауды жалғастыру қажет, оның физиологиялық жас ерекшеліктеріне сай азықтық заттар мен энергияның қажеттіліктеріне, сондай-ақ рационалды және теңдестірілген тамақтану принциптеріне сәйкес келуін қамтамасыз ету қажет. Бұл білім беру мекемелерінде тамақтану сапасының біріңғай стандарттарын енгізуді және оларды қатаң сақтауды талап етеді, сонымен қатар денсаулық сақтау саласындағы ұлттық және халықаралық ұйымдардың ұсыныстарын ескеру қажет.

Негізгі іс-шаралардың бірі тұрақты түрде оқыту семинарларын тамақтандыру бөлімшелерінің қызметкерлері үшін ұйымдастыру. Бұл шаралар тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қауіп-қатерлерді талдау және бақылаудың маңызды нүктелерін анықтау жүйесін (ХАССП) енгізу мәселелерін қамтуы тиіс. Мұндай семинарларда халықаралық деңгейде мойындалған стандарттарды, бақылау жүйелерін бағалау құралдарын, тиісті гигиеналық тәжірибелер (GHP) және тиісті өндірістік тәжірибелер (GMP) негіздерін түсіндіру қажет.

Сонымен қатар жергілікті жерлерде оқыту тиімділігіне және стандарттардың сақталуына мониторинг жүргізу, сондай-ақ тағам блогының қызметкерлері үшін кәсіптік даярлық деңгейін арттыру және тамақтандыруды ұйымдастыруда инновациялық тәсілдерді енгізу үшін ынталандыру жасау қажет.

Бұл шаралар балалардың салауатты өсуі мен дамуына ықпал ететін қауіпсіз және сапалы тамақтануын қамтамасыз етуге, сондай-ақ білім беру

ұйымдарында тамақтану мен гигиенаның бұзылуына байланысты қауіп-қатерлерді азайтуға мүмкіндік береді.

6. БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАЛУЫ

Балалардың құқықтары мен ересектердің міндеттері туралы міндетті модульдерді мектеп бағдарламасына енгізу арқылы құқықтық ағартуды кеңейту қажет. Мұғалімдер үшін құқық қорғау мәселелері бойынша тұрақты курстар ұйымдастыру, ал ата-аналар жиналыстарында тақырыптық ағартушылық іс-шараларды өткізу қажет. БАҚ, әлеуметтік желілер мен интернет арқылы құқық қорғау, денсаулық сақтау және қауіпсіздік мәселелерін жүйелі түрде насихаттау маңызды. Құқық қорғау және денсаулыққа бағытталған компоненттер білім беру және тәрбие бағдарламаларына енгізіліп, оларды білім беру ортасында жүйелі түрде қолдануды қамтамасыз ету керек.

7. ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭМОЦИОНАЛДЫ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУЫ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ЕНГІЗУ ЖӘНЕ ҚОЛДАУ – БАСЫМ МІНДЕТТЕРДІҢ БІРІ.

Бұл бағдарламалар балаларға қауіпсіз мінез-құлық пен денсаулыққа бағытталған ойлау дағдыларын қалыптастыруға бағытталған интеграцияланған тәсілге негізделуі тиіс. Сондай-ақ, денсаулық сақтауға негізделген білім беру ортасын қалыптастыру маңызды, онда денсаулық сақтау элементтері мектеп бағдарламасының барлық пәндеріне және тәрбиелік іс-шараларына енгізілген.

Денсаулығы әлсіз мектеп оқушыларын қолдау үшін арнайы физикалық тәрбиелеу бағдарламаларын ұйымдастыру қажет, бұл бағдарламалар артық салмақтың алдын алу және емдеу, көз шаршауын және басқа да аз қозғалысты өмір салтына байланысты мәселелерді шешу үшін емдік жаттығуларды қамтуы тиіс. Салауатты өмір салтын насихаттауды әр түрлі пәндерге кіріктіру арқылы және сол туралы сынып сағаттарын өткізу маңызды. Бұл оқушылардың бойында денсаулықты сақтау үшін мотивация қалыптастырып, физикалық және психикалық әл-ауқатқа құндылықты көзқарас қалыптастыруға көмектеседі.

Денсаулыққа бағытталған құндылықтарды қалыптастыру мен физикалық белсенділікті бағалау жүйелерін дамыту қажет, бұл оқушылардың білім беру қажеттіліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар білім беру үрдісін салауатты өмір салтын сақтауға және дәріптеуге бағытталған көзқарастарды қалыптастыруға жол ашады.

Жоғарыда аталған бастамаларды сапалы жүзеге асыру үшін білім беру жүйесінде жұмыс істейтін медициналық қызметкерлер мен педагогтер үшін біліктілікті арттыру бағдарламаларын ұйымдастыру қажет. Әсіресе, ауылдық

жерлерде және балалар саны көп аймақтарда жұмыс істейтін мамандарға ерекше назар аударылуы керек, бұл барлық оқушыларға сапалы білім беру мен денсаулықты сақтау бойынша тең мүмкіндіктер қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

8. Балалардың әл-ауқатын жақсарту бойынша ұсынылған шараларды тиімді жүзеге асыру үшін Қазақстанда мониторинг жүргізу және тәуекелдерді басқару үшін жүйелі тәсілді енгізу қажет. Мониторингтің негізгі құралдарының бірі болып, балалардың әл-ауқатын бағалауға арналған ұлттық индексі болуы тиіс. Бұл индекс балалардың қауіпсіздігі, денсаулығы, психологиялық және менталдық әл-ауқаты, тамақтануы және құқықтық қорғалуы сияқты негізгі көрсеткіштердің өзгеру динамикасын көрсетеді.

Бұл индекс енгізілетін бағдарламалардың тиімділігін бағалауға, проблемалық аймақтарды анықтауға және стратегияларды уақытында бейімдеуге мүмкіндік береді. Әл-ауқат индексі БСБҰЖ-ға интеграциялау ұсынылады, бұл оның объективті деректер негізінде үнемі жаңартылуын қамтамасыз етеді, әрі заманауи ғылыми әдістерді пайдалану арқылы деректерді жинақтауды қамтамасыз етеді. Мониторингтен бөлек, тәуекелдерді басқару стратегиясын әзірлеп, енгізу қажет, ол ресурстардың шектеулігі, кадр тапшылығы немесе мақсатты топтардың төмен деңгейде қатысуы сияқты әлеуетті қауіп-қатерлерді анықтап, бағалауға және ықпалын төмендетуге бағытталуы тиіс.

Тәуекелдерді басқару жүйесі ерте болжау механизмдерін қамтуы тиіс, мысалы, деректерді дер кезінде талдау және талдамалық есептер беру жүйелері кез келген бағдарламаны жүзеге асыруда ауытқуларды ерте кезеңдерде анықтауға мүмкіндік береді. Маңызды қадам бұл – үрдіске қатысушылардың негізгі топтарын, яғни педагогтер, медициналық қызметкерлер, әлеуметтік мамандар және жергілікті билік өкілдерін тәуекелдерді басқару мен мониторинг тәсілдерін қолдануға оқыту. Сонымен қатар, бағдарламалардың тиімділігін тексеру және бағалау үшін халықаралық сарапшылардың қатысуымен тәуелсіз аудиттер мен сараптамалар жүргізу ұсынылады. Бұл тәсілдер жаңашылдықты, өзгермелі жағдайларды және жаңа сын-тегеуріндерді ескере отырып, бағдарламаларға уақытында түзетулер енгізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар Қазақстандағы балалардың әл-ауқатын тұрақты жақсартуға ықпал етеді.

9. Әлеуметтік тұрғыдан осал топтағы балаларды қолдаудың кешенді шараларын әзірлеп, енгізу қажет, бұл шаралар тамақтану, білім беру, медициналық және әлеуметтік қызметтерге қолжетімділікті жақсартуға бағытталуы тиіс. Көпбалалы отбасыларды қолдауға, көпжақты кедейлікті азайтуға және психологиялық-педагогикалық көмекке қолжетімділікті арттыруға барлық ресурстар жұмылдырылуы керек, мұның үшін мамандар

санын көбейтіп, қажетті инфрақұрылымды дамыту қажет. Ерте диагностика мен ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды сүйемелдеуді күшейту маңызды. Бұл барлық білім беру деңгейлерінің сабақтастығын қамтамасыз етіп, жастарды жұмыспен қамту мүмкіндіктерін арттырады. Бұл шараларды жүзеге асыру әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етіп, балалар мен олардың отбасыларының өмір сапасын жақсартуға, сондай-ақ жастардың маргинализация қаупін төмендетуге мүмкіндік береді.

10. Халықаралық стандарттарға, мысалы, Даниелсонның оқытуды бағалау бойынша рамкалық бағдарламасы немесе Марцаноның педагогтерді бағалау моделін ұлттық жағдайларға бейімдеу негізінде аттестациялау жүйесінің бірегей үлгісін әзірлеу ұсынылады. Модель сабақтарды бақылау, оқушылардың нәтижелері және кәсіби портфолио негізінде көпкомпонентті бағалауды қамтуы тиіс. Сарапшыларды бағалау бойынша оқыту және сертификаттау, педагогтерге қолдау көрсету үшін тәлімгерлерді даярлау және педагогтер үшін кіріспе семинарларын ұйымдастыру қажет. Мониторинг жүйесін құру және цифрлық құралдарды пайдалану аттестациялау үрдісін ашық әрі тұрақты етеді, ал формальды талаптардың нақты жағдайлармен үйлесуі педагогтердің аттестацияға сенімін нығайтып, мұғалімдердің кәсіби біліктілігінің артуы білім сапасын жақсартуға жол ашады.

11. NEET жастар буыны үлесінің арту мәселесін шешу білім беру сапасын мен жұмысқа орналасу деңгейін арттыру үшін мектептерде кәсіптік бағдарлау жұмысын күшейту, кәсіпкерлік дағдыларды дамыту жөніндегі бағдарламаларды енгізу және олардың жұмыс берушілердің талаптарына сәйкестігіне назар аудара отырып, техникалық және кәсіптік білім беру жүйесін (ТЖКБ) жаңғырту, сондай-ақ білім беру мекемелері мен еңбек нарығы арасындағы өзара іс-қимыл жөніндегі стратегияны әзірлеу ұсынылады. Әсіресе, ауылдық өңірлерде жастарды қайта оқыту және қайта даярлау үшін қолдаудың атаулы шараларын енгізу және білім беру бағдарламаларын өңірлік қажеттіліктерге бейімдеу маңызды. Осы шараларды қамтитын кешенді тәсіл жастардың NEET буыны үлесін төмендетуге және жас мамандардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

12. Мектепке дейінгі мекемелерді міндетті лицензиялауды енгізу және аттестаттау мен сертификаттау саласындағы реформаларды жалғастыру. Бұл білім беру ұйымдарының сапа стандарттарына сәйкестігін қамтамасыз етуге және ұсынылатын қызметтерге бақылауды күшейтуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік құрылымдар кемшіліктерді уақтылы анықтау және жою үшін мемлекеттік және жеке меншікті қоса алғанда, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының қызметіне тұрақты мониторинг пен бағалау енгізуі тиіс.

13. Педагогтердің біліктілігін арттыру және кадрлық әлеуетін дамыту. Міндетті кәсіптік оқыту бағдарламалары мен біліктілікті арттыру курстары арқылы педагогтердің біліктілігіне қойылатын талаптарды арттыру қажет. Білікті мамандарды тарту және ұстап тұру үшін гранттар мен өзге де ынталандыру бағдарламалары жүйесін енгізу маңызды. Педагог-сарапшылар мен педагог-зерттеушілерді даярлауға, сондай-ақ мемлекеттік және жеке меншік мекемелер арасында тәлімгерлік пен тәжірибе алмасу бағдарламаларын дамытуға ерекше көңіл бөлу керек.

14. Мектепке дейінгі білім беру қызметтеріне тең мүмкіндіктерге қол жеткізуді қамтамасыз ету. Білім беру қызметтеріне, әсіресе аз қамтылған отбасылар мен осал топтағы балаларға тең мүмкіндіктерге қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін кезек жүйелерін оңтайландырған жөн. Жаңа мекемелер салу, тұрғын үйлердің бірінші қабаттарын пайдалану, мемлекеттік және жеке меншік секторы арасындағы ынтымақтастық тетіктерін дамыту арқылы ауылдық аудандарда мектепке дейінгі білім беруге қолжетімділікті арттыруға бағытталған өңірлік бастамаларды қолдауды күшейту.

15. Инфрақұрылымдық қамтамасыз ету және жайлы орта құру. Мектепке дейінгі мекемелерді сапалы ауыз суды, жылы дәретханаларды және санитарлық нормаларға сәйкес инфрақұрылымды қоса алғанда, базалық ресурстармен қамтамасыз ету. Балалардың танымдық және шығармашылық дамуына ықпал ететін ойын, көрнекілік материалдары мен жабдықтарын үнемі жаңартып отыру. Сондай-ақ ата-аналармен қарым-қатынасты жақсарту және білім беру үрдісінің тиімділігін арттыру үшін онлайн платформалар сияқты заманауи технологияларды енгізу маңызды.

16. БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРДІ ЕНГІЗУ.

Қазіргі заманғы технологиялар мен оқыту тәсілдерін пайдалануды қоса алғанда, стандартталған тәжірибелер мен инновациялық білім беру бағдарламаларын әзірлеу және енгізу. Баланың дамуы туралы стандартталған есептерді қолдану, еркін ойындарды оқу үрдісіне ықпалдастыру және ата-аналар жиналыстарын, вебинарлар мен консультацияларды ұйымдастыру ата-аналардың білім беру үрдісіне тартылуын арттыруға мүмкіндік береді. Педагогтердің сабақтары мен жұмысын тиімді жоспарлауды қамтамасыз ететін стандарттар мен бақылау көрсеткіштерін енгізу маңызды.

17. Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру арасындағы өзара іс-қимыл деңгейін арттыру, мектепке дейінгі және бастауыш мектеп педагогтері арасында тәжірибе алмасу үшін деңгейаралық жұмыс топтары құрылған

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

дұрыс. Балаларды оқытуда сабақтастықты қамтамасыз ететін стандартталған хаттамалар мен өзара әрекеттесу әдістемелері әзірленген жөн. Білім берудің екі деңгейіндегі педагогтерге арналған тұрақты тренингтер мен семинарлар олардың дағдыларын жетілдіруге және үздік тәжірибелерді таратуға, бала бір білім беру деңгейінен екінші деңгейге өткен кездегі даму траекториясында сабақтастықты қамтамасыз ететін механизмдердің жоспарлануы мен енгізілуі қажет.

18. Сапаны бағалау критерийлерін енгізуді әдістемелік сүйемелдеу мен мониторингті қолдауды жандандыру. Бұған оқу бағдарламаларын кеңейту және аймақтардағы әдістемелік кабинеттердің ресурстық әлеуетін арттыру кіреді. Тұрақты мониторинг пен талдамадық есеп беру білім беру үрдістерінің ашықтығы мен тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

19. Санитарлық және терроризмге қарсы нормалардың сақталуын бақылауды күшейту. Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының осы стандарттарға сәйкестігін тексеру мен сертификаттауды енгізуді қарастырған жөн. Бұл балалар үшін қауіпсіз және жайлы орта қалыптастыруға өз үлесін тигізеді.

20. Жекелеген өңірлерде төмен көрсеткіштердің себептері бойынша қосымша зерттеулер жүргізу және мектепке дейінгі білім беру сапасын жақсарту үшін нысаналы бағдарламалар әзірлеу. Жоғары көрсеткіштері бар өңірлерде қолданылатын озық тәжірибелерді басқа аймақтарға тарату.

21. БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНІҢ САПАСЫН БАҚЫЛАУ

Мектептер мен оқушылар санының өсуі, әсіресе жаңа және кеңейіп келе жатқан мектептерде білім беру үрдісінің сапасына тұрақты мониторинг жүйесін енгізуді талап етеді. Біліктілікті арттыру бағдарламалары мен әдістемелік сүйемелдеу арқылы педагогтерді қолдау және сапа стандарттарының сақталуына жүйелі мониторингті қамтамасыз ету маңызды.

22. Ауылдық мектептерде оқушылар санының артуы инфрақұрылымды жақсартуға, соның ішінде мектептерді базалық ресурстармен, заманауи білім беру технологияларына және сапалы оқу материалдарына қолжетімділікпен қамтамасыз етуге инвестициялар құюды талап етеді. Ауылдық өңірлердегі педагогтерді қаржылық және мотивациялық қолдау шараларын қоса алғанда, оқу үрдісін табысты іске асыру үшін қажетті құралдармен қамтамасыз ету қажет.

23. Жеке меншік мектептер санының өсуі білім беру қызметтерінің алуан түрлілігіне сұранысты көрсетеді. Бюджет тапшылығы жағдайында мемлекеттік

білім беру стандарттарының сақталуын қамтамасыз ете отырып, жеке меншік білім беру ұйымдарының тиімді жұмыс істеуі үшін жағдай жасау маңызды.

24. Мониторинг деректері негізінде оқушылар санының арту болжамын жасау және білім беру инфрақұрылымын дамытуды жоспарлау қажет. Бұл ресурстарды тиімді бөлуге, шалғайдағы және ауылдық жерлерді қоса алғанда, бүкіл ел бойынша баршаға қолжетімді сапалы білімге қол жеткізуге жол ашады.

25. Мемлекеттік жалпы білім беру стандартын (МЖМБС) өзектендіру. МЖМБС құрылымы мен мазмұнын қайта қарау қажет, бұл оны мұғалімдер үшін қол жетімді және түсінікті етуге байланысты. Құжатта халықаралық тәжірибе, заманауи білім беру тәсілдері мен ұлттық құндылықтардың өзара үйлесімді жүйесі көрініс табуы қажет. Жаңартылған МЖМБС іске асырудың стратегиялық жоспарын әзірлеу тұжырымдамалық пайымдауды, нақты мақсаттарды және енгізудің егжей-тегжейлі сипатталған кезеңдерін қамтуы тиіс.

26. Оқулықтарды әзірлеу мен сараптаудың ғылыми-әдіснамалық және әдістемелік базасын өзектендіру. Білім беру мазмұнының сарапшыларын даярлаудың кәсіби базасын одан әрі дамыту, сарапшының еңбегін бағалау, төлемақысын нарықтық бағаларға сәйкестендіру білім беру материалдарының жоғары сапасын қамтамасыз етуге ықпал етеді. Білім беру мазмұнын бағалау критерийлерінің тұжырымдары жаңартылған МЖМБС күтілетін білім беру нәтижелерінің түйінді тәсілдері мен санаттарына бағдарлануы тиіс.

27. Оқу материалын оңтайландыру. Оқу материалдарының көлемі мен құрылымын оқушылардың денсаулығына кері әсерін келтірмейтіндей (мысалы салмағын жеңілдету), оқу-әдістемелік кешендер мазмұнын оңтайландыру және сапалы әрі заманауи электрондық білім беру ресурстарын әзірлеу үшін тиісті нормативті-құқықтық және инфрақұрылымдық жағдайлар жасау. Заманауи технологиялар мен цифрлық платформаларды пайдалану интербелсенді және қолжетімді оқыту ортасын қалыптастыру жолында маңызды қадам болады.

28. Шалғай және ауылдық жерлерде цифрлық оқу материалдарына тең қолжетімділікті қамтамасыз ету жоспарын әзірлеу. Бұл стратегия инфрақұрылымды кеңейтуді және интернет байланысының сапасын жақсартуды, барлық білім беру мекемелерін қажетті жабдықтармен және бағдарламалық жасақтамамен қамтамасыз етуді, сондай-ақ ресурстары шектеулі мектептерді қолдау бағдарламаларын қамтуы керек. Цифрлық ресурстардың қолжетімділігін арттыру барлық оқушылар үшін тең мүмкіндіктерді, инклюзивті білім беру ортасын қамтамасыз етеді.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

29. Электрондық оқулықтардың сапасына тұрақты мониторинг және бағалау жүйесін енгізу және олардың тиімділігіне зерттеулер жүргізу. Педагогтердің цифрлық сауаттылығын арттыру үшін электрондық оқулықтармен жұмыс істеуді оқытудың міндетті бағдарламаларын, соның ішінде тұрақты сапалы біліктілікті арттыру курстарын және мұғалімдер арасында тәжірибе алмасу алаңдары мен кәсіби қауымдастықтарды құру.

30. Цифрлық білім беру саласында ақпарат және үздік тәжірибелермен алмасу үшін алаң құру. Киберқауіптерден қорғайтын, оқу материалдарына үздіксіз қолжетімділік қамтамасыз ететін, техникалық ақаулар болған жағдайда іс-қимыл жоспарын қамтитын тәуекелдерді басқару жүйесі бар платформа құру мүмкіндігін қарастыру. Бұл білім беру инфрақұрылымын тиімді басқаруға жол ашады.

31. Аймақтар мен әр түрлі жерде орналасқан оқу орындарының арасында заманауи білім беру ресурстарын тең бөлуді қолға алу. Робототехника, STEM, химия, биология және физика сияқты басым бағыттар бойынша мектеп кабинеттерін жаңартуға және жарақтандыруға инвестицияларды күшейту. Бұл шаралар барлық оқушыларға заманауи білім беру стандарттарына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

32. Барлық мектептерде, әсіресе цифрлық білім беру ресурстарына қол жетімділік шектеулі ауылдық жерлерде жоғары жылдамдықты интернетті қамтамасыз етуге ерекше назар аудару керек. Бұл цифрлық теңсіздікті жоюдағы және білім беру мүмкіндіктерін арттырудағы маңызды қадам болады.

33. Жаңа мектеп ғимараттарын салу және қолданыстағы нысандарды заманауи санитарлық және білім беру стандарттарына сәйкес жаңарту қарқынын жеделдету. Инфрақұрылымды үнемі жаңартып отыру ыңғайлы және қауіпсіз оқу ортасын құруға ықпал етеді.

34. Автоматтандырылған ақпараттық-кітапханалық жүйелерді пайдалана отырып, мектеп кітапханаларын білім беру платформаларына айналдыруды жалғастыру. Бұл электрондық ресурстарға қол жеткізуді және оқушылар арасында ақпараттық сауаттылықты дамытуды қамтамасыз етеді, оларды цифрлық дәуірдің сын-тегеуріндеріне дайындауға ықпал етеді.

35. PISA-2022 нәтижесінде әлеуметтік интеграцияға, достық атмосфераны құруға және мектеп қауымдастығын нығайтуға ықпал ететін бағдарламалар мен іс-шараларды дамыту қажет. Бұған педагогтерді және оқушыларды буллингке қарсы тұру әдістеріне үйрету және қолдау көрсететін мектеп

ортасын құру кіреді. Буллинг құрбандарына психологиялық қолдаудың қолжетімділігіне, оларды бейімделуі және қалпына келуі үшін ерекше назар аудару керек.

36. Сауалнамалар арқылы оқушылардың эмоционалды жағдайын бақылау тетігін қоса, олардың эмоционалды жағдайын жақсартуға бағытталған бағдарламаларды әзірлеу және енгізу ұсынылады. Мектептегі психологиялық қызметтерді нығайту және оларды білікті мамандармен қамтамасыз ету маңызды қадам болады.

37. Тұрақты кездесулер, семинарлар, тренингтер және онлайн-коммуникация үшін сапалы қызмет көрсететін цифрлық платформаларды пайдалану арқылы мектеп пен ата-ана арасындағы байланысты күшейту. Ата-аналар оқу үрдісіне белсенді қатысуы және балаларды қолдау әдістері туралы олардың хабардарлығын арттыру бойынша шаралар қабылдауы қажет.

38. Мектеп ғимараттарын жаңғыртуды, сыныптарды қазіргі заманғы технологиялармен жарақтандыруды және қашықтықтан оқытуды қолдауды қоса алғанда, білім беру инфрақұрылымына қаржы салымдарын ұлғайту. Білім беру ұйымдарында, сондай-ақ мектепке барар жолда оқушылар үшін қауіпсіз жағдайлар жасауға (жарықтандыруды, бейнебақылауды және патрульдеуді жақсарту) ерекше назар аудару керек.

39. Педагогтер үшін сыныпты басқарудағы құзыреттіліктерін жақсартуға, оқушыларды ынталандыруға, шығармашылық ойлауды дамытуға және заманауи педагогикалық әдістерді енгізуге бағытталған кәсіби даму бағдарламаларын енгізу. Сондай-ақ педагогтердің жалақысын нарықтағы еңбекақы деңгейінен төмендеуді болдырмау және ұстаздық кәсіптің тартымдылығын одан әрі арттыру үшін жағдай жасау.

40. Үлгерімі төмен оқушылар үшін қосымша сабақтар, сараланған ресурстар және бағдарламалар әзірлеу. Оқу үрдісін оқушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімдеу үшін менеджменттегі, педагогтерді жұмысқа алу және оқу материалдарын таңдаудағы мектептің академиялық еркіндік саясатын күшейту үшін жағдайлар қалыптастыру.

41. Қосымша сабақтар мен арнайы білім беру ресурстарын қоса алғанда, оқушылардың математикалық дағдыларын нығайтуға бағытталған бағдарламалар компоненттерін жақсарту. Жастарды жеке қаржыны тиімді басқаруға дайындау үшін қаржылық сауаттылықты оқу бағдарламаларына кіріктіру керек.

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

■ **42.** Оқушылардың өзін-өзі басқару және шығармашылық ойлау дағдыларын дамытуға ықпал ететін бағдарламаларды енгізу. Сол арқылы оқушыларды өмірмен байланысты күрделі мәселелерді және қиын міндеттерді шешуге дайындау, оқудағы автономияны арттыратын стратегияларды және мамандықты табысты таңдау құзыреттіліктерін меңгерту.

■ **43.** Үйірмелер мен секциялар үшін төлем төлеуге мүмкіндігі жоқ отбасылар үшін қаржылық қолдау бағдарламаларын әзірлеу. Бұған субсидиялар, ваучерлер немесе гранттар кіруі мүмкін. Қосымша білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін оқу материалдарының бағасын реттеуді және тегін немесе субсидияланған білім беру бағдарламаларын құруды қарастыру қажет. Сондай-ақ, осы салада жұмыс істейтін педагогтердың біліктілігін арттыруды қоса алғанда, сапа стандарттарын және қосымша білім беру қызметтерін тұрақты бағалауды енгізу маңызды.

■ **44.** Ата-аналар тұрғылықты жерлерде қолжетімді үйірмелер, секциялар және білім беру қызметтері туралы ақпаратты таба алатын орталықтандырылған ақпараттық платформалар құру. Қосымша білім беру бағдарламаларының сапасын, қолжетімділігі мен тиімділігін тұрақты бағалау үшін мониторинг жүйелерін интеграциялау проблемалық аспектілерді анықтауға және қоғамның сұраныстарына жедел ден қоюға мүмкіндік береді.

■ **45. МЕКТЕПТЕРДЕГІ САНИТАРЛЫҚ ЖАҒДАЙ МЕН ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ ЖАҚСARTУ.**

Ауыз су құрылғыларын орнату, дәретханалар мен санитарлық жағдайларды жаңарту қажеттілігін анықтау үшін мектеп ғимараттарына аудит жүргізу. Сантехникалық жабдықты ауыстыруды, су сабын құрылғыларын орнатуды және гигиеналық заттарды тұрақты жеткізуді қамтамасыз етуді қоса алғанда, МТБ-ны жөндеу жұмыстарын мемлекеттік бағдарламалармен немесе ЖАО бастамаларымен қамтамасыз етілуі керек. Бұл шаралар оқу жағдайларын жақсартады және оқушылардың мектептегі жайлы ортадан қанағаттану деңгейін арттырады.

■ **46.** Мектептердегі медициналық кабинеттердің жай-күйін тексеру, жабдықтауын тұрақты қызмет көрсету және жаңарту кестесін әзірлеу. Қаржыландыру мемлекеттік қаражат пен гранттар арқылы қамтамасыз етілуі мүмкін. Сондай-ақ, азық-түлік сапасы мен оларды сақтау жағдайларын бақылауды күшейту, оқушыларға, ата-аналарға және мектеп қызметкерлеріне дұрыс тамақтану туралы тұрақты негізде ағарту науқандарын ұйымдастыру маңызды.

47. Балалар мен олардың ата-аналарының өсіп келе жатқан сұранысын қанағаттандыру үшін жаңа ойын ойнау, спорт алаңдарын құру және жаңарту. Физикалық даму инфрақұрылымына инвестициялар құю балалардың жан-жақты дамуына ықпал ете отырып, олардың денсаулығы мен белсенділігін сақтауға мүмкіндік береді.

48. БАЛАЛАРДЫҢ БОС УАҚЫТЫ МЕН ОЙЫН ӘРЕКЕТТЕРІН ҚОЛДАУ.

Бос уақытты ұйымдастыруда құрылымдық басшылық пен балалардың автономиясы арасындағы тепе-теңдікті сақтау. Бұл балаларға өз қызығушылықтарын, әлеуметтік дағдыларын және тәуелсіздігін дамытуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, ата-аналарға балалардың үйлесімді дамуы үшін бос уақыт, ойын ойнау мен отбасының қолдауы туралы ағарту науқандарын ұйымдастыру маңызды.

49. Инклюзивті білім беру сапасын арттыру үшін мұғалімдердің әлеуетін дамыту және педагог жұмысының икемділігін қамтамасыз етудің қажеттілігі зор. Инклюзивті білім беруге бағытталған біліктілікті арттыру бағдарламалары міндетті болуы тиіс, жүйелі негізде кәсіби біліктілікті арттыру бағдарламаларына кіріктірілуі тиіс. Жаңа әдістемелер мен технологияларды оқытуды қоса алғанда, мұғалімдердің тұрақты кәсіби дамуы жеке тұлғаға бағытталған тәсілді жүзеге асыруға, әр оқушының оқу қажеттіліктерін есепке алуға, білім беру үрдісінің сапасын едәуір жақсартуға мүмкіндік береді.

50. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды (ЕББҚ) ерте араласу және анықтау жүйелерін дамыту ерте жастан бастап тиімді қолдауды қамтамасыз етеді. Тұрақты мониторинг пен диагностиканы енгізу ЕББҚ бар балаларды ерте кезеңдерде анықтауға және қажетті көмекті уақтылы көрсетуге мүмкіндік береді, бұл олардың білім беру ортасына сәтті бейімдеу мүмкіндігін арттырады.

51. Көлденен және тігінен көпсекторлық координация мен әртүрлі мүдделі тараптар арасындағы серіктестікті күшейту қажет. Білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік мекемелер арасындағы сенімді өзара әрекеттесу механизмдері физикалық және цифрлық мектеп инфрақұрылымын кеңейту үшін ресурстарды жұмылдыруды қамтамасыз етеді. Бұл мұғалімдер мен мамандардың біліктілігін арттыру мәселелерін шешуге көмектеседі, сонымен қатар оқушыларға қолдау көрсету және инклюзивті оқу ортасын қамтамасыз ету мүмкіндігін арттырады.

52. Мүгедектігі бар балаларға арналған үйде оқытуға бөлінетін ресурстарды жалпы инклюзивті білім беруді дамытуға бағыттау қажет. Педагогиканы,

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

көшбасшылықты, технологияларды және қаржыландыруды талдауға арнайы назар аударылуы керек. Бала санына байланысты қаржыландыру инклюзивті білім беруді ілгерілетуге және әртүрлі осал топтағы балаларды қолдауға ықпал етуі керек (мүгедектігі бар балалармен шектелмеу керек).

53. Мектеп инфрақұрылымын жаңғыртудағы ілгерілеудің жалғасуына кепілдік беру үшін мектептер мен білім беру мекемелерінің қолжетімділігіне үнемі қадағалау жүргізілуі қажет. Қолжетімділік аудиті басым өзгерістерді анықтауға және мемлекет белгілеген стандарттарға сәйкес барлық балаларға білім берудің қолжетімділігін қамтамасыз етуге көмектеседі.

54. Білім беру және денсаулық сақтау секторлары арасындағы тығыз ынтымақтастықпен интеграцияланған инклюзивті білім берусаясатын әзірлеу өте маңызды. Ерте араласу және алдын алу мүгедектік жағдайларын азайтып, балалардың осал топтарын анықтай алады, бұл балалардың құқықтарын қорғау және кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылықпен күресу үшін негіз береді. Бұл тәсіл мектепке дейінгі білім беруде қауіпсіздіктің ең төменгі талаптарын белгілеуге бағытталған мемлекеттік бастамаларды іске асыруды және олардың мониторингін жақсартуға мүмкіндік береді.

55. Мектептерде инклюзивті білім беру технологиялары және құралдармен жабдықтауға салынған инвестициялар (ЕББҚ) бар оқушыларға сапалы оқу материалдарына қол жеткізуге және сынып сабақтарына ат салысуға көмектеседі. Бұл білім беру үрдісіне барлық оқушылардың крігуіне ықпал етеді және білім беру ұйымдарында кемсітушілікке қарсы тұрады. Мүгедектік тұжырымдамасына медициналық және әлеуметтік модельдерді біріктіру, «шектеулі мүмкіндіктер бар» сияқты терминдерді стигмамен белсенді күресу үшін неғұрлым инклюзивті тұжырымдармен алмастыру.

56. Инклюзивті білім беруді техникалық және кәсіптік білім беру деңгейіне (ТЖКБ) кеңейту қажет. Бұл барлық білім алушыларға, соның ішінде техникалық және кәсіптік бағыттарды таңдағандарға білім берудің қолжетімділігін қамтамасыз етеді. Типтік деңгейде инклюзивті бағдарламаларды енгізу (ЕББҚ) бар білім алушыларға кәсіби дағдыларды алуға және еңбек нарығына кіруге мүмкіндік береді.

57. Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялардың (ПМПК) жоғары жүктемесі мен мамандардың жеткіліксіз біліктілігі олардың рөлін қайта қарауды талап етеді. Бақылауды енгізу, функцияларды басқа қызметтерге қайта бағыттау арқылы балаларға кешенді қолдау көрсету және ПМПК жүктемесін азайту жұмыс сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Балалардың интернаттық мекемелерге түсуін болдырмауға қатысты кураторлық жұмысты күшейту де қажет.

58. Инклюзивті білім беру саясатын жоспарлау және іске асыру ынтымақтастыққа негізделуі тиіс. Мектептер, мұғалімдер, ата-аналар мен балалар арасында серіктестік қарым-қатынастар орнату маңызды, бұл «өзгерістер жобаларын» әзірлеу үшін көп құқықтар мен мүмкіндіктер беруді қамтамасыз етеді. Білім беру саласындағы жаңа саясат үшін ұсынылатын өзгерістер теориясын қарау мен бекітуге бірлескен көзқарас инклюзивтілікті және тиімділікті арттырады.

59. Гендерлік теңдік мемлекеттік инклюзивті білім беру бағдарламаларында басымдыққа ие болуы тиіс. Инклюзивті білім беруді талдау қыздардың ерекшеліктеріне қатысты қажеттіліктерді ескеруді қамтамасыз етуі керек, бұл барлық балалар үшін білім алуға тең мүмкіндік береді. Білім беру саласындағы инклюзия көрсеткіштерін жынысқа байланысты жинақтау гендерлік факторларды анықтауға және сол салада кемшіліктерді жоюға бағытталған шараларды әзірлеуге көмектеседі.

60. Инклюзивті білім беру мақсаттарына жету үшін нақты мақсаттар мен барлық мүдделі тараптардың қатысуымен үйлесімді жоспарлау қажет. Прогресті бақылау, өңірлер, топтар бойынша салыстырмалы талдауларды жүргізу инклюзивті білім беру нәтижелерінің сенімді әрі өлшенетін көрсеткіштеріне негізделуі тиіс.

61. Әр түрлі салалық министрліктер мен орындаушы ведомстволардың міндеттерін, мерзімдері мен жауапкершіліктерін нақты бөле отырып, білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды кешенді жоспарлау тетіктерін әзірлеу маңызды. Ұсынылған өзгерістер теориясын бағалау жаңа саясатты тиімді жүзеге асыруды қамтамасыз ету үшін мүдделі тараптармен кең консультациялар арқылы жүргізілуі керек.

62. Инновациялық педагогикалық тәсілдерді қолданудағы икемділік және оқытушылардың біліктілігін үнемі арттыру басымдыққа айналуы тиіс. Цифрландыру және оқытудың инновациялық әдістерін қолдану кезінде оқытушылар мен мамандар жаңартылған әдістемелік материалдарды жергілікті жағдайларды ескеретіндей алғаны дұрыс.

63. Стигмаға қарсы күресу үшін (ЕББҚ) бар білім алушылар туралы Үкімет пен мемлекеттік органдардың әлеуметтік желілердегі сараланған хабарламалары арқылы жүзеге асыруға болады. Мүдделі тараптардың әртүрлі топта-

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

рымен өзара әрекеттесу үшін әртүрлі платформаларды пайдалану қоғамдағы инклюзивті білім беруді қабылдауды жақсартуға көмектеседі.

64. Балалар үшін жоғары сапалы қазақ тіліндегі контент жасауға бағытталған бағдарламалар мен жобаларды бастау, оған білім беру мультфильмдері, интерактивті оқыту бағдарламалары мен бейімделген телебағдарламалар кіреді. Осы контенттің қолжетімділігін әртүрлі платформаларда, соның ішінде теледидар мен интернетте қамтамасыз ету маңызды.

65. Балаларға бағытталған жарнаманы қатаң реттеу шараларын енгізу, олардың тұтынушылық әдеттерін қалыптастыруға және психикасына теріс әсер етуі мүмкін жарнама роликтерінің ықпалын шектеу қажет. Жарнаманың түсінікті әрі этикалық болуын, сондай-ақ позитивті даму мен білім беруге бағытталуын қамтамасыз ету қарастырылған жөн.

66. Ата-аналар мен педагогтерге медианы қауіпсізсіз және тиімді пайдалануға арналған білім беру бағдарламалары мен семинарларды ұйымдастыру. Ата-аналарға балалардың медиа тұтынуын бақылау және сапалы контентті таңдау бойынша әдістемелік нұсқаулықтарды әзірлеу.

67. Оқу бағдарламаларына медиа сауаттылығы бойынша контент пен құрылымдарды енгізу, олар балаларға медиа контентті сындарлы түрде бағалауға, сапалы және жалған ақпаратты ажыратуға, сондай-ақ медианың олардың мінез-құлқы мен дүниетанымына әсерін түсінуге көмектеседі.

68. Балаларға арналған медиа контентіне мониторинг жүргізу және талдау үшін мамандандырылған мемлекеттік органға өкілеттіктер беру. Балалардың дамуына медианың әсерін бағалау үшін әлеуметтік және психологиялық зерттеулерді тұрақты түрде жүргізіп, алынған деректерге сәйкес саясатты түзету.

69. Тәуелсіз сауалнамалар мен жергілікті жерлердегі деректерді пайдалана отырып, қосымша білім берумен қамту деңгейіне неғұрлым нақты мониторинг жүргізу қажет. Сондай-ақ ақылы қосымша білім беруге қол жеткізе алмайтын отбасыларды қолдау бағдарламаларын әзірлеу, әсіресе ауылдық аудандарда тегін үйірмелер мен секциялардың қолжетімділігін кеңейту қажет. Мүмкін болатын тәуекелдер: тегін бағдарламаларды қаржыландыру үшін бюджет қаражатының жетіспеушілігі. Өз аудиториясының бір бөлігін жоғалтуы мүмкін жеке меншік ақылы ұйымдар тарапынан қарсыласу күтілуі мүмкін.

70. Мектептер мен колледждерде тегін үйірмелерді қаржыландыруды ұлғайту, сондай-ақ аз қамтылған отбасылардың балаларының ақылы үйірме-

лерге қатысуын субсидиялауды көздеу маңызды. Шалғайдағы және ауылдық аудандарда олардың сапасы мен қолжетімділігін арттыруға назар аударатырып, тегін бағдарламалардың спектрін кеңейту. Ықтимал тәуекелдер мыналарды қамтиды: ауылдық мектептерде үйірмелер мен секцияларды жүргізу үшін тартылу деңгейінің төмендігі және білікті кадрлардың жетіспеушілігі. Ауылдық аймақтардың орналасуы мен логистикамен ықтимал проблемалар болуы мүмкін.

71. Ауылдық және шалғайдағы аудандарда балаларға арналған үйірмелер мен секциялардың қадамдық қолжетімділігін кеңейте отырып, комьюнити-орталықтар салу мен ашуды жалғастыру. 2025 жылға дейін тағы да осындай 1000 орталық ашу жоспарлануда, бұл қолжетімділікті жақсарту үшін маңызды шара. Ықтимал тәуекелдер мыналарды қамтиды: комьюнити-орталықтардың сапалы жұмысын қамтамасыз ету үшін инфрақұрылымдық ресурстар мен мамандардың жетіспеушілігі. Осы орталықтарда бағдарламалар әртүрлілігінің жоқтығынан балалар мен ата-аналардың арасында қызығушылықтың төмен деңгейі орын алуы мүмкін.

72. Орындардың санына ғана емес, сонымен қатар бағдарламалардың сапасына және қадамдық қолжетімділікке де назар аударатырып, қосымша білім беруді қаржыландыруды ұлғайтуды жалғастыру. Табысы төмен отбасылар үшін қаражаттың тиімді бөлінуін және бағдарламалардың қолжетімділігін бақылауды күшейту. Ықтимал тәуекелдерге мыналар жатады: қаржыландыруды бөлудің ықтимал тиімсіздігі және жергілікті бағдарламаларды іске асыруды бақылаудың болмауы. Қолжетімді қаржыландыруға қарамастан, бағдарламалардың сапасына байланысты ата-аналардың наразылық білдіруі мүмкін.

73. Ата-аналар мен балаларды үйірмелердің мүмкіндіктері туралы, оның ішінде баланың мүдделеріне бағдарлану және оқу жүктемесімен ұштастыру мүмкіндігі туралы ақпараттандырудың кешенді бағдарламаларын әзірлеу қажет. Балалардың білім алуын ескеретін және қысқа мерзімді курстар немесе демалыс күндері сабақтар сияқты балама нұсқаларды ұсынатын икемді бағдарламаларды әзірлеу. Қолжетімді бағдарламалар туралы хабарландыруларды арттыру үшін мектептер, интернет және әлеуметтік желілер арқылы жаппай ақпараттық науқандарды ұйымдастыру. Қосымша үйірмелерге қатысу мүмкіндіктері бар екендігі жаңалықтарды мектеп жиналыстарында және сынып сағаттарында міндетті түрде хабардар етуді енгізу. Ықтимал тәуекелдерге мыналар жатады: ақпараттық науқандардың төмен деңгейі қол жетімді бағдарламалардың назардан тыс қалуына, оқушылардың үлкен топтары үшін қосымша білім беру бағдарламаларын

жеке қызығушылыққа бағдарлаудың қиындықтарға тап болуы. Әр баланың мүдделері мен қызығушылығына бағытталған бағдарламаларды әзірлеуге және жүргізуге кәсіби мамандардың жетіспеушілігі.

74. Проблемалық аймақтарды анықтау үшін ата-аналар мен мұғалімдер арасында тұрақты сауалнамалар жүргізу арқылы қосымша білім беру сапасын жақсарту жөніндегі жұмысты жалғастыру. Бағдарламалардың сапасын бақылауды күшейту және бағдарламаларды түзету үшін балалар мен ата-аналардың үнемі кері байланысын қамтамасыз ету. Ықтимал тәуекелдерге мыналар жатады: білім беру үрдісіне қатысушылардың бақылау мен есептіліктің жаңа стандарттарын енгізуге ықтимал қарсылықтар. Ресурстар мен білікті мұғалімдерге қол жетімділік шектеулі шалғай аймақтардағы бағдарламалардың сапасын объективті бағалаудағы мәселелердің туындауы.

75. Қосымша білім беру бағдарламаларының әртүрлілігі мен сапасын арттыру. Ұсынылатын бағдарламалар аясын кеңейту, оның ішінде шығармашылық, спорттық және ғылыми үйірмелер, сондай-ақ заманауи бағыттарды енгізу. Қосымша білім беру жүйесінде жұмыс істейтін педагогтер үшін үнемі тренингтер мен біліктілікті арттыру курстарын енгізу қызметтерінің жоғары деңгейін қамтамасыз ету үшін маңызды. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қосу және аз қамтылған әрі шалғай аймақтардағы балалар үшін бағдарламалардың қолжетімділігін жақсартуға ерекше назар аудару қажет. Комьюнити-орталықтар мен мобильді білім беру платформаларын дамыту білім беру ресурстарына қолжетімділікті айтарлықтай жақсартып алады. Мүмкін болатын тәуекелдер: шалғай аудандарда білікті кадрлардың жетіспеушілігі бағдарламалардың дамуын бәсеңдетуі мүмкін, ал олардың төмен сапасы балалардың қатысуға деген қызығушылығын азайтуы мүмкін.

76. Қосымша білім беруді дамыту мүмкіндіктерін кеңейту үшін жергілікті қоғамдастықтармен, үкіметтік емес ұйымдармен және жеке меншік ұйымдармен өзара әрекеттесуді күшейту. Серіктестіктер қосымша ресурстар мен сараптамалық қолдауды қамтамасыз ете отырып, бағдарламалардың жақсаруына ықпал етуі мүмкін.

77. Оқушылардың өзін-өзі басқаруын және дебат қозғалысын қолдауды күшейту үшін өңірлерде қосымша жобалық офистер мен мектеп лигаларын құру. Бұл көпшілік оқушыларға мектеп саясатын қалыптастыруға қатысу мүмкіндігін береді және көшбасшылық дағдыларын дамытуға септігін тигізеді. Іске асырудағы тәуекелдерге мыналар кіреді: шалғай аймақтарда оқушылардың өзін-өзі басқаруын үйлестіру үшін білікті кадрлардың жетіспеушілігі, бұл бағдарламалардың кеңеюін баяулатуы мүмкін. Жобалық

офистер мен дебат штабтарының тұрақты жұмысын қамтамасыз ету үшін қаржыландырудың тапшылығы болуы мүмкін.

78. Спорт алаңдарын және ойын аймақтарын жаңғыртуды жалғастыру, әсіресе ауылдық және шалғай аймақтарда. Бұл жаңа спорт залдары мен жүгіру жолдары бар кешенді алаңдар, заманауи инвентармен жабдықтау құрылысын қамтуы мүмкін. Мүмкін болатын тәуекелдер: инфрақұрылымды құруға жұмсалатын жоғары шығындар бюджеттің тапшылығы бар аймақтарда жоспарларды жүзеге асыру мүмкіндігін шектеуі мүмкін. Сондай-ақ, спорттық нысандарды тұрақты қадағалау мен жөндеу қызмет көрсету мәселелеріне тап болуы мүмкін.

79. Қалған мектеп кітапханаларын заманауи ақпараттық жүйелермен жабдықтауға қаржыландыруды арттыру, бұл білім беру ресурстарына қолжетімділікті жақсартады және кітапханалық қорларды басқаруды жеңілдетеді. Мүмкін болатын тәуекелдер: барлық мектептерді қажетті жүйелермен жабдықтауға жеткіліксіз қаржыландыру, әсіресе ауылдық және шалғай аймақтарда. Сондай-ақ, жаңа технологиялармен жұмыс істеу үшін білікті мамандардың жетіспеушілігі орын алуы мүмкін.

80. Тұрғын аудандардағы ойын және спорт алаңдарын жаңғырту, әсіресе аз қамтылған және шалғай аймақтарда қолжетімділікті кеңейтуге ерекше назар аудару. Жергілікті деңгейде балалардың белсенді демалыс орындарын жасауға бағытталған бағдарламаларды енгізу балалардың әл-ауқатын арттыруға көмектеседі. Мүмкін болатын тәуекелдер: бағдарламаларды жергілікті деңгейде жүзеге асыру үшін қаржылық және инфрақұрылымдық ресурстардың жетіспеушілігі. Шектеулі бюджет жағдайында бұрыннан салынған алаңдарды тиісті күйде ұстауда қиындықтар туындауы мүмкін.

81. Ата-аналар үшін балалардың әл-ауқаты мен үйлесімді дамуы үшін ағартушылық бағдарламалары әзірлеу маңызды, бұл бағдарламалар балалардың бос уақытын және өзін-өзі басқаруды қалыптастыру жолдары бойынша көмектеседі. Мұндай бағдарламалар мектептер мен қауымдастықтар арқылы, мысалы, ата-аналарға қолдау көрсету орталықтары арқылы ұйымдастырылуы мүмкін, онда ата-аналар өз тәжірибесі мен білімдерімен бөлісе алады. Іске асырудағы тәуекелдер: ата-аналардың бала тәрбиесіне қатысты қарама-қайшы пікірлер, қоғам мүшелерінің әр түрлі құндылықтарды дәріптеуі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандағы балалардың әл-ауқаты индексін зерттеу балалардың зияткерлік, эмоционалдық және физикалық әл-ауқатына байланысты мәселелерді шешуге кешенді көзқарасты талап ететін көптеген сын-қатерлерді анықтады. Балалар халықтың тұрақты өсуі, экономикалық және әлеуметтік диспропорциялардың ұлғаюы, ресурстар мен қызметтерге қол жеткізудегі өңірлік айырмашылықтар жағдайында мемлекет өскелең ұрпақтың өмір сүру сапасын арттыру үшін жүйелі шаралар қабылдауы қажет. Ресми статистиканы, сараптамалық сұхбаттарды және жаппай сауалнамаларды қамтитын деректерді талдау жедел әрекет етуді қажет ететін негізгі тенденциялар мен тәуекелдерді айқындады.

Басым бағыттардың бірі – білім беру және медициналық мекемелердің инфрақұрылымын жаңғырту. Балалар санының болжамды өсуі жағдайында жаңа мектептер мен ауруханалар салуға, қолданыстағы объектілерді жаңартуға және оларды заманауи технологиялармен жабдықтауға инвестиция салу қажет. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қоса алғанда, балалардың барлық санаттары үшін инфрақұрылымның қолжетімділігіне ерекше назар аудару қажет.

Маңызды аспектілердің бірі – балалары бар отбасылардың кедейлік факторымен күресу. Балалардың кедейлігінің жоғары деңгейі, әсіресе ауылдық жерлерде, өмір сүру жағдайларын жақсартуға және негізгі қызметтерге қол жеткізуге бағытталған атаулы әлеуметтік қолдау бағдарламаларын енгізуді талап етеді. Бұл шаралар әлеуметтік теңсіздікті азайтуға және балалардың дамуына тең мүмкіндіктер жасауға мүмкіндік береді.

Білім беру сапасы балалардың әл-ауқатының негізгі құрамдас бөлігі болып қала береді. Педагогтерге әдістемелік қолдауды күшейту, инновациялық білім беру тәсілдерін енгізу, мұғалімдерді даярлау сапасын жақсарту және өңірлер арасындағы білім беру жетістіктеріндегі алшақтықты қысқарту қажет. Мектептердегі буллинг пен зорлық-зомбылықтың алдын алуға, мұғалімдер мен ата-аналарға осындай жағдайларды анықтау және алдын алу дағдыларын үйретуге, сондай-ақ қауіпсіз білім беру ортасын құруға қосымша назар аудару керек.

Балалардың денсаулық жағдайы да кешенді тәсілді қажет етеді. Семіздік, аурулар мен көз көру қабілетінің бұзылуы жағдайларының көбеюі салауатты өмір салтын насихаттау бағдарламаларын енгізу, мектептегі тамақтану сапасын жақсарту және балалардың физикалық белсенділігін арттыру қажеттілігін көрсетеді. Ата-аналар мен мұғалімдерге арналған тұрақты ағартушылық іс-шаралар салауатты өмір салтының маңыздылығы туралы хабардар болуға көмектеседі.

Инклюзивті білім беруді дамыту мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі болуға тиіс. Бұған мектептерді инклюзивті технологиялармен жабдықтауға, мұғалімдердің біліктілігін арттыруға, ерекше қажеттіліктері бар балаларға техникалық және кәсіптік білім алуға қолжетімділікті кеңейтуге инвестициялар құю кіреді. Ерекше білім беру қажеттіліктерін ерте анықтауды және қажетті қолдау көрсетуді интеграциялау маңызды қадам болады.

Киберқауіпсіздік пен цифрлық сауаттылық цифрландыру жағдайында ерекше өзектілікке ие болуда. Киберқауіпсіздік сабақтарын енгізу, балаларды интернет желісінде сақтық шараларын сақтауға үйрету және желідегі деструктивті мазмұнмен белсенді күресу балаларды онлайн қауіптерден қорғау үшін қажетті шаралар қатарында.

Балаларға қолжетімді әрі сапалы қосымша білім беру мен олардың арасында әлеуметтік белсенділікті күшейту күн тәртібіндегі маңызды тақырып. Тегін үйірмелерді дамыту, спорттық және ойын инфрақұрылымын жаңғырту, ата-аналарға арналған ағарту іс-шараларын өткізу балалардың үйлесімді дамуына және олардың әлеуметтенуіне ықпал етеді.

Ведомствоаралық өзара іс-қимылды, халықаралық тәжірибені интеграциялауды және жүйелі мониторингті жүргізуді қамтитын аталған мәселелерді шешу кешенді тәсілді қолданып, ұзақ мерзімді стратегиялар құру үшін негіз болуға тиіс. Қазақстандағы балалардың әл-ауқаты индексінің тұрақты дамуы мемлекеттік құрылымдардың, білім беру және медициналық мекемелердің, қоғамдық ұйымдар мен ата-аналардың күш-жігерін біріктіруді талап етеді. Ұсынылған шараларды сапалы іске асыру балалардың жан-жақты үйлесімді дамуы мен қоғамда табысты әлеуметтенуі үшін жағымды жағдайлар мен тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ете отырып, балалардың әл-ауқатын арттыруға жол ашады.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ОҚУ-АҒARTY МИНИСТРЛІГІ
«ӨРКЕН» БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫН АРТТЫРУ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ»

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА:

«БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫ
ИНДЕКСІ ЖҮЙЕСІН ЗЕРТТЕУ:
МОНИТОРИНГ ЖӘНЕ
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӨМІР
СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

1 том